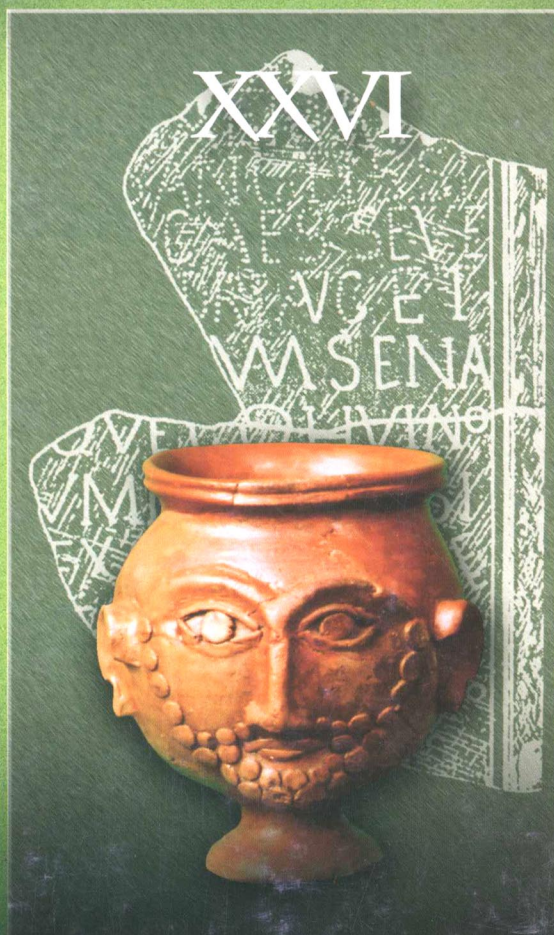

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE
BRAȘOV

CVMIDAVA

editura
c2design

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

**MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE
BRAȘOV**

**CV MIDAVA
XXVI**

Brașov, 2003

CVMIDAVA

Fondat 1967

Colegiul de redacție:

Radu Ștefănescu – redactor responsabil

Ionel Bauman – secretar de redacție

CVMIDAVA

Anuarul Muzeului de Istorie Brașov. Orice corespondență se va adresa: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. N. Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: 0268/472350.

CVMIDAVA

Hystory Museum's annual. All the correspondence will post to: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. N. Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: 0268/472350.

CVMIDAVA

Jahrbuch des Gesichtsmuseums des Kreises Brașov-Kronstadt. Anschrift der Redaktion: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. N. Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: 0268/472350.

CVMIDAVA

Annuaire de Musee d'Histoire de Brașov. Toute corespondence sera envoyee a l'adresse: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. N. Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: 0268/472350.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

CVMIDAVA XXVI

Brașov, Editura C2 design, 2003

400 p, il.; 24 cm

ISBN 973-8424-16-6

Coperta: Ana-Maria Oană

Machetarea: Mioara Asmarandei

Editura C2 design, Brașov, tel/fax: 0268-410612

*Tipografia **BRASTAR Print***

str. Dorobanților nr. 6, 500009 Brașov, tel. 0268-475737

Sumar

Florea Costea, Lucica Scurtu, Angelica Bălos <i>„O marcă de olar” (?) descoperită în fortificația dacică de la Racoș – Piatra Detunată, Jud. Brașov.</i>	11
Florea Costea, Angelica Bălos <i>Corrigenda.</i>	23
Alexandru Stănescu <i>Determinarea condiției legale a copiilor din inscripțiile din Dacia Romană.</i>	32
Vasile Oltean <i>Actualitatea Diaconului Coresi.</i>	63
Voica Istrate <i>Diplomă de înnoibilare cu blazon din 1576 păstrată sub forma unei copii.</i>	69
Bogdan Florin Popovici <i>Conscripția de la 1713 – Satele brănene (I).</i>	79
Vasile Oltean <i>Izvodul primului calendar-almanah descoperit în Scheii Brașovului.</i>	84
Ion Zainea <i>Școala Comercială Română din Brașov – pepinieră de comercianți și funcționari de bancă pentru întreg spațiul geografic național.</i>	87
Lucian Dronca <i>Filiale, reuniuni de credit și asociații ale băncilor românești din Transilvania în epoca modernă (1877 – 1918).</i>	106
Valer Rus <i>Tradiționalism și modernitate în societatea românească reflectate într-o descriere de călătorie maghiară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, „Imagini din Țara Românească” descrise de Sami Lajos la 1870.</i>	119
Mihai D. Drecin <i>120 de ani de la înființarea Filialei Brașov a băncii „Albina” din Sibiu (1882 – 1948). Etape de dezvoltare, personalități conducătoare, rolul teritorial-economic național.</i>	132
Măriuca Radu <i>Mărturii istorico-documentare privind mișcarea națională a românilor brașoveni reflectate în expoziția permanentă a Muzeului Județean de Istorie Brașov.</i>	141
Emil Stoian <i>Participarea brănenilor la Marea Unire.</i>	160
Valentin Bodea <i>Dreptul la autodeterminare și Consiliul Național Mixt al Comitatului Brașov, octombrie – noiembrie 1918.</i>	174
Ana-Maria Bauman <i>Documente despre castelul Bran din timpul reginei Maria (1920 – 1938).</i>	216

Aurelian Armășelu <i>Mărci de fabrică transilvane: 1934 – 1935.</i>	231
Liviu Baci <i>Modalități de fraudare a sistemului de distribuire raționalizată a bunurilor de consum într-o fabrică brașoveană (1945 – 1948).</i>	238
Elisabeta Marin, Aurelian Armășelu, Arhivele Naționale <i>Direcția Județeană Brașov. Istorie și cultură.</i>	247
Anca Maria Zamfir <i>Mihai Viteazul în pictura românească. De la model la clișeu.</i>	254
Liliana Manoliu <i>Patul cu baldachin Giovanni Andreea Doria – simboluri decorative.</i>	303
Ioan George Andron <i>Tehnici de construcție tradiționale în satul Lisa din Țara Făgărașului – construcții din lemn.</i>	307
Ioan George Andron <i>Metode și tehnici de cultivare a plantelor la Săcele, în prima jumătate a secolului XX.</i>	320
Elena Cernea <i>Problematika organizării și funcționării secției de conservare-restaurare a Muzeului Județean de Istorie Brașov în raport cu starea de conservare a colecțiilor.</i>	349
Mary Claudia Staicu <i>Restaurarea a trei vase Schneckenberg din colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov.</i>	356
George Iacobeanu <i>Probleme apărute la restaurarea unui vas de provizii dacic.</i>	362
Ligia Drăghici <i>Din nou la lumină – 36 de documente manuscris descoperite la Brașov.</i>	369
Valerica Sârghie <i>Cazania lui Varlaam – scurt istoric și sugestii de restaurare.</i>	384

Summary

Florea Costea, Lucica Scurtu, Angelica Bălos <i>The potter's sign (?) discovered in the Dacian fortification from Racoș – Piatra Detunată – Brașov.</i>	11
Florea Costea, Angelica Bălos <i>Corrigenda.</i>	23
Alexandru Stănescu <i>Determination of the children's legal condition from Dacia Romana inscriptions.</i>	32
Vasile Oltean <i>Deacon Coresi's actuality.</i>	63
Voica Istrate <i>Diploma with armorial from 1576 preserved in a copy.</i>	69
Bogdan Florin Popovici <i>The Census from 1713 – villages from Bran.</i>	79
Vasile Oltean <i>The chronicle of the first romanian calendar-almanack discovered in Brașov –Schei.</i>	84
Ion Zainea <i>The Romanian Commercial School from Brașov – tradesmen nursery and officials bank for the hole national space.</i>	87
Lucian Dronca <i>Branches, credite reunions and associations of romanian banks from Transylvania in the modern age (1877 – 1918).</i>	106
Valer Rus <i>Traditionalism and modernity in the romanian society reflected in the hungarian travler's journal from the second half of the XIX-th century – images from Țara Romanească, depicted by Sami Lajos in 1870.</i>	119
Mihai D. Drecin <i>120 years from founding the Albina Bank of Sibiu, Brasov office (1882 – 1848). Stages of development, leaders national teritorial and economical role.</i>	132
Măriuca Radu <i>Historical-documentary evidences about national movement in Brașov in the permanent exhibition of History Museum from Brașov.</i>	141
Emil Stoian <i>The participation of Bran villagers to the Great Union.</i>	160
Valentin Bodea <i>The right to self determination and the Joint of Brașov National Council County, october – november 1918.</i>	174
Ana-Maria Bauman <i>Documentes about Bran Castle during Queen Mary's possession (1920 – 1938).</i>	216

Aurelian Armășelu <i>Transylvanian's trade marks (1934 – 1935).</i>	231
Liviu Baci <i>Fraudulently modalities of rationing distribution system of staple in a Brașov factory (1945 – 1948).</i>	238
Elisabeta Marin, Aurelian Armașelu <i>The Public Record Office of Brașov – History and Culture.</i>	247
Anca Maria Zamfir <i>Mihai Viteazul in romanian paintings. From model to cliché.</i>	254
Liliana Manoliu <i>Bed with canopy. Giovanni Andreea Doria-decorative symbols.</i>	303
Ioan George Andron <i>Traditonal execution in Lisa village from Tara Făgărașului – Woodwork.</i>	307
Ioan George Andron <i>Techniques and methodes in cultivated plants to Sacele in the first half of XX-th century.</i>	320
Elena Cernea <i>The problems of organization and working in the preservation and restore department of the History Museum of Brașov in order to the state of collection's preservation.</i>	349
Mary Claudia Staicu <i>The restauration of three Schneckenberg pots from History Museum of Brașov collection.</i>	356
George Iacobeanu <i>Problems came into sight in restoration of the Dacian provisions pot.</i>	362
Ligia Drăghici <i>Came into the light 36 documentes and manuscripts discovered in Brașov.</i>	369
Valerica Sârghie <i>Varlaam's homily – briefly and sugestions in restoration.</i>	384

Florea Costea, Lucica Scurtu, Angelica Bălos <i>Eine Töpfermarke aus der dakischen Befestigung von Racoș – Piatra Detunată, Kreis Brașov-Kronstadt.</i>	11
Florea Costea, Angelica Bălos <i>Corrigenda – Berichtigungen.</i>	23
Alexandru Stănescu <i>Die Bestimmung des gesetzlichen Status der Kinder nach den Inschriften aus dem römischen Dazien.</i>	32
Vasile Oltean <i>Die Aktualität des Diakons Coresi, des größten rumänischen Buchdruckers des 16. Jahrhunderts.</i>	63
Voica Istrate <i>Ein in Abschrift überlieferter Adelsbrief mit Wappen aus dem Jahre 1576.</i>	69
Bogdan Florin Popovici <i>Die Bran-Törzburger Dörfer in der Konskription von 1713 (I).</i>	79
Vasile Oltean <i>Die Handschrift des ersten rumänischen Kalenders und Almanach wurde im Museum der Oberen Vorstadt – Scheii Brașovului entdeckt.</i>	84
Ion Zainea <i>Die Rumänische Handelsschule in Brașov-Kronstadt als Pflanzstätte für Kaufleute und Bankbeamte für das ganze von Rumänen bewohnte Gebiet.</i>	87
Lucian Dronca <i>Filialen, Vorschußvereine und Vereinigungen der rumänischen Banken Siebenbürgen in der Neuzeit (1877 – 1918).</i>	106
Valer Rus <i>Traditionalismus und Modernität in der rumänischen Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, auf Grund einer ungarischen Reisebeschreibung „Bilder aus der Walachei“ von Sári Lajos (1870).</i>	119
Mihai D. Drecin <i>120 Jahre seit der Gründung der Kronstädter Zweigstelle der Hermann Städter rumänischen Bank „Albina“ (Die Biene) (1882 – 1948) Entwicklungsetappen, führende Persönlichkeiten, ihre Bedeutung für die rumänische Nation.</i>	132
Măriuca Radu <i>Geschichtliche Dokumentarzeugnisse betreffend die nationale Bewegung der Kronstädter Rumänen in der Dauerausstellung des Geschichtsmuseums des Kreises Brașov-Kronstadt.</i>	141
Emil Stoian <i>Der Beitrag der Bewohner von Bran-Törzburg zur Vereinigung Siebenbürgens mit Altrumänien (1918).</i>	160

Valentin Bodea <i>Das Selbstbestimmungsrecht der Völker und der Gemischte Nationalrat von Braşov-Kronstadt im November 1918.</i>	174
Ana-Maria Bauman <i>Dokumente betreffend das Schloß Bran-Törzburg in der Zeit der Königen Maria von Rumänien (1929 – 1938).</i>	216
Aurelian Armăşelu <i>Siebenbürgische Fabrikmarken aus den Jahren 1934 – 1935.</i>	231
Liviu Baci <i>Unterschlagungsmöglichkeiten des rationalisierten Verteilungssystem der Konsumgüter in einer kronstädter Fabrik.</i>	238
Elisabeta Marin, Aurelian Armăşelu <i>Die Kreisrektion Braşov-Kronstadt der Nationalarchive Rumäniens – ihre Bedeutung für Geschichte und Kultur.</i>	247
Anca Maria Zamfir <i>Fürst Michael der Tapfere in der rumänischen Malerei. Vom Modell zum Klischee.</i>	254
Liliana Manoliu <i>Dekorative Symbole beim Baldachinbett des Giovanni Andreea Doria.</i>	303
Ioan George Andron <i>Holzkonstruktionen in traditionellen Bautechniken im Dorfe Lisa im Fogarascher Land.</i>	307
Ioan George Andron <i>Methoden und Techniken des Pflanzenbaus in den Vierdörfern (Săcele) in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.</i>	320
Elena Cernea <i>Der Problematik der Organisation und Funktion der Abteilung für Konservierung und Restaurierung der Geschichtsmuseums des Kreises Braşov-Kronstadt in Beziehung zum Erhaltungszustand der Sammlungen.</i>	349
Mary Claudia Staicu <i>Die Restaurierung von drei Gefäßen der Schneckenberg – Kultur aus den Sammlungen des Kreismuseums für Geschichte des Kreises Braşov-Kronstadt.</i>	356
George Iacobeau <i>Probleme bei der Restaurierung eines dakischen Vorratsgefäßes.</i>	362
Ligia Drăghici <i>Wein der Tageslicht gebracht: 36 in Braşov-Kronstadt entdeckte handschriftliche Dokumente.</i>	369
Valeria Sârghie <i>Geschichtliche Einführung und Restaurierungsvorschläge betreffend das Druckwerk „Cazania“ (Homiliensammlung) von Varlaam (Jassy 1643).</i>	384

Sommaire

Florea Costea, Lucica Scurtu, Angelica Bălos

Marque de potier découverte dans la fortification dacique de Racoș – Piatra Detunată (Le roc foudroyé), Département de Brașov.

11

Florea Costea, Angelica Bălos

Corrigenda.

23

Alexandru Stănescu

La détermination de la condition légale des enfants dans les inscriptions de la Dacie romain.

32

Vasile Oltean

Actualité de Diacre Coresi.

63

Voica Istrate

Diplôme d'enoblement avec Blason du 1576 préservé en copie.

69

Bogdan Florin Popovici

La Conscription de 1713 – les villages de Bran (I).

79

Vasile Oltean

Le Manuscrit du premier calendrier-almanach découvert dans le quartier Scheii Brașovului.

84

Ion Zainea

L'Ecole Roumaine de Commerce de Brașov – pépinière de commerçants et fonctionnaires pour l'espace géographique national entier.

87

Lucian Dronca

Des filiales, des réunions de crédit et des associations de banques roumaines de Transylvanie à l'époque moderne.

106

Valer Rus

Traditionnalisme et modernité de la société roumaine reflétée dans une description hongroise de voyage datant de la 2-ème partie du XIXe siècle "Images de Valachie" décrites par Sámí Lajos en 1870.

119

Mihai D. Drecin

L'anniversaire de 120 ans dès la fondation de la Filiale Brașov de la Banque Albina de Sibiu (1882 – 1948). Etapes de développement, personnalités dirigées, rôle territorial-économique national.

132

Măriuca Radu

Des témoignages historiques, documentaires sur le mouvement national des Roumains de Brașov reflétés dans l'exposition permanente du Musée d'histoire, département de Brașov.

141

Emil Stoian

La participation des habitants de Bran à la Grande Union.

160

Valentin Bodea

Le droit à l'auto-détermination et le Conseil National Mixte du Comitat de Brașov

– novembre 1918.	174
Ana-Maria Bauman <i>Des documents sur le Chateau de Bran datant du temps de la reine Maria (1920 – 1938).</i>	216
Aurelian Armășelu <i>Des marques de fabrique de Transylvanie (1934 – 1935).</i>	231
Liviu Baci <i>Des modalités de fraude dans le système de distribution rationalisée des biens de consommation dans une fabrique de Brașov (1945 – 1948).</i>	238
Elisabeta Marin, Aurelian Armășelu <i>Archives Nationales – Directions de départements de Brașov Histoire et culture.</i>	247
Anca Maria Zamfir <i>Mihai Viteazul (Michel Le Brave) dans la peinture roumaine. Du modèle au cliché.</i>	254
Liliana Manoliu <i>Le lit au baldaquin, Giovanni Andreea Doria – des symboles décoratifs.</i>	303
Ioan George Andron <i>Des techniques de construction traditionnelles dans le village Lisa du Pays de Făgăraș – constructions en bois.</i>	307
Ioan George Andron <i>Des méthodes et des techniques de la culture des plantes à Săcele durant la 1-ère partie du XXe siècle.</i>	320
Elena Cernea <i>La problématique de l'organisation et du fonctionnement du secteur de conservation-restauration du Musée d'histoire, département de Brașov, par rapport à l'état de conservation des collections.</i>	349
Mary Claudia Staicu <i>Restauration de trois vases Schneckenberg de la collection du Musée d'histoire, département de Brașov.</i>	356
George Iacobeanu <i>Des problèmes surgis pendant la restauration d'un vase de provisions dacique.</i>	362
Ligia Drăghici <i>De nouveau au jour – 36 documents, des manuscrits découverts à Brașov.</i>	369
Valerica Sârghie <i>L'Homélie de Varlaam – court historique et suggestions de restauration.</i>	384

O „MARCĂ DE OLAR” (?) DESCOPERITĂ ÎN FORTIFICAȚIA DACICĂ DE LA RACOȘ – PIATRA DETUNATĂ, JUDEȚUL BRAȘOV

În Defileul Oltului de la Racoș, lung de aproape 17 km, între localitățile Augustin și Mateiaș, există mai multe așezări civile și fortificații din diferite epoci istorice (bronz, *Hallstatt*, *La Tène*)¹. Dintre fortificațiile dacice, cele mai cunoscute, datorită cercetărilor arheologice sistematice, sunt cele de la Augustin – Tipia Ormenișului² și de la Racoș – Piatra Detunată³. În cetatea de la Racoș – Tipia Racoșului s-au efectuat doar sondaje⁴, în timp ce în marea fortificație hallstattiană de pe Dealul Vărăriei (Meszes), cu locuire dacică pe un spațiu mai restrâns, s-au început cercetări de amploare în 1999⁵, un sondaj mai vechi vizând doar un segment al valului principal (interior)⁶.

Avansate sunt investigațiile în fortificația din punctul Racoș – Piatra Detunată, unde există vestigii și construcții din neolitic (sporadice), din bronzul mijlociu și final (în special din cultura Wietenberg), din prima epocă a fierului (două valuri și un șanț în arc de cerc) și din epoca dacică (zid și palisade suprapuse valului hallstattian principal, turn?), cu locuire până la cucerirea romană. Nivelurile mai vechi de depunere arheologică sunt aproape în totalitate bulversate de intensă viețuire și de bogata activitate edilitară desfășurată și mai înainte, dar mai ales începând cu domnia lui Burebista.

Cu un rost strategic special în defileu, fortificația și-a încheiat existența în vara anului 106. Precizarea abia făcută ridică la valoare de reper cronologic vestigiile dacice mobile: cele din timpul ultimei confruntări armate daco-romane se află *in situ*, în special olăria, care este în proporție de peste 90% întreagă sau întregibilă (fig. 1).

În cursul săpăturilor din vara anului 2003, în *Secțiunea I*, la adâncimea de 1,10 – 1,40 m, prins de dărâmăturile zidului dacic, s-a descoperit un fragment ceramic (nr. inv. II6747) care ne-a atras atenția și care face obiectul acestor rânduri. Provine, foarte probabil, dintr-un „vas – borcan” modelat cu mâna din pastă ce folosește ca degresant nisip, mică și cioburi bine mărunțite. Este roșu la exterior și negru pe interior, culoarea roșie datorându-se arderii secundare prin care au trecut toate vasele de aici în vara anului 106. Asemenea acestora, fragmentul acum în discuție este parțial acoperit cu o crustă aspră de calcar alb, formată și depusă în timp datorită calcinării pietrelor din zidul dacic prăbușit peste ele. Umezeala a făcut ca depuneri calcaroase să pătrundă și în adânciturile „mărcii de olar” pe care o prezentăm (fig. 2).

Desenul acesteia constă într-o imagine bine marcată, făcută înainte de arderea

primară cu o unealtă care *putea fi* un vârf bine ascuțit, după cum se poate deduce din împunsătură și din urma rezultată în momentul scoaterii acesteia (os?) din pasta moale. Este vorba, în principal, de 22 de incizii perpendiculare pe o axă, de asemenea incizată, 10 pe o parte, 12 pe cealaltă; la fiecare „colț” al câmpului există o linie oblică, al cărei unghi este constant față de ansamblu și față de axă.

Faptul că amintita axă este rezultatul a 4 apăsări succesive, coroborat cu amănuntul că inciziile nu au „bavuri” cauzate de scoaterea unelei din pastă, poate duce și la concluzia că respectiva unealtă nu era un vârf (ac), ci o dălțiță cu care s-au făcut apăsările (impresiunile). Optăm pentru această din urmă posibilitate datorită faptului că impresiunile laterale axei, cele de la „colțuri” și cele 4 care formează axa au aceeași lungime și grosime, cu diferențe nesemnificative explicabile prin inerentele înclinări în plan ale unelei în timpul efectuării operațiunii: 6 mm, respectiv 1 mm.

Așadar, „marca de olar” nu este un sigiliu pozitivat pe un material dur, care s-a aplicat (apăsător) pe peretele vasului înainte de ardere, ci o sumă de impresii din timp gândite și astfel ordonate încât să rezulte imaginea dorită de meșter, anume aceea care îl personifica și prin care se făcea precizarea că el este autorul vasului (vaselor).

Luată *grosso modo*, această imagine se poate constitui în două trapezuri juxtapuse, a căror bază mare este linia (axa) care le desparte (sau le unește), baza mică trasând o linia imaginară dintre capetele de sus ale celor două incizii de pe aceeași parte, de la colțurile „dreptunghiului” rezultat din cele 22 de impresii.

Dimensiuni: fragment – H=98 mm, l_{max}=59 mm;

„marcă” – L=24 mm, l=20 mm.

Răspunsul la întrebarea „ce reprezintă imaginea?” ni se pare dificil. Sigur este, din capul locului, că ea nu este o componentă a decorului vasului (din păcate, alte fragmente nu s-au găsit). La fel de sigur este că olarul a făcut-o cu un scop bine gândit, anume de a-l determina pe comanditar sau pe privitor în general să rețină un anume mesaj, banal prin evidență atunci dar greu de descifrat în prezent.

Reținem faptul că suportul material al acestui mesaj (însemn, „iscălitură” etc.) este un vas modelat cu mâna, nu unul lucrat la roată, amănunt lipsit de importanță pentru olar (nici celebrul vas cu inscripția Decebalus per Scorilo nu este lucrat la roată).

Singurul mod de a intra în „corespondență” cu autorul desenului este încercarea de decodare-interpretare a ansamblului, încercare, prin firea lucrurilor, nelipsită de erori în fiecare dintre presupuneri:

- desenul poate fi o barcă, o corabie mică sau o plută, cu certitudine foarte frecvente atunci în deplasarea pe apele Oltului;
- două construcții defensive (cetăți?) separate de Olt? (pe celălalt mal dar mai în amonte se află cetatea de pe Tipia Racoșului);
- un turn?;
- o impozantă construcție civilă sau sacră?;

- e. palisade?;
- f. dealuri, coline, deoparte și de alta a Oltului?;
- g. un spic de grâu?;
- h. un „brăduț” sau un pom în general? etc.

În discuție ar putea fi luat și numărul de impresiuni, în totalitate sau pe componente (30, respectiv 12, 10, 4, 4), deși suntem de părere că meșterul olar nu a acordat vreun rol acestuia iar cele din axă și de la „colțuri” se impuneau de la sine a fi câte 4.

Indiferent de interpretările grafice propuse de noi (care pot fi toate greșite) sau de altele, esențială ni se pare insistența olarului de a „semna” produsul efortului și măiestriei personale sau ale celor cu care colabora, cu alte cuvinte ale atelierului, practică obligatorie și generalizată în zilele noastre dar rareori întâlnită în vechime în lumea „barbară”.

În consecință, credem că nu greșim afirmând că imaginea prezentată mai sus este un însemn, o „marcă de olar”, ceea ce conduce spre încheierea că în fortificația dacică de la Racoș – Piatra Detunată sau undeva în afară dar în apropierea ei a funcționat până la cucerirea romană un atelier (un centru) de ceramiști. Argumente indirecte în favoarea celor spuse pot fi aduse din situația arheologică observată acolo, în locuințele din spatele zidului dacic:

- a. mai multe „vase – borcan” au brâuri alveolate absolut identice (nr. inv. II.6729, II.6731, fig. 3 și Pl. 1 / 1,2), altele (nr. inv. II.6732, 6748, fig. 4 și Pl. 1 / 3,4) au brâuri secționate cu aceeași unealtă. Există două borcane care nu numai că au același decor, dar au și profile și dimensiuni practic identice (nr. inv. II.6734, II.6735, fig. 5 și Pl. 1 / 5,6);
- b. pasta vaselor nu diferă prin nimic de la un exemplar la altul (nisip, pietricele, cioburi pisate, mică). Și culoarea este identică (roșie), dar nu poate fi luată în considerare, ea datorându-se arderii secundare;
- c. toate provin din aceeași locuință, amănuntul putând să însemne că vasele au fost confecționate la solicitarea aceluiasi beneficiar, cu siguranță unul cu „dare de mână” și, probabil, cu o funcție importantă în colectivitate⁷.

Une „marque de potier” (?) decouverté dans la citadelle dace de Racoș – Piatra Detunată (Résumé)

Les auteurs presentent une „marque (estampille) de potier” decouverté pendant les feuilles archeologiques effectues dans la citadelle dace de Racoș – Piatra Detunată, district de Brașov. Sur cette base, ils considerent present ici un atelier ceramique avant de la conquête romaine.

Ein Töpfersiegel (?) entdeckt in der dakischen Festung Racoș – Piatra Detunată, Kreis Brașov

Entlang der 17 Km langen Olt (Alt) – Klamm bei Racoș, zwischen den Ortschaften Augustin und Mateiaș, befinden sich mehrere Siedlungen und Festungen die aus verschiedenen, geschichtlichen Epochen stammen (Bronzezeit, Hallstatt, La Tène). Wegen den systematisch durchgeführten archäologischen Forschungen, befinden sich unter den bekanntesten dakischen Festungen auch diejenigen von Augustin – Tipia Ormenișului und Racoș – Piatra Detunată. In der Festung von Racoș – Tipia Racoșului wurden nur Stichproben gemacht während die hallstättische Festung von Vărăriei – Berg (Meszes), mit bergrenzter dakischen Bewohnung, beginnend mit dem Jahre 1999, umfangreicher erforscht wurde. Ältere Stichproben begrenzten sich nur auf einen Teil des Walles (Innenteil).

Fortgeschrittener, sind die Erforschungen der Festung von Racoș – Piatra Detunată wo, Überreste und Bauten aus dem Neolithikum (sporadisch), aus der Mittel – und Endbronzezeit (vor allem Wietenberg Kultur), aus der ersten Eisenzeit (Zwei Wälle und ein kreisbogenförmiger Graben) und aus der dakischen Zeit (Mauer und auf dem hallstättischen Hauptwall überlagerte Pallissaden, Turm ?) vorzufinden sind. All diese waren bis zur Zeit der römischen Eroberung bewohnt. Die älteren Niveaux der archäologischen Ablagerungen sind fast gänzlich durcheinander gebracht worden durch das intensive Leben und der regen Tätigkeit die vor, aber vor allem beginnend mit Burebista's Herrschaft stattgefunden hat.

Eine sehr spezielle, strategische Rolle entlang des Olt – Tales spielend, beendete die Festung ihr Dasein im Sommer des Jahres 106. Die vorherige Behauptung hebt die beweglichen, dakischen Überreste zum Rang von chronologischen Orientierungspunkten: die Überreste, der Zeitspanne der letzten dakisch – römischen Sechslacht zugehörend, befinden sich an derselben Stelle (*in situ*), vor allem die Töpfereierzeugnisse die, in einem Anteil von über 90% ganz sind oder wieder zusammengestellt werden können (Abb. 1).

Während der Ausgrabungen des Sommers 2003, wurde im Schnitt I, in einer Tiefe von 1,10 – 1,20 Meter, geklebt an die zerfallene, dakische Mauer, ein keramisches Fragment (Inv. II.6747) entdeckt, dass unsere Aufmerksamkeit erweckt hat. Sehr wahrscheinlich gehört dieses einem handgemachten Gefäß, hergestellt aus einer Paste bestehend aus Sand, Lehm und sehr fein zermahlenen Scherben die zur Abölung diente. Der äußere Teil des Gefäßes ist rot während, der Innenteil, schwarz ist. Die rote Farbe stammt von einer sekundärverbrennung durch die alle hiesigen Gefäße, im Jahre 106, durchgegangen sind. Diesen ähnlich ist auch das benannte Fundstück, teilweise von einer rauen, weissen Kalkablagerung bedeckt. Diese stammt von der Verkalkung der darüber gefallenen dakischen Mauer. Die Feuchtigkeit machte dass diese Ablagerungen auch in die Vertiefungen des vorgestellten „Töpfersiegels“ eingedrungen sind (Abb.2).

Die Darstellung besteht aus einem gut markierten Bild, dass vor der ersten

Brannung mit einem sehr spitzen Werkzeug (Knochen ?) gemacht wurde. Dieses kann man aus einem Einstich und der, durch das Herausziehen aus der weichen Paste, entstandenen Spur folgern. Es ist hauptsächlich die Rede über 22, senkrecht auf einer Ackse stehende, Einschnitte, 10 auf einer und 12 auf der gegenüber liegenden Seite; in jeder „Ecke“ des Feldes erscheint eine schräge Linie, deren Winkel, bezogen auf das Ganye oder auf die Ackse, konstant ist.

Die Tatsache dass die erwähnte Ackse das Ergebnis von 4 aufeinander folgenden Einschnitten ist zusammen mit der Einzelheit, dass die Einstiche keine Ränder herausstehenden, entstanden durch das Herausziehen des Werkeyeuges aus der Paste aufweissen, kann uns zu der Schlussfolgerung führen, dass das benannte Werkzeug (Nadel) keine Spitze hatte sondern eine kleine Meissel war, mit deren Hilfe man die Einschnitte gemacht hat. Wir wählen die letztere Möglichkeit da, die seitlich der Ackse legenden Einschnitte, an den „Ecken“ und die 4 die, die Ackse bilden, dieselbe Länge und Breite besitzen. Kleine, unbedeutende Unterschiede sind erklärbar durch den natürlich erscheinenden Wechsel des Arbeitswinkels, 6 mm beziehungsweise 1 mm.

Der „Töpfersiegel“ ist also nicht eimer, auf einer karten Topfwand, vor der Brennung angepresster sondern es ist die Summe der zeitlich gedachten Eindrücke Meisters. Diese sind so geordnet, dass das vom Meister gedachte Bild zum Ausdruck kommt, undswar um ihnzu personalisieren und zeigen, dass er den Topf (die Töpfe) herstellt hat.

Im grossen Ganzen angesehen erscheint dieses Bild unter Form von zwei aneinander geklebten Trapezen deren grosse Grundlinie (die Ackse) sie voneinander teilt (vereinigt). Die kleine Grundlinie ist eine gedachte Linie zwischen den oberen Enden der zwei Einschnitte derselben Seite, ausgehend von den „Ecken“ des Rechteckes das durch die 22 Einschnitte entstanden ist.

Masse: Fragment: H=98 mm; Lmax=59 mm; Siegel: L=24 mm; l=20 mm.

Die Antwort auf die Frage: was bedeutet die Darstellung? scheint sehr schwierig zu sein. Von Anfang an ist sicher, dass es nicht eine Komponente der Gefässverzierung ist (leider wurden keine anderen Fragmente gefunden). Genau so sicher ist auch, dass der Töpfer die Darstellung mit einem gut gedachten Zweck gemacht hat und zwar, damit der Besteller oder Besichtiger, im allgemeinen, eine ganz bestimmte, zur Zeit banale aber heutzutage schwer zu entziffernde Mitteilung erhält.

Wir behalten die Tatsache dass die materielle Grundlage dieser Mitteilung(Einzeichnung, Unterschrift usw) ein handgemachtes Gefäss und nicht ein Radgemachhtes ist, was keine unwichtige Einzelheit für den Töpfer darstellt (auch das berühmte Gefäss mit der Einschrift *Decebalus per Scorilo* ist nicht radgemacht).

Die einzige Art und Weise mit dem Autor der Zeichnung in „Gleichklang“ zu gelangen ist der Versuch das ganze zu entziffern und zu interpretieren. Dieser Versuch kann aber, bezogen auf alle Annahmen und im Sinne der Dinge, nicht fehlerlos sein:

- a. die Zeichnung kann ein Boot, ein kleines Schiff oder ein Floss darstellen da, diese in derjenigen Zeit sehr häufig auf dem Olt gesehen werden konnten;
- b. es können zwei Verteidigungsbauten (Festungen?) sein, getrennt vom Olt? (am anderen Ufer, weiter aufwärts befindet sich die Festung Tipia Racoşului);
- c. ein Turm?;
- d. ein imposantes ziviles oder heiliges Gebäude?;
- e. Palissaden?;
- f. Berge, Hügel gelegen auf beiden seiten des Olt?;
- g. eine Weizenähre?
- h. ein „Tännchen“ oder, im allgemeinen, ein Baum? u.s.w.

In Rede kommen, könnte auch die Anzahl der Eindrücke kommen bezogen auf das Ganze oder auf Komponenten eingehend: (30, beziehungsweise 12, 10, 4, 4). Unsere Meinung ist, dass der Töpfermeister, keine Rolle dieser angegebenen Anzahl zugeschrieben hat, sondern dass sich die anderen, auf „Ecken“ bezogenen Linien von selbst entstanden sind (es mussten auf jeden Fall 4 vorhanden sein).

Unabhängig von der, von uns vorgeschlagenen graphischen oder anderen Interpretationen (die alle falsch sein können) scheint uns wichtig die Eindringlichkeit des Töpfers, seine persönliche oder kollektive Kunst, im herstellern des Produktes zu „unterschreiben“. Anders ausgedrückt, die Kunst der Werkstatt. Eine Praxis die heutzutage obligatorisch und verallgemeinert ist aber, selten in der Epoche der „Barbarenvölker“ vorzufinden war.

Als Schlussfolgerung, glauben wir nicht zu Fehlen, wenn wir behaupten, dass oben beschriebene Bild eigentlich einen „Töpferesisiegel“ darstellt. Somit können wir schliessen, dass in der dakischen Festung von Racoşul de Jos – Piatra Detunată, oder irgendwo auswärts, aber in der Nähe, bis zur zeit der römischen Eroberung, eine Keramikwerkstatt (Keramikzentrum) vorzufinden war. Indirekte Argumente unserer Behauptungen können von der, dort festgestellten archäologischen Lage, gebracht werden:

- a. mehrere Gefässe haben gewellte, absolut identische Gürtelstreifen (Inv. II.6729, II.6731, Abb. 3 und Pl. 7/1,2), andere (Inv. II. 6732, II.6748, Abb. 4 und Pl 7/3, 4) haben, vom selben durchschnittenen Gürtelstreifen. Es gibt zwei Gefässe, die nicht nur dieselbe Verzierung, aber auch praktisch identische Profile und Masse besitzen (Inv. II.6734, II. 6735, Abb. 5 und Pl. 7/5,6);
- b. die Paste, aus der die Gefässe hergestellt wurden, ist nicht unterschiedlich, von einem Exemplar zum anderen (Band, Steinbrocken, zermahlte Scherben, Ton). Auch die Farbe (rot) ist identisch aber, kann nicht in Betracht gezogen werden da, sie das Ergebniss einer zweiten Verbrennung darstellt.;
- c. alle Gefäße stammen aus derselben Wohnung. Dieses könnte bedeuten

dass die Bestellung, von einer sehr reichen und wichtigen Person der damaligen Gesellschaft stammt.

Übersetzung: Liviu Călin

Note

- ¹ Florea Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, vol. I, Brașov, 1955, vol. II, Brașov, 1996, localitățile Augustin, Mateiaș, Racoș; *idem*, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane. Contribuții la etnogeneza și continuitatea românilor*, Brașov, 2002, sub voce.
- ² Cercetări I. Glodariu, Fl. Costea începând din anul 1981. Ulterior s-a alăturat Angelica Bălos. Vezi I. Glodariu, Fl. Costea, *Sanctuarul cetății dacice de la Racoș, jud. Brașov*, în *Ephemeris Napocensis*, 1, 1991; *idem* și A. Bălos, cronici anuale în volumul *Cronica cercetărilor arheologice din România, Augustin și Racoș*, vezi și nota 1.
- ³ Cercetări sistematice începute de către I. Glodariu și Fl. Costea (1981) și continuate de către Fl. Costea, A. Bălos (1995) și L. Scurtu (2002).
- ⁴ Fl. Costea, 1987.
- ⁵ Fl. Costea, A. Ardeu, A. Bălos.
- ⁶ I. Glodariu, Fl. Costea, 1982.
- ⁷ Nu am prezentat analogii (din câte știm ele nici nu există) și nici nu am încercat să încadrăm marca de olar de la Racoș – Piatra Detunată în repertoriul figurativ al ceramicii dacice, deosebit de divers, acest lucru constituind un capitol special al monografiei asupra fortificației respective, monografie în curs de finalizare. Intenția noastră a fost aceea de a face cunoscută o piesă insolită, în temeiul căreia susținem că aici (în cetate sau în afara ei) a funcționat un atelier de ceramști daci.

Lista ilustrațiilor

1. Racoș – Piatra Detunată. Vase și piesă dintr-un coif, aflate „*in situ*”.
2. Fața și spatele fragmentului ceramic pe care este imprimată „marca de olar” (jos mărită de 2 ori).
3. Brâuri alveolate.
4. Brâuri crestate.
5. Décor identic, pe borcane cu aceleași dimensiuni.

Figura 1

Figura 2.1

Figura 2.2

Figura 2.3

Figura 3.1

Figura 3.2

Figura 4.1

Figura 4.2

Figura 5.1

Figura 5.2

CORRIGENDA

În cele ce urmează vom reveni cu câteva precizări asupra a două piese hallstattiene, una descoperită de noi în fortificația de la Racoș – Piatra Detunată și publicată de curând (fig. 1)¹, cealaltă descoperită în fortificația de la Teleac (fig. 2)².

1. Ni se pare firesc să ne oprim mai întâi la „monumentul” de la Racoș, pentru a îndrepta o eroare (?) a noastră. Pentru aceasta vom reaminti integral textul din volumul omagial Ioan Glodariu, nu atât pentru a justifica datarea și atribuirea propuse acolo³, ci pentru a desprinde ideea că la data respectivă nu cunoșteam că anterior fusese scoasă la lumină o piesă aproape identică, prin săpăturile arheologice mai vechi de la Teleac, întreprinse de regretații Ioan Berciu și Alexandru Popa.

„Locul și condițiile de descoperire.

Piesa pe care o vom lua în discuție a fost descoperită în vara anului 2000 în fortificația dacică (suprapusă uneia *Hallstatt*) din punctul Piatra Detunată, la limita dintre m 28 – 29 ai *Secțiunii II/2000*. Segmentul respectiv al secțiunii reprezintă terasa ultimă din incintă, spre sud-est, marginea ei inferioară corespunzând începutului unei falii verticale, ceea ce explică inexistența aici a construcțiilor defensive întâlnite în alte părți (șanțuri, valuri, zid).

Deși lățimea terasei (circa 8 m) ar fi permis construirea unei locuințe de suprafață, indicii sigure în acest sens nu s-au înregistrat. Este mai plauzibil că ea, împreună cu bucățile de lipitură de perete și cu o parte din fragmentele ceramice sunt căzute de pe terasa superioară, a cărei margine a fost consolidată cu un „zid” din bolovani de calcar cu dimensiuni de peste 1 m. În interiorul acesteia există o locuință Wietenberg, suprapusă parțial de una dacică, ambele de suprafață. Stratigrafia și modul de amenajare a „zidului” terasei sunt edificatoare asupra celor mai vechi operațiuni de nivelare în epoca bronzului, intervenția dacilor constând în înălțarea și, mai ales, în lărgirea paramentului cu blocuri mari de calcar.

Adâncimea redusă la care a fost găsită piesa (0,30 – 0,35 m), deasupra căreia nu s-a găsit nici un obiect ulterior cuceririi romane, corelată cu existența locuinței din vecinătate, dar pe o cotă mai înaltă cu aproape 2 m ne face să credem că ea este căzută de acolo, poate la data cuceririi romane, când întreg situl a fost trecut prin foc.

Împreună cu piatra au mai fost descoperite fragmente de cești și borcane modelate cu mâna, dar și fragmente de la un castron, fructiere cenușii și roșii (două

fragmente) lucrate la roată. Pe baza acestora susținem că piesa se poate data numai în epoca dacică, foarte probabil în preajma cuceririi romane.

Este foarte adevărat că din fortificație și chiar din această secțiune au provenit și multe vestigii din epoca bronzului (cultura Wietenberg) și din prima epocă a fierului, dar credem că piesa nu poate fi datată ca atare. Ea nu poate aparține nici epocilor romană sau post-romană, mărturiile contemporane acestora fiind extrem de sărace (până în prezent se cunoaște doar o strachină post-romană, dar din altă parte a fortificației, la peste 100 m depărtare).

(...). Subliniem că nu este prima piatră „monumentală” descoperită în fortificația de pe Piatra Detunată. În urmă cu 6 ani, în *Secțiunea II/1994* s-a găsit o *lespede de gresie* foarte atent finisată. Datorită exfolierii cauzată de intemperii, dar mai ales datorită *martelării intenționate*, din „sculptură” nu se mai observă decât trei adâncituri în arc de cerc, insuficiente pentru reconstituirea vreunei imagini (pl. 3). Și în apropierea acesteia s-au aflat spărturi cu aceeași grosime provenind, probabil, din ea. Credem că se datează tot în *La Tene*⁴.

Materialul, tehnica de prelucrare, imaginea, dimensiunile și semnificația culturală a „sculpturii” au fost discutate în paginile următoare, pe baza ilustrației însoțitoare (pl. 1 – 3), ca și originea în neolitic și perpetuarea „brăduțului” în mai multe epoci⁵ (pl. 4 – 14).

Facem precizarea că în campaniile ulterioare, inclusiv în 2003, la Piatra Detunată (Durduia) au mai fost găsite numeroase lespezi din aceeași rocă, unele în locuințe dacice, cu urme de tăiere cu cuțitul sau cu adâncituri produse de frecător, ceea ce denotă folosirea lor în „bucătărie”.

Deși asupra funcțiunii piesei am avut ezitări, în cele din urmă am conchis că ea nu este un tipar, bazați fiind pe faptul că „Astfel de obiecte nu se cunosc însă în repertoriul artefactelor dacice...”⁶. Adăugăm imediat că obiecte de port, de podoabă sau de harnașament ieșite din asemenea matrice nu s-au semnalat nici în alte epoci, deși, așa cum se va vedea imediat, în *Hallstatt* ele ar fi trebuit să nu lipsească.

În anul 1965, I. Berciu și Al. Popa publică o piesă analoagă descoperită în punctul Drâmbar – Teleac, împreună cu alte obiecte⁷, făcând următoarele mențiuni despre condițiile de descoperire: „...sub nivelul III urmează nivelul II, caracterizat prin gropi de bordeie, care taie nivelul I, cel de jos, străpungând locuințele de la baza acestuia și pătrunzând în pământul viu (pl. VII și pl V). În groapa unui bordei s-au găsit fragmentele unui vas de mari dimensiuni, cu pereții groși de 4 cm și un tipar de gresie pe care este săpat un decor în formă de brăduț”.⁸

Încadrarea culturală (și cronologică) nu se fac imediat, ci în partea finală a studiului: „În nivelul bordeielor, predomină ceramica primitivă și ca forme, vasele de mari dimensiuni. În sondagiile de până acum s-au descoperit puține fragmente de acest fel.

Cum ceramica este în curs de studiere nu putem avea încă un criteriu precis de încadrare cronologică a așezării. În schimb, obiectele de metal găsite în săpătură și cele provenite din descoperiri întâmplătoare, ne ajută, în actuala situație a lucrărilor,

să datăm aşezarea de la Teleac spre sfârşitul Hallstattului B şi mai ales în Hallstatt C⁹.

Dar, vorbind despre obiectele de metal cunoscute până atunci, cei doi cercetători afirmă: „Toporul bipen este caracteristic Hallstattului C, dar el se găseşte şi după aceea, după cum arată descoperirile de la Bălvăneşti, Gogoşu, Ferigile şi altele”¹⁰.

O datare nuanţată a aşezării de la Teleac, bazată în special pe ceramică, o fac autorii monografiei care a urmat încheierii cercetărilor sistematice¹¹, fără a se mai aminti „brăduţul” ca descoperire sau ca argument în cronologizare. Din stufoasa şi detaliata argumentare a acestora, ca şi din precizarea lui I. Berciu şi Al. Popa că „brăduţul” s-a descoperit „într-o groapă de bordei” ni se pare că piesa în discuţie aparţine nivelului III (cel al locuinţelor), respectiv *Hallstatt*-ului D. Este doar o propunere, cei doi autori neoferind detalii despre „fragmente de vasul de mari dimensiuni”, care poate fi şi mai vechi, eventual din nivelul II. Oricum, lipsa preciziunilor lor nu poate obstacola datarea „brăduţului” de la Teleac în *Hallstatt* în general, ceea ce nu am putut discerne noi în condiţiile de descoperire a celui de la Racoş – Piatra Detunată. Ca atare, facem cuvenita rectificare, datând piesa racoşană larg în aceeaşi epocă, datare care nu schimbă cu nimic convingerea noastră despre rolul cultural al ambilor „brăduţi” sculptaţi în piatră, numărul diferit al ramurilor (15 la Teleac, 13 la Racoş) nefiind în măsură să submineze părerea exprimată anterior¹².

2. Total întâmplător, şi cea de a doua piesă luată în discuţie provine din aceeaşi aşezare de la Teleac (fig. 3), pentru care autorii monografiei afirmă că nu cunosc analogii¹³. Puţinele cuvinte pe care le vom spune despre ea sunt departe de o punere la punct, intenţia noastră fiind doar de a face cunoscută o altă statueta, în mare parte asemănătoare, aflată în colecţia Muzeului Judeţean de Istorie din Braşov (fig. 4). Pasărea din urmă a fost descoperită de către Mariana Marcu în Valea Cetăţii de la Braşov, împreună cu o căniţă neagră, uşor aspră la pipăit şi cu gura apropiată celor numite în *formă de rinichi* (fig. 5). Contextul de descoperire al ambelor este în mod cert unul hallstattian, deosebirea constând doar în anatomia statuetelor: în timp ce lebăda de la Teleac nu este susţinută de picioare monobloc (soclu) ca aceea de la Braşov şi nu are zvelteţea şi „distincţia” acesteia, ni se pare neîndoios că ele aparţin aceleiaşi arii culturale dacice vechi şi că indică, alături de carele miniaturale şi de discurile descoperite în mai toate aşezările hallstattiene (şi nu numai) o largă răspândire şi practicare a cultului soarelui.

Aşadar, lebăda de la Teleac nu mai trebuie considerată insolită în repertoriul artefactelor cu caracter religios, în speţă al celor legate de adorarea soarelui de către daci, ei adăugându-i-se lebăda de la Braşov – Valea Cetăţii (nr inv. II.6718, dimensiuni: H=85 mm, L=132 mm, l=47 mm.).

Ceaşca – *rinichi* care o însoţea poate avea la rândul ei un rol cultural, multe piese asemănătoare hallstattiene fiind descoperite chiar în depuneri rituale¹⁴.

Corrigenda

In folgenden Reihen werden wir mit ein paar Andeutungen, bezogen auf zwei Hallstatt fundstücke, zurückkehren. Das eine wurde von uns in der Festung von Racoș – Piatra Detunată entdeckt und vor kurzem bekannt gegeben (Abb.1) während, das andere, in der Festung von Teleac entdeckt wurde.

1. Es scheint uns als sehr natürlich zuerst, bei dem „Monument“ von Racoș zu weilen um einen unserer Fehler (?) zu verbessern. Deshalb werden wir gänzlich den Text, aus dem Omagialvolumen Ioan Glodariu, wieder in Erinnerung bringrn. Dieses, nicht um die, dort vorgeschlagene Datierung und Zuordnung zu rechtfertigen sondern, um die Idee zum Vorschein bringen, dass wir zur Zeit der Entdeckung noch nicht wussten, dass durch ältere archäologische Ausgrabungen bei Teleac, von Ion Berciu und Alexandru Popa ein fast ähnliches Stück ans Licht gebracht wurde.

„Entdeckungsort und – bedingungen.

Das genannte Fundstück wurde im Sommer des Jahres 2000 in der dakischen Festung (überlagert auf eine Hallstättsche) bei Piatra Detunată, an der Gränze zwischen 28 – 29 Meter des Schnittes II/2000, entdeckt. Dieser Teil des Schnittes stellt die letzte, innere, süd-östliche Terasse dar, deren Rand den Beginn eines senkrechten Abfalles darstellt. Dieses erklärt das Fehlen der Verteidigungsbauten die an anderen Stellen vorzufinden sind (Gräben, Wälle, Mauern).

Obwohl die Breite der Terasse (8 Meter) den Bau von Wohnungen ermöglicht, wurden keine Indizien in diesem Sinne aufgezeichnet. Es ist glaubhafter dass dieses Fundstück, zusammen mit Wandteilen, von der oberen Terasse, deren Rand mit einer, aus 1 Meter breiten Kalksteinmauer, verfestigt wurde, gefallen ist. Im Inneren befindet sich eine Wieten bergwohnung, teilweise von einer Dakischen überlagert. Beidesind Oberflächenwohnungen. Die Schichtung und Art der Anzrichtung dieser Mauer, stehen eindeutig für die ältesten Ebnungsarbeiten der Bronzezeit. Der Eingriff der Daker, besteht in der Hebung und vor allem Ausbreitung des Paramentes mit Hilfe grosser Kalksteinen.

Die geringe Tiefe (0,30 – 0,35 Meter) in der das Stück gefunden wurde über dem sich kein anderes Stück der nachrömischen Eroberungszeit befindet, zusammen mit der 2 Meter höheren danebenliegenden Wohnung, führt uns zu dem Gedanken dass dieses von dort gefallen ist. Vielleicht geschah dieses während der römischen Eroberung als die ganze Siedlung verbrannt wurde.

Zusammen mit diesem Stein wurden auch andere Fragmente von handgemachten Tassen und Töpfen entdeckt aber, auch Fragmente eines radgemachten Reindels und, sowohl von aschfarbenen als auch roten Fruchtfässen (2 Fragmente). Auf dieser Grundlage, machen wir die Feststellung dass das Fundstück nur als dakische datiert werden kann, warscheinlich um die Eroberungszeit.

Es ist sehr war, dass aus dieser Festung und auch aus diesem Schnitt, Materiale aus der Bronzezeit (Wietenbergkultur) und aus der Eisenzeit stammen, aber, wir glauben unser Fundstück kann nicht so datiert werden. Es kann nicht der römischen oder nachrömischen Zeit angehören, da die heutigen Beweise, in diesem Sinne, sehr arm sind (bis heutzutage kennt man nur einen nachrömischen Teller, aber in einer anderen Gegend der Festung, bei über 100 Meter Entfernung).

(...). Wir unterstreichen, dass nicht die Rede über den ersten, in der Festung Piatra Detunată entdeckten, „monumentalen“ Stein ist. Vor 6 Jahren wurde, in Schnitt II/1994, eine sehr fein geschliffene Sandsteintafel gefunden. Wegen der, vom unwetter erzeugten, Exfolierung und vor allem wegen der absichtlichen Zerstörung, kann man von dieser „Skulptur“ nur noch drei bogrnförmige Vertiefungen erkennen, ungenügend für die Zusammenstellung eines Gesamtbildes (Dstl.3). In ihrer Nähe erschienen Scherben mit der selben Dicke die, warscheinlich von ihr stammen. Wir glauben, sie kann auch als *La Tène* datiert werden.“

Sowohl das Material, die Verarbeitungstechnik, das Aussehen, die Grösse und die Kultdeutung dieser „Skulptur“ als auch die neolitische Abstammung und das Weiterleben des „Tännchen“ durch mehrere Epochen, wurden anhand der begleitenden Darstellung (Dstl. 1 – 3), in den nachfolgenden Seiten besprochen.

Wir deuten darauf, dass in der vorhergehenden Ausgrabungskampagnen, einschliesslich 2003, bei Piatra Detunată zahlreiche andere Sandsteintafeln gefunden wurden. Einige befanden sich in dakischen Wohnungen und wiesen auf Messer – oder Reibungsspuren hin so dass schliessen können dass sie in der „Kuche“ benutzt wurden.

Obwohl wir in Bezug auf die Funktionalität dieses Fundstückes Zurückhaltend waren, haben wir schliesslich gefolgert, dass nicht die Rede über eine Steinanzie ist. Die Begründung ist folgende: „solche Objekte sind unbekannt zwischen den dakischen Artefakten...“. Gleich hinzugefügt wird dass Kleiderklammern, Schmuck – und Zaumzeugstücke, die mit solchen Drucksteinen erylugt wurden auch in anderen Epochen erwähnt wurden abwohl, sie aus dem Hallstatt nicht fehlen dürften.

Im Jahre 1965 machen, I. Berciu und Al. Popa, ein ähnliches Fundstück bekannt. Dieses wurde, zusammen mit anderen Objekten, bei Drâmbar – Teleac (Kreis Alba), gefundenen. Über die Entdeckungsbedingungen schrieben sie folgendes: „...unter dem III-ten Niveau, folgt das II-te, charakterisiert durch unterirdische Wohnungen die, das I-ste, unterste Niveau durchbrechen, den Boden der ersteren durchdringen und in der Muttererde eindringen (Dstl. VII und Dstl. V). Im Graben einer solchen unterirdischen Wohnung wurden Teile eines grossen Gefässes, mit 4 cm dicken Wänden und eine Sandsteinanzie auf der ein „Tännchen“ bemerkbar ist, gefunden.

Die kulturelle und chronologische Eingliederung, wird nicht gleich gemacht, sondern gegen Ende des Studiums: „Im Niveau der unterirdischen Wohnungen, ist primitive Keramik, sowohl als Form als auch als Grösse, vorherrschend. Während bisheriger Untersuchungen wurden wenige Teilobjekte dieser Art entdeckt.

Da, die Keramik noch untersucht wird, können wir kein genaues Kriterium, für die genaue, chronologische Eingliederung dieser Siedlung angegeben. Dafür aber können uns die entdeckten und verschenkt gefundenen Metallobjekte, bei der Datierung der Siedlung von Teleac, als Ende Hallstatt B und vor allem Hallstatt C, helfen."

Aber, bezogen auf die, bis dahin, bekannten Metallobjekte, meinen die zwei erwähnten Autoren folgendes. Die zwei schneidige Axt ist charakteristisch für Hallstatt C, aber sie ist auch nachher vorzufinden, so wie dass die Entdeckungen von Bălvănești, Gogoșu, Ferigile u.a.anzeigen.

Eine, in Einzelheiten eingehenden Datierung der Siedlung von Teleac, begründet vor allem auf die systematische Erforschung der Keramik, wir von den Autoren der Monographie, als Schlussfolgerung gezogen, ohne das „Tännchen“ als Dokument oder als Beweis der Datierung zu erwähnen.

Aus der umfangreichen und detaillierten Bestätigung dieser Argumentierung, so wie, aus der Aussage von I. Berciu und Al. Popa dass, das „Tännchen“ in „einer eingegrabenen Wohnung entdeckt wurde, scheint uns, dass das in Rede kommende Fundstück, dem III-ten Niveau (der Wohnungen), bzw. Hallstatt D, angehört. Dieses ist nur ein Vorschlag da die benannten Autoren „keine Einzelheiten über die Teile des grossen Gefässen“, das auch älter sein kann – möglich II-tes Niveau – angegeben haben. Wie immer, kann das Fehlen ihrer Vorangaben, der Datierung des „Tännchen“ von Teleac als, im allgemeinen, Hallstatt, kein Hinderniss darstellen. Beyogen auf die Entdeckungsbedingungen des Fundstückes von Racoș – Piatra Detunată können wir nicht zustimmen, und entschliessen somit folgende Verbesserung zu machen und das in Racoș gefundene Fundstück, als zur selben Zeitspanne angehörend. Diese Datierung verändert aber, in unserer Auffassung, nicht in Bezug auf die Kultrolle des, in Stein gemeisselten, „Tännchen“. Die unterschiedliche Anzahl der Äste (15 bei Teleac, 13 bei Racoș) ist nicht ausschlaggebend für die vorherige Äusserung.

2.Kein zufällig, stammt auch das zweite, in Rede kommende Fundstück, aus der Festung von Teleac (abb.3), für das noch Meinung der Autoren keine Zusammenhänge zu finden sind. Die wenigen Worte die wir sagen werden, bedeuten auf keinen Fall eine zur Rede Stellung sondern, die Bekanntmachung einer, zum grössten Teil ähnlichen Statuette die sich in der Sammlung des Geschichtsmuseum des Kreis Kronstadt befindet (abb. 4). Der letztere Vogel wurde von Mariana Marcu in Valea Cetății aus Brașov, zusammen mit einer kleinen schwarzen Kanne – leicht rauh bei Berührung und mit annähernd nieren förmigen Oberteil (abb. 5), entdeckt. Im Kontext, sind beide Entdeckungen als hallstättisch anzusehen. Unterschiede erscheinen nur in der Anatomie der Statuetten: während der Teleac – Schwan keine Einblokfüsse (Sockel) hat, so wie der aus Brașov (Kronstadt), und ausserdem nichtdie selbe Schlankheit und „Ausstrahlung“ besitzt, scheint uns, dass beide der alt – dakischen Kultur angehören. Sie deuten, zusammen mit den entdeckten Miniaturwagen und den, in fast allen hallstättischen (und nicht nur) Siedlungen,

entdeckten, Diskustafeln, auf einen weit verbreiteten und vollzogenen Sonnenkult.

Somit muss der Teleac – Schwan, nicht mehr als einzigartig im Repertoire der religiösen Artefakten, gebunden an die Sonnenanbetung von seiten der Daker, angesehen werden. Zu diesem Kann man den in Valea Cetății gefundenen Schwan (inv. Nr. II.6718, Masse: H=85 mm: L=132 mm; B=47 mm) hinzufügen.

Die begleitende „Nierenschale“, könnte eine mögliche, rituelle Rolle spielen da, viele ähnliche hallstättische Fundstücke in rituellen Ablagerungen aufgefunden wurden.

Übersetzung: Liviu Călin

Note

¹ Florea Costea, Angelica Bălos, *Un „brăduț” sculptat în piatră descoperit în fortificația dacică de la Racoș – Piatra Detunată (județul Brașov)* în volumul original *Studii de istorie antică*, închinat profesorului Ioan Glodariu, Deva, 2001, p. 217 și urm..

² Valentin Vasiliev, Ioan Al. Aldea, Horia Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj, 1991, fig. 28/1.

³ Florea Costea, Angelica Bălos, *op. cit.*, p. 217 – 218.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p.218 și urm. și pl. 4 – 14.

⁶ *Ibidem*, p. 219 – 220.

⁷ *Apulum*, 5, 1965, fig. 4/3.

⁸ *Ibidem*, p. 76.

⁹ *Ibidem*, p. 79.

¹⁰ *Ibidem*, p. 89. Facem precizarea că în lucrările citate la aceeași pagină în nota 12, topoarele bipene sunt datate în secolele VI – V.

¹¹ Vezi nota 2.

¹² Fl. Costea, A. Bălos, *op. cit.*, p. 220 și urm..

¹³ *Op. cit.*, p. 152.

¹⁴ Vezi, spre exemplu, V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *op. cit.*, fig. 39.

Lista ilustrațiilor

1. „Brăduțul” de la Racoș – Piatra Detunată.
2. „Brăduțul” de la Teleac (după I. Berciu, Al. Popa).
3. Lebăda de la Teleac (după V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean).
4. Lebăda de la Brașov – Valea Cetății.
5. Cana de la Brașov – Valea Cetății, găsită împreună cu lebăda.

Figura 1

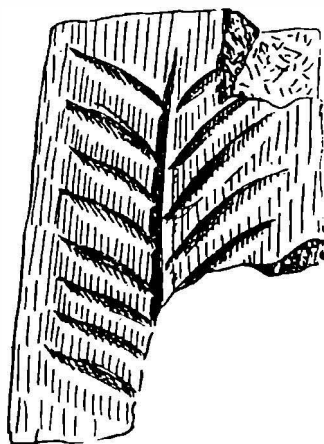

Figura 2

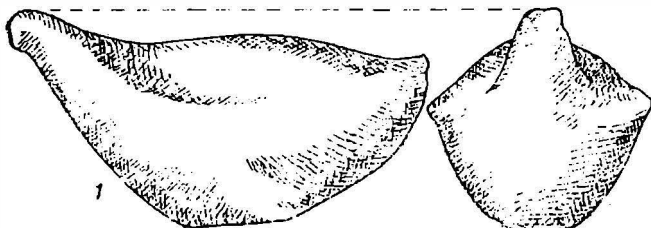

Figura 3

Figura 4

Figura 5

DETERMINAREA CONDIȚIEI LEGALE A COPIILOR DIN INSCRIPTIILE DIN DACIA ROMANĂ

În timpul Principatului exista un raport foarte strâns între condiția de drept a persoanei și denotație, cetățenia era exprimată prin sistemul *tria nomina*, teoretic doar cetățenii pot avea *tria nomina*. Numele are pe lângă funcția de a distinge pe un individ de ceilalți membri ai societății și funcția de a exprima condiția juridică a persoanei în societate.

În virtutea tradiției nomenul însemna cetățenia adică apartenența la o familie de cetățeni, care împreună cu altele formau comunitatea, așa-numitul *populus*. În timpul Principatului cetățenia și onomastica sunt strâns legate, distincția dintre cetățean (*cives*) și necetățean (*peregrinus*) moștenită din timpul Republicii, este perpetuată până la *constitutio Antoniniana* (212 p. Chr.), prin care toți locuitorii liberi din Imperiu au devenit cetățeni romani.

Nomenul (lat. *nomen gentilicum*) era numele prin care erau desemnați toți membrii unei gînți¹ (erau Cornelii toți cei din ginta Cornelia; erau Iulii toți cei născuți în ginta Iulia, etc), el aparținea tuturor membrilor gîntei, purtarea nomen-ului era un drept dar și o datorie pentru aceștia, căci numele se moșteneau, era un dar de la strămoșul legendar al gîntei, el trebuia perpetuat și apărut, altfel zeii familiei s-ar fi putut simți jigniți și mari nenorociri s-ar fi putut abate asupra întregii familii.

Praenomenul devine un element de o mai mică importanță, *praenomenul* lipsește în epoca imperială tîrzie², (sec. II p. Chr.), de altfel locul lui este luat de *cognomen*, care lipsea frecvent în inscripțiile de la începutul Principatului însă ajunge a fi numele personal, individual al fiecărui membru al familiei³. *Praenomenul* ajunge a fi moștenit de către toți fii împreună cu *nomenul*.

Noii cetățeni preluau numele persoanelor sau comunității care le-au acordat cetățenia sau care le-au servit drept mediator⁴. Cum în timpul Imperiului cel care acorda cetățenia era împăratul, gentiliciile imperiale devin tot mai frecvente⁵.

În onomastica romană nu exista o regulă fixă ci doar tendințe generale, astfel existau și excepții. De altfel nu întotdeauna un individ cu *tria nomina* este un cetățean⁶, cazurile de uzurpare a cetățeniei romane erau frecvente, exista un tribunal special constituit pentru judecarea unor astfel de cazuri, un colegiu numit *X viri stlitibus indicandis*, în care judecători erau tineri patricieni care doreau să urmeze o carieră politică⁷.

Împărații au luat și ei măsuri contra celor care uzurpau cetățenia romană; astfel Claudius a luat măsuri contra „*peregrinae condicionis homines venit usurpare Romana nomina dumtaxat*”⁸.

Cetățenia romană se confundă cu *Romana nomina*, căci peregrinii n-aveau decât două nume: numele propriu sau numele unic care corespundea în funcția sa cognomenului și numele tatălui⁹, care nu apărea întotdeauna în inscripții.

În urma acordării cetățeniei peregrinii adoptau și ei sistemul de *tria nomina* pentru a putea fi deosebiți de cei care rămâneau peregrini¹⁰.

Drepturile de care se bucură *cives Romani* sunt importante pentru consecințele pe care le au în plan social, astfel un *civis Romanus* care îndeplinește condițiile de fond pentru ca matrimoniul să fie valid, se poate căsători legal, iar copiii rezultați din această uniune conjugală (*iustum matrimonium*) sunt legitimi și moștenesc atât numele cât și patrimoniul familiei¹¹. Acțiunile private sau publice ale cetățeanului sunt recunoscute și voința acestuia este respectată de autoritatea publică dacă nu contravin prevederilor legale sau datinilor și standardelor morale ale societății (*boni mores*). Și în Dacia romană deosebirea de condiție juridică dintre cetățeni și peregrini, dintre om liber și sclav este scoasă în evidență de onomastică; abordarea inscripțiilor epigrafice funerare din perspectivă onomastică permite evidențierea relației existente între sistemul onomastic roman și statutul personal al celor care apar în epitafuri și aducerea la lumină a unor aspecte de istorie socială, care sunt insuficient sau deloc cunoscute (transmiterea numelui, condiția socială a copiilor legitimi și a celor care sunt nelegitimi, căsătoria și concubinatul, adopția, situația scalavilor și a liberților, etc.)

În unele izvoare epigrafice copiii unor cetățeni sau cetățene nu par a se bucura de drepturile părinților și uneori nu le poartă nici numele. Acest fapt semnalează existența unei situații speciale, care merită să fie studiată pentru a putea determina exact cauzele pentru care copilul nu se bucură de drepturile pe care statul roman le acorda membrilor familiilor cetățenilor.

Studiul izvoarelor epigrafice permite împărțirea copiilor în câteva categorii:

- copii legitimi;
- copii nelegitimi;
- copii adoptivi;
- alumni;
- pupili.

După acordarea cetățeniei în 212 tuturor locuitorilor liberi din Imperiu, cetățenii romani au considerat indicarea nomenului ca fiind superfluă¹² toți oamenii liberi erau cetățeni.

I. Determinarea în izvoarele epigrafice a copiilor legitimi născuți din *iustae nuptiae*

Copiii legitimi pot fi determinați cu ușurință în izvoarele epigrafice pentru că întotdeauna au un *nomen gentilicum* identic cu al tatălui și uneori este menționată și filiația. Dăm ca exemplu inscripția **IDR III 2, 377** de la Ulpia Traiana Sarmizgetusa:

D(is) M(anibus) / C(aio) Ant(onio) C(aii) f(ilio) Pap(iria tribu) / Ursino dec(urioni)

col(oniae) Dacic(a)e /5/ Samiz(egetusae)/ uix(it) ann(os) XXVIII / Terentiae Her – / mione ma – / ter infelicitis /sima /b(ene)m(erenti) p(osuit)].

Traducere: „Zeilor Manes. Lui Caius Antonius Ursinus fiul lui Caius, din tribul Papiria decurion în colonia Dacica Sarmizegetusa, (care) a trăit 28 de ani, Terentia Herminone nefericita mamă i-a pus (inscripția funerară) celui care a meritat.”

Caius Antonius Ursinus este fiul unui cetățean din elita coloniei Sarmizegetusa, al cărui prenume era Caius și cu siguranța avea același gentiliciu, Antonius, pentru că altfel copilul făcea parte din familia mamei și ar fi purtat gentiliciul acesteia. Un argument în plus în favoarea condiției de fiu legitim a lui Caius Antonius Ursinus o constituie și faptul că face parte din *ordo decurionum*, adică din elita socială politică a coloniei în care accesul nu era condiționat doar de criteriul cenzitar ci și de alte considerente (origine, onorabilitate, etc.)¹³.

Pe o inscripție din Apulum apare un alt fiu legitim, Marcus Mociuncius Valentinus un subofițer din legiune, al cărui tată nu este menționat în textul inscripției, dar care cu siguranță fusese tatăl legitim al militarului pentru că fiul este cetățean și luptă într-o unitate de cetățeni iar mama are un alt gentiliciu decât fiul ei.

IDR III 5. 556 (APVLVM):

D(is) M(anibus) / M(arcus) Mociun – / cius Valentin – / us lib(rarius) legati leg(ionis) /XIII Geminae uixit ann(i) – / s XXVIII posuit / Val(erius) Consta(n)s / uet(eranus) leg(ionis) XIII G(eminae) / et Floria Inge – /10/ nua mater filio b(ene)m(erenti).

Traducere: „Zeilor Manes. Marcus Mociuncius Valentinus librarius al legatului legiunii a XIII-a Gemina, a trăit 29 de ani. I-a pus (monumentul funerar) Valerius Constans, în legiunea a XIII-a Gemina, veteran și floria Ingenua, mama, fiului preamerituos.”

Marcus Mociuncius Valentinus *librarius legati legionis XIII Geminae*, decedat la 28 de ani, este fiul legitim al unui cetățean, probabil veteran, care purta gentilicul Mociuncius. Mama lui Valentinus este cetățeană Floria Ingenua, care supraviețuiește atât soțului, care murise anterior, altfel ar fi pus și el epitaf fiului său, cât și fiului, a cărui moștenitoare a devenit împreună cu un camarad al acestuia. Prezența veteranului Valerius Constans în epitaful lui M. Mociuncius Valentinus nu se poate explica în mod convingător decât în două situații: fie este prietenul și moștenitorul militarului, fie este al doilea soț al Floriei Ingenua și a contribuit la punerea epitafului lui M. Mociuncius Valentinus.

Filiația poate fi determinată cu ușurință chiar și atunci când în textul inscripției lipsește menționarea expresă a acesteia, pentru în majoritatea cazurilor cei care pun epitafurile își fac cunoscută calitatea lor de rudă sau de moștenitor, fie direct prin utilizarea termenilor care se desemnează pe sine la nominativ: *filius, filia, pater, mater, socer, frater, soror, libertus, heres*, etc; fie indirect prin utilizarea unor termeni în cazul dativ pentru a-i desemna pe defuncți: *filio, sorori, fratri, matri, patri, patrono*, etc.

Sunt numeroase exemplele în acest sens, de aceea voi prezenta numai câteva inscripții mai interesante:

IDR III 2, 375

D(is) M(anibus) / L(ucio) Ant(onio) Pap(iria tribu) / Prisco ui – /xit ann(os) LXII /5/ Antonius Ru – /fus dec(urio) col(oniae) / et Antonia / Priscilla / patri.

Traducere: „Zeilor Manes. Lui Lucius Antonius Priscus, care a trăit 62 de ani, Antonius Rufus decurion al coloniei (Sarmizegetusa) și Antonia Priscilla (au pus monumentul funerar) tatălui.”

(Lucius) Antonius Rufus decurion în colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa și sora sa Antonia Priscilla pun un monument funerar tatălui lor Lucius Antonius Priscus, relația de rudenie dintre ei este atestată de termenul „*patri*” – dativ. „tatălui”. De aici se deduce că cei doi erau copiii acestuia iar numele celor doi copii ai lui Lucius Antonius Rufus atestă din plin acest lucru prin existența aceluiași *nomen gentilicum*: **Antonius**.

Lucius Antonius Priscus i-a dat fiicei sale și un cognomen derivat din cognomenul său: Priscilla. S-ar putea ca Rufus să fi moștenit numele de la bunicul său, pentru că într-o altă inscripție aparținând acestei familii¹⁴, fiul cel mare al lui L. Antonius Rufus, un *eques Romanus*, are cognomenul Priscus, întocmai ca și bunicul său, în timp ce frații săi mai mici au *cognomina* derivate din cognomenul tatălui: Rufus și Rufinus.

IDR III 2, 376:

D(is) M(anibus) / L(ucius) Ant(oni)us Ru[fus] / Iluiral(is) col(oniae) / Sarmizgetusae / 5 / uix(it) an[nis] —] / L(uci) Anton[i] Pr[is] –] / cus eq(ues) [R(omanus)] / et Rufu[s et Ru –] / finus [decur(iones)] / 10 / co[l(l)oniae] [s.s.?] / fili et [heredes].

Traducere: „Zeilor Manes. Lucius Antonius Rufus duumviral al coloniei Sarmizegetusa a trăit ...(?) ani. Lucii Antonii Priscus, cavaler roman, Rufus și Rufinus decurioni ai coloniei (s.s.) fii și (moștenitori?).”

Inscripțiile acestei familii de Antonii sunt interesante, pentru că ele atestă faptul că societatea romană din Dacia din secolele II – III p.Ch., nu este una închisă, lipsită de mobilitate socială, astfel Lucius Anotnius Priscus senior face parte din elita socială prin bogăție, dar din motive necunoscute el nu este menționat ca membru la ordinului decurionilor, în timp ce fiul său, Lucius Antonius Rufus, este decurion al coloniei Sarmizegetusa. În timpul vieții acestuia familia crește în prestigiu și avere și cei trei fii ai săi Priscus, Rufus și Rufinus sunt toți decurioni, iar unul dintre aceștia a intrat chiar în ordinul ecvestru (Lucius Antonius Priscus).

Inscripția **IDR III 1, 118** atestă o familie de cetățeni din Drobeta sau Dierna, uniți prin *iustum matrimonio*, al căror fiu legitim este Publius Aelius, care probabil purta cognomenul tatălui său și a omis să-l mai treacă în epitaf. Gentiliu imperial atestă faptul că membrii acestei familii au primit cetățenia începând cu domnia împăratului Hadrian, până atunci fiind persoane de condiție peregrină, probabil în Dalmația sau Pannonia Inferior¹⁵, illyri. Duumvirul P. Aelius Ariortus este cu siguranță urmașul, din prima sau a doua generație, celui care a primit cetățenia, căci altfel nu putea ajunge titularul unei magistraturi atât de înalte. Publius Aelius, fiul duumvirului, este cetățean roman de generații, face parte din elita urbană, dar cu toate acestea

cognomina alese pentru fiii săi atestă rădăcinile puternice pe care această familie le avea la sudul Dunării.

IDR III 1, 118:

D(is) M(anibus) / P(ublio) Aelio / Ariorto / Illiuro an(nuali) m(unicipi) D(robetae?) / interfect(o) / a latronibus / uix(it) an(nis) L. Ulpia / Digna con(iugi) / pientissimo / 10/ et P(ublius) Ael(ius) fil(ius) et P(ubli) / Ael(ii) Vale(n)s et Au – / darus n(epotes) b(ene)m(erenti).

Traducere: „Zeilor Manes. Lui Publius Aelius Ariortus, duumvir anual al municipiului Drobeta, ucis de tâlhari, a trăit 50 de ani. Ulpia Digna soțului prea pios și Publius Aelius fiul și nepoții Publii Aelii Valens și Audarus, nepoții (au pus monumentul) celui a bine meritat.”

O situație asemănătoare apare într-o inscripție din Ulpia Traiana Sarmizegetusa unde o familie de syro-palmireni încetățeniți își păstrează vechile nume „naționale” timp de cel puțin trei generații¹⁶.

Uneori noii cetățeni dovedesc o anume stângăcie în alegerea numelor romane. Din cauza neînțelegerii sistemului onomastic roman, ei fac confuzii între *praenomen*, *nomen* și *cognomen*, alegând nume nepotrivite pentru membrii familiilor lor. Totuși copiii legitimi pot fi determinați cu ușurință pentru că poartă un *nomen* identic cu al tatălui. Astfel numele membrilor familiei unui veteran de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, nu respectă regulile generale privind sistemul *tria nomina*, dar copii poartă același gentiliciu ca și tatăl lor¹⁷, chiar dacă acesta este de fapt un *praenomen*.

IDR III 2, 366:

P(ublius) Ael(ius) Sept(imius) Audeo qui et Maxi – / mus vet(eranus) ex (cent.) N(umeri) P(almyrenorum) O(?) uix it ann(is) LX / Ael(ius) Sept(imius) Romanus mil(es) leg(ionis) XIII G(eminae) / [a] diut(or) offic(ii) comicul(ariorum) et Septimia / I51 Septimina quae et Revocata fil(ia) et / [C]ornelia Antonia uxor, heredes / [p]onendum curaverunt cura agent(e) / [S]eptimio Asclepiade aug(ustali) col(oniae) / liberto eius.

Traducere: „Publius Aelius Septimius Audeo zis și Maximus, veteran fost centurion din Numerus-ul de palmyreni O(ptatianensiumă)”, a trăit 60 de ani. Aelius Septimius Romanus soldat în legiunea a XIII-a Gemina ajutor în oficiul cornicularilor și fiica Septimia Septimina zisă și Revocata și Cornelia Antonia uxor, moștenitorii au îngrijit să se pună (lespedea funerară) prin intermediul lui Septimius Asclepiade libertul său, augustal al coloniei.”

În această inscripție apare o familie de noi cetățeni romani, probabil de origine syro-palmireană, defunctul Publius Aelius Septimius Audeo este un fost centurion într-o unitate auxiliară de palmyreni, care a primit odată cu *honesta missio* cetățenia romană și *conubium* cu Cornelia Antonia, soția sa, iar cei doi copii ai săi au devenit cetățeni. Veteranul poartă în epitaf fie două gentilicii (Aelius și Septimius) dintre care ultimul este un *praenomen*, fie două *praenomina* (Publius și Aelius) cu toate că Aelius este de fapt un gentiliciu, confuzia în ceea ce privește numele romane se observă și în cazul soției, Cornelia Antonia, care are un gentiliciu corect ales (Cornelia), dar tot un gentiliciu are și drept *cognomen* (Antonia). Dacă este să

juducăm după gentiliciul copiilor atunci Septimius este nomenul familiei și atunci tatăl se putea numi Aelius Septimius Audeo, iar litera P. de la praenomenul Publius să fi fost o eroare a lapicidului. Copiii Aelius Septimius Romanus și Septimis Septimina zisă și Revocata sunt copii legitimi ai lui Aelius Septimius Audeo și ai Corneliiei, și au primit numele dobândit de tatăl lor odată cu cetățenia romană. Un argument în plus este constituit de faptul că Aelius Septimius Romanus este recrutat în legiunea a XIII Gemina, o unitate de elită, în care erau primiți numai cetățenii nu și peregrinii.

De asemenea cei doi copii ai lui Aelius Septimius Audeo apar alături de mamă că moștenitori (*heredes*), ceea ce atestă deplina lor capacitate legală și succesorală pe care dreptul roman o acorda numai copiilor legitimi.

Sunt considerați legitimi toți copiii care poartă un gentiliciu identic cu al tatălui în timp ce cognomenul poate fi unul din cele mai diverse. Un exemplu în acest caz îl constituie inscripția **IDR III 2, 439** (vezi mai jos n.a.), pusă de Publius Pontinianus pentru cei doi copii ai săi, decedați prematur, Blandus și Secundinus poartă același gentiliciu ca tatăl lor Pontius, prin urmare ei sunt legitimi, este interesant faptul că nici unul dintre băieți nu a primit un *cognomen* adică derivat din cel *cognomenul* patern. Această situație nu reprezintă în caz izolat în inscripțiile din Dacia, dimpotrivă numeroși cetățeni au preferat să dea copiilor cu totul alte nume decât cognomenul lor sau un cognomen derivat din acesta¹⁸.

IDR III 2, 439

D(is) M(anibus) / P(ublio) Pont(io) Secundino / uix(it) an(nis) X m(enses) III d(ies) XXIII / 5/P(ublio) Pont(io) Blandino u(i)x(it) a(nnis) VI d(ies) VII / 5/ P(ublius) Pont(ius) Pontinian(us) filis / et Valeriae/ Blandianae coniugi / uix(it) ann(is) LXV.

Traducere: „Zeilor Manes. Lui Publius Pontius Secundinus, (care) a trăit 10 ani 3 luni și 23 de zile, lui Publius Pontius Blandinus, (care) a trăit 6 ani și 7 zile. Publius Pontius Pontinianus fiilor (săi) și Valeriei Blandina soția (care) a trăit 65 de ani.”

Fiicele legitime moșteneau numai gentiliciu nu și prenumele, însă lipsa acestuia nu îngreunează determinarea condiției lor legale.

Dăm ca exemplu inscripția **IDR III 2, 372**¹⁹:

D(is) M(anibus)/ Ael(iae) Andenae/ Ael(ius) Macrinus / Epidianus qui et/5/ Epidius [aug(ustalis)]/ col(oniae) et Macrinia / Marcia fil(iae)/ posuerunt.

Traducere: „Zeilor Manes. Aeliei Andena. Aelius Macrinus Epidianus zis și Epidius augustal al coloniei (Sarmizegetusa) și Macrinia Marcia au pus (epitaful) fiicei.”

Aelia Andena²⁰ este o *filia legitima* a lui Aelius Macrinus Epidianus augustal al coloniei și a Macriniei Marcia o cetățeană romană, care nu pare a fi o libertă. Este de remarcat cognomenul *illyr* al fetei, Andena, utilizarea acestui *cognomen* poate însemna că întreaga familie este de illyri, veniți în Dacia din Dalmația.

Ca și în cazul gentiliciilor masculine, gentiliciile feminine, care apar în mod frecvent în izvoarele epigrafice din Dacia, sunt gentilicii imperiale: Aelia, Aurelia, Iulia, Ulpia etc.

Deși în mod obișnuit fetele nu primeau prenume, în Dacia sunt atestate câteva

cazuri în care femeile posedă și prenume. Astfel la Apulum o femeie din familia Publii Aeliilor apare pe o inscripție cu *praenomen*-ul Publia²¹ (*Aelia Iuliana Marcellina*), la Micia într-o inscripție Publia Aelia Dionisia²² și Flavia Aelia Nice²³ la Tibiscum.

De asemenea pe o lespede funerară tot din așezarea de lângă castrul de la Tibiscum apar două fete, care ambele aveau *praenomen*²⁴, Publia Aelia Ingenua și Publia Ingenuvia Florentina:

IDR III 1, 159:

D(is) M(anibus)/ P(ublia) Ael(ia) Ingenua/ uix(it) an(nis) II et/ P(ublia) Ing(enuuia) ?) Florentin – /5/a u(i)x(it) an(nis) II p(arentes) p(osuerunt).

Traducere: „Zeilor Manes. Publia Aelia Ingenua a trăit 2 ani și Publia Ingenuvia (ă) Florentina a trăit 2 ani. Părinții au pus (lespedea funerară)”.

Probabil că ele nu sunt surori pentru că au gentilicii diferite, ele par a fi înrudite pentru că sunt îngropate în același loc de către rude apropiate (*parentes*), probabil părinți. În cazul în care cele două fete ar fi surori, una dintre ele a fost crescută în altă familie (fiică adoptivă?) de la care a preluat și gentiliciul. Din păcate absența numelui părinților din inscripții nu permite susținerea nici uneia din cele două interpretări de mai sus.

O analogie ar putea fi reprezentată de o inscripție descoperită în Băile Herculane, în care apar doi frați cu gentilicii diferite :

IDR III 1, 72:

D(is) I(nferis) M(anibus) S(acrum) / Septi(mius) Bitus et Septim(ia)/ Valentina uixerunt / annis LIII posuer – /5 unt Septim(ius) Bas(sus) et Aur(elius) / Vale(n)s patris b(ene) / m(erentis).

Traducere: „Zeilor Subpământeni Manes închinare. Septimius Bitus și Septimia Valentina au trăit 54 de ani. Au pus (monumentul funerar) Septimius Bassus și Aurelius Valens părintelui (părinților ă) vrednic.”

Cei doi frați se numesc Septimius Bassus, respectiv Aurelius Valens²⁵. Aurelius Valens nu are gentiliciul familiei familiei, Septimius, el pare a proveni dintr-o familie de Aurelii, totuși el pune textul funerar împreună cu Septimius Bassus tatălui lor – *patris*. Aurelius Valens ar putea fi fiul adoptiv sau fiul legitim al lui Septimius Bitus, dar care s-a născut înainte ca tatăl său să primească cetățenie și conubium cu Septimia Valentina și a primit cetățenie prin intermediul unor Aurelii sau în urma serviciului militar.

II. Determinarea condiției legale a copiilor nelegitimi

Copilul născut din părinți liberi care încheiaseră o uniune liberă însă nerecunoscută legal (*concubinatus*), din diverse motive, nu putea fi numit *legitimus*, el era numit *spurius*²⁶, termen care desemna condiția fiu cu tatăl necunoscut. Pe lângă *spurius* a fost utilizat termenul *notus* (gr. *voroç*) al cărui sens era acela de fiu născut în afara căsătoriei, nerecunoscut de tată, dar care-și cunoaște tatăl²⁷.

O primă categorie de copii nelegitimi este formată din copiii peregrinilor sau ai căror părinți au condiții legale diferite din punctul de vedere al cetățeniei (*status*

civitas). În această categorie intră pe lângă fiii pregrinilor și fiii militarilor din trupele auxiliare sau ai legionarilor care au încheiat uniuni conjugale detipul concubinatlui cu femei peregrine.

Copiii rezultați din legăturile cetățenelor cu sclavii se numeau și ei *sp. fil.* pentru că legătura mamei, deși nu era *concubinatus*, nu era nici un *contubernium*, însă copii urmau condiția mamei în urma unei dispoziții a împăratului Hadrian cu toată că existau și excepții²⁸.

Copiii născuți din legătura patronilor cu sclavele (*contubernium*), erau numiți *liberi naturales* la fel ca fii sclavilor²⁹, întrucât ei urmau condiția mamei și erau și ei sclavi. Excepție făceau fii sclavelor eliberate de patroni în timpul sarcinii care erau numiți *vulgo conceptus*³⁰.

II.A. Copii de condiție peregrină

Într-o inscripție din vicusul de lângă castrul roman de la Ilișua apare o familie de cetățeni, compusă din patru membri în care determinarea condiției legale a copiilor a fost dificilă datorită faptul că tatăl și fiul aveau gentiliciul Aurelius, iar mama și fiica purtau gentiliciul Aurelia:

CIL III 804:

D(is) M(anibus) / Aurelius Themaes librar(ius) / al(a)e Fronto(nianae) vixit annis/ L et Aelia Iulia co(n)iug(i)? et / Aelia Pupul(a) vixit annis /5/ II. Aurelius Thementianus / filius parentibus bene / merentibus posuit.

Traducere: „Zeilor Manes. Aurelius Themaes librarius în ala Frontoniana a trăit 50 de ani și Aelia Iulia soția și Aelia Pupula a trăit 2 ani. Aurelius Thementianus, fiul, a pus (monumentul) părinților vrednici”.

Aurelius Thementianus pune epitaful pentru familia sa, care era compusă din Aurelius Themaes tatăl, decedat la 50 ani, pentru Aelia Iulia mama și pentru Aelia Pupula, sora sa decedată la doi ani. Tatăl și fiul au același gentiliciu, iar cognomenul fiului este derivat din cel al tatălui, aceasta înseamnă fie că Thementianus este un fiu legitim născut într-un *iustum matrimonium*, fie că el a primit cetățenia odată cu tatăl său prin *missio*. În prima situație Aelia Iulia și Aelia Pupula pot fi mama și sora lui Thementianus, dar gentiliciul diferit al Aeliei Pupula, ridică unele semne de întrebare, pentru că Aelia Pupula a urmat condiția mamei, iar Thementianus a dobândit cetățenia prin tatăl său. Dacă cei doi copii erau frați, atunci ambii erau nelegitimi și urmau condiția mamei, care este cetățeană, este exclus ca numai unul dintre să fi fost inclus în familia mamei. Aurelius Thementianus pare să fie fiul unei alte soții, a lui Aurelius Themaes, care a murit cu siguranță înainte ca soțul ei să fie eliberat din armată, pentru că uniunea conjugală a lui Aurelius Themaes cu Aelia Iulia exista înainte ca militarul să primească *conubium*. Un argument în acest sens ne oferă chiar gentiliciul Aelia purtat de mamă și de fiică, concubinatul nu producea nici un efect în plan legal, astfel Thementianus chiar dacă tatăl său trăia cu o cetățeană romană, nu putea deveni cetățean pentru că nu era fiul acesteia. În aceeași perioadă trebuie să se fi născut Aelia Pupula, pentru că ea urmează condiția mamei sale, devenind cetățeană, dacă Aelia Pupula se năștea după ce

Aurelius Themaes a primit *conubium* cu Aelia Iulia, atunci ea ar fi purtat gentiliciul tatălui. În concluzie Aurelius Thementianus, inițial fiu de condiție peregrină a devenit cetățean roman și fiu legitim în urma lăsării la vatră a tatălui său, iar Aelia Iulia și Aelia Pupula erau mama respectiv sora lui vitregă. Aurelius Thementianus este fiul legitim al lui Aurelius Themaes, în timp ce sora sa este o *spuria filia* fapt atestat de gentiliciul Aelia.

Dacă amândoi părinții sunt peregrini, condiția de peregrini a copiilor rezultați dintr-o uniune conjugală după dreptul ginților este și mai evidentă, condiția de fiu al de fiu al unor peregrini atrăgea după sine condiția de *spurius filius*. Copiii de condiție peregrină nu puteau fi legitimi pentru că uniunea conjugală a părinților era considerată cel mult *concubinatus* nicidecum *iustum matrimonium*.

În cazul în care ambii parteneri conjugali sunt peregrini, copii sunt și ei peregrini, și vor primi cetățenia separat de părinți. O astfel de situație apare în inscripția **IDR II 43** pusă de doi cetățeni din Drobeta, soț și soție, fiului lor medic în legiunea a VII-a Claudia, care pentru meritele sale deosebite a fost onorat cu însemnele decurionale de către comunitatea din Drobeta.

IDR II 43:

D(is) M(anibus)/ M(arcus) Val(erius) M(arci) f(ilius) / Longinu[s] med(icus) leg(ionis) /5/ VII Cl(audiae) /ornat(us) orna – /mentis decu(rionalibus))/a splendid(issimo) ordin(e) m(unicipii) H(adriani) D(robetensium)/ uix(it) an(nnos) XXIII./ Marcus Victorius /[- - -] anio et Victoria /[Ge] mina fil(io) pien(t(issimo)) / p(osuerunt).

Traducere: „Zeilor Manes. Marcus Valerius Longinus fiul lui Marcus, medic în legiunea a VII-a Claudia, decorat cu însemnele decurionale de către preastrălucitul ordin al (decurionilor) din municipiul Drobeta, a trăit 23 de ani. Marcus Victorius ...ănio și Victoria Gemina au pus (monumentul) fiului prea pios.”

Marcus Valerius Longinus este fiul unor peregrini și a primit separat cetățenia romană, fapt atestat de gentiliciul *Valerius* diferit de gentiliciile părinților (*Victorius*). Familia lui Valerius, era probabil o familie bogată, iar Valerius probabil a făcut servicii comunității drobetense, pentru care a fost răsplătit cu acordarea însemnelor decurionale, aceasta înseamnă că noul cetățean nu îndeplinea toate condițiile pentru a fi decurion.

Astfel de exemple apar în inscripțiile le de mai jos:

IDR III/4, 196:

Candia Maximi / uixit annos LXXX / Talanus Du – / gionis uixit an LXX./5/ t(itulum) p(osuit) fil(ia) p(atri) et m(atri)b(ene) m(erentibus).

Traducere: „Candia fiica lui Maximus a trăit 80 de ani. Talanus al Dugio a trăit 70 de ani. Fiica a pus epitaful tatălui și mamei care au meritat.”

Numele fiicei de condiție peregrină nu apare, ea le pune însă epitaf părinților care au nume de peregrini, condiția legală a fiicei este aceea de *spuria filia*.

IDR III/4, 197:

Dantica / Cusioni (sive – a) / uix(it) an(nis) XX / t(itulum) p(osuit) m(ater) f(iliae) b(ene) m(erenti).

Traducere: „Dantica, fiica lui Cusio, a trăit 20 de ani. Mama a pus epitaful fiicei vrednice.”

Dantica din IDR III/4, 197 este o persoană de condiție peregrină, decedată la numai douăzeci de ani. Nu apare numele mamei în epitaf, dar aceasta cu siguranță era o peregrină, dacă mama era cetățeană, Dantica fiind o fiică nelegitimă ar fi urmat condiția mamei.

IDR III/4, 198:

Sabina/ Dasmeni uix(it) / an(nis) L posuit / Senecio co(n)iugi / b(ene) m(erenti) et fili(i) /5/ Prinada et / Suril(l)a et Surini / Sanilis posue / runt tit(u)lu(m) matri / b(ene) m(erenti).

Traducere: „Sabina fiica lui Dasmenus a trăit 50 de ani. Senecio a pus (monumentul) și copiii Prinada, Surilla și Surini Sanilis au pus epitaful mamei (care) a bine meritat.”

O familie de peregrini dintr-o comunitate romană de pe Târnava Mare, de origine illyră, cu numele specifice neamului lor, dar în care copii decobnădie peregrină pun o inscripție funerară Sabinei Dasmeni.

IDR III 3, 420:

D(is) M(anibus) / Maximae / Luri uixit / ann(is) XXV /5/ Rufus et / Tertia fil(iae) piisim(ae) / [b(ene) m(erenti) pos(uerunt)].

Traducere: „Zeilor Manes. Maximei fiica lui Lurius, (care) a trăit 25 de ani. Rufus și Tertia fiicei prea respectoase și vrednice au pus (monumentulă)”

Epitaful Maximei Luri atestă o familie de peregrini (Rufus și Tertia) a căror fiică nelegitimă, fiind născută înainte ca mama ei să primească cetățenia și *conubium* a rămas peregrină. Rufus este probabil tatăl vitreg al Maximei, pentru că acesta poartă patronimicul *Luri* ceea ce atestă faptul că femeia este fiica lui *Lurius*, un peregrin de origine illyră³¹.

IDR III 4 nr. 185:

Dis Manibus / Mavida E – / picadi fi(lia) / uixit annis /5/ XXXV mar(itus) / conpari pos(uit) h(ic) s(ita) e(st).

Traducere: „Zeilor Manes. Mavida fiica lui Epicadius a trăit 35 de ani. Soțul a pus soției (monumentul funerar). Aici este așezată.”

Mavida fiica lui Epicadius, este după cum o atestă numele o peregrină, ea este legitimă după *ius gentium*, dar fiind de condiție peregrină statutul ei era de copil nelegitim, pentru că părinții ei nu conviețuiau într-o uniune conjugală validă.

Într-o inscripție de pe un altar funerar descoperit în castrul de la Ilișua³², o familie de peregrină uzurpă cetățenia romană prin folosirea numelor de cetățeni de către copii:

Dis M(anibus) / Ael(ius) Maximi – / nus uix(it) ann(is) / VL et Aeli Maxim – /5 us uix(it) ann(is) VII / Ursinus uix(it) / ann(is) IIII. Serena / Licconis co(n)i(ugi) / et filis b(ene)m(erentibus) p(osuit).

Traducere: „Zeilor Manes. Aelius Maximinus a trăit 40 de ani și Aelii: Maximus a trăit 7 ani, Ursinus a trăit 4 ani. Serena fiica lui Licco, soțului și fiilor care au binemeritat le-a pus (monumentul funerar)”.

Epitaful este pus de o femeie pentru soțul și fiii săi decedați „*coiugi* (sic!) *et filis b(ene)m(erentibus) posuit*”. Părinții se bucură de condiții legale diferite în ceea ce privește *status civitatis* astfel tatăl, Aelius Maximinus, este cetățean, în timp ce soția sa, Serena Licconis, este o peregrină de origine illyro-panonică. Între cei doi părinți nu poate exista *conubium*, prin urmare copiii Aelius Maximus și Aelius Ursinus nu sunt copii legitimi ai lui Aelius Maximinus, ei sunt copii nelegitimi ai Serenei Licconis și trebuie să urmeze condiția mamei, adică să fie peregrini.

II.B.1. *Spurius filius propriu-zis*

Copiii nelegitimi în sensul cel mai comun al termenului *spurius*, sunt atestați în număr mic în izvoarele epigrafice, ei sunt aceia al căror tată nu apare în inscripții, pentru că probabil nu a păstrat nici o legătură cu copiii nelegitimi și mama acestora.

În unele inscripții din Imperiu ei apar cu indicația SP.F. dar cel mai ușor pot fi recunoscuți prin faptul că poartă gentiliciul mamei și nu pe al tatălui.

În izvoarele epigrafice din Dacia am putut determina condiția de *spurius filius* pentru câteva persoane al căror nume urmează regula prezentată mai sus:

IDR III 5, 537:

L(ucii) Ianuari(i) Romuli / uix(it) ann(is) VIII et Ianua / riae Pupae uix(it) ann(is) / XIII Ianuaria Titia / mater fili(i) posuit.

Traducere: „Lui Lucius Ianuarius Romulus (care) a trăit 8 ani și Ianuariei Pupa (care) a trăit 13 ani. Ianuaria Titia, mama, fiilor a pus (epitaful).”

Cei doi copii Lucius Ianuarius Romulus și Ianuaria Pupae, morți prematur, sunt copii nelegitimi ai Ianuariei Titia, excepție pentru că ei poartă cognomenul mamei și tatăl nu apare în inscripție. Ar fi însă posibil ca mama și tatăl necunoscut să fi fost peregrini (în cazurile de acest fel de obicei apar persoane cu gentilicii imperiale) sau tatăl să fi fost patronul mamei, căci altfel nu se poate explica gentiliciul comun al copiilor și al mamei decât prin condiția de copiii nelegitimi a acestora.

În aceeași situație s-ar putea găsi și alți copii care apar în inscripțiile din mai multe așezări romane din Dacia; dăm ca exemple inscripțiile de mai jos:

IDR III 5, 563:

D(is) M(anibus) / Ponti(a)e Sy(.) – / us(a)e uix(it) an(nis) ăV / et Ponti(a)e A – /5/ Asi(a)e mat(ri) ei – / us uix(it) an(nis)/[– –].

Traducere: „Zeilor Manes. Pontiei Sy(ă) usa (care) a trăit V ani și Pontiei Asia mama ei, (care) a trăit ă ani...”

IDR III 5, 585 Apulum:

Tuticiae Adrastillae / uixit ann(is) XVIII m(ensibus) II d(ies) XX / Tuticia Victoria fil(ia) / et heres matri /5/ karissimae.

Traducere: „Tuticiei Adrastilla (care) a trăit 18ani 2 luni și 20 de zile. Tuticia Victoria fiica și moștenitoarea mamei prea dragi (a pus epitaful).”

IDR III 3.5

D(is) M(anibus) / Umbria / Africana uix(it) / ann(is) LXV /5/ M(arcus) Umbrius

Villanus/ matri pientis(simae) p(osuit) curavit.

Traducere: „Zeilor Manes. Umbria Africana a trăit 65 de ani. Marcus Umbrius Villanus a îngrijit să se pună (epitaf) mamei prea pioase”.

IDR III 3, 185:

D(is) M(anibus) / Ulp(ius) Sabinus / uix(it) ann(is) XIII / Ulpia Maxima / mater fil(io) m(erenti) p(osuit).

Traducere: „Zeilor Manes.Ulpus Sabinus a trăit 14 ani. Ulpia Maxima, mama, fiului vrednic a pus (monumentul funerar)”

IDR III 3. (AMPELVM):

D(is) M(anibus) / Cl(audia) Tertul – /lina uix(it) ann(is) IIII / Claudia Vera mater.

Traducere: „Zeilor Manes.Claudia Tertullina a trăit 4 ani. Ulpia Maxima, mama.”

Inscripțiile în care apar tații care au gentiliciu diferit de al copiilor prezintă mult mai clar condiția de copii nelegitimi a acestora:

IDR III, 5, Apulum:

D(is) M(anibus) / Aelius Cresce(n)s / Ulp(io) Lupo filio / caris(simo) uixit annis III / mensibus VI b(ene)m(erenti) posuit.

Traducere: „Zeilor Manes.Aelius Crescens. Lui Ulpus Lupus fiul prea drag, (care) a trăit 3 ani și 6 luni, a pus (monumentul) care a meritat din plin”.

Ulpus Lupus este fiul nelegitim al lui Aurelius Crescens, care este mai curând un pelerin devenit cetățean de dată recentă, în timp ce mama copilului, era o cetățeană de vîrstă veche dintr-o familie de Ulpii. Copilul s-a născut înainte ca Aurelius Crescens să primească cetățenie astfel a urmat condiția mamei în a cărei familie a intrat și al cărei gentiliciu îl poartă.

CIL III 835:

D(is) M(anibus) / Ael(ius) Diales / vis(it) (sic!) an(nos) LXXXV/ et posui(t) Au – /5/ relius Ditu – / genius filiu(s)/ et heres patri / carissimo / b(ene)m(erenti).

Traducere: „Zeilor Manes.Aelius Diales a trăit 85 de ani. Și a pus (monumentul) Aurelius Ditungenius fiul și moștenitorul (a pus epitaful) tatălui prea drag (care a) meritat.”

Nu întotdeauna absența tatălui din inscripție înseamnă că fiul este nelegitim, uneori el poate să fi decedat deja și din acest motiv să nu mai apară în inscripție iar numele mamei poate fi același printr-o coincidență sau din cauză că mama a fost o colibertă. O astfel de situație pare a fi reprezentată de inscripția pe care Ulpia Opiava o pune fiului ei Ulpus Tertius, decurion al coloniei Sarmizegetusa, decedat la 21 de ani:

IDR III 2. 449:

D(is) M(anibus)/ M(arco) Ulp(io) Tertio / dec(urioni) col(oniae) / uix(it) ann(is) XXI / Ulpia Opiava / filio / p(iissimo) p(osuit).

Traducere: „Zeilor Manes. Lui Marcus Ulpus Tertiu decurion al coloniei (care) a a trăit 21 de ani. Ulpia Opiava fiului prea pios a pus (monumentul funerar)”.

Marcus Ulpus Tertius poartă gentiliciu imperial, gentiliciu comun multora dintre cei care au făcut parte din primul val de coloniști, fie încetățeniți de Traian prin

înființarea coloniei Ulpia Traiana Sarmizegetusa, fie aduși de la sudul Dunării.

Marcus Ulpus Tertius este născut în *iustum matrimonium* și se bucură de toate avantajele unui fiu legitim. Moștenind probabil o avere însemnată de la tatăl său, el este unul dintre decurionii coloniei la numai 21 de ani.

Intrarea în ordinul decurionilor în orașele romane, nu era accesibilă oricui și numai familiile foarte bogate își permiteau să aibă mai mulți membri în Curie, de obicei adolescenții și tinerii erau decurioni *pedani*, cum trebuie să fi fost și Marcus Ulpus Tertius. Oricâtă avere deținea familia lui M. Ulpus Tertius, numai aceasta nu era suficientă, pentru intrarea în ordin era nevoie și de o origine nepătată, oferită numai de nașterea în *iustum matrimonium*. Este posibil ca Ulpia Opiava să fi fost liberta soțului ei, de la care a moștenit numele, dar la nașterea lui M. Ulpus Tertius ea era liberă și căsătorită legal, astfel încât fiul beneficiind de bani și de onorabilitate a avut o ascensiune rapidă.

În numeroase inscripții este dificil de determinat condiția legală pe care au copii, datorită complexității raporturilor existente în interiorul unora dintre familiile atestate în inscripții. În familiile mixte compuse din cetățeni și peregrini condiția legală a copiilor era determinată de existența dreptului de a fi căsătorit, *conubium*. Tradiția și normele de drept impuneau, ca orice copil, ai căror părinți nu aveau dreptul de a încheia o căsătorie legală, să fie considerat *spurius filius* și să urmeze condiția legală a mamei. Ulpianus susținea că această lege a fost modificată la un moment dat prin *lex Minicia* care prevedea o excepție în cazul când mama era cetățeană și tatăl peregrin, în sensul că fiul nou-născutul urma condiția tatălui³³. Mai târziu *lex Minicia* a fost anulată de alte legi după cum afirmă Ulpianus³⁴, confirmat și de Caius care susținea că „dacă între soți nu există *conubium*, (copilul) ce se naște (dintr-o uniune) *iure gentium* primește condiția mamei sale³⁵. Prin urmare copilul născut de o mamă *civis Romana* dar urma condiția mamei din a cărei familie făcea parte, devenea cetățean și se bucura de drepturile acordate cetățenilor mai puțin de *ius honorum* din cauza originii sale incerte rămânea cu stigmatul de *notus* pentru că tatăl peregrin era cunoscut, însă nu-și putea recunoaște copilul chiar dacă dorea acest lucru.

Pentru ilustrarea acestei situații am ales câteva inscripții din Dacia:

IDR III/3, 424:

D(is) M(anibus) / Cai(o) Val(erio) / Viatori / an(nis) XVI / And(es) Titi /5/et Val(eria) Teren(tia)/ fil(io) b(ene) m(erenti) posuit.

Traducere: „Zeilor Manes Lui Caius Valerius Viator (care) a trăit 16 ani. Andes Titi și Valeria Terentia au pus (monumentul funerar) fiului care a meritat.”

Copilul Caius Valerius Viator decedat la numai 16 ani, are *tria nomina* ceea ce atestă calitatea sa de *cives Romanus*. C. Valerius Viator este un *notus* pentru că tatăl său Andes fiul lui Titus este peregrin³⁶, nu există ca subiect de drept din punctul de vedere al dreptului roman și nu poate acționa legal, prin urmare nu îl poate recunoaște ca fiu C. Valerius Viator. Copilul urmează condiția mamei sale, cetățeană romană Valeria Terentia, al cărei gentiliciu îl poartă, semn că face parte din familia acesteia. Din punctul de vedere al *ius gentium* Caius Valerius Viator

este fiu legitim al lui Andes Titi și al Valeriei Terentia, care au încheiat însă o uniunea conjugală după dreptul peregrin (*matrimonium secundum leges moresque peregrinorum*), dar dreptul roman nu recunoștea ca tip de uniune conjugală decât *iustum matrimonium*, încheiat între cetățeni după normele și tradiția legală romană.

IDR III/3, 341:

D(is) M(anibus) / Al(e)xandrian(us) / civ(is) Bithynus / u(i)x(it) ann(is) LXV / 5/ Tatus Lucius uix(it) an(nis) XXX / Antonius Iulius / Lucillianus fratres / patri et fratri et / Lucia mater / 10/ b(ene) m(erentibus) p(osuerunt).

Traducere: „Zeilor Manes. Alexandrianus cetățean bitinian a trăit ani 65, Tatus Lucius a trăit ani 30. Antonius, Iulius, Lucillianus frații, tatălui și fratelui și Lucia mama (celor care) au binemeritat au pus (epitaful).”

Inscripția familiei lui Alexandrianus merită să fie prezentată pe larg datorită situației pe care o prezintă: Alexandrianus capul familiei este peregrin (*civis Bithynus*), el trăiește în *concubinatus* cu Lucia care pare să fie cetățeană romană după nume desi nu apare decât un singur element din numele ei, femeie este mama a patru fii nelegitimi: Tatus Lucius, Antonius, Iulius și Lucillianus; cei patru fii urmează condiția decetățean a mamei al cărei gentiliciu ar putea să fie Tatia. Ei sunt fără nici un dubiu fii nelegitimi, altfel ar fi și ei peregrini ca și tatăl lor.

Copiii unei femei cu cetățenie romană pot fi nelegitimi și dacă tatăl era cetățean, dar nu avea *conubium* cu mama lor. Această situație este frecventă în inscripțiile puse de familiile militarilor din cele două legiuni din Dacia sau din trupele auxiliare care au primit în mod excepțional cetățenie înainte de lăsarea.

II.B.2. Determinarea condiției legale a copiilor militarilor din Dacia

Studierea din punct de vedere onomastic a inscripțiilor militarilor din Dacia ridică o serie de probleme de metodă. Este binecunoscut faptul că militarii nu aveau *conubium* în timpul celor 20 – 25 cât dura serviciul militar, intrarea în armată era chiar o cauză pentru încetarea uniunilor conjugale încheiate de aceștia³⁷.

Interdicția n-a fost însă respectată astfel militarii trăiau asociați cu femei în diverse forme de uniune conjugală (*concubinatus*, *matrimonium iure gentium*, *contubernium*) până la încheierea serviciului militar, odată cu *honestas missio* primeau și *conubium* cu femeile cu care conviețuiseră până atunci sau dacă nu erau căsătoriți, cu cele cu care se vor căsători ulterior. Odată cu dinastia severilor orice interdicții privind regimul căsătoriei miliatrilor sunt anulate³⁸. Însă în cazul unor conviețuiri stabile și de lungă durată, apărea problema condiției legale a copiilor rezultati din aceste legături conjugale. După lege și tradiție copilul unui legionar cu o cetățeană este un *notus*, căci părinți nu au *conubium* și copii ar trebui să urmeze condiția mamei. Teoretic dacă mama este cetățeană și copii sunt cetățeni și ei ar trebui să poarte gentiliciul mamei și nu pe al tatălui, până când acesta este lăsat la vatră și primește *conubium*. Cu toate acestea într-o singură inscripție pusă de membrii unei familii de legionari apare această situație³⁹, pentru că statutul de concubin al uniunilor conjugale ale legionarilor avea un caracter temporar și

s-ar fi ajuns la situația în care copiii legionarilor, recunoscuți o dată ca cetățeni după naștere, dar în familia mamei, își pierdeau vechiul gentiliciu și primeau un alt gentiliciu, al tatălui, după ce tatăl primea *conubium*.

De asemenea prenumele și nomenul nu erau nume personale, cognomenul fiind numele individual, cu care erau chemați copii, de aceea era inutilă folosirea ca nume individuale a prenumelor și gentiliciilor materne, care aveau un caracter temporar. Prin urmare atât în familie cât și în afara acesteia, copii legionarilor utilizau gentiliciul patern alături de cognomenul propriu, chiar dacă legal ei nu puteau purta numele tatălui natural.

Utilizarea gentiliciilor paternale avea un caracter cvasilegal, fiind tolerată în aceeași mod ca și concubinatul militarilor, pentru că după efectuarea serviciului militar concubinatele erau transformate în relații legitime conforme cu dreptul roman, copiii erau recunoscuți ca legitimi și numele purtate anterior deveneau *tria nomina* oficiale.

De exemplu în inscripția IDR II 34 centurionul Iulius Strato din legiunea a IV Flavia și concubina acestuia Aelia Adaucta, pun fiicei lor un epitaf pe un altar funerar, în textul căruia fetița moartă prematur, poartă gentiliciul tatălui. Iulius Strato fiind militar n-avea *conubium* (inscripția se datează în secolul al II-lea), prin urmare Iulia Grata era o *spuria filia* și ar fi trebuit să poarte gentiliciul mamei *Aelia*.

IDR II 34⁴⁰:

D(is) M(anibus) / Iuliae Gratae / filiae Iuli(us) Strato /(centurio) leg(ionis) IV Fl(aviae) et Aelia / Adaucta par(entes) fec(erunt).

Traducere: „Zeilor Manes. Iuliei Grata fiica. Iulius Strato centurion în legiunea IV-a Flavia și Aelia Adaucta părinții i-au făcut (monumentul funerar).”

Claudius Montanus un militar dintr-o trupă auxiliară, cetățean, ajuns pe prima treaptă a ierarhiei militare (*immunis* – scutit de corvezi), face o lespede funerară (sec. II p. Ch.) fiicei sale Claudia Amba, decedată la douăzeci de ani. Chiar dacă Claudia Amba poartă numele tatălui, ea nu este însă o *filia legitima* pentru că tatăl este încă militar și nu are *conubium*.

IDR II 350:

D(is) M(anibus) / Cla[ud]ia A[m –] / ba uix(it) an – / nos XX [fe –] /5/ cit in D[acia]/ an(nos) V. C[l(adius) Mon –]/tanus, im[m(unis)]/ ex n(umero) Su[r(or)um] sag (ittariorum)]/pat(er) eius b(ene)m(erenti) [fecit].

Traducere: „Zeilor Manes.Claudia Amba a trăit 20 de ani (din care) a făcut în Dacia 5. Claudius Montanus *immunis* în Numerus-ul de de arcași sirieni, tatăl său a făcut (fiicei) vrednice (monumentul funerar).”

Determinarea condiției legale a copiilor militarilor și veteranilor ar trebui prezentată separat pentru fiecare familie, dar spațiul limitat destinat acestei cercetări m-a determinat să prezint câteva exemple care au și analogii.

IDR III 5, 591 (APVLVM):

D(is) M(anibus) / C(aio) Val(erio) C(ai) fil(io) domo / Cl (audii) Viruni Silua – / nus vet(eran)us leg(ionis) XIII G(eminae)/5/ uix(it) an(nis) LXX. T(itus) Fl(auius) Val(erius) / Valens miles leg(ionis) XIII patri p(ientisismo) p(osuit).

Traducere: „Zeilor Manes. Lui Caius Valerius Silvanus, fiul lui Caius din (colonia) Claudia Virunum, veteran din legiunea a XIII Gemina, a trăit 70 de ani. Titus Flavius Valerius Valens soldat în legiunea a XIII Gemina tatălui prea pios a pus (monumentul funerar)”.

Titus Flavius Valerius Valens este cetățean după nume (*tria nomina*) și profesie (militar în legiune) și se prezintă ca fiind fiul unui veteran din aceeași legiune, Caius Valerius Silvanus, originar din orașul Virunum din Noricum.

Însă primele două elemente din nume ne îndreptătesc să considerăm că lucrurile nu au stat întotdeauna așa în ceea ce privește condiția legală a lui Titus Flavius Valerius Valens; tânărul are două nume suplimentare nomenul *Titus* și cognomenul *Flavius* care atestă mai curând apartenența sa la o familie de Flavii decât la o familie de Căi Valerii.

Dacă legionarul ar fi fost întotdeauna considerat din punct de vedere legal fiul lui Caius Valerius Silvanus, atunci numele său ar fi conținut în mod obligatoriu primele două elemente din numele tatălui, urmate de un *cognomen* oarecare: Caius Valerius Valens bunăoară. Probabil că nomenul Flavius era consecința unei adopții sau unei moșteniri sau numele de familie al mamei după cum consideră I. Piso⁴¹.

Dacă prenumele și nomenul Titus Flavius sunt numele rudelor de sânge (*cognati*) ale militarului, atunci acesta a fost considerat la naștere un *spurius filius* sau un *notus* și a fost adoptat de bunicul matern sau de cel care era capul familiei de Titii Flavii. El a purtat numele de Titus Flavius Valens până în momentul în care tatăl său natural, Caius Valerius Silvanus, încetând serviciul militar și primind *conubium* cu Flavia și-a putut recunoaște fiul ca legitim, iar acesta și-a adăugat încă un *cognomen*, care de fapt era gentilicul patern.

IDR III 5, 481 (APVLVM):

P(ublius) Ael(ius) Proclus / uet(eranus) leg(ionis) XIII G(eminae) / uix(it) ann(is) LV et / Ael(ia) Claudia /5/uix(it) ann(is) XL. P(ublius) Ael(ius) / Procl[us]inus et Ael(ia) / Procla parentibus / pientiss(imis) posuer(unt).

Traducere: „Zeilor Manes. Publius Aelius Proclus veteran din legiunea a XIII Gemina, (care) a trăit 55 ani și Aelia Claudia a trăit 40 de ani. Publius Aelius Proclinianus și Aelia Procla părinților prea pioși au pus (monumentul funerar)”.

Publii Aelii Proclinus și Procla, copii veteranului Publius Aelius Proclus și ai Aeliei Claudia, apar în inscripție ca cetățeni și copiii legitimi ai lui Publius Aelius Proclus, ei poartă gentiliciul patern, ca și mama lor Aelia Claudia, faptul că ambii părinți au același gentiliciu se datorează mai curând hazardului, căci Aelius era un gentiliciu foarte răspândit în Dacia. Probabil că Aelia era cetățeană romană anterior căsătoriei cu legionarul P. Aelius Proclus, după cum ne îndeamnă să susținem cognomenul Claudia. P. Aelius Proclus și Aelia Procla sunt copii legitimi și din punctul de vedere al dreptului roman, pentru că ei pun epitaf tatălui lor, un veteran care odată cu *honestia missio* a primit *conubium* cu Aelia Claudia și astfel și-a putut recunoaște copiii născuți anterior eliberării din serviciul militar.

Într-o situație asemănătoare s-au aflat și copiii lui Publius Aelius Septimius Audeo chiar dacă acesta era veteran al unei unități auxiliare formate din palmyreni.

Aelius Septimius Romanus și Septimia Septimina a căror mamă pare să fi fost cetățeană au purtat probabil o vreme chiar gentiliciul matern, în timpul în care tatăl lor era sub arme. Ei puteau de asemenea să folosească în mod exclusiv gentiliciul patern, acesta însă nu avea o acoperire legală. După lăsarea sa la vatră, veteranul și-a recunoscut copiii care au devenit copii legitimi, fapt atestat atât de numele lor cât de și calitatea lor de moștenitori.

Plecând de la discuția de mai sus, principala problemă în determinarea condiției legale a copiilor de militari, constă în faptul că exista tendința ca atât copiii veteranilor cât și copiii militarilor aflați sub arme să utilizeze gentiliciul patern. Aceasta înseamnă de fapt uzurparea unei condiții, pe care copiii militarilor nu au dobândit-o încă din punct de vedere legal și este posibil ca unii dintre ei, să nu o dobândească în caz morții premature a tatălui, căzut în luptă. În cazul în care este vorba de familia unui militar dintr-o trupă auxiliară utilizarea numelui de cetățean primit de tată în timpul serviciului militar pentru merite deosebite constituie o acțiune de uzurpare a cetățeniei romane de către o familie de peregrini. Copiii unei peregrine care conviețuiește cu un militar, cetățean sau necetățean, sunt nelegitimi și urmează condiția pe care o avea mama în momentul nașterii lor⁴².

Căsătoria militarilor peregrini sau cu femei peregrine se înscrie în cadrul concubinatlui sau al căsătoriei după dreptul ginților, fiind supusă aceluiași legi.

În manualele de drept roman problema e tratată la modul general, afirmându-se că *ius conubii* era interzis soldaților până la Claudius, după care căsătoriile soldaților au fost tolerate, până când soldații legionari sau din trupele auxiliare terminau serviciul militar și primeau *conubium* prin care căsătoria lor era recunoscută din punct de vedere legal. Nu există nici un dubiu că primirea cetățeniei și a lui *ius conubii* de către părinți acorda și fiilor născuți ulterior statutul de legitimi⁴³. Problemele apar în privința celor care erau născuți înainte de *iustae nuptiae*, al căror statut a stârnit controverse între cercetători, astfel majoritatea cercetătorilor s-au pronunțat pentru legitimarea celor născuți înainte de *honesta missio* printr-o *legitimatio per subsequens matrimonium*. Statutul juridic al fiilor și soțiilor veteranilor peregrini depinde deci de modul în care primirea cetățeniei influențează căsătoria deja existentă a peregrinului. Valoarea juridică a căsătoriei se schimbă după primirea cetățeniei și odată cu aceasta și relațiile interpersonale capătă o valoare juridică.

IDR III 3, 166:

D(is) M(anibus) / Aur(elius) Ma(t?)urus vet – / eranus c(o)hor(tis) Com(m)agenoru(m) / uix(it) an(nos) L, Aur(elius) Prima – / nus uix(it) an(nos) XVIII, Aur(elius) / Surus milis N(umeri) M(aurorum) / M(iciensium) uix(it) an(nos) XX, Aur(elia) Eus – / tina uix(it) an(nos) BS XVIII Aurel – / ia Surilla mater p(ro) p(ietate) f(ecit) b(ene) m(erentibus).

Traducere: „Zeilor Manes. Aurelius Maturus veteran din cohorta de Commageni, a trăit 50 de ani, Aurelius Surus militar din numerusul de Mauri de la Micia a trăit 20 de ani, Aurelia Eustina a trăit (BS ?) 18 ani. Aurelia Surilla mama din devotamentul (celor care) au meritat a făcut (monumentul funerar).”

Întreaga familie poartă gentiliciul Aurelius, primit odată cu lăsarea la vatră și dobândirea cetățenie de către Aurelius Maturus, fost soldat în cohorta de Comamgeni. Toți membrii familiei au fost persoane de condiție peregrină și au avut nume specifice (Surus, Surilla) pe care și le-au păstrat drept *cognomina* și le-au folosit în continuare ca nume personale.

IDR III 3, 186:

C(aius) Val(erius) Ursus / uix(it) an(nos) XX, C(aius) Val(erius)/ Antestius uet(eranus) / ex dec(urione) filio fecit.

Traducere: „Zeilor Manes. Caius Valerius Ursus a trăit 20 de ani, Caius Valerius Antestius veteran, fost decurion, fiului i-a făcut (monument funerar).”

Caius Valerius Antestius un veteran, fost decurion, îi face un sarcofag fiului său Caius Valerius Ursus, mort prematur. Dată fiind calitatea de veteran a tatălui, este sigur că Valerius Ursus era fiul legitim al acestuia, cel puțin în momentul în care tatăl îndurerat i-a făcut fiului sarcofag.

II.B.3. Condiția legală a copiilor născuți în contubernium sau din concubinate cu sclavii ori cu liberi.

B.3.1. Spuri filii

Copiii cetățenelor romane cu sclavii erau considerați nelegitimi, pentru că femeile încheiaseră o uniune conjugală nedemnă, *contubernium*, acest tip de conviețuire este atestat în Dacia mai ales în cazul familiilor sclavilor și liberților imperiali sau ai statului. Femeile care acceptaseră să încheie astfel de uniuni conjugale evaluaseră probabil avantajele materiale pe care le aducea cu sine contuberniumul cu sclavii imperiali. O astfel de situație este atestată mai multe inscripții din Dacia, dintre care dăm câteva ca exemplu:

IDR III 1, 26⁴⁴:

D(is) M(anibus)/ P(ublius) Ael(ius) Aelianus/ uix(it) ann(is) III / diebus XXX, Piper(as) /5/ Timostrati disp(ensator) / uik(arius) et Ael(ia) Epicte(sis) / parentes filio /benemerenti / fecerunt.

Traducere: „Zeilor Manes. Publius Aelius Aelianus a trăit trei, zile 30, Piperas vicarius (sclav locțiitor) al lui Timostratus dispensator (perceptor) și Aelia Epictesis părinții fiului care a binemeritat au făcut (monumentul).”

Aelius Aelianus fiul cetățenei Aelia Epictesis și al unui sclav, Piper al lui Timostrates, a decedat la trei ani, epitaful funerar este pus de ambii părinți, aceasta poate semnifica faptul că legatura lor este stabilă, prin urmare este atestat un *contubernium*. Aelianus este considerat *liberus naturalis*⁴⁵, el urmează condiția mamei sale și este *ingenuus* și cetățean, lucru dovedit de gentiliciul Aelius și cognomenul Aelianus care este derivat din gentiliciul mamei. Piperas, tatăl lui Aelianus este un sclav, nu este subiect de drept, din punct de vedere al dreptului privat el nu are nici un drept, iar copilul face parte din familia mamei.

Spuri filii rodul unor legături conjugale ale unor cetățene cu sclavi sau cu liberi imperiali pot fi determinate și în alte inscripții din Dacia romană:

IDR III/2, 390⁴⁶:

*D(is) M(anibus) / Aur(elio)Volusi[ano] / TUMIA CATU__ / POM TZIO_ /5/_
_ uix(it) an(nos) XVI cum / pietate sua __ / ECIA __ / Claudius /10/Timocrates
aug(usti)/ libertus et Aur(elia)/ Ireni mater filio p(osuerunt).*

Traducere: „Zeilor Manes. Aurelius Volusianus pus (monumentul funerar(?))” _
_ /5/ trăit ani 16 cu pietatea sa __, Claudius Timocrates, libert al împăratului
și Aurelia Ireni, mama, fiului au pus (epitaful)”.

Volusianus este fiul probabil nelegitim al cetățenei Aurelia Ireni și al libertului imperial Claudius Timocrates. Dacă Volusianus s-a născut înainte ca Timocrates să-și dobândească libertatea și a urmat condiția mamei care era cetățeană. Gentilicul lui Volusianus apare în inscripție, el este gentilicul mamei (Aurelius) din cauza condiției sale de *spurius filius*. Dacă s-ar fi născut după eliberarea tatălui, el ar fi fost fiu legitim s-ar fi numit Claudius Volusianus.

IDR III/3, 352:

*[D(is) M(anibus)] / Claudiae Piae domo / Lapiaerom(?) uix(it)/ ann(is) XXXXVI
et / Cl(audio) Firmino filio /5/ eius uix(it) ann(is) XIII / mensibus III d(iebus) X posuit/
Capito Triti l(ibertus) / coniugi et fil(io) / piissimis b(ene) m(erentibus) /10/ h(ic) s(iti)
s(unt).*

Traducere: „Zeilor Manes. Claudiei Pia de origine din Lapierom, a trăit 47 de ani și Claudius Firminus fiul ei (care) ani 14, patru luni și zece zile, a pus (epitaful) Capito libertul lui Tritus, soției și fiului foarte dragi (și) care au binemeritat (din partea lui) aici au fost așezați.”

Claudius Firminus este fiul Claudiei Pia și a unui libert, el este un fiu nelegitim al Claudiei Pia căci urmează condiția mamei al cărui nume îl poartă. Claudius s-a născut înaintea de eliberarea tatălui său și neexistând *conubium* între un sclav și o cetățeană Claudia Firminus a fost considerat nelegitim probabil un *notus*.

II. B.3.2. Liberi naturales

Copiii născuți de foste sclave în *contubernium*, se numesc *liberi naturales* și sunt proprietatea stăpânului, condiția lor legală este aceea de sclavi, ei pot fi recunoscuți pentru că apar în izvoarele epigrafice ca sclavi sau liberi în timp ce mamele lor sunt cetățene sau sclave. Tații acestor *liberi naturales* sunt sclavi, dar condiția tatălui nu conta în determinarea statutului copiilor pentru că aceștia urmau condiția mamei.

IDR III/2, 444⁴⁷:

*D(is) M(anibus) / C(aius) Togernius Ingenuus/ aug(ustali) col(oniae)
Sarmiz(egetusae / Metrop(olis)) uix(it) an(nis) XXX / Pet(ilia) Victorina / mater
p(osuit).*

Traducere: „Zeilor Manes. Lui Caius Iulius Togernius augustal al coloniei Sarmizegetusae Metropolis, (care) a trăit 30 de ani. Petilia Victorina, mama, a pus (monumentul funerar).”

O situație asemănătoare descoperim în epitaful pus de Petilia Victorina fiului ei,

augustalul Caius Iulius Togernius, de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Mama este cu siguranță o libertă, deși condiția ei legală nu este indicată în textul inscripției, însă faptul că fiul ei este un *augustal* demonstrează că mama a fost sclavă care la un moment dat a fost eliberată. Marcus Iulius s-a născut înainte ca mama sa să fie eliberată și a urmat condiția servilă a acesteia, ulterior el a fost eliberat și a ajuns augustal în colonia Sarmizegetusa.

IDR III/3, 365:

D(is) M(anibus) / Syrillioni / aedituo / qui uix(it) an(nis) LXXVIII /5/ Liberalis Augg (ustorum duorum) / libertus a commentariis / et (Aelia) Victoria/ patri / b(ene) m(erenti).

Traducere: „Zeilor Manes. Lui Syrillio aeditus, care a trăit 78 de ani. Liberalis libert al celor doi Auguști și funcționar a *comentariis* (biroul de finanțe), împreună cu Aelia Victoria tatălui lor, care a binemeritat au pus (monumentul funerar).”

Inscripția funerară este pusă de un libert imperial, Liberalis și de o femeie cetățeană pentru Syrilio, tatăl decedat la vârsta de 78 de ani. Cei doi copii au condiții legale diferite datorate probabil condiției mamei în momentul nașterii lor în caz că au avut aceeași mamă. Mama lui Liberalis era sclavă în momentul nașterii acestuia, prin urmare condiția acestuia el era de *liber naturalis* (copil de sclavi), după eliberare a născut-o pe Aelia Victoria a cărei condiție era aceea de *spuria filia* mai exact *nota filia*, pentru că tatăl ei era cunoscut, dar din punct de vedere legal nu avea cum să o recunoască pentru că era sclav. Dacă cei doi copii, Liberalis și Aelia Victoria au avut mame diferite, atunci mama lui Liberalis era o fostă sclavă, o *contubernalis* care trăia în *contubernium* cu Syrilio, iar mama Aeliei era o cetățeană, a cărei condiție a urmat-o și Aelia Victoria.

IDR III /2, 402⁴⁸:

D(is) M(anibus) / Claudia Turpillae [uix(it) a[n(nis)]___] item / Caro caes(aris) n(ostri) [v(erna ?) uix it an(nis)___] / Herculanus aug(usti) n(ostri) adiut(or) [tab(ulari) / uxori et filio bene merent(ibus)/ fecit.

Traducere: „Zeilor Manes. Claudiei Turpilla (care) a trăit ani ___ (și) lui Carus sclav al Cezarului nostru, (care) a trăit ___/5/ Herculanus sclav al Augustului nostru, *adiutor tabularii* soției și fiului care au bine meritat a făcut (acest monument).”

Herculanus un sclav imperial din Sarmizegetusa (secretar al cancelariei procuratorului financiar) pune o inscripție funerară soției sale și copilului său Carus, care este de condiție sclav. Mama lui Carus, Claudia Turpilla, este o *civis Romana* în momentul punerii inscripției, dar ea era de fapt o fostă sclavă imperială, care născuse un *liber naturalis* în *contubernium* cu Herculanus. La un moment dat ea a fost eliberată, însă nu au fost eliberați copilul și soțul ei, care au rămas în *familia Cesaris*.

IDR III/2, 373⁴⁹:

D(is) M(anibus) / Alliano Aug(usti) n(ostri) ser(vo) / uern(ae) uix(it) an(nis) VI m(ensibus) IX / dieb(us) XXII /5/ Constantianus / Augusti lib(ertus) adiut(or) tabul(ari) pater.

Traducere: „Zeilor Manes, lui Allianus sclav al împăratului, născut în palatul

imperial, a trăit 6ani, 9luni (și) 22 de zile. Constantianus libert al împăratului, adiutor tabularii, tatăl (a pus epitaful fiului)".

Allianus Augusti este un sclav imperial, născut chiar în palatul imperial (*uerna*), era fiul lui Constantianus, un libert imperial funcționar la arhivele provinciei. Copilul este un *liber naturalis* fiind născut în *contubernium* de o către sclavă din *familia Caesari*, care fie n-a fost eliberată niciodată, fie l-a născut pe Allianus înainte de dobândirea libertății.

IDR III/2, 453⁵⁰:

Memoriae / Valentinae / aug(usti) n(ostri) uernae / uix(it) ann(is) X menses / V Valentinus qui/ et Potinianus / aug(usti) n(ostri) uern(a) libr(arius) / ab instrum(entis) cen – / sualibus et / Cassia Rogata /10/ filiae karissim(ae).

Traducere: „În amintirea Valentinei, sclavă imperială verna (născută în palatul imperial), a trăit 10 ani (și) 5 luni . Valentinus care e poreclit și Potinianus sclav imperial, *verna librarius*, contabil la serviciul de impozite și Cassia Rogata fiicei preaiubite (au pus acest epitaf).”

Valentinus, un sclav imperial, împreună cu Cassia Rogata soția sa pun un epitaf fiicei Valentina, decedată la 10 ani și 5 luni. Valentina nu este o spuria chiar dacă mama ei este cetățeană, ea este un *liber naturalis*, pentru că s-a născut înainte ca mama ei să fi fost eliberată, de aceea ea este sclavă. Dacă mama Valentinei, Cassia Rogata, era o *femina probosa* atunci ea rămas în stăpânirea patronului sclavului cu care Cassia Rogata a avut relații nedemne. Dacă mama era cetățeană în momentul nașterii fetei atunci Valentina ar fi purtat și gentiliciul mamei (Cassia).

III. Adoptivii

Inițial exista regula ca noul intrat într-o familie prin adopție sau adrogare să primească întregul nume al acesteia⁵¹. El nu mai făcea parte din vechea familie, intrase în noua familie ca un membru cu drepturi depline, era socotit egal cu ceilalți membri ai acesteia, participa la cultul casei, practic nu mai avea prin nimic de-a face cu vechea sa familie. În timpul Republicii s-a impus regula ca cei adoptați să-și păstreze vechiul gentiliciu drept cognomen⁵². În timpul Principatului acest obicei căzuse în desuetudine⁵³, astfel că în timpul dinastiei flaviene, fiii adoptați își adăugau la noul nume un element oarecare din numele anterior⁵⁴, în secolul II ajungându-se la păstrarea întregului nume anterior la care se adăuga drept *cognomen* un element din numele celui care a efectuat adopția.

În Dacia sunt atestate epigrafic câteva exemple de adopții, dintre aceste cel mai interesant este cel oferit de familia Publii Aeliilor din Apulum, în care este vorba de două cazuri de adopție, prima a unui bărbat (*P. Aelius Antipater Marcellus*) și a doua a unei femei (*Aelia Iuliana Marcella*).

IDR III 5. 439 (APVLVM):

P(ublio) Ael(io) Antipat – /ro Marcello /eq(uiti) R(omano) dec(urioni) col(oniae) Ap(ulensis) / fil(io) P(ublii) Ael(ii) Antipa – / tri a mil(itiis) et Iluiri / col(oniae)

s(upra)s(criptae) et adoptiuo /P(ublii) Ael(ii) Marcellii u(iri)/ e(gregii) ex praef(ecto). Legi – / on(um) VII Claud(iae) et / I Adiut(ricis) Dades et / Filetus actor(es).

Traducere: „Lui Publius Aelius Antipater Marcellus cavaler roman, decurion al coloniei Apulum, fiul lui Publius Aelius Antipater a *militiis* și duumviral al colonie s.s. și fiu (adoptiv) al lui Publius Aelius Marcellus bărbat merituos (cavaler roman) fost prefect al legiunilor aVII-a Claudia și I-a Adiutrix. Dades și Filetus administratori.”

Condiția legală de fiu adoptiv a Publius Aelius Antipater este afirmată clar prin faptul că și-a adăugat la vechiul său *cognomen* (Antipater) un *cognomen* nou, *Marcellus* și prin termenul *adoptiuo* prin care a fost scos în evidență statutul de fiu adoptiv al lui *P. Aelius Marcellus* un personaj important din Dacia romană.

În inscripție sunt menționați ambii părinți, atât tatăl natural cât și tatăl adoptiv pentru a arăta descendența ilustră (Publius Aelius Antipater tatăl fusese decurion și Ilvir la Apulum și exercitase milițiile ecvestre) și relațiile sus-puse.

P. Aelius Marcellus un fost prefect a două legiuni (*legio VII Claudia* și *legio I Adiutrix*), care avut o carieră excepțională, a adoptat-o și pe *P. Aelia Iuliana*, o altă membră familiei de Publii Aelii din Apulum.

IDR III 5, 441 (APVLVM):

Publiae Aeli – / ae Iulianae/ Marcellae s(plendissimae) p(uellae) / fil(iae) P(ublii) Ael(ii) Iuliani /5/ eq(uitis) R(oManus) flam(inis) et Ilui – /ral(is) col(oniae) Apul(ensis) et ad – /optiu(a)e P(ublii) Ael(ii) Mar – /cellii u(iri) e(gregii) ex pr – /aef(ecto) legg(ionum) VII Cl(audiae)/10/ et I Adiut(ricis) Dades / et Filetus actores.

Traducere: „Publiei Aelia Iuliana Marcella fiică preastrălucită (membră a unei familii de rang ecvestru) a lui al lui Publius Aelius Iulianus genialis cavaler roman, flamen și fost duumvir al coloniei de al Apulum și adoptată de către Publius Marcellus bărbat merituos (cavaler roman), fost prefect al legiunilor aVII-a Claudia și I-a Adiutrix. Dades și Filetus administratori.”

Publia Aelia Iuliana are adăugat la nume și un prenume (Publia), ceea ce constituie o practică rar atestată în alcătuirea numelui femeilor. Ea este nepoata lui Publius Aelius Antipater, fiind fiica lui Publius Aelius Iulianus, dar ca și Antipater a fost adoptată de Publius Aelius Marcellus, care se pare că avea o relație deosebită cu familia Publii Aeliilor. Iuliana și-a adăugat la vechiul *cognomen* numele Marcella, prin care atestă statutul de fiică a prefectul de legiune și termenul de adoptiua, care avea rolul de a afirma condiția legală de fiică adoptată.

Pe o inscripție din Ulpia Traian Sarmizegetusa este atestat un alt caz de adopție a unei fete. Inscripția conține un epitaf pus de *M. Pomponius* pentru fiicele sale, *Pomponia Severa* și *Anaclarenia Marcellina* și soția sa, al cărui nume nu s-a păstrat.

IDR III 2. 438 (Ulpia Traiana Sarmizegetusa):

[D(is) M(anibus)]/[...]Pompon[iae] Seve – /rae fil(iae) an[__et]/ Anaclarenia[e] Mar – /]ce[llin]ae p[ri]vi]g /5/ nae an(norum) XVIII/ M(arcus) Pomp(onius) Severus / coniug(i) carissim(a)e / cum filis.

Traducere: „[Zeilor Manes], _____ Pomponiei Severa fiica de ani __ și Anaclarenia Marcellina fiica adoptivă /5/de ani 18, Marcus Pomponius Severus soției

sale prea iubite cu (și) fiicelor (?)."

Anaclarenia Marcellina deși nu a preluat nici un element din numele părinților este după toate aparențele o fată adoptată de către Pomponius Severus.

La Herculane într-o inscripție, care astăzi este zidită, apărea un bărbat care probabil a fost adoptat de către o familie de Septimii, Aurelius Valens care împreună cu fratele său Septimius Bassus un epitaf părinților Septimius Bitus și Septimia Valentina⁵⁶.

La Potaissa *Aurelius Victor* și *Pia Flaviana*⁵⁷, în calitate de părinți pun epitaful unei fete numită *Valeria Valentina*. Ea nu pare a fi fiica lor întrucât are un *nomen* deosebit de al părinților, totuși nu apare nici o menționare a faptului că ea este adoptivă sau o *alumna*.

IV. Alumnii

Copiii adoptați sau crescuți de străini erau deseori denumiți *alumni*, sunt atestate și Dacia câteva personaje denumite astfel, dar unele elemente din nume ne determină să susținem că aceștia n-ar fi fii adoptivi ci mai curând liberiți⁵⁸.

Semnificația specială (liberți) nu este întotdeauna evidentă. La Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în textul inscripției onorifice pusă de liberții *Aelius Theodorus* și *Aelius Firminus*, este atestat termenul de *alumnus*:

IDR III/2, 103 (Ulpia Traiana Sarmizegetusa):

Aeliae P(ubli) fil(iae)/ Lucillae/ Theodorus et / Firminus / alumni / l(oco) d(ato) d(ecurioni) d(ecreto).

Traducere: „Aeliei Lucilla fiica lui Publius. Thodorus și Firminus alumni (i-au făcut monumentul comemorativ). Locul a fost dat printr-un decret al decurionilor.”

La Apulum pe o placă funerară este pus epitaful unei femei, Claudia Domitia, onorată de liberții săi Domitius și Philetus cu epitetul „*patrona optima*”.

IDR III 5. 515 (APVLVM):

Claudiae / Marcian(a)e / Ulp(i) Domi – / tianus et/ Philetus / patron(a)e / optimae.

Traducere: „Claudiei Marciana. Ulpii Domitianus și Philetus (au pus monumentul funerar) patroanei optime.”

Probabil că cei doi liberți Ulpus Domitianus și Ulpus Philetus sunt *alumni* ai Claudiei Domitia, deși nu poartă gentiliciul stăpânei. Gentiliciul *Ulpus* pe care l-au primit la eliberare, îl au de la stăpânul lor, soțul Claudiei Domitia.

La Ampelum T. Flavius Felicianus *alumnus* apare într-o inscripție împreună cu T. Flavius Crescens comandantul unei trupe auxiliare și patronul libertului.

IDR III/3, 325 (AMPELVM):

Silvano / Domestic(o) / pro s(alute) T(iti) Flavi / Crescentis /5/ praef(ecti) N(umeri) M(aurorum) Hisp(anorum). / T(itus) Fl(avius) Felicianus / domus illius alumnus.

Traducere: „Lui Silvanus Domesticus, pentru sănătatea lui Titus Flavius Crescens prefect al Numerus Maurorum Hispanorum. Titus Flavius Felicianus *alumnus* din casa lui (a pus ofranda)”

La Napoca *Aelius Liberus* care apare ca *alumnus* al lui *P. Aelius Dacianus* decurion și aedil⁶⁰.

V. Pupilli

În Dacia instituția tutelei este atestată prin câteva înscricții, una din Optatiana (CIL III 7650), cealaltă înscricție de la Apulum (IDR III 5. 527; IDR III 5. 498).

În timpul republicii subiecții tutelei erau persoane a căror incapacitate era parțială sau totală⁶¹: a) *infantes*, copii sub șapte ani care nu puteau lua nici o decizie fără ca tutorele să exercite *auctoritas*; b) *impuberes*, copii și tineri între 8 – 25 de ani care aveau capacitate legală parțială ca și *mulieres*, care erau într-o stare de minoritate perpetuă *propter levitatem animi*.

Tutorele primea puteri în ceea ce privea începerea, supravegherea și controlul asupra educației pupilului. Gaius referindu-se la persoane *sui iuris* afirma despre acestea că unele erau „*vel in tutela vel curatione*”, astfel persoanele aflate sub tutelă sau sub curatelă erau supuse unui tutor sau curator⁶². Puterea acestora avea o origine pierdută în timpurile arhaice, când societatea romană instituisese tutela și curatela ca două instituții menite să apere familia de dificultățile care pot apărea datorită lipsei unui *pater familias* sau incapacității acestuia de a administra bunurile acesteia.

Tutela atingea persoana pupilului în totalitatea raporturilor sale persoane și patrimoniale, din concepția că tutela se acordă pentru o persoană nu pentru un lucru, tutela nu era o curatelă și nu putea fi instituită pentru *certa res* sau o *certa causa*: „*Certarum rerum vel causarum testamento tutore dari non potest...*”

Copilul aflat sub tutelă era numit *pupillus*, în izvoarele epigrafice din Dacia sunt atestați patru copii care se aflau sub tutelă. Primul este Valerius Festivus care pune un epitaf funerar tutorelui său și fiului acestuia, ceilalți trei pupili sunt trei frați dintr-o familie de notabili de la Apulum.

CIL III 7650:

D(is) M(anibus) / T(itio) Ael(io) Vet...., T(itio) Aelio / Paulo uet(erano)ex dec(urione) / fil(io) uix(it) XLII. / Valerius Festivus pupil(lus) / B(ene)m(erentibus) posuit.H(ic) s(iti) s(unt).

Traducere: „Zeilor Manes. Lui Titus Aelius Vet ____ lui Titus Aelius Paulus veteran, fost decurion, fiul a trăit 42 de ani. Valerius Festivus pupilul a pus (epitaful) celor care au binemeritat. Aici sunt așezați.”

Valerius Festivus este fiul legitim al unui cetățean decedat, cu gentiliciul Valerius, probabil un militar, care era camarad al tutorelui lui Valerius Festivus. Calitatea de pupil a lui Val. Festivus este clar exprimată în înscricția funerară pusă de acesta. Titus Aelius Vet..., este probabil un tutore testamentar.

IDR III 5, 527:

D(is) M(anibus) / T(ito) Fabio Iblis – /maro domo / Augus(ta) Treue(rorum))/5/ quond(am) dec(urioni)) / [k]anabar(um) uix(it) / annis LX / Fabii Pulcher / Romana, Aqvi – /10/ leiensis per tu – / tores suos pos(uerunt).

Traducere: „Zeilor Manes. Lui Titus Fabius Iblimarus, de origine din Augusta Treverorum, odinoară decurion al canabelor, a trăit 60 de ani. Fabii Pulcher, Romana (și) Aquileiensis prin intermediul tutorilor au pus (monumentul funerar).”

Cei trei frați Fabius Pulcher, Fabia Romana și Fabius Aquileiensis sunt copiii orfani ai lui Titus Fabius Iblimarus, un om bogat, probabil negustor, venit din Augusta Treverorum tocmai în Dacia, la Apulum, unde a devenit decurion al canabelor castrului legiunii a XIII-a Gemina. Inscriptia funerară este pusă de cei trei Fabii prin intermediul tutorilor. Copii au prin urmare mai puțin de 25 de ani, pentru că după această vârstă, tutela înceta în cazul băieților nu și al fetei, Fabia Romana, care era supusă unei tutele perpetue fiind socotită minoră toată viață. Dacă nu apărea indicația că s-a pus epitaful prin intermediul tutorilor, nu s-ar fi putut determina condiția de pupili a copiilor.

Nu se știe cine erau tutorii, cu siguranță ei erau niște bărbați numiți prin testament sau de către pretor. Existau trei categorii de *tutores* (*legitimi*, *testamentarii*, *Atiliani*) numiți de către pretor în baza *lex Atilia* care aveau funcții de ocrotire și asistență. Pe lângă autorizarea diverselor acte ale pupilului, tutorii puteau și să gestioneze patrimoniul copilului și să îndeplinească personal anumite acte care îl priveau pe *pupillus* în caz că era *infans* (avea sub șapte ani) sau *absentus* (lipsea).

Tutorele trebuia să-și exprime consensul său oral prin formula „*ego in hanc auctor fío*”. În unele cazuri tutorele își putea manifesta consensul față de actele copilului și prin *epistula* sau *nuntius* (mesajul) care serveau mai ales ca un pas premergător al acțiunilor pupilului.

În timpul antoninilor exista posibilitatea ca femeile să ceară tutela de la împărat, după cum atestă juristul Neratius: „*Feminae tutores dari non possunt, quia id munus masculorum est, nisi a principe filiorum tutelam specialiter postulent*” adică „femeile nu pot fi numite tutori pentru că acesta este o sarcină bărbătească, numai dacă nu cer tutela fiilor lor de la împărat.”⁶⁴. Din acest text reiese că incapacitatea prevăzută legal a femeii nu pare să fie generală, astfel mama putea cere de la împărat în circumstanțe speciale tutela fiilor săi. Dar în timpul Severilor lucrurile se schimbă.

Deși apare atestată practica acordării tutelei copiilor mamei și în provincie, această tendință este caracterizată din două puncte de vedere:

1. d.p.d.v. al dreptului civil, care nu a permis niciodată tutelarea fiilor de către mamă – tutelă femeii asupra copiilor este nulă;
2. d.p.d.v. practica era admisă de către unii guvernatori, dar nu are valoare legală, pentru că următorii guvernatori pot să nu țină cont de deciziile predecesorilor.

Împărații din dinastia severilor iau măsuri pentru reglementarea mai strictă a tutelei prin strângerea controlului magistraților asupra activității tutorilor și prin punerea sub controlului mamei a educației copiilor dar fără posibilitatea de a gestiona tutela.

Septimius Severus și *Caracalla* printr-un *senatusconsultum* din 195 p.Ch., au interzis tutorilor să înstrăineze fondurile de la țară și suburbii fără autorizația magistratului.

Severus Alexander în 223 p.Ch. dă un rescript prin care educația pupililor era

încredințată mamei. Dar prin constituția C.I. 5.35.1. din anul 224, același împărat nega capacitatea femeii de a gestiona tutela: „*Tutelam administrare virile munus est, et ultra sexum feminae infirmitatis tale officium est.*”

La détermination de la condition legale des enfants dans les inscriptions de la Dacie romaine. (Résumé)

Le but envisagé par l'auteur, fut celui de deceler la condition legale des enfants mentionnés dans les sources épigraphiques de la Dacie romaine, pendant la durée de II – IIIème siècles après Jésus-Christe.

La penurie des informations spécifique aux sources epigraphiques on a déterminé l'essai d'une analyse, en concernant les personnes apparues dans les inscriptions latines, de point de vue onomastique. L'analyse onomastique on a permis d'examiner les relations existentes entre les membres des familles des colonists de la province romaine Dacia, qui on fait l'objet de notre recherche; et ensuit j'ai pu établir le statut legal pour chaque enfant. Dans la lumière des sources juridiques et épigraphiques les enfants ont été classifiés dans cinqes catégories apres leur condition legale:

- des enfants legitimes, nés dans la forme valide de mariage apellée *iustum matrimonium* ou *iustae nuptiae*. Ces enfants se jouissent de tous les droits.
- des enfants illegitimes, nés dans le différentes formes de cohabitations conjugale hors de juste noces (*matrimonium secundum leges moresque peregrinorum, matrimonium iure gentium, concubinatus, et contubernium*):
 - des *peregrini*
 - des enfants des soldats
 - des *spuri filii*
 - des *liberi naturales*
 - des adoptifs
 - des *alumni*
 - des *pupilli*.

Listă de abrevieri.

- Alföldy 1966 = Geza Alföldy, **Le droit de cité et la nomenclature dans l'empire Romain**, în *Latomus* XXV, 1, 1966.
- Andrea Lovato 1988 = „Aspetti immorali della tutela nel basso impero”, în **Diritto e società nel mondo romano**, Pavia, 1988,
- ANRW = Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt.

Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren
Forschung. Herausgegeben von Hildegard Temporini
und Wolfgang Haase. Berlin – New York.

- Apulum = **Apulum**. Buletinul Muzeului de Istorie Alba.
- Cagnat = R. Cagnat, **Cours de epigraphie latine**, Paris, 1914.
- CIL = Corpus inscriptionum latinarum. Berlin.
- DissPann. = Dissertationes Pannonicae. Ex Instituto Numismatico
et Archeologico Universitatis de Petro Pazmany
nominatae Budapestinensis provenientes, Budapest.
- Festschrift = Biondo Biondi, Aspetti morali della tutela, În
Festschrift Fritz Schulz, I, Weimar, 1951.
- FunDac = **Funeraria dacoromana. Arheologia funerară a
Daciei romane**, Cluj-Napoca, 2003.
- JRS = Journal of Roman studies, London
- Lassere 1975 = Jean-Marie Lassere, **L'onomastique et aculturation
dans le monde romain**, în Actes du colloque de
Montpellier, 1975.
- Kereny = A. Kerény, **A Dáciai személynevek**. (Die
Personenamen von Dazien). Diss Pann. I,
fac.9, Budapesta, 1941.
- LapidMBan = Lapidarul Muzeului Banatului. **Monumente epigrafice
romane**, întocmit de Marius Moga și I.I. Russu. Muzeul
Banatului Timișoara, 1974, 104 pagini, 66 de piese
epigrafice.
- Latomus = Latomus. **Revue d'études latines**. Bruxelles.
- Materiale = **Materiale și cercetări arheologice**. București.
- NDI = Novissimo Digesto Italiano.
- Piso 1991 = I. Piso, **Die soziale und ethnische
Zusammensetzung der Bevölkerung in
Sarmizegetusa und in Apulum**, în W. Eck (Hrsg.), în
Studien zur Methodik und Erkenntnismöglichkeit
der Kaiserzeitlichen Prosopographie (Kolloquium
Köln, 24. – 26. November 1991), Köln, – Wien – Weimar,

1993, p. 315 – 337.

I.I. Russu, Illirii ... = I.I. Russu, *Illirii*, București, 1969.

Sargetia = Sargetia. Acta Musei Devensis.

SclavDacR = *Istoria sclavajului în Dacia romană*, D. Tudor. București, 1957.

SCIV(A) = Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie – din 1975), București.

StCl = Studii Clasice. București.

Note.

¹ Cagnat, p. 50.

² Alföldy 1966, p. 38.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 39.

⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁷ Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, Leipzig, 1887, p. 608.

⁸ Apud. Jean-Marie Lassere, *L'onomastique et aculturation dans le monde romain* în „ACM”, 1975, p. 89.

⁹ Alföldy 1966, p. 37.

¹⁰ Lassere, 1975, p. 90.

¹¹ Giovanni Pugliese, *Il diritto romano, Storia di Roma*, vol. III, Torino, 1992, considera că „l'effetto praticamente il più importante del matrimonium iustum era la legittimità dei figli, la quale talvolta veniva riconosciuta retroattivamente, se il conubium veniva attribuito ai genitori successivamente al concepimento dei figli (come per esempio al padre veterano o nel caso di errore di un coniuge sulla cittadinanza del altro coniuge)”;

¹² Alföldy 1966, p. 38.

¹³ R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998, p. 163: „Aparțin aristocrației locale familiile cele mai avute, care constituie o pătură bogată față de comunitate în ansamblu. Dar bogăția singură nu ajunge [...]. Se cere onorabilitate deplină; cei vinovați de delict, ori care au practicat meserii infamante sunt excluși dintre notabili”.

¹⁴ IDR III 2, 376; CIL III 1490.

¹⁵ I.I. Russu, IDR III 1, 118, p. 140; *LapidMBan*, 24.

¹⁶ IDR III 2, 369; CIL III 1472; I. Piso în *StCl*, 1979, p. 138 – 140; *Publius Aelius Theimes* un veteran, fost centurion în *Cohors I Vindelicorum* de la *Tibiscum*, care a

murt la 89 de ani, apare pe aceeași inscripție funerară cu nepoții săi Publius Aelius Bericio și Publius Aelius Zabdibol, decedați la 15 respectiv 11 ani.

- ¹⁷ IDR III 2, 366; CIL III 1471; D. Tudor, *SclavDacR*, p. 248, nr. 35. Despre același personaj vezi și Piso 1991, p. 326.
- ¹⁸ Ulpus Dubitatus este fiul Ulpiei Dubitata și al lui Ulpus Gemellinus (IDR III 3, 166); Aurelius Dedalus (tată), Valeria Cara (mamă), Aurelius Carus fiu, el are un cognomen derivat din cel al mamei, este primul pe listă, ceilalți frați nu poartă cognomenul tatălui; Flavius Rufus (tată), Iulia Maxima (mamă), Flavius Venusta, Flavius Maximus, flavius Rufinus (fii), al doilea fiu are cognomenul derivat din cel al mamei și abia al treilea are cognomenul derivat din cognomenul tatălui (IDR III 3, 16); Flavius Italicus (tată), Statilia Procilla (mamă), Flavius Statilius (fiu), cognomenul lui este derivat din nomenul mamei (C. Daicoviciu, *Dacia*, VII – VIII, 1937 – 1940, p. 305, nr. 5); Ianus Ianuarius (tată), Ianus Marcianus, Iania Ianuaria (copii) și Marcia mamă (IDR III 3, 11).
- ¹⁹ CIL III 1488. Vezi și IDR III 2, 368 în care apare din nou Epidianus.
- ²⁰ CIL III 1448; A. Kerény, *Die Personenamen aus Dazien*, 1941 nr. 1595.
- ²¹ CIL III 1182 sau IDR III 5, 441.
- ²² IDR III 3, 156.
- ²³ IDR III 1, 141.
- ²⁴ IDR III 1, 159.
- ²⁵ CIL III 12598.
- ²⁶ C. Van De Wiel, *Les différentes formes de cohabitation hors de justes noces et le denominations diverse des enfants qui en sont nés dans le droit romain, canonique, civil et byzantin jusqu'au troisième siècle*, în „RIDA”, XXXIX, Bruxelles, 1992, p. 336, considera că *spurius* este un nume generic pentru toți copiii născuți în afara căsătoriei legale, dar că termenul este utilizat și pentru copiii din legătura cetățenelor cu sclavi.
- ²⁷ Vittorio Pisani, *Spurius* în „Studi in onore di Arnaldo Biscardi”, I, Milano 1982, p. 193.
- ²⁸ Caius, în *Institutiones*, I, 84, „*Ecce enim ex senatus consulto Claudiano poterat civis Romana, quae alieno servo volante domino eius coit, ipsa pactione libera permanere, sed servum procreare, nam quod inter eam et dominum isitius servi convenerit, eo senato consulto ratum esse iubetur, sed postea divus Hadrianus iniquitate rei et inelegantia iuris restituit gaentium regulam, et cum ipsa mulier libera permaneat, liberum pariat*”, aceeași informație apare și în Inst. I, 86: „*sed illa pars eiusdem legis salva est, ut ex libera et servo alieno, quem sciebat servut esse, servi nascantur, itaque apud quos talis lex non est, qui nascitur iure gentium matris condicionem sequitur et obi. id liber est*”.
- ²⁹ C. Van De Wiel, *loc. cit.*.
- ³⁰ *sv. contubernium*, NDI, IV, 1957. Giuliana Foti, p. 769.
- ³¹ Sorin Nemeti în *FunDac*, pornind de la patronimicul Maximei considera cu justețe

că tatăl acesteia era Lurius și emitea ipoteza că Rufus ar putea fi soțul din a doua căsătorie a Tertiei, p. 406.

³² D. Protase, *Materiale*, IV, 1957, p. 319 – 320.

³³ *Tituli ex corpore Ulpiani* V, 8, „*Conubio interveniente liberi semper patrem sequuntur: non interveniente conubio matris condicioni accedunt, excepto eo qui ex peregrino et cive Romana peregrinus nascitur, quoniam lex Minicia ex alterutro peregrinum natum deterioris parentis condicionem sequi iubem*”.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Gaius *Inst.* I, 78, „*ex eis inter quos non est conubium, qui nascitur iure gentium matris condicioni accedit*”.

³⁶ CIL III 1372; IDR III 3, 424; I.I. Russu, *Ilirii* ..., p. 164 – 165.

³⁷ În ceea ce privește regimul căsătoriei militarilor acesta a fost studiat de exprimat numerosi cercetători, care adesea au avut opinii contradictorii, dintre aceștia care îi menționăm pe cei mai însemnați: S. Sollazzi, *Sui divieti matrimoniali delle leggi augustee*, „*Scritti di diritto romano*”, 4, 1938– 1947, Napoli, 1963, 81 – 98; C. Castello, *Sul matrimonio dei soldati*, „*Rivista italiana per le scienze giuridiche*”, 15, 1940, p. 27 – 117; *Idem*, *Iniustum matrimonium*, în „*Studi in onore di Gaetano Scherillo*”, Milan, 1972, p. 441 – 470; J. Gaudement, *Iustum matrimonium*, „*RIDA*”, 2, 1949, p. 309 – 366; Max Käser, *Ehe und „conventio in manum*”, în „*IURA*”, I, 1950, Napoli, p. 64 – 101; *Idem*, *Ömische Privatrecht*, Tübingen, 1938; *Idem*, *The Roman Privat Law*, Durban, 1965, p. 418 și ediția *Der Römischess Privatrecht*, München, 1989, p. 259 – 269; R. Orestano, *La struttura giuridica del amtrimonio romano dal diritto classico al diritto giustiniano*, Milano, 1951. Aldo dell' Oro, *Il divieto del matrimonio fra funzionario romano e donna nella provincia*, în „*Studi in onore di Biondo Biondi*”, II, Milano 1965, p. 524 – 546; B. Campbell, *The marriage of the soldiers under the empire*, „*JRS*”, 68, 1978, p. 153 – 166; Leo Ferrero, *Augustus legislation concerning marriage, procreation, love affairs and adultery*, „*ANRW*”, Band II, 13, 1980, Berlin – New York, p. 278 – 339; J.H. Jung, *Das Eherecht der Römischen Soldaten*, „*ANRW*”, Band II, 14, 1982, Berlin – New York, p. 302 – 346; R. Villers, *Le mariage envisagé comme un institution d'Etat dans le droit classique de Rome*, „*ANRW*”, Band II, 14, 1982, Berlin – New York, p. 285 – 301; Jean Gaudement, *Union libre et mariage dans la Rome imperiale*, în „*IURA*”, 40, 1989, p. 1 – 24; Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier, *Tertullien et la législation des mariages inégaux*, „*RIDA*”, 29, 1982, Bruxelles, p. 253 – 263. Paolo Orso, *Il matrimonio del prigioniero in diritto romano*, în „*SDHI*”, LVIII, 1992, Roma, p. 87 – 100. ****Donna e matrimonio alle origini della Chiesa*, Roma, 1996, 170, culegere de studii.

³⁸ B. Campbell, *The marriage of the soldiers under the empire*, „*JRS*”, 68, 1978, p. 153 și Max Käser, în *Römische Privatrecht*¹⁷, München, 1989, p. 242.

³⁹ IDR III 5, 591, vezi comentariul lui I. Piso privind posibilele cauze pentru care fiul lui Caius Valerius Silvanus are două nume suplimentare (Titus Flavius).

⁴⁰ CIL III 14, 484.

⁴¹ *Ibidem*.

- ⁴² Cf. Caius, I, 89, „[...] *hi qui illegitima concipiuntur, statum sumunt ex eo tempora quo nascuntur; [...] hi qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumunt*”.
- ⁴³ CIL III 811, C. Valerius Vitalis vet. fost decurion al alei I Tungr. Frontoniana. Pater și fiii: C. Valerius Vitalianus, C. Valerius Laetillus, C. Valerius Satuminus fiu.
- ⁴⁴ D. Tudor, *SclavDacR*, p. 275 – 276, nr. 151.
- ⁴⁵ C. Van De Wiel, *op. cit.*, p. 337 consideră că *liberi naturales* sunt copii născuți din relația dintre patron și sclava sa, sau din părinți de origine servilă.
- ⁴⁶ CIL III 7982.
- ⁴⁷ CIL III 1510.
- ⁴⁸ D. Tudor, *SclavDacR*, p. 248, nr. 34.
- ⁴⁹ CIL III 1466; D. Tudor, *SclavDacR*, p. 251, nr. 50.
- ⁵⁰ CIL III 7974; D. Tudor, *SclavDacR*, p. 246, nr. 23.
- ⁵¹ R. Cagnat, *op. cit.*, p. 72.
- ⁵² *Ibidem*.
- ⁵³ *Ibidem*, p. 73.
- ⁵⁴ *Ibidem*.
- ⁵⁵ IDR III 2, 438; CIL III 7984.
- ⁵⁶ Vezi supra inscripția IDR III 1, 72.
- ⁵⁷ CIL III 909.
- ⁵⁸ Ett. De Ruggiero în „Dizionario epigrafico di Antichità romana”, vol. I, s. v. *Alumnus*, p. 437.
- ⁵⁹ I. Piso în *Sargetia*, XI – XII, 1974, p. 70, fig. 32, foto și desen.
- ⁶⁰ CIL III, 867.
- ⁶¹ Max Käser, *op. cit.*, p. 67.
- ⁶² Andrea Lovato 1988, p. 128.
- ⁶³ Ulpianus, D.23.2.12. *Apud Biondo Biondi Festschrift*, p. 55.
- ⁶⁴ Neratius, D.25.1.18, vezi și Gaius în D.26.1.16 „*Tutela plerumque virile officium est*”.

ACTUALITATEA DIACONULUI CORESI

În ciuda unei impresionante activități editoriale, deschizând drumul biruinței definitive a scrisului în limba română, diaconul Coresi rămâne și astăzi atât de puțin cunoscut biografic și aceasta datorită sumarelor măturii păstrate din perioada vieții lui. Puținele monografii dedicate acestui cărturar¹ confirmă această sărăcie a documentelor biografice. Din veacul al XVIII-lea, de când datează primele preocupări pentru cunoașterea personalității acestui cărturar, aprecierile biografice privind-l pe diaconul Coresi se păstrează în limitele prezumției.

La sfârșitul veacului al XIX-lea se impune teza savantului Ovid Densusianu² conform căreia Coresi trăia între anii 1525 – 1600 și provine dintr-o familie grecească, aclimatizată în Muntenia. Este adevărat că în cărțile sale semna Coresie, ultimul fonem fiind specific tuturor substantivelor proprii provenite din limba greacă (Atanasios > Atanasie; Dionisios > Dionisie) și tot atât de adevărat este că în insula Chios din Grecia, în acea perioadă trăia o vestită familie cu acest nume, din care făcea parte și medicul Ioan Coresios, teologul Giorgios Coresios ș.a., dar în Muntenia este bine cunoscut un logofăt Coresi în actele oficiale de cancelarie, între anii 1567 – 1576, așa cum dovedește cu un veac în urmă istoricul Xenopol³. Tot atât de bine cunoscut este și un diac Coresi, „scriitor la Cetate”, care între anii 1525 și 1538 redactează în Muntenia mai multe documente slavone, ridicând în capitala munteană chiar și o biserică cu meșteri aduși de la Brașov⁴. Coroborând aceste informații, în primul studiu dedicat acestui cărturar, Stoica Nicolaescu⁵ este convins în anul 1909 că diaconul Coresi s-a născut la Târgoviște, fiind căsătorit cu Diica Jelează, având trei fii, cel mai mic fiind cunoscutul Șerban Coresi „meșterul mare al tiparelor”, editorul cunoscutei cărți „Palia de la Orăștie” din 1582. Nerva Hodoș⁶, dovedește cu obiectivitate că atributele de diac, logofăt și diacon, sub care este menționat un personaj Coresi, nu pot fi atribuite aceleiași persoane, motiv pentru care îl consideră pe diaconul Coresi fiul diacului Coresi și fratele logofătului Coresi. Într-adevăr, diacul era copistul de texte bisericești din chiliuțele mănăstirilor sau bisericilor; logofătul era omul de cancelarie, care scria toate actele oficiale, iar diaconul era un slujitor bisericesc.

S-a acreditat adeseori ideea că diaconul Coresi este o treaptă ierarhică mult inferioară preotului, dar se știe că diaconul nu slujește decât în compania unuia sau a mai mulți ierarhi, în catedrală, făcând slujbă arhierască, de unde statutul său valoric deosebit.

În documentele brașovene aflăm că în 12 decembrie 1573 „diaconul Vlădicii, tipograful (deci Coresi), împreună cu 4 oameni” soseau la Brașov „pentru o

tipografie" și rămâne 5 zile pentru tratative, de unde reiese și calitatea de diplomat al ierarhului⁷.

În ceea ce privește originea sa târgovișteană, mărturia de rezistență este propria sa declarație din Evangheliarul românesc, tipărit la Brașov în 1560/61, (prima carte. care-și păstrează și epilogul), afirmând: „Scriș-am eu diacon Coresi ot Târgoviște și Tudor diiac⁸”. Punerea la îndoială a acestei origini târgoviștene este anulată și de faptul că afirmația de mai sus se regăsește și în alte prefețe sau epiloguri coresiene.

Venirea lui Coresi la Brașov, ca de altfel întreaga sa biografie, a constituit subiectul numeroaselor dispute în literatura de specialitate. Până nu demult se afirma că aceasta a avut loc în anul 1559, înainte de 12 iunie, când se știe că a început editarea „Catehismului românesc”. Afirmățiile s-au schimbat odată cu descoperirea „Micului Octoih Brașovean” din 1556 și investigațiile asupra acestei cărți, făcute de lingvistul brașovean Constantin Lacea⁹, apoi de I. I. Roman¹⁰, A. Huttman și Pavel Binder¹¹, Ion Gheție, Al. Mareș¹², P. P. Panaiteșcu¹³, Vasile Oltean¹⁴ ș.a., care au confirmat venirea lui Coresi la Brașov în anul 1556 în compania logofătului Oprea, consemnat ca meșter tipograf și în epilogul Apostolului din anul 1547, tipărit la Târgoviște, unde Coresi învățase meșteșugul tiparului în tipografia lui Dimitrie Liubavici. De remarcat că odată cu terminarea editării primei sale cărți (Micul Octoih), la 14 iunie 1557, Coresi, („cu zece ucenici ai mei”) avea să revină la Târgoviște pentru a tipări în limba slavonă „Triodul Penticostar”, pe care-l încheia la 30 iunie 1558 din porunca domnului muntean Nicolae Pătrașcu, pentru ca în 1559 să revină definitiv la Brașov, unde începe bogatul său palmares editorial prin „Catehismul românesc”, urmat de „Evangheliarul românesc” din 1561/2. Nu excludem ideea ca diaconul Coresi să fi tipărit tot la Brașov „Triodul Penticostar”, iar menționarea Târgoviștei pe foaia de titlu să fie o consecință a faptului că tipărea această carte în Transilvania din porunca domnilor munteni. Ar fi fost mult prea complicată pendularea tipografiei între Brașov și Târgoviște într-un interval de timp atât de scurt.

Găsea aici un oraș comercial, așezat la marginea extremă a creștinătății apusene – cum aprecia pe atunci Johanes Honterus – „vad comercial important pentru mărfuri turcești, așezat între munți încântători, bine apărat prin ziduri, șanțuri și bastioane. Are trei suburbii așezate în văi – spunea în continuare Honterus – una este locuită de români, cealaltă de maghiari și a treia de agricultorii sași... Brașovul se remarcă întrecând toate celelalte orașe, prin cultivarea științelor, căci în acest oraș se găsește o bibliotecă fondată nu de mult, decât care (sic!) nicăieri în Ungaria n-a fost alta mai vestită de când s-a risipit biblioteca lui Matei Corvinul”¹⁵. Documentele oficiale ale timpului¹⁶ confirmă cele trei „Quartale”: Portica cu 474 case; Corporis cu 467 case; Catherinae cu 493 case și Petri cu 370 case.

Motivul venirii diaconului Coresi la Brașov a făcut obiectul multor controverse. Unii cercetători l-au pus pe seama unei presupuse prigoane din partea lui Mircea

Ciobanul, domnul muntean, afirmație contrazisă de bunele relații economice pe care Brașovul le-a avut cu Muntenia în această perioadă¹⁷. Popasul lui Pătrașcu cel Bun al Munteniei și al lui Alexandru Lăpușneanu al Moldovei în același timp la Brașov în octombrie 1556 cu prilejul instalării la Cluj a crăiesei Isabela Zăpolya, împreună cu fiul său Ioan Sigismund, e o confirmare în plus a bunelor relații între ținuturile românești. Se știe însă că în această perioadă frământările religioase cunoșteau accente dramatice în condițiile în care prin Sinodul de la Aiud (1564), cu concursul lui Ioan Sigismund, luteranii sași se desprind de calvinii unguri și după doi ani, prin hotărârea dietei de la Sebeș (1565) se desființează Episcopia Catolică de Alba Iulia, catolicii fiind oprimați de noii reformati, iar la Geoagiu (lângă Aiud) se înființează o episcopie românească, având un prim episcop în persoana lui Cristofor (16 aprilie 1557 instalat), urmat de protectorul lui Coresi, Sava, venit din Țara Românească, unde fusese călugăr¹⁸. În aceste condiții, cunoașterea dogmei și mai ales lupta pentru păstrarea credinței străbune nu putea forma rezistență într-o limbă necunoscută de popor (slava bisericească), de unde se naște necesitatea acerbă a folosirii limbii române în biserică. De aici se naște și repetata afirmație coresiană din predosloviile și epilogurile coresiene, preluată din textul biblic al lui Pavel către corinteni: „În sfânta besearecă mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles decât 10 mie de cuvinte neînțelese înlimba striină”¹⁹ sau „Și deaca-m cetit – specifica diaconul Coresi în Tâlcul Evangheliilor – și am aflat că toate tâlcuiesc și adeverează și întăresc cu Scriptura Sfântă și mie tare plăcură și am scris cu tipariul voao fraților rumânilor, să fie pre învățătură și vă rog ca, frații mei, să cetiți și bine să socotiți, că veți vedea voi înșivă cum că e mărgăritariul și comoara ascunsă veți afla într-însele/le/ desvâțat...”²⁰.

Cu greu s-ar putea crede că diaconul Coresi venea la Brașov pentru a se pune la dispoziția luteranilor pentru convertirea la luteranism a românilor, atâta timp cât el tipărea cărțile sale cu același conținut și în limba ortodoxismului de până atunci, adică în slavonă, dar și în limba română.

Chiar dacă prezența diaconului Coresi la Brașov este confirmată doar de epilogurile și predosloviile cărților sale (pe care o să le prezentăm în detaliu în contextul prezentării cărților), există la Brașov o deosebită documentație privind prezența, dar și calitatea de tipograf și stăpân al tiparului. Este vorba de Procesul diaconului Coresi din 19 iunie 1570. Doar cu câteva decenii în urmă, Friedrich Pall²¹ punea în circulație aceste documente deosebit de valoroase, care confirmau că „*Laurentius Fronius a ridicat pără împotriva lui Coresi, tipograful român, din pricina unei tipografii și a unei datorii. Domnii mei au făcut, deci, judecată, în această privință, astfel: Coresi să păstreze presa și să plătească lui Laurențiu datoriile cu alte bunuri, iar Toma să dea 12 florini*”.

În acest caz Coresi diaconul este patronul tiparului său și nu Hirscher sau alt patrician, care ar fi fost implicat în proces în calitate de patron. Procesul cu Laurentius Fronius nu poate fi înțeles decât ca un conflict de natură pecuniară intervenind între cei doi în baza unui ajutor financiar pe care cel dintâi îl oferise tipografului Coresi. Nu putem exclude gradul de rudenie dintre Laurentius Fronius

și Matthias Fronius, care în 1583 tipărește în tipografia honteriană din Cetate două cărți juridice (v. mai sus, cap. „Valentin Wagner”).

Întrucât, în hotărârea instanței este implicat Toma, obligat să plătească 12 fl., de la sine se naște întrebarea: cine este acest Toma? P. P. Panaitescu îl confundă cu popa Toma, una din personalitățile Șcheiului în perioada coresiană, preot la biserica din Șchei²². Afirmatia a atras pe bună dreptate replica lui Ion Gheție²³, care remarcă faptul că nu est menționată în proces calitatea de preot a lui Toma, presupunând că acest Toma este un locuitor luteran din cetate și prin aceasta se aducea încă „un argument” al relațiilor dintre tipografia luterană condusă de Nyro și cea coresiană. Afirmatiile sunt interzise de adevărul că Nyro n-a tipărit nici o carte pentru români, iar Toma este una din personalitățile Șcheiului, confirmat de o însemnare descoperită pe manuscrisul unei Psaltiri din Șchei din veacul al XV-lea: „*Scris-am eu jupân Toma ot Brașov, sin (fiu) al Tomei diac din Brașov, unchi popei Mihaî*”. Deci jupânul Toma este negustor șcheian, capabil a sprijini activitatea tipografică, cu atât mai mult cu cât făcea parte din familia colaboratorului coresian, protopopul Mihai, iar însemnarea este făcută pe un manuscris slav al Psaltirii, în condițiile în care Coresi tipărea Psaltirea tocmai în anul procesului – 1570.

Ultima mărturie privind prezența diaconului Coresi la Brașov este oferită de Evangheliarul coresian din anul 1583, când se presupune că diaconul Coresi părăsește lumea trupească. De altfel, cu un an în urmă, fiul său, Șerban, tipărea la Orăștie cunoscuta Palie (1582), urmată de Liturghierul din 1588, al cărui „diortositor” era tot protopopul Mihai din Șchei, unul din colaboratorii diaconului Coresi.

Note

- ¹ D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploiești, 1933; Lucian Predescu, *Diaconul Coresi*, București, 1933; Ion Gheție, Al. Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, Editura Minerva, București, 1994; Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985; Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română – contribuții filologice și lingvistice*, Editura Academiei, București, 1974, ș.a.
- ² Ovid Densusianu, *Istoria literaturii române*, Iași, 1894, p. 192 – 194.
- ³ A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. V, 1896, p. 199 – 200.
- ⁴ Ion Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în sec. X și sec. XVI*, București, 1902, p. 233.
- ⁵ Stoica Nicolaescu, *Diaconul Coresi și familia sa*, în „Revista de istorie, arheologie și filologie”, 1909, p. 265 – 291.
- ⁶ Nerva Hodoș, *Un fragment din Molitvenicul diaconului Coresi*, în „Prinos lui D. A. Sturdza”, București, 1906, p. 235 – 276.
- ⁷ St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 266.
- ⁸ Florica Dimitrescu, *Tetraevangelul tipărit de Coresi – Brașov 1560 – 1561*, Editura Academiei, București, 1963, p. 167.

- ⁹ Constantin Lacea, *Așezarea lui Coresi la Brașov*, în „Revista filologică”, II, 1928, p. 354 – 358.
- ¹⁰ I. I. Roman, *Structura hârtiei și vechimea manuscriselor nedatate*, în „Limba română”, XXIII, 1974, nr. 5, p. 443 – 446.
- ¹¹ A. Huttman și Pavel Binder, *Geneza cazaniei a II-a (1581) și legăturile diaconului Coresi cu tipografia latină din Brașov*, în „Studii de limbă literară și filologie”, 1969, p. 243 – 258.
- ¹² Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*.
- ¹³ P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965.
- ¹⁴ Vasile Oltean, *Mediul cultural românesc brașovean în epoca tiparului coresian*, în vol. XXX, „Coresi în cultura românească. Studii și cercetări”, Brașov, 1983; același, *Coresi – după 400 de ani*, în „Almanahul Coresi”, an I, Brașov, 1984; același, *Izvoarele coresiene*, în XXX, „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare”, București, 1983.
- ¹⁵ Nicolae Sulică, *Minunata cetate a Brașovului*, Brașov, 1943, p. 13.
- ¹⁶ xxx *Quelen zur Geschichte der Stadt Brasso*, vol. I – IX, Brașov, 1899 – 2000.
- ¹⁷ Radu Manolescu... Catalogul de la Arhivele Statului.
- ¹⁸ Pentru amănunte v. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981.
- ¹⁹ Florica Dimitrescu, *op. cit.*, p. 267.
- ²⁰ Coresi, *Tâlcul Evangheliilor și Molitvenic românesc*, ediție îngrijită de Vladimir Drâmba, Editura Academiei Române, București, p. 187.
- ²¹ Friedric Pall, *Cu privire la activitatea de tipograf a lui Coresi – O știre nouă*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, III, 1960, p. 267 – 272.
- ²² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 143.
- ²³ Ion Gheție, *op. cit.*, p. 176.

Tabelul cărților coresiene

Nr. crt.	Titlul	Limba	Anul tipăririi	Localitatea	Exempl.	Tipograf existente	Hârtie
1	Octoih mic	slavă	1556-1557	Brașov	3	Oprea+Coresi	brașoveană
2	Triod Penicostar	slavă	1557-1558	Târgoviște	8	Coresi	brașoveană
3	Catehism	română	(1559)(1561)	Brașov	1	Coresi	brașoveană
4	Pravilă	română	(1561) (1570-1589)	Brașov	1	Coresi	brașoveană
5	Tetraevanghel	română	1561-1562	Brașov	9	Coresi+Tudor	brașoveană
6	Tetraevanghel	slavă	1562	Brașov	5	Coresi+Tudor	brașoveană
7	Apostol	română	(1563)(1566)	Brașov	4	Coresi	brașoveană
8	Molitfelnic	română	(1564)(1567)	Brașov	4	Coresi	clujeană
9	Cazania I	română	(1564)(1568)	Brașov	5	Coresi	clujeană
10	Tetraevanghel	slavă	1564-1566	Brașov	3	Călin	brașoveană
11	Octoih	slavă	1567	Brașov	1	Lotinț	brașoveană
12	Liturghier	slavă	1567-1568	Brașov	1	Coresi	brașoveană
13	Psaltire	slavă	1568	Brașov	2	Coresi	brașoveană
14	Psaltire	română	1568	Brașov	1	Coresi	brașoveană
15	Liturghier	slavă	(1568-1570) (1588)	Brașov	1	Coresi (Șerban)	brașoveană
16	Sbornic I	slavă	1569	Brașov	1	Coresi	brașoveană
17	Sbornic II	slavă	1569	Brașov	4	Coresi	brașoveană
18	Liturghier	română	1570	Brașov	1	Coresi	brașoveană
19	Psaltire	română	1570	Brașov	3	Coresi	brașoveană
20	Psaltire	slavă	1574	Brașov	1	Coresi	brașoveană
21	Psaltire	slavă	(1574)(1576)	Brașov	2	Coresi	brașoveană
22	Octoih I	slavă	1574	Brașov	4	Coresi	brașoveană
23	Octoih II	slavă	1575	Brașov	9	Coresi	brașoveană
24	Psaltire	slavă	(1576)(1580)	Brașov	1	Coresi	brașoveană
25	Psaltire	rom.+sl.	1577	Brașov	2	Coresi	brașoveană
26	Psaltire	slavă	1577	Brașov	4	Coresi	brașoveană
27	Triodd	slavă	1578-1579	Brașov	8	Coresi	brașoveană
28	Octoih	slavă	1578	Brașov	2	Coresi	brașoveană
29	Tetraevanghel	slavă	1579	Brașov	8	Coresi+Mănăilă	brașoveană
30	Sbornic	slavă	1580	Sas-Sebeș	12	Coresi	sibiană
31	Cazania II	română	1580-1581	Brașov	2	Coresi	brașoveană
32	Tetraevanghel	slavă	1583	Brașov	4	Coresi+Mănăilă	brașoveană
33	Liturghier	slavă	1588	Brașov	1	Șerban Coresi	brașoveană
34	Psaltire	rom.+sl.	1588	Brașov	2	Șerban Coresi	bv.+sibiană
35	Psaltire	slavă	1588	Brașov	1	Șerban Coresi	bv.+sibiană

DIPLOMĂ DE ÎNNOBILARE CU BLAZON DIN 1576 PĂSTRATĂ SUB FORMA UNEI COPII

Diplomele de înnobilare cu blazon sunt acte acordate pentru merite deosebite în lupta antiotomană sau pentru diferite servicii aduse monarhiei. Se numesc și *armales* de la latinescul „arma”, care însemna stemă sau blazon, erau scrise mai ales în limba latină și aveau de obicei în partea stângă reprezentarea blazonului, iar în text descrierea acestuia¹. Prin aceste diplome se ofereau titlu nobiliar, blazon și, uneori, danii. O astfel de diplomă în limba latină păstrată sub forma unei copii simple² (fig. nr. 1) face obiectul studiului de față. Conform acesteia, Ioan de Izdenczy a primit blazon și fost înnobilat de împăratul Maximilian al II-lea³ în 1576.

Probabil aceeași copie a diplomei a fost utilizată în 1938 de Jozsef de Sebestyén într-un articol despre diplomele conferite în secolul al XVI-lea⁴. Interesul lui a vizat atunci doar blazonul, respectiv descrierea lui în diplomă, analiza și redarea lui conform normelor de reprezentare a culorilor în heraldică⁵. Copia aparținea în acel moment lui Hermann Nagelschmiedt din Brașov, a cărui familie se considera urmașa celui înnobilat⁶. Și astăzi documentul se află tot în proprietate particulară⁷.

Nu am reușit să aflăm dacă mai există originalul acestei copii, după cum nici în ceea ce-l privește pe Ioan de Izdenczy informațiile nu au fost prea concludente. Din familia Izdenczy sunt menționați un Miklos în 1527, un Istvan în 1566, iar în 1638 un Andras, fiul lui Peter dar, blazonul acestei familii este diferit⁸ de cel din documentul nostru.

De aceea ni se par utile o analiză a documentului din punctul de vedere al discursului diplomatic, o redare integrală a textului în limba latină și traducerea lui, o redare a imaginii color a blazonului (fig. nr. 2), precum și datarea copiei pe baza filigranului⁹.

Astfel, din punctul de vedere al discursului diplomatic, sunt prezente următoarele formule:

1. **intitulația**, în care sunt prezente numele suveranului emitent („Maximilian al II-lea”), formula devoțiunii („prin grația lui Dumnezeu”), titlurile și calitățile din care decurge dreptul de a da acte, posesiunile reale sau închipuite („împărat al romanilor pe veșnicie august, rege al Germaniei, Ungariei, Boemiei, Croației, Slavoniei, Bosniei, Serbiei, Galitiei, Lodomeriei”);
2. **notificația**, prin care emitentul atrage atenția destinatarului asupra dispoziției actului: „dăm de știre prin cuprinsul celor de față și facem cunoscut tuturor căroră li se cuvine”;

3. **intervenția**, în care avem numele celor care au solicitat actul „că noi la rugămintea deosebită a câtorva supuși de-ai noștri făcută Maiestății Noastre”;
4. **arenga**, justifică necesitatea emiterii actului: „luând într-adevăr aminte și ținând seama de credința și de serviciile fidele ... așa cum odinioară în republica noastră creștină înaintașii nostri divini răsplăteau regește...”;
5. **narația**, explică împrejurările emiterii actului: „serviciile fidele aduse și făcute mai înainte coroanei acestei țări a noastre Ungaria iar apoi Maiestății Noastre la timpurile și în locurile variate și deopotrivă pentru silința și grija ce le va face și aduce în viitor”;
6. **dispoziția**, exprimă voința suveranului de a oferi beneficiarului titlul de nobil, anumite drepturi și blazonul lui „Ioan Izdenczy ... și soția acestuia Margaretha Zenthlaslo ... precum și urmașii și moștenitorii lor de orice parte să se folosească să se bucure și să poată avea pe viitor ... toate acele scutiri, privilegii, onoruri, libertăți.....”. În cuprinsul documentului se descrie stema: „scut militar pictat în câmp albastru în care stă un unicorn, ținând în jurul gâtului un lanț auriu ...”. Li se oferă „drepturi, prerogative, scutiri...” și se menționează împrejurările în care poate fi folosită stema în lupte, în jocuri cu lancea, în turnire...pe sigilii, pe corturi, inele...”;
7. **coroborarea**, prin care se anunță modalitățile de autentificare: „spre mărturia și trăinicia veșnică a acestui lucru am hotărât să dăm și să hărăzim această scrisoare a noastră cu sigiliul secret...”;
8. **protocolul final** cuprinde locul emiterii actului (Viena) și timpul în date cronologice principale (22 februarie 1576) precum și secundare („al patrusprezecelea an al domniei noastre romane... al treisprezecelea an în Ungaria ...”); pentru a da solemnitate actului, lista demnitarilor laici și eclesiastici în prezența cărora s-a luat hotărârea („Georgio Draskowith... Stephanus Radetio... Paulo Bornemizza... Nicolao de Bathor...”) iar în final semnătura lui Maximilian al II-lea și mai jos contrasemnătura lui Ioan Listhius episcopul de Győr.

Analizând aspectul grafic al documentului constatăm următoarele: cadrul textului a fost trasat prin liniiere lăsându-se loc pentru blazon; la fel au fost trasate și rândurile (de 8 mm fiecare), iar textul (pe 38 de rânduri) nu prezintă aliniat. Numele emitentului este scris în fruntea textului iar sub el în stânga diplomei este pictat blazonul (8 x 10 cm). Chiar dacă lipsesc unele fragmente, documentul se păstrează într-o stare relativ bună. Textul a fost scris cu cerneală neagră, acum cu o tentă maronie, pe o hârtie manuală filigranată cu dimensiunile de 47,5 X 58,5 cm. Virgula este folosită mai des decât este normal și nu lipsesc nici abrevierile.

Încercarea de datare a copiei s-a făcut pe baza filigranului (fig. 3a). Este un filigran vertical pe direcția liniilor de apă și reprezintă un scut tăiat pe diagonală de trei linii paralele din colțul drept superior spre cel stâng inferior, surmontat de o floare de crin iar sub scut este plasată inscripția „C & I Honig”. Dimensiunile maxime

ale filigranului sunt pe verticală 14,5 cm iar pe orizontală 13 cm. Contramarca (fig. 3b) reprezintă probabil cifra romană „IV” (1,8 X 2,7 cm) și se găsește la 27,5 cm distanță de scut. Distanțele între liniile verticale de apă sunt de 1,3 cm¹⁰, 2,5 cm și 2,6 cm. Variante ale acestui filigran au fost folosite din secolul al XVIII-lea până la jumătatea secolului al XIX-lea. Unele înfățișează floarea de crin înscrisă în scut având deasupra o coroană și dedesubt inscripția C & I Honig. Hârtie cu acest tip de filigran a fost folosită în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea¹¹, dar și în prima parte a secolului al XIX-lea¹². Altele au scutul tăiat pe diagonală surmontat de floarea de crin dar nu au inscripția C & I Honig și au fost folosite în secolul al XVIII-lea¹³. Un filigran identic cu al copiei diplomei de înnobilare se găsește la hârtia pe care a fost scris necrologul¹⁴ Barbarei Fronius Igelau, decedată la 23 august 1773¹⁵. Ca urmare, putem plasa cu prudență realizarea copiei în ultima parte a secolului al XVIII-lea sau în primele decenii ale secolului următor.

Acolo unde din text lipseau unele cuvinte sau litere desemnând nume proprii sau funcții am încercat să le reconstituim prin comparație cu o diploma de înnobilare din 1580¹⁶, întrucât personalitățile laice și ecleziastice din cele două diplome sunt în cea mai mare parte aceleași.

Textul diplomei de înnobilare:

Nos Maximilianus Secundus Dei gratia Electus Romanorum Imperator semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc. Rex Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Marchio Moraviae, Dux Lucemburgae, ac superioris et inferioris Silesiae, Wirtembergae et Thekae, Princeps Sueviae, Comes Habsburgi, Tyrolis Ferretis, Kiburgi et Goritiae, Landgravius Alsatie, Marchio Sacri Romani Imperii Supra Anasum Burgoniae, ac superioris et inferioris Lusatiae, Dominus Marchio Sclavonicae, Portus Naonis et Salinarum etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem nostra propterea Majestati factam. Tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servicys fidelis nostri Ioannis Izdenczy quae idem sacrae primum Regni nostri Hungariae Coronae, et deinde Majestati nostrae, pro locorum et temporum varietate fideliter exhibuisse et impendisse, ac imposterum quoque pari studio et diligentia exhibere et impendere velle dicitur. Cum igitur ab hoc tum vero ex gratia et munificentia nostra Caesarea et Regia, qua quosque de Nobis et Republica Christiana benemeritos virtutisque colendae studiosus antecessorum nostrorum Divorum quondam Regum Hungariae exemplo prosequi eisque certa virtutum suarum monimenta, quae eos ad majora quoque praestanda incitare possent, decernere consuevimus. Eundem Ioannem Izdenczy de Statu et condicione Civile et ignobili inqua hactenus perstitisse dicitur, de Regia nostra potestatis plenitudine et gratia speciali exceptum in caetum et numerum verorum et indubitatorum dicti Regni nostri Hungariae et partium ei subiectarum Nobiliu duximus cooptandum annumerandum et adscribendum. Annuentes et ex certa nostra scientiae ac animo deliberato conceden ut ipse nec non Domina Margaretha Zenthlazloy de Zenthlazlo

consors eiusdem quae alioqui etiam ex antiqua nobili prosapia oriunda esse dicitur a modo imposterum futuris et perpetuis semper temporibus omnibus illis gratus, privilegiis, honoribus, libertatibus, iuribus, praerogativis et immunitatibus quibus caeteri veri Regni nostri praedicti Hungariae et partium ei subiectarum Nobiles hactenus quomodolibet de jure, vel ex consuetudine usi sunt et gavisi, utuntur que et gaudent: uti, frui et gaudere possint et valeant haeredesque et posteritates eorundem utriusque sexus universae valeant atque possint. In cuius quidem Nostrae erga ipsum Ioannem Izdencyz exhibitae gratiae et liberalitatis testimonium, veraequo Nobilitatis signum, haec Arma seu insignia Nobilitatis: Scutum videlicet militare, coelistine coloris in quo monoceros integer proprie depictus, collum habens aurea catenula obductum supra trivigem¹⁷ viridem collem disiunctis posterioribus pedibus salientique similis stare cernitur, hinc stella exopposito ipsius animalis, illinc vero luna, in supremis scuti angulis splendentibus. Scuto superimpositam galeam militarem clausam et ex eaque prodeuntem unam aquilinam a summitate galea lacinis seu lemniscis caerulei¹⁸, crocei et albi colorum in utramque scuti ambagem hinc inde defluentibus illudque apposite exornantibus. Prot haec omnia et singula in capite seu principio praesentiarum literarum nostrarum pictoris manu et artificio proprys suis coloribus recte depicta esse cernuntur. Eidem Ioanni Izdencyz nec non domina Margaretha Zenthlazloy consorti eiusdem ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose danda duximus et conferen. Decernentes et ex certa nostra scientia ac animo deliberato conceden ut ipse a modo imposterum futuris et perpetuis semper temporibus eadem arma seu Nobilitatis insignia more aliorum verorum Regni nostri Hungariae et partium ei subiectarum Nobilium. Sub his iuribus et praerogativis indultis libertatibus et immunitatibus quibus ydem ut praemissum est vel natura vel ex consuetudine usi hactenus sunt et gavisi ubique in praelys certaminibus hastiludys torneamentis duellis monomachus alysqe omnibus et quibuisus exercitys militaribus et nobilitaribus nec non sigillis cortinis auleis annuli vexillis clypeis tentorys domibus sepulchris. Generaliter vero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub merae et syncere Nobilitatis titulo, quo eos ac haeredes et posteritates ipsorum utri[usque]¹⁹ sexus universas ab omnibus cuiuscunque status dignitatis conditionis et praeminentiae homines existant dici nominari haberique et reputare volumus et mandamus ferre gestare illisque...²⁰ et gaudere possint et valeant haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint. Imo eximimus cooptamus adnumeramus et adscribimus damusque et conceden...²¹ praesentium pervigorem. In cuius rei testimonium firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras privilegiales secreto sigillo nostro quo ut Rex Hungariae utimur impendenti commun...²². Eisdem Ioanni Izdencyz ac domina Margaretha de Zentlazloy ipsorum que haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et conceden. Datum per manus fidelis nostri Reverendi Ioannis Listhy Episcopi Ecclesia lauriensis locique eiusdem comitis perpetui Consiliary ac summi Aulae nostrae Cancellary in Civitate nostrae Vienna Austriae vigesima secunda die Mensis February Anno Domini Millesimo Quingentesimo Septuagesimo sexto.

Regnorum nostrorum Romani decimo quarto Hungariae et aliorum tredecimo Bohemiae vero anno vigesimo octavo. Venerabilibus in Christo patribus Dominus Georgio Draskovith Colocensi et Bachiensis Ecclesiarum, Canonice unitarum Electo Archiepiscopo Stephano Radetio Agriensi, praefato Georgio Draskovith Zagrebiensi, Paulo Bornemizza Transylvaniensi, Gregorio Bornemizza Varadiensi, Ioanne Monozloy Quinqueecclesiensi Stephano Feye[rkewj] Wesprimiensi, praefato Ioanno Listhio lauriensi, praedicto Paulo Bornemizza gubernatore Nitriensi, Ioannem ab Weylak Vaciensi, Balthasare Mellegh Chanadiensi, Zacharia Mos[soczy]^{24...25}, ac Georgio Sywkovith Segniensi nec non administratore Modrusiensi Ecclesiarum Episcopis Ecclesias Dei feliciter gubernantibus Strigoniensi sede Archiepiscopali [Metropolitana]²⁶ item Sirmiensi Episcopalibus sedibus vacantibus. Item spectabilibus et Magnificis Comite Nicolao de Bathor Iudice Curiae nostrae, Comite Georgio de Zrinio Ta[vernorum]²⁷, Ladislao Banffy de Alsolyndua Agazonum, Balthasare de Battyan Dapiferorum, Ioanne Pethew de Gerse Cubiculariorum, Ioanne Ballassa de Gyarmath Ia[n]ito[r]um²⁸, Michaelae Warday de Kiswarda pincernarum nostrorum Regalium Magistris alysq[ue] quam plurimus Regni nostri comitatus tenentibus et honores.

Maximilianus

Ioan Listhius E. lauriensis.

Noi, Maximilian al doilea, prin grația lui Dumnezeu împăratul romanilor pe veșnicie august rege al Germaniei, Ungariei, Boemiei, Dalmației, Croației, Slavoniei, Bosniei, Serbiei, Galiției, Lodomeriei, Cumaniei, Bulgariei, rege și arhiduce de Austria, duce al Burgundiei, Brabantului, Stiriei, Carintiei, Carniolei, margraf al Moraviei, ducele Luxemburgului, al Sileziei inferioare și superioare, Wirtembergului și Thekai, principe al Suaviei, conte de Habsburg, Tirol și Fereția, Kieburg și Goriția, landgraf al Alsaciei, margraf al Sfântului Imperiu Roman dincolo de Anas, al Burgoniei Superioare și Inferioare, stăpân al Lusatiei, margraf al Slavoniei, Portului Naon și Salinelor dăm de știre prin cuprinsul celor de față tuturor căora li se cuvine că noi, la rugămintea deosebită a câtorva supuși de-ai noștri făcută Maiestății Noastre apoi luând într-adevăr aminte și ținând seama de credința și de serviciile fidele ale aceluiasi Ioan de Izdenczy aduse și făcute mai înainte coroanei acestei țări a noastre Ungaria iar apoi Maiestății Noastre la timpurile și în locurile variate și deopotrivă pentru silința și grija ce le va face și aduce în viitor. Prin urmare într-adevăr prin grația și dărnicia noastră împărătească și regală am hotărât înălțarea așa cum odinioară în republica noastră creștină înaintașii noștri divini răsplăteau regește și copleșeau cu daruri ca exemplu de urmat în Ungaria. Așadar pe acest Ioan de Izdenczy fiind scos din starea și condiția civilă și nenobilă în care a fost până acum prin bunăvoința specială și din plinătatea puterii noastre regești și din deosebită milostivire am hotărât să-l numim, să-l socotim și să-l trecem în rândul și în numărul adevăraților și neîndoielnicilor nobili din regatul nostru Ungaria și din toate părțile ei supuse. Încuviințăm și hărăzim după buna noastră știință și cu chibzuință ca și doamna Margaretha Zenthlazloy de Zenthlazlo, soția acestuia ai cărei strămoși au fost de altfel nobili precum și toți moștenitorii și urmașii lor, de orice parte, să se folosească, să se bucure, să poată avea pe viitor și

În chip veșnic de toate acele scutiri, privilegii, onoruri, libertăți, drepturi, prerogative și imunități de care toți ceilalți adevărați și neîndoielnici ziși nobili ai regatului nostru Ungaria și din toate părțile ei s-au folosit și s-au bucurat prin natură, drept sau vechiul obicei. Spre mărturia veșnică a acestui lucru și ca semn al adevăratei și desăvârșitei nobilități a lor conferim lui Ioan de Izdenczy aceste arme heraldice sau însemne ale nobleții. Anume scut militar pictat în câmp albastru în care stă un unicorn, ținând în jurul gâtului un lanț auriu pe un câmp înverzit, ridicat pe picioarele din spate și, de asemenea, se vede soarele într-o parte iar de cealaltă parte luna strălucind în unghiurile de sus ale scutului. Deasupra scutului este așezat un coif militar închis din care iese o acvilă, fâșii sau panglici de culoarea cerului, galbene și albe înconjoară scutul de ambele părți și de aici cad înainte înfrumusețându-l așa cum se cuvine. Așa cum se observă a fost pictat la începutul scrisorii în dreapta și înfrumusețat prin mâna proprie a pictorului. Însuși lui Ioan de Izdenczy și doamnei Margaretha Zenthlazloy soția acestuia moștenitorilor și urmașilor de orice parte am hotărât să dăm. Am hotărât să acordăm și hărăzim aceluiași Ioan Izdenczy și soției lui Margaretha Zenthlazloy tuturor moștenitorilor și urmașilor lor de orice parte hotărând după buna noastră știință și cu sufletul hotărât hărăzind ca aceștia să se folosească, să se bucure, pe viitor și în chip veșnic, de aceste arme sau însemne ale nobleții în felul altor adevărați nobili ai regatului nostru Ungaria și din toate părțile ei supuse de aceleași drepturi, prerogative, scutiri, libertăți și imunități de care ceilalți s-au folosit prin natură, drept sau după obicei de aceste armoarii pretutindeni în lupte, în jocuri cu lancea, în turnire, în dueluri, în lupte individuale și la oricare exerciții militare și nobiliare precum și pe sigilii, pe corturi, inele, steaguri, scuturi, case, morminte și în general în orice fel de lucruri și expediții cu titlul de adevărată și sinceră noblețe sub care vrem ca ei să fie declarați, considerați, numiți, socotiți de oamenii de orice stare, condiție, onoare și treaptă. Așadar hotărâm, dorim, socotim, înscriem, dăm și acordăm acestea în temeiul acestei scrisori. Spre mărturia și trăinicia veșnică a acestui lucru am hotărât să dăm și să hărăzim această scrisoare a noastră cu sigiliul secret al regelui Ungariei lui Ioan de Izdenczy și doamnei Margaretha Zenthlazloy, tuturor moștenitorilor și urmașilor lor de ambele sexe. Dat prin mâna fidelului nostru, Ioan Listhy episcopul bisericii din Győr, comite perpetuu al aceluși loc, de către consilierii Cancelariei noastre Aulice din orașul nostru Viena a Austriei, în a douăzecișidouă zi a lunii februarie, în anul domnului 1576 în al patrusprezecelea an al domniei noastre romane, în al treisprezecelea an în Ungaria și în părțile ei și în Boemia în al douăzecișioptulea an²⁹. Venerabili întru Hristos părinți și domni Georgio Draskovith, bisericile din Caloceia și Bachia, Archiepiscopul unitarian canonic ales Stephanus Radetio de Eger, sus zisul Georgio Draskowith de Zagreb, Paulo Bornemizza de Transilvania, Gregorio Bornemizza de Oradea, Ioanne Manozloy de Pecs, Stephano Feye[rkewj] de Wesprimien, mai sus zisul Ioan Listhi de Győr, mai sus zisul Paulo Bornemizza guvernatorul de Nitra, Ioan de Weylak de Vaț, Balthasare Melleghe de Cenad, Zacharia Mos[soczy] și Georgio Sywkovith de Segnien și de asemenea administrator al Modrusiei. Păstorind întru fericirea bisericilor lui Dumnezeu scaunele de Strigoniu și Sirmium fiind fără păstori de asemenea respectabilul mare comite Nicolao de Bathor judele Curtji

noastre, comitele Georgio de Zrinio [vistier], Ladislao de Banffy de Alsolyndva comis, Balthasare de Battyan stolnic, Ioanne Pethev de Gerse postelnic, Ioanne Ballassa de Gyarmath [ușier], Michael Warday de Kissvardia Marele Nostru paharnic Regal precum și alții foarte mulți ținând comitatele și dregătoriile țării noastre.

Maximilianus.

Ioan Listhius E
Győr

Diplôme d'ennoblement avec blason du 1576 preservée sous la forme d'une copie. (Résumé)

Par ce diplôme l'empereur Maximilian II confère à Ioan Izdenczy le titre nobiliaire associé à un blason. La copie de cette diplôme a été écrite sur papier réalisée manuel filigrané. Grâce à ce filigrane on peut considérer que la copie a été réalisée probablement vers la fin du XIX-ème siècle ou début du siècle suivant.

Note

- ¹ *Dicționar al științelor speciale ale istoriei. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 47.
- ² *Ibidem*, p. 89. Copia simplă înseamnă reproducerea unui înscris de către o persoană oarecare fără a fi investită cu mijloace de validare și fără ca prin aceasta să se confirme în vreun fel exactitatea lui materială cu originalul.
- ³ Maximilian al II-lea din Casa de Habsburg (n.1527 – m.1576). Rege al Boemiei (1562 – 1576), al Ungariei (1563 – 1576) și împărat al Sfântului Imperiu Romano-German (1564 – 1576);
- ⁴ Jozsef de Sebestyén, *Die Wappendenkmäler des Burzenländer Sächsischen Museums. Wappenbriefe aus dem XVI Jahrhundert in Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums*, 3 Jahrgang, Kronstadt, 1938, Heft 1 – 2, p. 35 – 55.
- ⁵ *Ibidem*, p. 45.
- ⁶ *Ibidem*.
- ⁷ Mulțumim și pe această cale pentru punerea la dispoziție a documentului în vederea cercetării și valorificării lui. În curând, va fi donat Muzeului Județean de Istorie Brașov.
- ⁸ Nagy Iván, *Magyarország Családai*, vol. V, Pest, 1859, p.271 – 272.
- ⁹ Filigranul a fost scos pe calc de doamna Valeria Sârghie, restaurator la Muzeul Județean de Istorie Brașov.
- ¹⁰ Distanța dintre primele și ultimele două linii de apă verticale.

- ¹¹ Hârtie cu acest tip de filigran a fost folosită pentru editarea unor cărți în Italia de către John Dowman între anii 1773 – 1774. Informația a fost preluată de pe Internet, www.baph.freeseerve.co.uk/watermarks/downman.html, 30.08.2003. În colecția de filigrane Stenner, *Sammlungen von Wasserzeichen*, Arhivele Naționale, Direcția Județeană Brașov, la un filigran de acest tip (număr de inventar II 132) este trecut anul 1786.
- ¹² În Muzeul Județean de Istorie din Brașov filigranul se găsește la câteva planșe (fără număr de inventar) înfățișând diverse mecanisme de închidere, chei sau arme iar anii înscrși sunt din prima jumătate a secolului al XIX-lea.
- ¹³ Gróf László, *Carta Hungarica, Térképgyűjtemény (1540 – 1841)*, Interpress, Budapest, 1988. Unul dintre filigrane, numărul 16, reprodus la pagina 163, se găsește la o hartă editată în 1713 iar altul cu numărul 25 de la pagina 165 este al unei hărți din 1774.
- ¹⁴ S. Jakò, R. Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, Editura Științifică, București, 1971, p. 51. Erau puse pe speteaza stranei din biserică cu rolul de a prezenta și preamări viața decedatului.
- ¹⁵ Se găsește în Biblioteca Muzeului Județean de Istorie Brașov cu numărul de inventar 18.700. Coincid dimensiunile hârtiei, distanțele între liniile de apă verticale, dimensiunile filigranelor.
- ¹⁶ Szabó Károly, Szádeczky Lajos, *Székely Oklevéltár, (1264 – 1707)*, vol. IV, Kolozsvár, 1895, doc. 707, p. 72 – 74. Diploma a fost acordată de împăratul Rudolf al II-lea lui Petri Andrassj.
- ¹⁷ La Sebestyén, în *op. cit.*, p. 45 apare cuvântul *trijugem*.
- ¹⁸ *Ibidem*. În loc de acest cuvânt apare *eiusque*.
- ¹⁹ Hârtia ruptă 1,3 cm. Partea lipsă întregită este marcată de paranteze.
- ²⁰ Hârtia ruptă 2 cm.
- ²¹ Hârtia ruptă 2 cm.
- ²² Hârtia ruptă 1,9 cm.
- ²³ Hârtia ruptă 2 cm. Partea lipsă întregită este marcată de paranteze.
- ²⁴ Hârtia ruptă 3,3 cm.
- ²⁵ Lipsește localitatea unde era episcop.
- ²⁶ Hârtia ruptă 3 cm. Partea lipsă întregită este marcată de paranteze.
- ²⁷ Hârtia ruptă 2,7 cm. Partea lipsă întregită este marcată de paranteze.
- ²⁸ Cuvântul se distinge mai greu din cauza deteriorării hârtiei.
- ²⁹ În realitate era doar al treisprezecelea an al domniei în Boemia (din septembrie 1562).

Figura 1

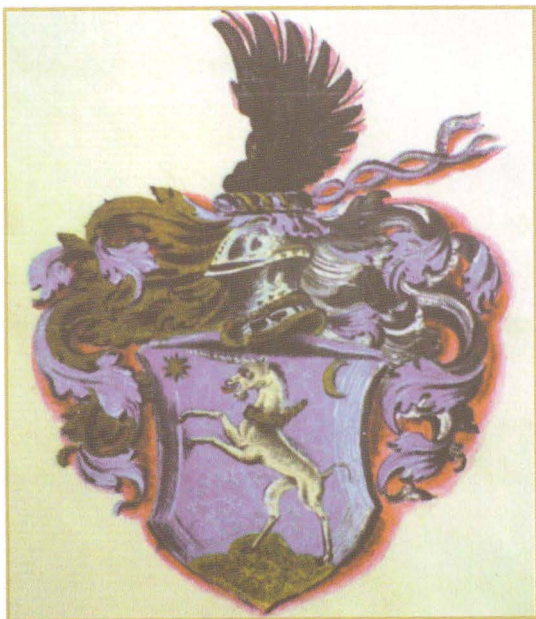

Figura 2

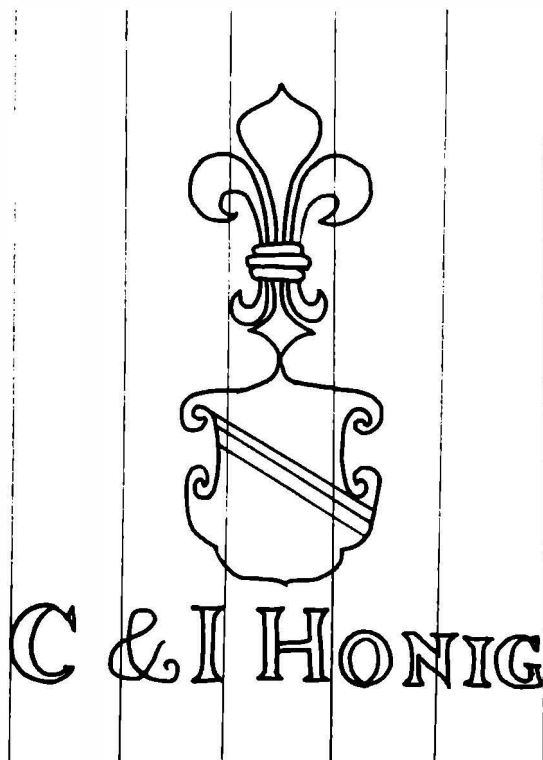

Figura 3a

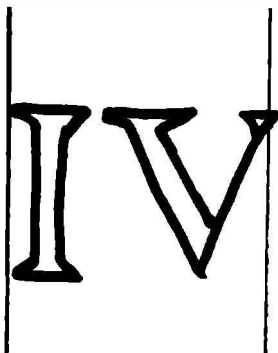

Figura 3b

CONSCRIPTIA DE LA 1713 – SATELE BRĂNENE (I)

În general, istoria Branului este „cunoscută”. Prezent, prin fortificația medievală și prin geografia regiunii, în centrul unui puternic interes turistic, trecătoarea spre Muntenia și realitățile aferente ei – fizico-geografice – fac obiectul a numeroase broșuri de popularizare, unele chiar mai elaborate, tinzând a fi veritabile monografii ale zonei. Există de asemenea și o serie de preocupări științifice propriu zise în studiul regiunii. Dar documente și informații noi apar permanent, făcând dificil de împlinit idealul exhaustivității. Rămân însă și o serie de probleme neclarificate. Spre exemplu, încă nu s-a dat o explicație argumentată, plauzibilă, a apariției târzii în documente – la 1695, pentru prima dată, cel puțin în documentele cunoscute până acum – a locuitorilor de pe teritoriul din jurul cetății Bran. S-au făcut speculații asupra statutului social al acestor locuitori, a locurilor de imigrație în zonă. O parte a acestor probleme tind spre o clarificare și prin analiza conscripției de la 1713.

Dată fiind cantitatea destul de mare de informație conținută, ne propunem ca în prezentul număr al anuarului „Cumidava” să facem o serie de considerații preliminare, urmând ca ulterior să publicăm integral textul conscripției referitoare la satele brănene.

Conscripția de la 1713 a fost realizată la nivelul întregii Transilvanii, în Țara Bârsei, conscrierea desfășurându-se între 17 septembrie și 19 noiembrie 1713. Originalul documentului se află la Arhiva de Stat din Ungaria¹. Date totale, o serie de informații suplimentare și comentarii au fost prezentate de I. Acsádi la 1896². Extrase din această conscripție au mai fost folosite și de regretatul istoric brașovean Florin Salvan, într-un articol publicat în 1996³. Este însă inutil de spus că fragmentele publicate nu epuizează informațiile cuprinse în acest izvor statistic.

Conscripția „satelor” brănene se deschide printr-o prezentare a „posesiunii Branului” (*Törcsvári jóság*). Se precizează de la început faptul că „Aici nu există un sat unde să locuiască iobagi veșnici (*örökös emberek*), ci, deasupra vămii de la Bran, pe hotarul cetății Branului, în pădure, ici și colo, locuiesc români care acolo și-au făcut adăposturi și se numesc colibași. Aceștia au fugit fie din Țara Românească, fie din Ardeal. Astfel, ei obișnuiesc acolo să se așeze, unde se hrănesc, unde se înmulțesc. În felul acesta, orașul a luat întotdeauna taxă de la ei, iar când cineva acolo vrea să se așeze, întotdeauna se obișnuiește să plătească taxă dregătorilor orașului”. Deci, în primul rând, descrierea pare a întări o ipoteză mai veche, conform căreia oiconimul Bran nu definea, cel puțin până în secolul al XVIII-lea, un sat sau o așezare propriu-zisă. În al doilea rând, precizările referitoare la locuirea „în pădure”, cel mai probabil în cadrul unor poieni, confirmă o serie de informații

etnografice, culese de prof. I. Praoveanu⁴. De asemenea, este confirmat aportul în popularea regiunii atât al Ardealului, cât și al Tării Românești. Se precizează, de asemenea, existența „taxei băjenarilor”, cum se va numi mai târziu, plătită de cei care se așezau în teritoriu.

În continuare este prezentată o situație statistică, din care rezultă că în teritoriul Branului erau la 1713 un număr total de 211 capi de familie.

Conscripția de la 1713 ridică o serie întreagă de probleme în ceea ce privește acuratețea informațiilor. Cercetătorii fenomenului au căzut de acord că această conscripție subînregistrează populația⁵. Pentru a evalua în ce măsură este subevaluată populația, ne putem raporta la datele din 1710⁶. În cazul în care la acest an, cifra se referă la *locuitorii din Branul de Sus* (satele situate la sud de vama Branului), remarcăm că la 1710 erau 194 locuitori pe zonă, iar la 1713 – 141 locuitori. Ar rezulta deci o diferență de 53 de locuitori, care fie au fost omiși, fie au plecat din teritoriu în cei trei ani care separă cele două statistici. Dar, în măsura în care datele de la 1710 se referă la *întregul teritoriu* al Branului rezultă că 1710 erau 194 locuitori, iar 1713 – 211 locuitori. Deși cifrele sunt apropiate, remarcăm faptul că pe intervalul 1695⁷ – 1710, rata anuală de creștere a populației a fost de aproximativ 6 familii pe an⁸. Strict statistic și teoretic, populația ar fi trebuit să fie la 1713 de $194 + (1713 - 1710) \cdot 6 = 212$ locuitori!... Desigur, este o simplă coincidență și este puțin probabil ca realitatea să confirme acest calcul teoretic. Dincolo de această reconstituire ipotetică, trebuie remarcat faptul că un număr apropiat de 194 locuitori pe Branul de Sus se va mai înregistra în intervalul 1729 – 1732⁹, când, comparativ, satele nu au o populație cu mult mai numeroasă față de 1713. Adică sunt ordine de mărime asemănătoare. Aceste date comparative ne permit să concluzionăm în final că totuși, pare plauzibilă ipoteza că cei **194 capi de familie de la 1710 se referă totuși doar la locuitorii Branului de Sus**. Presupunând că nivelul demografic ar fi rămas constant, ar rezulta că datele de la 1713 ar avea o eroare – pentru Branul de Sus – de 27%¹⁰. Aplicând aceleași constantă de eroare, rezultă că **populația estimată pentru întreg Branul la 1713 ar fi de 344 capi de familie**¹¹. Desigur, este o doză mare de ipotetic, de aceea datele trebuie interpretate absolut orientativ.

Comparativ cu 1710, când orașul Brașov, ca stăpân de pământ, a efectuat o anchetă asupra locuitorilor¹², se constată așadar un spor de 18 capi de familie. În continuare, sunt recensate animalele colibașilor. Se înregistrează număr semnificativ de vaci – 496, și oi – 9871.

Anul	1710	1713
Capi familie	194	211
Căruțe fân	871	856
Cai	251	568
Vaci	471	496
Oi	4182	9871

Un element interesant îl constituie prezența porcilor în cadrul șeptelului, și aceasta deoarece în conscripția de la 1761 și într-o serie de recensăminte ulterioare, această specie nu mai este înregistrată în Bran. Ar fi dificil de interpretat aceste date documentare; se cuvine însă remarcat că, în chiar textul conscripției

de la 1713, locuitorii hotarului Branului nu apar ca plătitori de taxe pe ghindărit, asemeni celorlalte sate (Zărnești, Tohan etc.). Este de remarcat și numărul mic al acestor animale: brănenii creșteau 128 de porci, în timp ce pe teritoriul lor locuitorii din Cristian, Brașovul vechi, Tohan și Zărnești aduceau în total 1553 porci!

Tot din aceste date statistice rezultă că terenurile de semănat fuseseră toate obținute prin defrișare, cu precizarea conscriptorilor că „se poate defrișa mai mult dacă se vrea”. Trebuie precizat că, din însumarea cantităților de produse recoltate (grâu de toamnă, orz și fân) și prin compararea cu datele prezente în conscripția de la 1761, se poate stabili evoluția suprafețelor defrișate și, indirect, se poate stabili densitatea *reală* de populație în regiune.

O informație interesantă este cea a stabilirii venitului anual al unei familii de colibași: 12 florini, rezultați în urma comerțului cu produse animaliere. De aici și venitul total al locuitorilor – desigur, nu foarte exact – de 2532 florini/an.

În continuare, conscripția înregistrează veniturile aduse orașului din regiune. Se precizează că „tohănenii posedă aceste pământuri arabile pe bani, și plătesc în fiecare an când le iau câte 10 denari de la fiecare jugăr de teren și dau dijmă dregătorilor orașului”. La fel, fânețele sunt arendate anual ghimbășenilor, cristolovenilor, râșnovenilor și locuitorilor din Zărnești și Tohan, pentru o sumă de bani plătită dregătorilor brașoveni. În fine, cele 20 stâne sunt arendate astfel: cristolovenilor 1 stână, tohănenilor 9 stâne, zărneștenilor 6 stâne, iar colibașilor 4. Se menționează, de asemenea, existența unui joagăr, care nu producea scânduri pentru comercializare, ci strict pentru nevoile orașului, și o pivă, care nu era în nici un fel impozitată, ci satisfăcea doar nevoile locuitorilor.

Aceste ultime informații confirmă, după opinia noastră, ipoteza conform căreia locuirea permanentă a teritoriului Branului de sus s-a realizat în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Altfel este mai dificil de explicat implicarea economică mult superioară a unor alte sate în teritoriul Branului, precum și o serie de neimpozități (a pivăritului, porțioanele către armată etc.).

Conscripția îi înregistrează, în continuare pe locuitorii din zona Branului – atât pe cei din sus de vază, cât și pe cei din Branul de jos – nominal, pe „sate”, prezentând la fiecare inventarul pe care îl posedă (animale și pământ). Pe baza acestor însemnări, se pot face o serie de reconstituiri interesante. Dat fiind că au trecut la 18 ani de la prima înregistrare a locuitorilor, prin comparare nominală se pot identifica acei primi locuitori, de data aceasta legați de o anumită zonă geografică. În felul acesta se va putea verifica ipoteza conform căreia popularea Branului s-a făcut pornind de la nord spre sud. Acest lucru poate fi stabilit atât prin numărul mai mare de locuitori, cât și prin suprafața mai mare defrișată pentru agricultură și fânețe, înregistrate în Branul de Jos. Apoi, trebuie spus că această conscripție răstoarnă o ipoteză care a durat 28 de ani, și anume aceea că prima mențiune a așezărilor brănene datează de la 1729. Acum se poate spune că, la 1713, pentru prima dată – după datele cunoscute până în prezent – sunt menționate „satele” brănene: Sohodol (45 familii), Poarta (20), Șimon (33), Zbârcioara (13), Predeal (5), Șirnea (3), Moeciul Cald (27), Fundata (4), Valea cu Calea (5), Moeciul de Jos (25),

Coacăză (14), Măgura (15). Se remarcă numărul mai mare al populației în satele situate pe vale, comparativ cu cele poziționate pe înălțimi.

În concluzie, se poate remarca faptul că aceasta conscripție conține o serie de informații interesante, menite să clarifice probleme mai puțin lămurite până în prezent, în legătură cu istoria așezărilor brănene. Compararea și interpretarea datelor conținute cu alte informații – anterioare și ulterioare momentului 1713 – vor permite stabilirea mai clară a direcțiilor de dezvoltare ale așezărilor și reconstituirea cât mai fidelă a unei perioade istorice trecute¹³.

The Census from 1713 - villages from Bran. (Abstract)

Deriving from their economic interests, statistical surveys conducted by Austrian Empire contain very important data for the history of different regions of Transylvania. On peculiar case of Törzburg region, the survey from 1713 represents the first overview of the area, since the first mention of its population, at 1695. Thus, here it could be found for the first time the names of the villages; the first evaluation of economic power of the inhabitants; the first indication about the forest – cleared surface on this territory.

In the next issue of *Cumidava* year – book, it will be edited the full text of this document, concerning Törzburg villages.

Note

- ¹ Magyar Országos Levéltár (Budapesta), *Vegyész Conscripctiok*, F/49, 5/3, A. 1713, p. 1 – 74. Pentru Bran, datele se regăsesc de la p. 71.
- ² [Ácsádi Ignác], *Magyarország népsége a Pragmatica Sanctio korában (1720 – 1721)* în „Magyar statisztikai közlemények”, vol. XII, Bp. 1869. Pentru Țara Bârsei, vezi p. 470 – 474.
- ³ Florin SALVAN, *Numărul și componența națională a populației din Țara Bârsei în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cumidava”, Brașov, an. XX (1996), p. 141 – 167.
- ⁴ Ioan PRAOVEANU, *Așezările brănene: satul, gospodăria, locuința*, Brașov, 1998, p. 122.
- ⁵ S-a considerat că această conscripție are serioase erori de înregistrare: vezi, de pildă, [Ácsádi Ignác], *op. cit.*, p. 470; Salvan, *Populația*, p. 143; Kovácsics József (coord.), *Magyarország történeti demográfiaja*, Budapest, 1963, p. 434 – 435.
- ⁶ DJAN Brașov, fond Primăria Brașov, seria Protocoalele Magistratului, IV.C.2, p. 218.

⁷ *Ibidem*, seria Socoteli alodiale-acte , pach. 154, nr. 1, an 3, f. 83.

⁸ $(194 - 99) / (1710 - 1695) = 6,3$.

⁹ DJAN Bv., Socoteli alodiale-acte, pach. 154, nr. 1, an. 11 – 14.

¹⁰ $[(194 - 141) / 194] * 100 = 27.3\%$.

¹¹ $211 * 0.63 + 211 = 343.9$.

¹² DJAN Brașov, fond Primăria Brașov, seria Protocoalele Magistratului, IV.C.2, p. 218.

¹³ Tabelele complete și textul integral al conscripției vor fi publicate în numărul următor al anuarului.

IZVODUL PRIMULUI CALENDAR-ALMANAH ROMÂNESC DESCOPERIT ÎN ȘCHEII BRAȘOVULUI

Împrejurări fericite fac să descoperim la o familie din Șchei (care ne solicită să nu deconspirăm numele din motive lesne de înțeles) izvodul după care, în Șcheii Brașovului, într-o tiparniță clandestină, dascălul Petcu Șoanu a tipărit primul calendar românesc. Datorită interdicțiilor și presiunilor făcute de autoritățile timpului, calendarele dascălului șcheian au fost interzise și distruse¹ și fiecare mărturie despre acest moment istoric capătă o semnificație deosebită.

Știm din cronica protopopului șcheian Radu Tempea II (1691 – 1742)² că la „1793 au început a face tipografie Petcu Șoanul, dascălul, lucru care nu văzuse nicăiri și au tipărit niște calendare, în care au pus niște lucruri a zodiilor, cine când se va naște, cum va fi, care izvod l-au luat de la pop(a) Statie...”

Totuși literatura de specialitate constată că de fapt Petcu Șoanu „dascăl, apoi preot din 14 XII 1735 – 31 V 1741”³ la Biserica Sf. Nicolae din Șchei, tipărește primul număr al Calendarului său la 1733, folosind ca argument foaia de titlu a singurului exemplar al Calendarului păstrat la Academie și consemnat atât de Bibliografia Românească Veche⁴, cât și numeroasele studii și articole⁵. Din fila de titlu a exemplarului de Academie aflăm: „*Calendari, acum întâi rumânesc, alcătuit de pe cel sârbesc, așezatus-au pe limba rumânească ca întru 100 de ani să slujască, că și cel slovenesc într-acest chip au fost, fiind de un mare astrolog la Kiev scos de un mare dohtor muscal s-au tălmăcit într-acesta chip precum acum s-au izvodit, și precum în izvod am aflat, acum în stambă noao s-au dat, în Brasov. 1733*”⁶.

Cronicarul german, Thomas Tartler, și el contemporan evenimentelor, consemnează evenimentul, dar îl plasează pentru anul 1737 afirmând între altele „Un preot valah (n.n. la 1737 nu mai era dascăl, ci preot la biserică) cu numele **Petre**, aici în Șchei, fără nici o îndrumare, a început să facă tipografie și să taie litere în plumb, însă nu în modul obișnuit, ci foarte scurt, deoarece le-a lipit pe o scândură și așa a tipărit Calendar valah, fără ajutorul presei, ci numai cu vâlătuc, deși acesta este un fel anevoios de a tipări întârziator. Totuși se vede ca el este invențios. El cel dintâi a tipărit un calendar românesc pe trei coli și vinde exemplarul cu 60 den(ari). După aceea a început să toarne litere, învățându-l puțin tipograful Michael Helzdorffer de la Seuler, de aici. **A turnat și litere latinești**, care însă nu sunt destul de acurate...”⁷. Pentru anul 1739, același cronicar Tartler, adaugă „Preotul valah, despre care s-a vorbit ad annum 1737 mense Augusti ratione (despre) tipografia românească a învățat să toarne și litere latine în matrițe, precum arată aici proba. Nu sunt prea acurate, de aceea rămâne la literele românești (n.n.

chirilice). *Dacă litera ar fi fost acurată, dl. Seuler și-ar fi primenit toată tipografia sa prin acest preot*⁸.

Din aceste mărturii se pot trage câteva concluzii semnificative pentru importanța acestui eveniment istoric. Petcu Șoanu (zis și popa Petre) tipărea primele calendare. Faptul că este consemnat cu prezența pe piață, atât în 1731 de cronicarul protopop Radu Tempea II (contemporan evenimentelor), la 1733, așa cum dovedește foaia de titlu a singurului exemplar păstrat la Academie și apoi la 1737 și 1739 în cronica lui Tartler (și el contemporan evenimentelor) ne face să înțelegem că valorosul dascăl șcheian a menținut clandestin o tipografie proiectată și executată de el timp de cel puțin nouă ani. Doar interdicția pe care o impune, atât autoritatea politică a timpului, cât chiar și biserica a făcut ca acestea să dispară.

Profesorul Emil Micu, remarcând afirmația din exemplarul tipărit de la 1733 „*acum în stambă nouă*”, luînd în considerare și faptul că Radu Tempea era contemporan cu Petcu Șoanu, nu pune la îndoială că primul număr al calendarului a fost emis în 1731 și nu 1733⁹. Totuși „*stamba nouă*” poate fi înțeleasă ca „*limbă nouă*”, diferită de cea a izvodului slav folosit de autor, iar cronicarul Radu Tempea își scria cronica la un deceniu după eveniment, deci diferența de doi ani nu este semnificativă.

De aici se naște importanța istorică a desoperirii recente a unui manuscris necunoscut și anume tocmai a izvodului după care s-a tipărit la 1733 calendarul lui Petcu Șoanu. Constând din 70 de pagini, nenumerate, format 11 x 18 cm, strânse în 5 caiete numerotate, a 8 file (ultimul caiet doar din 4 file) suprapertat în piele, manuscrisul se păstrează în condiții destul de bune. După fila de titlu, urmează o cronologie a istoriei lumii, de la potop, de la zidirea monarhiei Babilonului... etc.). Începând cu pagina a 3-a se redau tabele cronologice cu zodii pentru diferitele planete („*învățătura planetelor*”), începând cu Saturn, continuînd cu Jupiter (p. 11), Marte (scris Mars, p. 20), Soarele (p. 27), Venus (p. 35), Mercur (p. 41), Luna (p. 48).

Începând cu pagina 55 prezintă „*altă învățătură*” sub titlul „*Pentru seminte arătare*”, cu deosebite îndrumări privind cultivarea ogrului. În continuare se oferă spre „*știință*”, „*ce zi și ce ceas stăpânește*” fiecare planetă în parte (p. 65), precum și „*Arătare pentru ceasurile zilei și a nopții, ce planetă, ce ceas stăpânește și ce putere are*” (p. 66), pentru ca în final să se ofere un tabel, care permite cititorului „*las aceste 6 planete să caute în care ceas, ce-i bine a lucra sau a face și a căuta*” (p. 69).

În spațiile libere ale manuscrisului sunt adăugate ulterior diferite însemnări, făcute, desigur, de cei ce aveau la îndemână manuscrisul, informând între altele „*Când s-a vedea soarele în 11 zile a lui ianuarie, atunci semn că s-a coace mlaiau și vinu; Când a fi negură în 14 zile a lui ianuarie, atunci semn de ciumă*”.

Pentru ineditul și importanța sa, reproducem foaia de titlu, care ne oferă și alte concluzii, prin confruntarea cu exemplarul tipărit: „*Caliundariu acum întăe rumănesc, așezat de pre cea sârbască pe limbă rumânească pre o sumă de ani, că și cel slovenesc într-acesta chip au fost, fiind de un astrolog la Kiev scos, de un*”

mare dohtor muscal, s-au tălmăcit într-acesta chip acum izvodit. Și precum am aflat într-ace limbă noao s-au dat în Brașov fevrar 20 1733".

Se constată cu ușurință diferența dintre foaia de titlu a manuscrisului și cea a tipăriturii, întrucât, tipărind-o, autorul îmbunătățește textul prin exprimare mai clară. Remarcăm exprimarea mai greoaie, dar identică cu a însemnărilor de mână făcute pe cărțile vechi de copişti din Șchei în această perioadă. Dacă manuscrisul ar fi fost copie după calendarul original nu s-ar fi strecurat aceste stângăcii de exprimare.

O valoare în plus câștigă manuscrisul prin faptul că folosește ca forțat două file dintr-un text coresian din veacul al XVI-lea, încă neidentificat, acesteafăcând obiectul unei cercetări ulterioare.

Grație unui gest filantropic fără precedent, din partea d-lui senator Nicolae Vlad Popa, manuscrisul a fost achiziționat și donat Muzeului Primei Școli Românești, revenind astfel acolo unde s-a născut pentru a completa fericit bogăția documentară păstrată de veacuri sub egida Bisericii voievodale Sf. Nicolae.

Note

- ¹ C. A. Stoide, *Contribuții la istoria tiparului românesc în Brașov în secolul al XVIII-lea*, în „Luceafărul de ziuă”, III, Brașov, 1956, p. 136–137; prezintă decretul Mariei Tereza adresat Guvernului Marelui principat al Ardealului, în care vorbește de „specii de cronologie în limba valahică calendare, date la lumină în Bolgarseg (n.n. Șchei)... lucrări capabile să seducă, să predisună la superstiție... dispunând să fie confiscate aceste cărți... Magistratul Brașovului, încunoștiințat de acesta, se grăbește să pună în practică dispozițiile decretului.
- ² *Istoria Beserecei Șcheilor Brașovului* – „manuscrispt de la Radu Temepea, publicată cu cheltuiala Biserecei Sf. Nicolae din Brașov (Șcheiu) de Sterie Stinghe”, Brașov, 1899, p. 100.
- ³ Candid Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. I, Brașov, 1943, p. 367.
- ⁴ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508 – 1830*, Tom II, fasc. II, București, 1906, p. 48.
- ⁵ Georgeta și Nicolin Răduică, *Calendare și almanahuri românești, 1731 – 1918*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981; G. Bogdan Duică, *Tipograful Popa Petre*, în „Țara Bârsei”, anul I, mai 1929, nr. 1, p. 76 – 78 ș.a.
- ⁶ B. R. V., *op. cit.*, p. 48.
- ⁷ Thomas Tartler, *Diarium*, în „Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso”, vol. VII, Brașov, 1918, p. 194.
- ⁸ *Idem*, p. 227.
- ⁹ Emil Micu, *Tipărița lui Petcu (Petru) Șoanul din Șcheii Brașovului și primele calendare în limba română*, în „Cumidava IV”, Brașov, 1970, p. 465 – 475.

ȘCOALA COMERCIALĂ ROMÂNĂ DIN BRAȘOV – PEPINIERĂ DE COMERCIANȚI ȘI FUNCȚIONARI DE BANCĂ PENTRU ÎNTREG SPAȚIUL GEOGRAFIC NAȚIONAL

Necesitatea așezămintelor de învățământ utilitarist a început să se facă simțită în Europa după războaiele napoleoniene. În 1820 ia ființă la Paris cea dintâi școală specială de comerț, după modelul francez organizându-se, în anii următori, asemenea școli în alte centre ale Europei. Aceste școli ale începutului erau mai mult un fel de cursuri pentru completarea instrucției ucenicilor și funcționau doar în zilele de Duminică. Cele din Imperiul habsburgic intră într-o primă fază a prosperității lor după anul 1840, când utilitatea le este proclamată indirect prin legiferarea obligativității comerciantului de a ține contabilitate¹.

Lipsa unei clase mijlocii instruite, care să cultive, pe lângă interesele naționale, pe cele materiale ale neamului era resimțită din ce în ce mai mult și de către românii din imperiu. Receptivi la imperativele timpului, aceștia încep să înființeze școli, societăți pentru formarea și sprijinirea meseriașilor, instituții bancare. Primele încercări pentru înființarea unei școli comerciale în Transilvania le fac românii brașoveni, fiind „*cei dintâi în mintea cărora a răsărit ideea*”². Grație unui complex de împrejurări, între care un tratat comercial încheiat între habsburgi și turci în 1718, Brașovul devenise centrul relațiilor comerciale cu Orientul, un număr considerabil de comercianți români, greci, bulgari și macedo-români stabilindu-se în acest oraș privilegiat. Acordând românilor calitatea de cetățeni, împăratul Josif al II-lea a permis acestora să cumpere imobile, să ridice biserici și să locuiască în oraș, privilegii rezervate până atunci exclusiv corpului meseriașilor și comercianților germani, răsturnate în 1848 prin proclamarea marilor principii de libertate, egalitate și fraternitate.

Cerințele unui comerț modern implica o pregătire pe măsură a celor care-l practicau. În 1833 se deschide la Brașov *Școala din Cetate* susținută de *Comunitatea religioasă a comercianților români*, care oferea elevilor, pe lângă instrucția elementară, un minim de cunoștințe necesare unui viitor comerciant. Cel dintâi profesor al școlii a fost *Antonie Stamatopulo*, ca inspector fiind numit, în anul 1835, *George Nica*, iar ca administrator *George Iuga*, ambii comercianți³. Reorganizarea și conducerea școlii este încredințată, din anul 1836, noului profesor *George Barițiu*, care propune înființarea unei școli de comerț, propunere în urma căreia este alcătuită o comisie însărcinată să facă preparativele și colectele necesare realizării acestei idei. Întemeierea Gimnaziului absorbea resursele de care comunitatea românească brașoveană putea dispune în acel moment, așa

Încât Barițiu introduce la această școală o clasă „pregătitoare pentru comerț”, destinată tinerilor care voiau să devină negustori. În programa cursului pregătitor figurau, pe lângă disciplinele generale, ca materii cu profil economic, Corespondența comercială, în limba română și germană, Istoria naturală „ca pregătire de cunoștință mărfurilor” și „Începuturi de doppie cu deprinderi de tablă” (Contabilitate). Pentru „studiile comerciale” a fost numit profesor *Emanuil I. Nichifor*, traducătorul „Pravilei comerciale”. Eforturile pentru înființarea unei școli comerciale sunt reluate câțiva ani mai târziu. Urmare a memoriului întocmit în 1850 de Corporația negustorilor români din Brașov, prin care aceasta cerea organizarea unei școli comerciale „în care să se învețe, în afară de studiile comerciale și limba română, germană, italiană și greacă”⁴, se deschide, în 1857, un „curs de seară pe seama ucenicilor și a calfelor de la prăvălii. Cursurile au început cu regularitate în 1861 și au durat până în 1886. Ele aveau două „despărțăminte” (trepte): unul pentru începători și altul în care se se predea „cele mai de lipsă cunoștințe pentru un viitor comerciant”, cuprinzând, între altele, „socoteala neguțătoarească”, „corespondența nemțească și românească”, „contabilitatea simplă”, „ceva din dreptul cambial”, „geografia comercială, cu deosebire a țărilor cu care poartă negoț românii”⁵.

Exigențele dezvoltării comerțului a determinat *Eforia școalelor centrale române greco-orientale din Brașov* să reia inițiativa fondării unei școli speciale de comerț. La începutul anului 1868, o nouă comisie, alcătuită din *Gabriel Munteanu, Ioan T. Popovici și George Iuga*, acreditată să găsească resursele necesare, se pune pe lucru și deja în luna iulie anunță marele eveniment care se va petrece în toamna anului 1869: deschiderea noii școli și în paralel o școală preparatorie, real-profesională, ambele destinate să pregătească tineri cu deosebire pentru meserii, științe tehnice și negoț. Pentru înființarea și susținerea școlilor s-a făcut apel la guvernul României. Printr-o petiție, din martie 1868, reprezentanții Bisericii „Sf. Nicolae” arătau autorităților române necesitatea imperioasă a noilor institute de învățământ și cereau guvernului român să mărească ajutorul oferit bisericii pentru a putea înființa cele două școli. Ședința Adunării Deputaților din 6 iunie 1868 a votat, cu unanimitate, acordarea unui ajutor anual de 23.500 lei noi în scopul completării școlilor centrale române din Brașov cu o școală reală și una comercială, votul Adunării căpătând valoare de lege prin sancțiunea ce a urmat⁶. Proiectul de organizare a noilor școli a fost adus la cunoștință Mitropolitului Andrei Șaguna și Consistoriului din Sibiu, iar prin intermediul acestuia Ministerului ungar de Culte și Instrucțiune Publică. Cu ajutorul mai multor binevoitori ai școlii, ca *George Barițiu, Ioan Alduleanu, comerciantul B. S. Popovici din Viena și Nicolae Teclu*, au fost procurate programele și planurile de învățământ de la mai multe școli reale și comerciale din Ungaria, Austria și Germania, care să servească drept model pentru înființarea noilor școli. În iulie 1869, principalele ziare din Transilvania și România („*Gazeta Transilvaniei*”, „*Telegraful român*”, „*Trompeta Carpaților*”) anunțau deschiderea noilor școli, iar totodată concurs pentru catedrele de profesor la disciplinele de specialitate.

Școala Comercială din Brașov a fost cea dintâi și unica școală comercială

românească din Austro-Ungaria și a doua de asemenea profil din partea ungară a imperiului, unde mai exista doar Academia de Comerț din Pesta, fondată în 1857, care avea ca limbă de studiu germana. Raportată la spațiul geografic național, era a doua școală comercială după cea din București, înființată în anul 1864 prin *Legea instrucțiunii publice*⁷.

Organizarea Școlii Comerciale române din Brașov s-a făcut după modelul academiilor comerciale din Viena și Pesta. Caracterul său era *confesional greco-oriental român* și cuprindea *trei clase* (în toamna anului 1869 s-a deschis clasa I, iar în anii școlari 1870/71 și 1871/72 următoarele două clase). *Limba de studiu era româna*, iar *inspecția supremă era exercitată de conducerea Bisericii Ortodoxe Române*⁸. Noua școală, ca și cea reală, a funcționat la început sub direcțiunea Gimnaziului, care de acum înainte va purta denumirea de *Direcțiunea școalelor medii greco-orientale române din Brașov*. Ca profesor pentru disciplinele de specialitate din clasa I comercială a fost angajat *Nicolae G. Orghidan*, absolvent al secției comerciale din cadrul Politehnicii din Viena, iar pentru anul următor *Ioan R. Stinghe*, absolvent al Universității din București. Disciplinele de pregătire generală erau predate de profesorii de la Gimnaziu. Totodată, pentru pregătirea viitoarelor cadre didactice, Eforia a trimis ca bursieri la Viena pe *Ioan Mazere* și *Nicolae Constantin*, cu condiția ca după absolvirea studiilor să revină în Brașov ca profesori ai Școlii Comerciale⁹.

Neputând dispune de un edificiu propriu, Școala Comercială a funcționat în aceeași clădire cu Gimnaziul, extinsă, în urma unor lucrări din anii 1871/72, cu noi săli de clasă. Un local nou n-a putut fi construit, cu atât mai mult cu cât, începând din toamna anului 1871, școlilor confesionale le-a fost retras ajutorul de stat. Pentru școlile centrale române din Brașov acest lucru a fost compensat întrucâtva prin sporirea subvenției din partea Universității fostului pământ regesc de la 3.000 la 5.000 de florini, precum și prin încasarea adaosului de dare de 5% plătit de credincioșii români, începând din 1873, în favoarea școlilor (o sumă anuală de aproximativ 1.200 de florini). În același an, sinodul Bisericii „Sf. Nicolae” a votat pentru școli un ajutor anual de 1.000 florini, mărit în fiecare an, până în 1885, cu diverse sume pentru procurarea de cărți elevilor săraci, pentru biblioteca școlară etc. Sursa cea mai însemnată de venit pentru școlile centrale române din Brașov rămâne ajutorul oferit din visteria statului român, ca recompensă pentru bunurile și privilegiile de odinioară ale Bisericii „Sf. Nicolae”. Cel dintâi, în sumă de 10.000 lei noi, a fost conferit în decursul anilor 1871 – 1873. În 1873, prin stăruința câtorva deputați cu tragere de inimă pentru școlile române brașovene, acest ajutor a fost mărit la 15.000 lei, sumă care a fost introdusă permanent în bugetul statului român prin lege specială, votată în 1875. Ajutorul din partea României a fost rău văzut de o parte a presei și lumii politice maghiare, care îi atribuia scopuri politice. Alte ajutoare au venit din partea *Comunității Brașovului*, *Cassei de păstrare brașovene*, *Comitetului administrativ pentru ajutorarea copiilor săraci de la școlile române din Brașov*, constituit în 1869, având în fruntea sa pe *Dimitrie Ionciovici* și *Diamandi Manole*, cât și din partea unor persoane particulare, precum protopopul Iosif Barac,

care în 1880 donează școlilor o parte din veniturile sale, în sumă anuală de 2.000 florini, sub denumirea de „*Fundația Barac*”, sau căpitanul pensionar *Gheorghe Cristureanu*, care a lăsat toată averea sa, constând din două case în București, Bisericii „Sf. Nicolae” cu dorința ca în aceste case să se înființeze un internat pentru elevii de la școala reală și comercială¹⁰.

Cel dintâi plan de învățământ al Școlii Comerciale avea ca discipline de studiu *Religia*, limbile *română, maghiară, germană și franceză, Aritmetica și Algebra, Geografia universală și comercială, Statistica, Istoria universală și comercială, Istoria naturală, Fizica, Contabilitatea, Aritmetica mercantilă, Caligrafia, Merceologia și Tehnologia și Dreptul cambial*. Inițial, a fost gândită ca o școală de doi ani cu un curs pregătitor de un an dar, deja în 1871, a fost numită o comisie pentru a se ocupa de modalitățile de a o transforma într-un curs pregătitor de doi ani și unul academic de alți doi. Cum dificultățile ivite n-au putut fi surmontate, s-a convenit pentru un curs de trei ani¹¹.

Organizându-se potrivit *Regulamentului școlilor comerciale secundare* publicat de guvernul maghiar la 10 octombrie 1872, Școala Comercială a primit, prin ordonanța ministerială din 14 iulie 1874, *drept de publicitate*, recunoașterea sa ca școală publică, fiind autorizată să organizeze examene de maturitate și acordându-se absolvenților săi dreptul de a fi primiți în cadrul academiilor comerciale din Viena și Pesta fără a urma clasele pregătitoare, ori de a servi în armată ca voluntari pe un an fără a fi supuși vreunui examen¹². Planul de organizare și programele de învățământ, modificate succesiv în anii 1873, 1885 și 1895, n-au adus schimbări radicale în viața școlii, care avea în plus față de școlile de stat, religia, indispensabilă unei școli confesionale și limba română, care era limba de învățământ. De asemenea, angajarea profesorilor rămâne în competența autorităților confesionale, conform dreptului de autonomie al Bisericii Ortodoxe. Eforia școlară recomandă pe cei mai capabili dintre concurenți, delegațiile școlare făceau alegerea, iar actul alegerii era întărit de Consistoriul arhiepiscopal. Cel ales și întărit astfel se institua la început ca profesor provizoriu; instituirea definitivă a profesorilor se făcea numai după susținerea unui *examen de cualificare* (titularizare), în fața unei comisii numite de către Consistoriul arhiepiscopal.

Elevii puteau intra în școala comercială după terminarea primelor patru clase gimnaziale; ei trebuiau să susțină, în fiecare an, examene la toate disciplinele din planul de învățământ; examenul final era un *examen general de bacalaureat/ maturitate*, susținut în fața unei comisii prezidată de un comisar consistorial și în prezența câte unui reprezentant din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și a Ministerului de Comerț și Industrie. Certificatul de absolvent era supervizat de Arhimandrit și era redactat în limbile maghiară și română. Marea majoritate a elevilor școlii comerciale brașovene erau români de confesiune ortodoxă și greco-catolică (numărul elevilor greco-catolici a oscilat între 10 – 20), cei mai mulți fiii de agronomi, preoți și învățători. Dintre elevii de alte confesiuni mai bine reprezentați au fost evreii, mai toți veniți din România (al căror număr a ajuns la 33 în anul școlar 1879/80, la toate cele trei școli). Reformați și protestanți (maghiari sau germani)

erau în medie 1 – 4; în număr la fel de mic mai întâlnim slovaci, armeni și bulgari. În ceea ce privește zonele de unde proveneau elevii, observăm că numărul școlărilor din Brașov și împrejurimi a fost cu mult mai mic decât al celor veniți din alte părți ale țării. Numărul elevilor veniți din România varia între 40 – 50, la toate cele trei școli (în anul școlar 1879/80 numărul acestora s-a cifrat la 51).

Numărul mare de elevi și afluența din ce în ce mai mare de tineri care să studieze la Școala Comercială din Brașov arată atât necesitatea, cât și marea importanță și reputație de care se bucura aceasta nu doar în interiorul țării dar și în afara granițelor, cu deosebire în România, care absorbea aproape toți absolvenții. Astfel, în anul școlar 1871/72, an în care școala a început să funcționeze cu toate cele trei clase, erau înscriși 13 elevi; între anii 1883 – 1890 școala are în medie ceva peste 30 de elevi (36 școlari înscriși în 1889/90); în cursul deceniului 1890 – 1900 ajunge a avea aproape 100 de elevi și chiar depășește această cifră (în 1897/98 sunt 101 școlari; în 1900/901, 103); numărul acestora a rămas oarecum constant la începutul sec. XX, crescând în anul 1911/12 la 117, ajungând la 137 în cel următor [13]. În perioada 1869 – 1913, s-au înscris la Școala Comercială din Brașov un număr de 941 de elevi; dintre aceștia numai 878 au ajuns în anul II și 702 în anul III, iar 603 au și absolvit-o. Dintre absolvenții școlii se recrutau funcționarii de bancă, contabilii și comercianții care trebuiau să impulsioneze viața economică și interesele națiunii române. Lucru oarecum ciudat, majoritatea absolvenților preferau funcțiile publice, îndreptându-se prea puțin spre comerțul practic, sursă de bunăstare și de independență.

Până în 1895, Școala Comercială a funcționat sub aceeași conducere cu Gimnaziul și Școala reală. Cadrele didactice, cu excepția disciplinelor de specialitate, erau recrutate din rândul aceluiași corp profesoral. Cel dintâi director, decedat în decembrie 1869, a fost *Gabriel Munteanu*. Acestuia i-au urmat *Ioan Meșotă*, care a condus școala până la moartea sa în 1878, *Etienne Iosif* până în 1889, când s-a pensionat, *Hippolyte Ilasievici* director până în 1894, *Virgil Onițiu* până în 1897, *Arsene Vlaicu* până la război. Cei dintâi profesori ai școlii au fost: *Bartolomeu Baiulescu* (Religie), *E. Iosif* (L. română), *dr. V. Glodariu* (L. germană), *V. Oroianu* (L. maghiară), *I. Lengeru* (L. franceză), *P. Dima* (Aritmetica și Algebra), *dr. I. Meșotă* (Geografia, Istoria universală și comercială), *H. Ilasievici* (Istoria naturală), *N. G. Orghidan* (Științele comerciale), *I. Ionașiu* (Caligrafia) și *dr. N. Popp* (Gimnastica). Toți aceștia predau și la Gimnaziu, însă nu după multă vreme instrucția a putut trece în mâna profesorilor cu pregătire specială pentru comerț, unii dintre ei distinse personalități ale vremii. Amintim, dintre aceștia, pe *Arsene Vlaicu* cu studii speciale de comerț la Institutul superior de comerț din Anvers, de chimie și tehnologie la Budapesta; *Ioan Socaciu* cu studii de teologie la Nagyszeben, de drept și filozofie la Viena; *Ioan Panțu* absolvent al unui curs special de comerț și al Școlii politehnice din Viena; *Andrei Bârseanu* cu studii de filosofie la Universitatea din Viena; *Ioan Pricu*, licențiat în științele comerciale la Institutul superior de comerț din Anvers; *dr. Sterie Stinghe* absolvent de filosofie și filologie la Universitatea din Leipzig; compozitorii *George Dima* și *Ciprian Porumbescu* ca profesori de

muzică¹⁴.

Până în 1885, când va fi publicat un nou Regulament ministerial, s-au făcut mici modificări în planul de învățământ inițial al Școlii Comerciale. S-a simțit, mai întâi, necesitatea ca limbii materne să i se aloce mai multe ore, iar ca să poată fi realizat acest lucru a trebuit să se reducă câte o oră din studiul Religiei în clasele a II-a și a III-a; la Matematică s-a considerat necesar să se introducă o oră în plus la clasa a III-a pentru repetarea materiei studiate în anii precedenți; Tehnologia mecanică și cea chimică au fost reunite într-un singur studiu, iar Istoria economiei naționale a fost redusă la strictul de ore necesar pentru înțelegerea evoluției ideilor economice. Fiind singura instituție de învățământ comercial românească, învățământul comercial în genere fiind de dată recentă, școala s-a confruntat cu o acută lipsă de manuale, în general, românești în special. Nici una din disciplinele comerciale nu se predau după manuale românești, ci unele după manuscrise ale profesorilor (Economia națională, Dreptul cambial, Legea comercială), iar altele după manuale străine. Un prețios ajutor a venit, în această direcție, din partea Filialei din Brașov a Băncii „Albina”, al cărui director, *Valeriu P. Bologa*, s-a distins prin strădaniile depuse pentru a obține de la Centrala din Sibiu cât mai multe subvenții pentru școală. Alocând fondurile necesare, între anii 1892 – 1900 cu sprijinul băncii sunt tipărite 10 manuale pentru diferite discipline de specialitate¹⁵. Valoarea subvențiilor acordate Școlii Comerciale de Banca „Albina” s-a ridicat la 24.364 coroane, suma cuprinzând și contribuția la colecta pentru ridicarea unui edificiu nou¹⁶. Mijloacele de învățământ, comune pentru cele trei școli, erau modeste. În schimb, biblioteca s-a mărit an de an, parte din donații, parte prin cumpărarea de noi cărți din sumele destinate acestui scop, lăsate școlii de Mitropolitul Andrei Șaguna (50 florini), din partea Bisericii „Sf. Nicolae” (100 florini) și din taxele școlare¹⁷.

După promulgarea legii din 1883, care stabilea condițiile de calificare și admitere în funcțiile publice, în anul 1885 ministrul *Agoston Trefort* publică un nou *Regulament* care împărțea școlile comerciale în școli inferioare, cu trei clase, destinate ucenicilor de la prăvălii și școli comerciale medii, tot cu trei clase, menite a da elevilor o pregătire comercială mai înaltă. Acestea din urmă, din categoria cărora făcea parte și școala din Brașov, sunt reorganizate, reducându-se conținuturile unor discipline generale și stabilindu-se o legătură mai strânsă între acestea și cele special comerciale; introduce între disciplinele obligatorii L. franceză, scoate Chimia, Fizica și Tehnologia din clasele a II-a și a III-a și le încorporează în conținuturile pentru anul I; de asemenea, distribuie conținuturi din Economia națională, Dreptul cambial și Legea comercială și în anul II. Regulamentul mai face unele schimbări în dispozițiile privind examenul de maturitate și normează din nou modul de calificare al profesorilor de la școlile comerciale medii (profesorii cu specializare în disciplinele comerciale vor susține examenul de titularizare înaintea unei comisii speciale, numită de Comisia de examinare a profesorilor de la școlile medii; pentru ceilalți rămân în vigoare dispozițiile anterioare)¹⁸. În virtutea prevederilor legii din 1883, începând cu anul școlar 1884/85, Școala Comercială din Brașov a fost inspectată anual de un comisar al guvernului, care controla atât

starea internă a acesteia (procesul de învățământ, profesorii, mijloacele didactice), cât și pe cea externă (edificii, mobilier, igienă).

Schimbări mai însemnate se fac prin *Regulamentul din 1895*, care se ocupă numai de școlile comerciale medii, numite de acum înainte „școli superioare de comerț”, nemaifăcând deosebirea între școlile comerciale medii și academiile comerciale. Potrivit dispozițiilor Regulamentului din 1895 școala superioară comercială consta din trei clase (*inferioară, mijlocie și superioară*); condițiile de admitere rămân cele vechi (absolvirea a patru clase gimnaziale, reale sau civile), cu singura deosebire că se suprimă examenul de admitere. Planul de învățământ rămâne în genere cel din 1885, cu deosebirea că în locul limbii franceze puteau fi propuse limba engleză sau cea italiană. Dispozițiile anterioare cu privire la ocuparea posturilor de către profesorii școlilor superioare comerciale se menține, cu mențiunea că profesorii și directorii în funcție de cel puțin trei ani își pot păstra posturile fără a fi supuși examenelor¹⁹. Fiecare școală comercială trebuia să aibă, pe lângă director, cel puțin patru profesori. Regulamentul modifică numărul de ore la unele discipline, extinde conținuturile, reglementează viața internă administrativă și modul de recrutare a profesorilor din acest tip de învățământ²⁰.

Reforma din 1895 are ca primă consecință un început de separare a conducerii Școlii Comerciale, ca școală specială, de cea a Gimnaziului, separare propusă de Delegația școlară în decembrie 1895 și aprobată de Consistoriul arhiepiscopesc în ianuarie 1896. Necesitatea unei direcțiuni separate era resimțită de multă vreme și încă din 1893 fusese numit un director provizoriu pentru Școala Comercială în persoana prof. *Ioan Suci*, care conduce școala până în 1897, când este numit director *Arsene Vlaicu*²¹. Directorului Școlii Comerciale i se recunosc atribuții similare celor ale omologului său de la Gimnaziu și i se dă dreptul de a lua parte la ședințele Eforiei școlare cu vot consultativ. Legătura dintre cele trei școli nu se rupe; rămân comune o serie de activități și probleme precum consiliile profesoriale, folosirea aceluiași edificiu, acelorași mijloace de învățământ, festivitățile școlare, practicarea aceluiași regulament disciplinar și aceluiași mod de examinare și clasificare a elevilor, biblioteca și Societatea de lectură, frecventate de toți elevii. Pe lângă unele avantaje, consecințele comunității cu celelalte școli n-a fost benefică pentru Școala Comercială. Administrația n-a ținut cont de caracterul total distinct al școlii și de nevoile sale particulare; direcțiunea, la rândul său, fără buget, a trebuit să se mulțumească cu ceea ce primea; nu avea bibliotecă, laboratoare pentru Fizică, Chimie, Geografie; o singură colecție, incompletă, de eșantioane de mărfuri și câteva mese tehnologice erau singura sa avere. Cel mai mare neajuns îl constituia edificiul, nu doar comun ci și impropriu unei școli speciale, o clădire veche ce oferea prea puțin confort. Consistoriul a continuat demersurile pe lângă guvern pentru a primi suma necesară construirii unei noi clădiri, dar eforturile sale au rămas fără rezultat. Toate aceste probleme împiedicau dezvoltarea normală a Școlii Comerciale, motiv pentru care conducerea acesteia a intensificat eforturile pentru separarea totală, separare ce se va petrece abia în septembrie 1911.

Începând cu anul 1897, în conformitate cu prevederile noului Regulament,

Delegația școlară a stabilit componența corpului profesoral al Școlii Comerciale și anume: 1 director, 5 profesori ordinari definitivi, 1 profesor de religie, 1 maestru de gimnastică și 1 maestru de cântări. Totodată, în urma memoriului corpului profesoral și a demersurilor Consistoriului, a fost eliminată din vechiul regulament prevederea ca examenul de maturitate să fie prezidat de reprezentantul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, prevedere ce nesocotea caracterul confesional al școlii. Din toamna anului 1896 s-a restabilit vechea procedură, Ministerul recunoscând dreptul comisarului autorității confesionale de a prezida acest examen²². Până în 1895, *Examenul de maturitate* s-a ținut întocmai ca la Gimnaziu și Școala reală. După această dată se introduc examenele finale după modelul celor obișnuite la școlile de stat (clasificare prealabilă, examen public la toate disciplinele și în urma acestuia *clasificare generală*). Examenul consta dintr-o *probă scrisă* la Limba și literatura română, Limba și literatura maghiară, Limba germană, Limba franceză, Corespondență comercială, Aritmetică comercială, Aritmetică politică și Contabilitate, urmat de un *examen oral* la Istoria literaturii române, Istoria literaturii maghiare, Merceologie și Chimie, Cunoștințe de drept, Cunoștințe de economie politică, Istoria Ungariei și părți alese din Istoria universală și Geografia comercială. La clasificarea generală absolvenții puteau obține calificativul de simplu „*matur*”, ori matur cu „*bine*” sau „*foarte bine*”. Diploma cuprindea, pe lângă mediile obținute la examene, note pentru moralitate, pentru forma exterioară a lucrărilor scrise, pentru Religie și obiectele extraordinare. Din totalul elevilor înscriși la Școala Comercială din Brașov în perioada 1869 – 1913 doar 630, adică 66%, au trecut examenul de maturitate.

Pe toată perioada existenței sale, Școala Comercială a rămas proprietatea celor două biserici ortodoxe: „*Sf. Nicolae*” din Șchei și „*Assumption*” din Cetate. Cele două parohii erau reprezentate în administrația școlii prin câte 13 persoane fiecare, care formau *Delegația școlară*. Delegații alegeau, din rândul lor, 12 efori, care formau organul executiv, *Eforia școlară*. Alegerea se făcea pe trei ani. Autoritatea supremă o reprezenta Consistoriul de la Sibiu în frunte cu Mitropolitul Bisericii Ortodoxe Române, care inspecta școala periodic și delega comisarii pentru examenele de maturitate.

Înscrierea elevilor la Școala Comercială s-a făcut, după 1895, pe baza unei cereri, însoțită de certificatul de absolvire a celor patru clase medii. Solicitățile au rămas numeroase, însă legea permitea maximum 45 de elevi într-o clasă. Taxele plătite de elevi pe parcursul unui an școlar erau numeroase; în anul școlar 1913/14 se percepeau pentru înscriere 8 coroane, pentru instrucție 60 coroane, pentru fondul de pensii 10 coroane, pentru construcții 20 coroane, pentru certificatul școlar 3 coroane, o coroană pentru bibliotecă, una pentru anuarul școlii, două pentru Societatea de lectură, 6 coroane pentru excursii școlare, 4 pentru mobilier și 50 de fileri pentru patinaj. În total 115 coroane și 50 fileri. Elevii de alte confesiuni decât ortodoxă și greco-catolică plăteau dublu; la fel cei străini²³.

Elevii proveniți din familii nevoiașе, dar silitori, beneficiau de o serie de înlesniri. Pe lângă scutirile de taxe și ajutoarele, în cărți și veșminte, acordate de Biserica

„Sf. Nicolae”, au luat ființă în acest scop, *Fondul pentru ajutorarea școlarilor săraci și bolnavi și Masa studenților*. Cel dintâi a început să funcționeze din anul 1888, fiind administrat de o comisie aleasă din rândul corpului profesoral al școlii. Fondul a sporit an de an prin contribuții ale profesorilor și donații din partea unor persoane și instituții. Între acestea din urmă s-a numărat și *Banca „Albina”*, care a contribuit regulat la majorarea fondului cu 50 de florini anual, în perioada 1888 – 1993, iar după această dată cu 100 de florini. Averele fondului se ridică, în 1900, la 6.655 coroane. Masa studenților a luat ființă în anul școlar 1898/9 la inițiativa directorului Virgil Onițiu. Scopul ei era să suplinească lipsa unei cantine-internat și să servească gratuit un prânz cald unui număr cât mai însemnat de școlari. Cele dintâi instituții care au venit în ajutor au fost *Banca „Albina”*, care contribuia cu suma de 400 de florini anual, *Casa de păstrare din Săliște*, cu o sumă anuală de 50 de florini, *Reuniunea femeilor române din Brașov*, cu 100 de florini, *Comitetul Bisericii „Sf. Nicolae”* cu 400 de florini; alte 14 institute bancare românești au contribuit cu sume mai mici. Dintre particularii care au oferit sume mai însemnate pot fi amintiți: *Teodor Nica*, director la Banca Națională din București (100 florini), *Firma „Dobrescu și Paraskeva”* din Ploiești (200 lei), *Constantin Alexiu* avocat în Brăila, fost elev al gimnaziului din Brașov (200 lei), *Tache Stănescu*, avocat în Brașov (50 florini), *dr. Ioan Miha*, avocat și proprietar în Orăștie (50 florini), *familia Mocsonyi* (200 florini), *Ioan și Elena Săbădeanu* din Brașov (1.000 lei). Totodată, la moartea lui *Vasile Bologa*, directorul Filialei „Albina” din Brașov și câțeva vreme membru al Eforiei școalelor centrale române, Consiliul profesoral a hotărât să înființeze *„Fundatia Vasile Bologa pentru masa studenților”*²⁴. Numărul *stipendiștilor* Școlii Comerciale, elevi care au beneficiat de ajutoare anuale în sume constând între 20 – 200 florini, a crescut continuu: în anul școlar 1897/8 au fost 7, în anul următor 11, iar în anul școlar 1899/1900, 12.

Absolvenții Școlii Comerciale din Brașov se bucurau de aceleași drepturi ca și cei de la școlile de stat. Ei se puteau înscrie la academiile de comerț din țară și străinătate, puteau urma cursurile unui institut pentru a deveni profesori la școlile comerciale sau se puteau încadra ca funcționari la bănci, birouri de poștă, de administrație publică, de contabilitate, caserii, de stat sau private, în alte sectoare de activitate. Majoritatea au optat pentru această din urmă oportunitate, cererea de specialiști pentru instituțiile publice sau private fiind mare nu doar în Transilvania, ci și peste Carpați.

După anul 1895 școlile superioare comerciale au intrat într-o lungă perioadă de stabilitate, neînsemnatele modificări fiind de natură a introduce dispoziții de ordin practic și a rezolva unele neajunsuri imediate. Astfel, în anul 1907 se modifică regulamentul examenului de maturitate; în anul 1915 se reduce numărul de ore, stabilindu-se pentru fiecare din cele trei clase câte 30 de ore pe săptămână. În locul examenului de sfârșit de an se adoptă aprecierea activității elevilor pe baza notelor obținute în cursul anului școlar. Profesorii sunt obligați să se asiste reciproc la ore, cel puțin o dată pe săptămână, în ideea de a se ajunge la o procedură bazată pe principii unitare, iar activitatea corpului didactic să capete o țință comună. Tot acum

este anunțată o reformă radicală, care, din cauza războiului n-a putut fi îndeplinită, astfel că în toamna anului 1918 școlile superioare de comerț din Transilvania continuau să funcționeze în cadrul îngust al vechii reglementări²⁵. Școala Comercială superioară română din Brașov a rămas unica școală românească în funcțiune din Ungaria până la 1 Decembrie 1918. Ea a mai funcționat în anul școlar 1918/19, după care, trecând în proprietatea statului român, a fost naționalizată, încetând să mai existe după un trecut de o jumătate de secol.

Romanian comercial school from Brașov – merchants and bank office worker`s nursery for entire national geographical space (Abstract)

Romanian Comercial School from Brasov was found in year 1869 with Romanian state`s help, beeing organized after comercial Academies model from Viena and Pesta. Its nature was Greek-Eastern confessional, teaching language was Romanian and included three classes.

Large majority of comercial school from Brasov`s students were Romanians of Orthodox and Greek-Catholic confession, some of them who came from Romania. From students of after confessions the jews were better represented, almost all of them were coming from Romania.

Comercial School`s graduates, who were absorbed almost entirely by the Romanian state, preferred public positions. They took jobs like office workers in banks, post offices, public administration, book-keeping and in other spheres of public life.

The school functioned untill in educational school year 1918/1919 inclusively, and after, because it got into Romanian state`s property and it was nationalized, it stopped existing anymore after a past of half of century.

Note

¹ D. Voina, *Scurtă privire asupra învățământului comercial din Transilvania înainte și după Unire*, Tip. „Viața”, Cluj, 1924, p. 4.

² *Revista Economică*, Sibiu, I, 1899, nr. 8, pp. 350 – 351.

³ Vlaicu Arsene, *Monographie de l'Ecole Supérieure de Commerce Greco-Orientale Roumain de Brassó*, Brașov, Imprimerie Ciurcu & Comp., 1913, p. 5.

⁴ Acad. V Malinschi, *Din trecutul învățământului economic. Contribuții la istoria învățământului românesc (1800 – 1944)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1978, p. 66.

⁵ Vasile Bozga, Iuliana Gherasim, *Începuturile și dezvoltarea învățământului românesc pînă la 1877*, în „Revista de istorie”, tom 36, 1983, nr. 10, pp. 980 – 983.

- ⁶ Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române greco-ortodoxe din Brașov*, Brașov, Tip. Ciurcu & comp., 1902, pp. 186 – 187.
- ⁷ C. Nicolae, *Organizarea și conținutul învățământului profesional și tehnic din România. Aspecte din perioada 1864 – 1948*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973, p. 46. Legea prevedea înființarea de școli comerciale și la Iași, Galați, Brăila, Craiova, Ploiești și Turnu-Severin, dar acestea nu s-au putut organiza imediat, ci mult mai târziu: cea de la Iași în 1880, cele de la Galați și Turnu Severin în 1898, cele de la Brăila și Ploiești în 1871, iar cea de la Craiova în 1877 (*Ibidem*, pp. 47 – 48).
- ⁸ Vlaicu Arsene, *op. cit.*, p. 5.
- ⁹ Andrei Bârseanu, *op. cit.*, pp. 187 – 188.
- ¹⁰ *Ibidem*, pp. 193 și 212 – 214.
- ¹¹ Vlaicu Arsene, *op. cit.*, p. 6.
- ¹² Andrei Bârseanu, *op. cit.*, p. 206.
- ¹³ Vlaicu Arsene, *op. cit.*, p. 22.
- ¹⁴ *Ibidem*, pp. 9 – 16.
- ¹⁵ „Revista Economică”, IV, 1902, nr. 15, p. 147. „Dacă vom cerceta starea instrucțiunii comerciale la noi în țară numai cu zece ani mai înainte, vom afla o lipsă totală de manuale pentru învățământul comercial, iar astăzi, mulțumită însemnatului ajutor material al institutului de credit și economii „Albina” din Sibiu, avem aproape pentru fiecare studiu comercial un manual corespunzător”. Cf. Mihai Drecin, Banca „Albina” din Sibiu, p. 159.
- ¹⁶ Mihai Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu instituție națională a românilor transilvăneni (1871 – 1918)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, p. 159.
- ¹⁷ Andrei Bârseanu, *op. cit.*, pp. 377 – 379.
- ¹⁸ *Ibidem*, pp. 463 – 465.
- ¹⁹ D. Voina, *op. cit.*, pp. 6 – 7.
- ²⁰ Religia este introdusă și în școlile de stat; se mărește numărul de ore la limbile străine (4 în anul I, câte 3 în anii II – III), punându-se mai mult accent pe latura lor aplicativă; la Geografie și Istorie se face o nouă împărțire a materialului studiat; se reintroduce Geometria în anii I și II, iar studiul Matematicii se extinde și în anul III; la disciplinele speciale comerciale, orele de Aritmetică comercială se reduc în anul I de la 5 la 4 dar cresc în anul III de la 3 la 4, Lucrările de birou se separă de Principii și Corespondență, fiecare devenind disciplină de sine stătătoare, numărul orelor de Economie națională se măresc de la 2 la 3, iar Dreptul cambial și Legea comercială sunt reunite într-o singură disciplină sub denumirea de Cunoștințe de drept.
- ²¹ Vlaicu Arsene, *op. cit.*, p. 9.
- ²² Andrei Bârseanu, *op. cit.*, pp. 531 și 470.
- ²³ Vlaicu Arsene, *op. cit.*, p. 29.
- ²⁴ Andrei Bârseanu, *op. cit.*, pp. 520 – 524.

²⁵ D. Voina, *op. cit.*, p. 8.

ANEXA 1

Raportul Eforiei școlare adresat Mitropolitului Andrei Șaguna, pentru a-l înainta Ministerului de Comerț și Industrie, privind organizarea și funcționarea școlii comerciale.

„Excelență, Înalt Prea-Sfințite D-le Arhiepiscop și Mitropolit,
și
Prea-Venerabil Consistoriu Arhiepiscopesc și Mitropolitan!

La provocarea Înaltului Ministeriu de comerț și industrie, comunicată Excelenței Voastre prin hârtia sa d – dto Pesta, 18 septembrie a. c. Nr. 14 250/1603 și transpusă Eforiei școalelor centrale române gr. ort. din Brașov cu comitiva Excelenței Voastre d – dto 9/21 septembrie a. c. Nr. 967, subscisa Eforie are onore a așterne în privința de nou înființatei școli reale și a nou înființatei școli comerciale române gr. or. de aici următoarele deslușiri:

I. În privința administrațiunei esterne

1. Atât școala reală, cât și cea comercială portă caracterul de școle române confesionale de religiunea greco-orientală.

2. Ca atare ele stau sub inspectoratul suprem al bisericii române gr. or. și respective al Arhiepiscopatului român gr. or. din Ardeal; se vor conforma prin urmare Statutului organic al Arhidiecesei.

3. Capitalul din care se vor coperi cheltuielile acestor școli este subvențiunea anuală de 23.500 lei noi (circa 2 000 #), votată de cătră On. Cameră legislativă a României în ședința din 6 iunie și promulgată prin decretul domnesc Nr. 1 083 din 2 iulie 1868, ca ajutor celor două biserici române gr. or. din Scheiu și din cetate.

Notă. Această subvențiune din partea Statului român este un eflux al reminiscențelor evlavioase din timpurile trecute, când Românii din Principatele dunărene, mult cercetate de invasiunile barbare ale Turcilor, își căutau un asil de scăpare în Transilvania și mai cu semă în Brașov, unde petreceau adeseori cu anii, și repausând mai mulți bărbați iluștri ai României și fiind înmormențați la biserica românească gr. or. din Scheiu, au lăsat prin chrisove autentice urmașilor lor îndatorirea de a ajuta și sprijini această biserică și școalele ei după putință. Pe baza acestei îndatoriri urmașii lor au și provedut în spiritul sfintei noastre religiuni la deosebite ocațiuni biserica cu daruri și au ajutat școalele ei.

4. Capitalul acesta se va administra deosebit de fondul gimnasiului nostru de cătră reprezentațiunile comunelor române bisericești, care sunt proprietare ale acestor școli, prin corpul delegat din sînul lor sub numele de „Eforia școalelor

centrale române gr. or. din Brașov", după statutele sinodelor bisericei noastre din Archidieceasă și conform Legământului încheiat între cele două comune bisericesci române din Brașov, care legământ se alătură aici în copie.

5. Localitățile acestor școli sunt în edificiul în care se află și clasele gimnasiale și elementare, care edificiu, ca să corespundă pe deplin cerințelor, va căpeta în primăvara viitoare o estindere mai mare.

6. Școlarii se primesc în aceste școli, menite a fi școli publice pentru tineri din tote părțile, pe lângă un didactru amesurat celui din gimnasiu, și anume de 4 fl. v.a. pe an în școla reală și 8 fl. v. a. pe an școla în școla comercială, iar tinerii săraci, dară cu calcul bun, se primesc fără nici o taxă.

II În privința organizațiunei interne seu a învățământului

1. În ambele școli limba de propunere va fi cea română și de profesori se denumesc numai bărbați cualificați, de naștere români și de religiune gr. or.

2. Ambele școli sunt organizate în privința didactică după modelele cele mai bune ale școlelor reale și comerciale din Austro-Ungaria și anume:

.....

a) Școla comercială este întocmită în trei clase seu cursuri, fiecare de câte un an.

b) Scopul acestei școli este dublu: ca pe de o parte elevii, care vor absolve cele trei cursuri și apoi vor intra în viața comercială, să fie proveduiți, pe lângă cultura generală, și cu cunoscințele speciale comerciale, iar pe de altă parte cei-ce vor voi să se perfecționeze, să fie pregătiți a intra în Academia comercială de doi ani în Viena seu altă Academie superioră.

c) Planul de învețământ, care se alătură aici, este făcut după programul Academiilor de negoț din Pesta și Viena.

d) Ca elevi în clasa I comercială se primesc numai tineri cari au absolvat cu succes un gimnasiu inferior seu o școlă reală inferioră.

e) Obiectele special comerciale în clasa I, care s-a deschis în anul acesta școlar, se predau de un profesor cualificat, denumit anume pentru acestea, iar celelate se suplinesc deocamdată de profesori gimnasiali. Pentru clasele următoare se pregătesc profesori la Academia de negoț din Viena.

f) Cărțile introduse în ambele școli sunt cele usitate în școlele reale și comerciale din Austro-Ungaria, aprobate și de Inspecțiunea școlastică a Archidiecesei române gr. or. din Ardeal.

g) Esamenele la aceste școli, în care prelegerile se încep și se finesc deodată cu prelegerile din gimnasiu, se vor ține la finitul anului școlastic publice, sub presidiul Inspectorului suprem școlastic, întocmai ca și la gimnasiu.

h) Atestatele școlarilor... eșiți din școla comercială să-i îndreptățească a fi primiți în cl. I a Academiei comerciale din Viena seu Pesta, trecând peste clasele pregătitoare.

i) Direcțiunea acestor școli este încredințată provisoriu directorului gimnasiului

român gr. or. de aici; pe viitor însă, dacă se va arăta necesitate, se va denumi pentru ele un director anume. Dorințele acestui director sunt tot acelea ca și ale directorului gimnasial, precisate în planul de organizațiune al gimnasiilor din Austro-Ungaria.

Brașov, 6/18 Octombrie 1869.
Eforia școalelor române centrale gr. or.
Damian Datco, m. p.
președinte"

(A. Bârseanu, Istoria școalelor centrale române greco-ortodoxe din Brașov,
pp. 349 – 352)

ANEXA 2

Planurile de învățământ ale Școlii Comerciale din Brașov, întocmite în conformitate cu reformele învățământului comercial din anii 1872, 1885 și 1895.

a) 1872

I. Obiecte de învățământ obligate	Cl. I	Cl. II	Cl. III
Religiunea	2	2	2
Limba și literatura română	3	-	-
Limba și literatura maghiară	3	3	3
Limba și literatura germană	2	2	2
Limba și literatura franceză	2	2	2
Matematica și Geometria	3	3	-
Aritmetica comercială	4	3	3
Istoria universală, ungară și comercială	3	2	3
Geografia	2	2	2
Istoria naturală			
Merceologia			
Technologia industrială	4	2	3
Technologia mecanică	-	-	2
Chimia și Technologia chimiei	-	3	-
Fisica	-	-	3
Cunoștințe comerciale și Corespondență ..	2	3	-
Contabilitate și Corespondență	-	4	4
Principii de Economia națională și de Istoria comercială	-	-	3
Legea comercială	-	-	2
Dreptul cambial	-	-	2
Caligrafia	2	-	-
Suma	32	33	34
II. Obiecte de învățământ relativ obligate			
Gimnastica	2	2	2
Cântările	2	2	2
Desemnul	2	2	2

(A Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române greco-ortodoxe din Brașov*, p. 353)

b) 1885

I. Obiecte obligate	Cl. I	Cl. II	Cl. III
a) <i>Generale</i>			
1. Religiunea	2	2	1
2. Limba română	2	2	2
3. Limba maghiară	3	3	3
4. Limba germană	3	3	3
5. Limba franceză	2	2	2
6. Geografia comercială	2	2	-
7. Istoria	2	2	2
8. Matematica	3	3	1
9. Chimia și Tehnologia chimiei	3	-	-
10. Fizica	2	-	-
b) <i>Speciale</i>			
11. Aritmetica comercială	4	3	3
12. Contabilitatea	-	3	3
13. Principii comerciale și Corespondență ...	5	2	2
14. Merceologia și Tehnologia Chemică și mecanică	-	3	3
15. Drept comercial, cambial și legea industrială	-	2	2
16. Economia națională și știința financiară	-	2	3
Total	33	34	30
II. Studii facultative			
1. Caligrafie	1	-	-
2. Cântări	1	1	1
3. Desemn	2	2	2
4. Gimnastică	2	2	2

Notă: *Caligrafia* și *Gimnastica*, facultative prin regulamentul ministerial, erau considerate la Școala Comercială din Brașov obligatorii.

(A. Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române greco-ortodoxe din Brașov*, p. 466)

c) 1895

A. Obiecte ordinare	Cl. I	Cl. II	Cl. III	Cu totul
1. Religiunea	1	1	1	13
2. Limba română	3	2	2	7
3. Limba maghiară	3	3	3	9
4. Limba germană	3	3	3	9
5. Limba franceză	3	3	3	9
6. Geografia comercială	2	2	2	6
7. Istoria	2	2	2	6
8. Matematica și aritmetica politică ...	2	2	2	6
9. Fizica	2	-	-	2
10. Aritmetica comercială	4	3	3	10
11. Lucrări de biuro	1	1	1	3
12. Contabilitatea	-	3	3	6
13. Corespondență comercială	2	2	2	6
14. Principii comerciale	2	-	-	2
15. Economia națională	-	2	2	4
16. Cunoștințe de drept	-	3	2	5
17. Merceologia	-	3	3	6
18. Caligrafia	2	-	-	2
Suma	33	34	34	101
B. Obiecte extraordinare				
1. Limba latină	-	-	1	1
2. Stenografie	-	-	-	-
3. Cântări	2	2	2	6
4. Gimnastică și jocuri	2	2	1	5
5. Desemnul liber	2	2	2	6

(A. Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române greco-ortodoxe din Brașov*, p. 471)

ANEXA 3

*Tabel statistic cu elevii înscriși și absolvenții Școlii Comerciale din Brașov
în intervalul 1869 – 1913*

Anul școlar	Cl. I	Cl. a II-a	Cl. a III-a	Total	Absolvenți
1869/70	6	-	-	6	-
1870/71	6	4	-	10	-
1871/72	5	5	3	13	3
1872/73	12	4	2	18	2
1873/74	3	8	3	14	3
1874/75	7	3	4	14	4
1875/76	11	4	2	17	2
1876/77	5	9	3	17	3
1877/78	7	4	8	19	8
1878/79	7	5	4	16	4
1879/80	9	7	4	20	3
1880/81	13	11	5	29	5
1881/82	10	9	20	39	10
1882/83	20	9	9	38	9
1883/84	13	12	6	31	6
1884/85	12	9	9	30	8
1885/86	15	10	10	35	9
1886/87	13	11	10	34	10
1887/88	14	9	12	35	12
1888/89	14	10	9	33	9
1889/90	16	12	8	36	7
1890/91	15	14	9	38	9
1891/92	28	14	12	54	10
1892/93	30	23	12	65	12
1893/94	36	27	21	84	16
1894/95	31	30	27	88	22
1895/96	28	27	30	85	25
1896/97	36	31	24	91	21
1897/98	44	33	24	101	21
1898/99	25	40	23	88	17
1899/900	35	27	35	97	25
1900/901	44	36	23	103	20
1901/902	31	38	32	101	15
1902/903	35	28	33	96	34
1903/904	30	32	21	83	23
1904/905	38	31	25	94	24
1905/906	43	35	28	106	11
1906/907	30	38	33	101	13
1907/908	52	32	23	107	46
1908/909	38	35	21	94	22
1909/910	36	33	26	95	28
1910/911	37	34	31	102	31
1911/912	45	37	35	117	35
1912/913	56	48	33	137	33
Total	941	878	702	2521	630

(V. Arsene, *Monographie de l'Ecole Supérieure de Commerce Greco-Orientale Roumain de Brassó*, p.22)

ANEXA 4

Componenta Delegației și Eforiei școlare pentru anii 1912 – 1914

A. Delegația școlară:

Delegații din partea Bisericii „Sf. Nicolae”	Delegații din partea Bisericii „Assumption”
1. Bobancu Emanuel, comerciant 2. Colancea Nicolae, speculant 3. Furnică Nicolae, măcelar 4. Furnică George, măcelar 5. Lupan Andrei, proprietar în vârstă 6. Lupan Dumitru, proprietar în vârstă 7. Mircea Demetriu, institutor 8. Muntean-Duloicu Vasile, proprietar 9. Pernea Florian, agent de schimb 10. Pricu Ioan, profesor 11. Dr. Saftu Vasile, stareț 12. Stinghe Dumitru, măcelar 13. vacant	1. Dr. Blaga Iosif, profesor 2. Dr. Dan Emil, avocat 3. Goroiu Nicolae, avocat 4. Langeru Ioan, avocat 5. Dr. Moga Constantin, avocat 6. Muscalu Vasile, șelar 7. Nițescu Voicu, avocat 8. Precup Eugen, lăcătuș 9. Pușcariu Iosif, avocat 10. Sav Elie, comerciant 11. Sterie Diamandi, proprietar 12. Dr. Vecerdea Nicolae, avocat 13. vacant

Președinte: Dr. Vecerdea Nicolae

Vice-președinte: Dr. Saftu Vasile

Secretar: Dogaru Romulus, contabil

B. Eforia școlară:

1. Dr. Blaga Iosif
2. Dr. Dan Emil
3. Furnică Nicolae
4. Langeru Ioan
5. Lupan Andrei
6. Lupan Dumitru
7. Pricu Ioan
8. Pușcariu Iosif
9. Saftu Vasile
10. Sterie Diamandi
11. Stinghe Dumitru
12. vacant

Președinte: Dr. Saftu Vasile

Vice – președinte: Langeru Ioan

Secretar: Dogaru Romulus

Trezorier: Pricu Ioan

Casier: Dr. Blaga Iosif

(V. Arsene, Monographie de l'Ecole Supérieure de Commerce Greco-Orientale Roumain de Brassó, pp. 26 – 28).

FILIALE, REUNIUNI DE CREDIT ȘI ASOCIAȚII ALE BĂNCILOR ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN EPOCA MODERNĂ (1867 - 1918)

Extinderea activității băncilor românești din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar, prin înființarea de filiale și patronarea altor instituții economice s-a realizat în funcție de consolidarea lor internă, financiară și de conjunctura economică existentă într-o anumită regiune. Filialele s-au înființat îndeosebi în comunele mai dezvoltate, la fel ca și cooperativele de credit. Dintre acestea din urmă, nu întâmplător ele au apărut în comitatele mai înstărite: Sibiu (33), Bistrița Năsăud (24), Caraș Severin (23), Hunedoara (18), Solnoc Dobâca (16), Timiș (14), Făgăraș (13), Sătmar (10), Alba Inferioară (9), etc.

Mijloacele materiale de constituire a unora din aceste cooperative au fost puse la dispoziție chiar de diferitele bănci. De aceea se supuneau benevol unui control al administrației și contabilității din partea institutelor organizate ca societăți pe acțiuni¹. Astfel, cooperativele de credit dispuneau de sumele necesare pentru funcționarea lor iar băncile își consolidau plasamentele de capital pe baze mai solide, extinzându-și implicit și sfera de activitate. Această orientare a vizat îndeosebi lumea satelor, mai puțin a orașelor, unde existența băncilor era socotită ca suficientă pentru nevoile de credit, îndeosebi ale meseriașilor și negustorilor².

În al doilea rând, vizând cu precădere creditul agricol, băncile românești au fost nevoite, implicit, să păstreze un contact strâns cu satele, subliniind de fapt necesitatea ca „țăranul să fie cu creditul la el acasă” scutindu-l astfel de o serie de cheltuieli suplimentare³. Alte motivații oferite au fost că înființarea caselor de păstrare și împrumut se făcea cu scopul de a atrage și fructifica capitaluri care „zăceau nefolosite pe fundul lăzii” și a „trezi în public spiritul de economie”⁴.

Totodată, pentru atragerea țăranilor spre bănci, conducătorii acestora au preferat să nu opereze uneori direct cu ei, ci să alcătuiască mici însoțiri de economii și credit. Acestea se constituiau de regulă în comunele mai importante din raionul unei bănci. Banca respectivă subscria o parte din cote și apoi influența ca restul cotelor să fie subscrise de sătenii din localitatea respectivă și din împrejurimi. Pentru asigurarea garanțiilor, banca își rezerva rolul principal în direcțiunea însoțirii, fiind pentru aceasta singura resursă financiară⁵. Țăranii scăpau astfel de cheltuielile de drum la oraș iar banca avea o clientelă sigură, despre care se putea informa mai bine, la fața locului⁶. Astfel, însoțirile rurale de economii și credit deveneau agenți locali de operare ai băncilor românești⁷.

În *Legea comercială* din Ungaria (1875), însoțirile erau reglementate sumar, lipsind precizări privind controlul, dreptul de vot, fondul de rezervă etc. O nouă

reglementare a lor a fost adusă prin Legea XXIII din 1898, dar aceasta privea doar pe acelea care făceau parte din centrala cooperativelor maghiare cu sediul la Budapesta⁸.

Prima „Reuniune de ajutorare și păstrare” din Ardeal a fost înființată încă în 1851 de sași, la Bistrița. Aceasta avea un program și aproape aceleași statute cu a primei reuniuni înființate de însuși germanul Schultze în localitatea Delitsch în 1850, de unde provine și numele sistemului cooperatist Schultze-Delitsch.

Alături de sistemul Schultze-Delitsch, în Transilvania au mai pătruns și principiile cooperatiste enunțate de F.W. Raiffeisen. Ambele sisteme au propagat asocierile de întraajutorare, dar propuneau metode diferite pentru atingerea acestui scop. Cooperativele în sistem Raiffeisen aveau circumscripția limitată la un cerc cât mai mic posibil (sat, comună, parohie). Cele în sistem Schultze Delitsch nu aveau limită teritorială precisă. Erau orientate mai mult spre profit, remunerând pe toți funcționarii din comitetul de administrație. La cooperativele Raiffeisen, numai casierul primea o leafă fixă. Creditele acordate de acestea erau pe termene mai lungi (uneori de 1 – 10 ani față de 3 luni la cele în sistem Schultze Delitsch).

Creditele reuniunilor Raiffeisen vizau numai scopuri agricole bine precizate. Statutele tip ale acestora precizau că „în întreaga organizare și activitate a băncii să nu fie precumpănitoare tendința de câștig, ci mai mult ridicarea celor slabi economicște și prin progresul economic să se dea prioritate ridicării morale și intelectuale a membrilor”⁹. Principiile sistemului Schultze-Delitsch se situau oarecum la polul opus: „Băncile dacă vor să câștige teren de existență nu trebuie cu nici un chip confundate cu instituțiile de milă, căci ele nu au sarcina de a ajuta pe cei săraci, ci – ceea ce este mai important – a preveni sărăcia”¹⁰.

Cooperativele în sistem Raiffeisen nu își împărțeau profitul net către membri. După ce achitau dobânzile la eventualele reesconturi, la economii și la cotizațiile membrilor, ceea ce rămânea era trecut în întregime la fondul de rezervă, care era indivizibil și putea fi folosit în diverse scopuri sociale și culturale. Băncile populare în sistem Schultze-Delitsch nu aveau un fond indivizibil și nu interziceau câștigul anual, ci îl împărțeau membrilor ca dividende¹¹.

Însoțirile Raiffaisen nu urmăreau doar aspectul financiar al nevoilor țăranimii, ci se ocupau și cu desfacerea și valorificarea produselor precum și cu procurarea articolelor de care țăranii aveau nevoie. Acestea au fost cauzele principale pentru care reuniunile Raiffeisen nu s-au putut extinde mai mult de nivelul unei comune. Cooperativele Schultze-Delitsch, care se limitau la comerțul cu bani, s-au putut extinde practic peste trei – patru comune sau sate. După Delitsch, fiecare cooperativă trebuia să aibă un anume caracter sau notă individuală (doar negoț, doar valorizare sau doar credit). Membrii primeau la sfârșitul anului o sumă de bani similară cu o dividendă, după mărimea cotelor („părților fundamentale”) pe care le-au achitat. Această dividendă nu putea fi mai mare decât dobânzile pe care reuniunea le plătea după depuneri. Restul profitului putea trece apoi la fondul de rezervă și de binefaceri. În cazul desființării însoțirii, aceleași fonduri treceau la comună, care urma să le folosească tot pentru scopurile pentru care le-ar fi folosit

însoțirea desființată.

Treptat, cele două sisteme s-au completat reciproc și s-au adaptat conjuncturilor existente în diversele regiuni unde s-au înființat reuniunile¹².

Între 1893 – 1900, forma Raiffeisen a fost adoptată treptat și de sași pentru reuniunile lor. Odată înscrisi în asociație, membrii erau răspunzători cu de 2 până la de 5 ori partea socială depusă. La sistemul Schultze-Delitsch, răspunderea membrilor era nelimitată și solidară pentru toate împrumuturile contractate de cooperativă sau acordate de ea¹³. Faptul nu a convenit membrilor mai înstăriți, care nu erau dispuși să garanteze cu averea lor și pentru cei mai puțin avuți.

În ultimii ani ai secolului XIX au apărut și în Banat cooperative de tip Schultze-Delitsch și Raiffeisen. Marea majoritate au funcționat sub formă de cooperative de credit¹⁴.

Prin procesul întemeierii de cooperative românești în zonele rurale și în localitățile mai mici ale Transilvaniei s-a urmărit în paralel preîntâmpinarea amestecului statului maghiar, păstrându-se independența și autonomia cooperativelor românești în sfera propriei lor conduceri și organizări interne¹⁵. Cooperativele românești au activat atât în sfera creditului cât și ca tovarășii agricole, pentru procurarea de mașini și unelte, de asigurare a vitelor, de valorificare a produselor agricole, de consum, de producție, de magazine comune, grânare confesionale etc.¹⁶. Aceste tipuri de cooperative au funcționat adesea în sistem combinat Schultze-Delitsch și Raiffeisen.

Legislația maghiară permitea organizarea reuniunilor, inclusiv a celor de credit, conform cu interesele național-economice ale fiecărei naționalități¹⁷. Mișcarea cooperatistă românească era totodată exclusă de la sprijinul financiar al statului, fapt care a determinat-o fie să se limiteze la resursele proprii, fie să facă apel la sprijinul financiar al băncilor românești organizate pe baze capitaliste.

Chiar prima încercare de organizare a creditului românesc din Transilvania a luat forma unei cooperative, constituită la Rășinari din inițiativa lui Visarion Roman. Sistemul după care a funcționat „Societatea de împrumut și păstrare” din Rășinari a fost cel Schultze-Delitsch. Același sistem l-a aplicat Visarion Roman și reuniunilor de credit constituite în jurul Băncii „Albina”, activitatea lor fiind însă rapid întreruptă, datorită unor serii de eșecuri. Ceea ce se poate remarca este că de la debutul existenței creditului românesc în Transilvania, s-a încercat o îmbinare a principiilor cooperatiste cu cele capitaliste, speculative. Astfel, pentru început, Banca „Albina” a fost concepută ca o „centrală cooperatistă”. Motivația constituirii reuniunilor de credit ale „Albinei” a fost determinată de necesitatea de „a face ca poporul țăran să se poată cât mai mult folosi de bunătățile institutului și spre a mijloci pentru scopul acesta o legătură necurmată cu acel popor...”¹⁸.

Motivul adoptării acestei acțiuni de constituire a reuniunilor de credit s-a datorat rezultatelor favorabile obținute de reuniunile în sistem Schultze-Delitsch, în primul rând ale sașilor. Reglementarea activității acestor asociații a fost înscrisă în statutele „Albinei” în cadrul unui paragraf separat.

Din cotele participanților la o reuniune și din contribuțiile debitorilor ipotecari se

crea un fond de garanție pentru acoperirea daunelor institutului care ar fi derivat din afacerile acestuia cu reuniunea respectivă și membrii ei. Cotele rămâneau proprietatea participanților dar erau amanetate la institut pentru constituirea fondului de garanție. După cotele întregi achitate, „Albina” calcula participanților dobânzi de 4 % pe an. Aceste interese nu se achitau însă participanților anual, ci la sfârșitul fiecărui al cincilea an. Cheltuielile legate de organizarea și conducerea reuniunilor de credit pentru participanți erau suportate de „Albina”¹⁹.

Între 28 martie – 9 septembrie 1872 s-au constituit 21 reuniuni de credit ale „Albinei”, în Transilvania și Banat. Din iunie 1872 s-a trecut la comasarea acestora, rămânând numai 6²⁰. Această comasare se justifica și din punctul de vedere al rentabilității capitalului disponibil, care putea fi ridicată prin micșorarea cheltuielilor pe care le presupunea întreținerea unui număr prea mare de reuniuni²¹.

La sfârșitul anului 1872 și începutul lui 1873 s-au descoperit însă o serie de nereguli în manipularea fondurilor la reuniunile din Sănnicolau Mare, Miercurea Sibiului și Timișoara. În noiembrie 1873, Visarion Roman, directorul executiv al „Albinei” a ținut o conferință la Timișoara cu președinții reuniunilor. Concluziile exprimate aici au fost încă optimiste și s-a subliniat că reuniunile „sunt a se susține și în viitor”.

Creditele acordate prin intermediul reuniunilor nu au fost însă întotdeauna plasate în condițiile unei depline siguranțe. Criza din 1873 a afectat gospodăriile țărănești. Restituirea creditelor a devenit o problemă pentru mulți debitori iar restanțele reuniunilor către „Albina” s-au acumulat. După doar câțiva ani de la activarea reuniunilor, consiliul băncii a decis să le sisteze acordarea unor noi împrumuturi. La 4 aprilie 1874 s-a decis desființarea reuniunilor din Banat, fiind susținută în continuare numai reuniunea de la Sibiu. Și aceasta a fost însă desființată la 20 martie 1875²² întrucât dubla în paralel și fără rost activitatea Centralei.

Cauzele profunde care au dus la desființarea reuniunilor de credit din jurul „Albinei” sunt încă dificil de precizat cu exactitate. Au existat pe de o parte factori precum: abuzurile avocatului băncii, Ioan Popa, care i-a împrumutat pe mulți debitori adesea în beneficiul propriu; crizele succesive din anii precedenți; lipsa cadrelor de specialitate; interesele conducerii băncii, care urmărea plasarea capitalului în afaceri care să aducă profituri mai mari decât cele obținute prin reuniunile de credit; lipsa unei legislații adecvate la această dată care să reglementeze activitatea cooperativelor. Raportul privind desființarea lor motivează acțiunea prin faptul că reuniunile erau numai o cheltuială pentru institut, neproducând nici un beneficiu, datorită lipsei de înțelegere a țăranilor pentru rostul lor²³.

Pe de altă parte, a existat explicația situației debitorilor, dintre care mulți nu au respectat termenul de rambursare a creditelor. S-a pus accent în explicațiile oferite pe lipsa de cultură economică a sătenilor, dar este mult mai plauzibilă ideea că starea de sărăcie și intemperii care au afectat recoltele au determinat pentru mulți imposibilitatea rambursării creditelor contractate. „Albina” și-a modificat statutele la 28 mai 1878, în urma *Legii comerciale* din 1875, devenind exclusiv o societate pe acțiuni. Deși reuniunile de credit nu mai existau, în statutele noi s-au menținut însă

câteva articole referitoare la ele, ceea ce dovedește că ideea lor s-a intenționat a nu fi total abandonată.

„Albina” a fost constituită deci ca societate pe acțiuni într-o perioadă în care în rândul populației românești nu erau cunoscută bine nici organizarea și funcționarea reuniunilor de credit și lipsea încrederea în ajutorul propriu și în principiile de asociere²⁴. Treptata desființare a reuniunilor s-a datorat nu imaturității și lipsei de cunoștințe a țăranilor români. În fond nici sașii nu au fost mai maturi în această problemă la 1851 decât ar fi fost românii la 1874. Faptul că cei mai mulți debitori nu și-au restituit creditele a dovedit nu imaturitatea, ci sărăcia lor, iar lipsa unei *Legi comerciale* care să reglementeze și să adapteze activitatea reuniunilor la necesitățile locale a agravat problemele²⁵.

Eșecul într-o primă fază a principiilor asociaționiste a îndrumat în mod necesar organizarea în continuare a creditului românesc cu deosebire în cadrul societăților pe acțiuni, care, cu programul lor mai larg de activitate, au fost indicate pentru orașe. Sursa principală de clienți a băncilor românești a rămas totuși satul. Deși s-ar fi potrivit mai bine în aceste condiții organizarea cooperatistă a creditului, sistemul a fost scos din forma sa originală și schimbat în cea a societăților pe acțiuni. Această curioasă și originală prefacere ridică problema dacă băncile românești din Transilvania în această perioadă pot sau nu să fie considerate cooperative, nu în formă, ci în modul în care au fost constituite, enunțând un larg altruism, luat ca deviză încă de la înființare. Cert este că băncile românești nu au apărut ca fiind constituite doar pe temelii comerciale, cel puțin în mod declarativ. Toate și-au argumentat necesitatea alcătuirii prin promisiunea că intră în serviciul binelui obștesc și al altruismului.

După o perioadă de regres, abia între 1895 – 1905 s-a produs o revenire reală a cooperației, marcată de intervenția „Astrei” iar după 1907 și a Uniunii bancare românești „Solidaritatea”.

Din 1905, „Astra” a organizat în cadrul ei o „secție economică” iar din 1910 a angajat conferențieri pentru propagarea la sate a principiilor cooperatiste²⁶. Cea mai îndreptățită pentru realizarea planurilor cooperatiste era văzută totuși Uniunea bancară „Solidaritatea” și nu „Astra”. Se poate observa aici și temerea băncilor de a nu fi „concurate” de proiectatele însoțiri economice ale „Astrei” și să-și piardă astfel o parte a clientelei²⁷.

Organizarea cooperatistă a creditului era acceptată, dar se urmărea ca ea să aibă loc sub controlul băncilor, mai degrabă ca mijloc de extindere a influenței acestora. În optica „Solidarității”, organizația economică a românilor ardeleni, întemeiată și susținută de rețeaua destul de deasă a băncilor românești, precum și însoțirea forțelor economice românești din Ardeal nu puteau merge decât paralel și armonic cu activitatea băncilor existente. În privința strategiei adoptate, s-a enunțat ideea libertății de acțiune, deci băncile românești să ia în mod liber inițiativa de a înființa, ajuta sau controla însoțirile fondate. De asemenea, principiile formulate în cadrul „Solidarității” se exprimau în sensul de a se da atenție însoțirilor de producție și de valorizare a produselor, nu celor de credit, subliniindu-se că la românii ardeleni

creditul putea fi bine și ușor servit de băncile existente²⁸. Acestea erau invitate, dar nu obligate sau determinate în vreun fel, să-și dea concursul la înființarea acestui gen de însoțiri (pentru cumpărarea de mașini și unelte agricole, pentru procurarea de semințe, pomi, viță de vie etc; pentru procurarea animalelor de rasă, arendarea și cumpărarea de pământ, păduri, pășuni etc). În vederea înlesnirii și perfecționării mijloacelor de circulație se recomanda de „Solidaritatea” constituirea unor: însoțiri de magazin unde produsele să se poată depune și asupra lor să poată fi acordate împrumuturi; însoțiri pentru vânzarea produselor agricole (bucate, nutrețuri, semințe, vin, poame, miere etc.); însoțiri pentru produse animale; însoțiri pentru procurarea de mijloace necesare uscării poamelor, fierberii vinarsului, preparării vinului etc. Și „Solidaritatea”, în paralel cu „Astra”, a preconizat acordarea unor stipendii pentru persoane care să studieze organizarea însoțirilor la alte naționalități, a lansat ideea elaborării unor cursuri și trimiterea în comune de conferențieri pe această temă²⁹.

În 1912, cooperația românească din Ardeal era reprezentată de un total de 147 cooperative, în afară de băncile și societățile acționare. Dintre acestea, 64 erau tovarășii de credit, 34 tovarășii de consum și valorizare, 1 tovarășie de asigurare a vitelor și 43 de alte tipuri (lăptării, tovarășii comunale, tovarășii pentru mașini agricole, pentru prelucrarea lemnului, câteva de pășunat etc)³⁰. Toată această muncă cooperativă a fost lipsită însă de o îndrumare și conducere unitară. În 1902 a început o discuție în presa economică privind înființarea unui organism central pentru îndrumarea mișcării cooperatiste. Timide încercări au existat în acest sens din partea Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului. Apoi au urmat inițiativele Băncii „Economul” în zona Clujului.

Acțiunea pentru înființarea unei centrale a cooperativelor a fost deschisă din nou în 1907 de Vasile Osvadă. Proiectul său propunea înființarea unei bănci centrale cooperative, cu un capital de 300.000 K, sub controlul „Astra”. „Solidaritatea” s-a interesat și ea permanent de această problemă. Planurile lui Osvadă au avut o finalitate modestă, materializându-se prin realizarea în 1908, alături de I. Moța, a unei „Tovărășii pentru asigurarea vitelor” la Orăștie. În 1910, „Solidaritatea” a avut o tentativă de a se substitui Centralei cooperatiste preconizate. Ideea acesteia a fost animată pe de altă parte și de existența „Astrei”, care era privită tot ca o Centrală pentru cele 48 de despărțăminte ale ei. Un alt exemplu era oferit chiar de băncile românești, care, constituite pe parcursul câtorva zeci de ani, s-au grupat și ele într-o Centrală, care a fost „Solidaritatea”. Organizarea acesteia însă a fost premeară de Delegațiunea și instituția conferinței băncilor, de apariția „Revistei Economice” în 1899 și a „Anuarului băncilor române” în 1901.

Pentru ideea centralei cooperatiste românești alte exemple erau oferite în Transilvania și Ungaria de „Casa de păstrare” săsească din Sibiu, care s-a constituit în protecția tovarășiiilor săsești; de „Însoțirea centrală cetățenească de credit” din Budapesta, care a înființat 2.000 de însoțiri; de Însoțirea centrală de consum „Hangya” („Furnica”) din Budapesta, care a înființat la rândul ei 600 de însoțiri; de „Însoțirea centrală creștină” din Budapesta, care a înființat 500 de tovarășii³¹. În 1912, problema centralei tovarășiiilor a fost discutată în cadrul „Astra”,

beneficiind de sprijinul boierului basarabean Vasile Stroescu. Realizările au fost modeste, înființându-se abia 24 de bănci sătești, cu un capital de 37.800 K, cărora declanșarea războiului le-a împiedicat însă consolidarea³².

Înființarea centralei cooperatiste a fost luată și în discuția „Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului”, în 1911. Această inițiativă a și fost realizată la 26 aprilie 1914, la Sibiu, sub numele „Înfrățirea”³³. „Astra” a urmărit și ea să înființeze o nouă centrală de concurență la Sibiu, dar a renunțat, pentru a nu compromite ideea de cooperatie.

Activitatea băncilor pentru constituirea unor reuniuni de credit a fost circumscrisă de regulă la zona de operare a fiecăreia, aducându-și însă contribuția la preocupările cooperatiste generale existente în epocă. Acest proces a decurs în paralel cu acțiunea băncilor respective de constituire a unor filiale, uneori chiar cooperativele de credit îndeplinind un astfel de rol, chiar dacă funcționau pe principii asociaționiste. Scopul final era de fapt atragerea a cât mai multor depuneri din zona respectivă și plasarea capitalului disponibil sub forma diverselor tipuri de credite.

În problema deschiderii de filiale, începutul l-a făcut tot Banca „Albina”. În 1882 a deschis o filială la Brașov, având ca dirigent pe Ioan G. Ioan și din 1887 pe Valeriu Bologa. La 4 martie 1909, adunarea generală a Băncii „Lugojana” a decis fuzionarea acesteia cu „Albina”. Pentru aceasta „Albina” a oferit acționarilor „Lugojanei” câte o acțiune proprie pentru două de-ale acesteia sau a plătit în numerar 210 K de fiecare acțiune. Acțiunile „Albinei” primite în schimbul celor ale „Lugojanei” au participat la dividenda anului 1909.

În legătură cu filiala din Lugoj s-au înființat în 1910 agenturi (reprezentanțe) la Sânnicolau Mare și Zorlențu Mare iar în 1911 la Orșova. „Albina” și-a asigurat astfel o influență aparte în rândul clientelei românești din Banat.

Încă în 1 mai 1908 a început extinderea influenței băncii în comitatul Mureș – Turda, prin deschiderea unei agenturi la Târnăveni. Aceasta a înființat la 3 iulie 1911 o subagentură la Iernut. În iunie 1909 s-a constituit la Mediaș o altă agentură, prin fuziunea cu filiala de aici a Băncii „Racoțana”. La 1 iulie 1910, agentura din Mediaș s-a transformat în filială. Noua filială a subordonat și agentura din Dumbrăveni, înființată în aprilie 1910. Din 1912 și aceasta din urmă a fost transformată în filială. În 1914 a fost mutată la Sighișoara, dar din 1917 a fost din nou inclusă filialei din Mediaș.

În 1910 „Albina” a deschis o filială și la Târgu Mureș, prin transformarea agenturii care funcționa aici din 1891. În 1910 a fost deschisă o filială în Șeica Mare, deși aici funcționau deja băncile „Ajutorul” și „Racoțana”. Despre acestea conducerea „Albinei” aprecia că nu satisfac pe deplin nevoile de credit ale zonei.

În 1912, influența „Albinei” în Banat, regiune care a fost permanent în atenția băncii, a fost consolidată prin deschiderea unei noi filiale la Bozovici iar în 1914 o alta la Becicherecul Mare.

În septembrie 1911 direcțiunea a aprobat înființarea unei filiale a „Albinei” la New York, pentru primirea și expedierea banilor emigranților români către rudele rămase acasă și diverse alte intermediari. Cu organizarea filialei au fost delegați

Dr. Tiberiu Brediceanu și Eugen Vancu. Ei au activat la New York între 6 februarie și 18 mai 1912, când s-au pregătit să revină la Sibiu, fiind de fapt rechemati de conducerea „Albinei”, care a renunțat la constituirea acestei filiale pe fondul situației de criză financiară din 1912³⁴.

Între băncile românești, după „Albina”, activitatea cea mai pregnantă în constituirea de filiale și mai ales în sprijinirea cooperăției a desfășurat-o Banca „Economul”. Această bancă a deschis filiale în Gherla³⁵, Aiud³⁶, Ludușul de Mureș, Pânticeu³⁷ și chiar la Budapesta, aceasta din urmă constituită la 29 mai 1918³⁸. Reuniuni de credit au fost înființate la Gilău, Gherla, Feneș³⁹, Sălciua de Jos⁴⁰, Țic⁴¹, Gădălin⁴² etc. Banca „Economul” a atribuit reuniunilor sale de credit și un rol cultural. Acestea aveau atribuția de a organiza în comuna respectivă cursuri gratuite de scris și citit pentru analfabeții adulți. Pentru activitatea instructorilor și cursanților cu merite, direcțiunea acorda diverse premii. Tot în localul lor reuniunile erau datoare să amenajeze „pentru duminici și zile de sărbătoare, după amiază, un cabinet de lectură cu bibliotecă de cărți și ziare”⁴³.

Banca „Victoria”, a doua ca mărime a capitalului social și a operațiunilor după Banca „Albina”, a deschis însă mai puține filiale, acestea fiind constituite doar la Chișineu-Criș, Șiria și Ineu⁴⁴, unde a dispus de o clientelă înstărită, datorită situării acestor localități în zone cu potențial agricol favorabil.

Banca „Timișana”, a treia ca importanță între băncile românești din Transilvania, a constituit o rețea de filiale pe tot cuprinsul Banatului, la Buziaș, Recaș, Ciacova, Deta, Vinga, la care s-au adăugat câteva expozituri și sprijinul acordat pentru înființarea altor bănci din zonă⁴⁵. La 16 februarie 1913, Banca „Beregsana” din Beregsău, în urma fuziunii cu „Timișana”, a devenit „expozitură” (reprezentanță) a acesteia, fiind însă sistată la 26 martie același an, datorită constatării unor nereguli în manipularea fondurilor.

În zona Orăștie, Banca „Ardeleana” a desfășurat mai mult o activitate cooperatistă decât de înființare a unor filiale proprii. Astfel, în toată perioada de până la 1918 a constituit doar două filiale, la Vințul de Jos și Petroșeni. Pe linia extinderii influenței sale financiare, Banca „Ardeleana” a contribuit în 1905 la înființarea institutului „Geogeană” (în Geoagiu) cu suma de 30.000 K, din totalul capitalului de 80.000 de K al acesteia. În plus, „Ardeleana” a cedat noii bănci cea mai mare parte a clientelei sale de peste Mureș și i-a furnizat credite de reescont, controlându-i de fapt mersul afacerilor prin cei patru reprezentanți pe care îi avea în direcțiunea „Geogeanei” și a unuia în comitetul de supraveghere⁴⁶.

De asemenea, în 1909 „Ardeleana” a participat și la fondarea Băncii „Șoimul” din Uioara de Mureș. De fapt, banca a fost invitată de fruntașii de aici să constituie o filială, dar s-a optat în cele din urmă pentru ideea unei bănci independente. Banca „Șoimul” s-a constituit cu un capital de 200.000 K, din care 120.000 K au fost subscrise de „Ardeleana”⁴⁷.

O realizare deosebită a fost însă „Reuniunea economică din Orăștie”, constituită la 4 noiembrie 1899⁴⁸. Din 1902, „Reuniunea economică din Orăștie” a înființat și o secție industrială, în care au intrat ca membri meseriași români din

zonă. De asemenea, membrilor săteni li s-au împărțit altoiuri de pomi fructiferi și semințe selecționate.

S-a desfășurat de asemenea și o activitate de propagare a diverse cunoștințe, prin susținerea de prelegeri populare. Astfel de acțiuni au avut loc atât în cadrul întrunirilor periodice de la Orăștie cât și prin deplasarea de conferențieri în comune precum Săliște, Balomir, Romoșel, Șibot, Vaidei, Pricaz, Orăștioara de Jos, Bintiști, Romos, Turdaș, Vinerea. Din 1907, „Reuniunea economică” din Orăștie a început să colaboreze cu despărțămintele „Astrei” din zonă, care organizau îndeosebi prelegeri culturale, conferențierilor Reuniunii revenindu-le temele economice⁴⁹. Între conferențieri s-au remarcat Ioan Mihaie, Ioan Fleșeriu, Ioan Moța, C. Baicu, I. Popovici. Temele prezentate s-au referit la: cultivarea nutrețurilor, lucrările specifice în livezi, importanța comasărilor, mașinile agricole etc.

Banca „Ardeleana” a mai susținut și alte inițiative cooperatiste în satele din jur. Din 1900 a început să sprijine reuniunea de credit „Șiboteana” din Șibot⁵⁰. Tot în 1900 a sprijinit constituirea „Însoțirii de credit” din Balomir⁵¹. Din 1901, Banca „Ardeleana” a început să susțină și „Reuniunea economică din Romos”⁵².

În părțile vestice, conducerea Băncii „Bihoreana” din Oradea a deschis filiale la Tinca și Carei⁵³. Pe linia colaborării cu cooperația, „Bihoreana” a încheiat la 26 decembrie 1910 un contract cu „Reuniunea de credit și păstrare din jurul Borodului Mare, ca însoțire”. Astfel, i-a pus acesteia la dispoziție un credit de reescont de 50.000 K, care putea fi oricând redus sau majorat. Toate necesitățile financiare ale Reuniunii, cu excepția depunerilor, trebuiau acoperite de la „Bihoreana”⁵⁴.

Extinderea activității institutelor de credit românești din Transilvania le-a cuprins și pe cele de mai mici dimensiuni, precum: „Arieșana” (Turda), care a deschis filiale la Girișul de Arieș⁵⁵ și Iara de Jos⁵⁶; „Hațegana” (Hațeg) în Pui⁵⁷; „Auraria” (Abrud) la Ofenbaia (Baia de Criș)⁵⁸; „Câmpiana” din Mociu la Sărmașul Mare⁵⁹; „Vatra” din Cluj la Ciochiș, transferată apoi la Beclean⁶⁰; „Casa de păstrare” din Miercurea la Alba Iulia⁶¹; „Mureșana” (Reghin) la Toplița Română⁶²; „Sebeșana” (Caransebeș) la Ohababistra⁶³; „Poporul” (Lugoj) la Zorlențu Mare⁶⁴; „Banca populară” din Caransebeș la Teregova⁶⁵ ș. a. Într-o oarecare măsură acestea au fost înclinate și să fuzioneze, pentru a constitui institute financiare cu mai mare viabilitate. De cele mai multe ori aceste fuzionări s-au soldat cu majorări de capital social. Un exemplu îl constituie și fuzionarea la 20 august 1911 a două mici bănci din Sasca Montană, „Astra” și „Săscana”, cea din urmă, de fapt o casă de păstrare, fiind absorbită de prima⁶⁶.

În relațiile cu filialele, băncile românești au întreținut un contact financiar permanent, contopind de cele mai multe ori bilanțul lor cu cel al Centralei. În cazul cooperativelor, băncile furnizau mijloacele bănești pentru începerea activității acestora (prin reesconturi). De asemenea, erau preluate prin ele și depuneri, în sume cât de mici. Un alt venit era reprezentat de părțile fundamentale ale membrilor. Se preciza de fiecare dată că banii obținuți nu se puteau folosi pentru afaceri riscante sau speculații, ci se puteau împrumuta doar în condiții de siguranță, pe lângă garanții, ipoteci sau investirea lor în cumpărarea de realități.

Din aceste câteva exemple, credem că reiese în mod evident politica pragmatică pe care au desfășurat-o conducerile băncilor românești din Transilvania în epoca modernă, căutând noi surse de profit și atragerea a cât mai mulți clienți, condiții esențiale în menținerea viabilității respectivelor institute financiare.

Branches, Credit Reunions and Associations of the Romanian Banks of Transylvania in the Modern Era (1867 – 1918)

(Abstract)

The Romanian banks of Transylvania during the period of the Austrian Hungarian dualism carried out the extension of their activity, by the creation of branches and the management of credit associations. Through this activity they aimed to attract more clients as possible, most of them from the rural areas because their priority sector of investment was agriculture.

In their relations with the branches, the Romanian banks maintained a permanent financial contact, most of times merging their balance sheet with the one of the bank's headquarter. The credit associations carried out an autonomous activity but they depended on the different banks by the fact that they supplied the necessary banking capitals for its foundation. The credit associations mediated the contact of the banks with the peasants of those areas. There were also preoccupations as far as the banks are concerned to mediate through different associations the purchase and the sale of tools, seeds, grafts etc. by and for the peasants.

This activity was carried out in competition with the Saxon and Hungarian banking systems because in Transylvania every nationality made its own credit system.

Note

- ¹ Ion Enescu, Iuliu Enescu, *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere agricol, cultural și economic*, București, Tipografia Profesională Dimitrie C. Ionescu, 1915, p. 149 – 150.
- ² Vasile Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan (1867 – 1918)*, Ed. Universității „Petru Maior” din Târgu Mureș, 1996, p. 136.
- ³ Eugen Brote, *Organizațiunea creditului prin băncile românești*, Institutul Tipografic „Tribuna”, Arad, 1909, p. 67.
- ⁴ „Românul” (Arad), I, 1911, nr. 76, p. 5.
- ⁵ „Tribuna” (Sibiu), XVIII, 1901, nr. 123, p. 489 – 490.
- ⁶ *Idem*, XVIII, 1901, nr. 124, p. 493.
- ⁷ *Idem*, XVIII, 1901, nr. 125, p. 497.

- ⁸ Nicolae N. Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Ed. Cartea Românească, Sibiu, 1936, p. 8.
- ⁹ Ioan Costin, *Îndreptar pentru întemeierea băncilor rurale după sistemul F.W. Raiffaisen*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1907.
- ¹⁰ Schultze Delitsch, *Vorschuss – und Creditvereine als Volksbanken*, 1863, p. 34.
- ¹¹ Grigore Pătrășcoiu, I. Pătrășcoiu, *Studiu introductiv asupra băncilor populare sistem Raiffeisen și Schultze Delitsch*, Institutul de arte grafice „Carol Göbel”, București, 1903, p. XXII.
- ¹² „Românul” (Arad), I, 1911, nr. 116, p. 9.
- ¹³ Sabin Cioranu, *Rolul băncilor românești din Ardeal în pregătirea Unirii*, în „Observatorul social-economic” (Brașov), XI (seria 2), 1944, nr. 2 – 3, p. 9.
- ¹⁴ Kakucs Lajos, *Rolul instituțiilor financiare și al cooperăției în dezvoltarea agriculturii Banatului în a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX*, în „Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor românești din Transilvania (1867 – 1918)”, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1996 p. 71 – 77.
- ¹⁵ M. D. Drecin, *Mișcarea cooperatistă la românii din Transilvania la începutul secolului al XX-lea, oglindită în paginile „Revistei economice” din Sibiu*, în „Crisia”, XV, 1985, p. 331 – 332.
- ¹⁶ Vasile Dobrescu, *Considerații privind burghezia română transilvăneană și evoluția cooperăției agrare în a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX*, în „Studii și cercetări de științe sociale” (sub redacția Vasile Rus și Ioan Chiorean), Ed. Academiei, București, 1977, p. 107.
- ¹⁷ Cf. Nicolae N. Petra, *op. cit.*, p. 87.
- ¹⁸ *Apud ibidem*, p. 19.
- ¹⁹ Petra-Petrescu, *Monografia Institutului de Credit și de Economii „Albina” (1872 – 1897)*, Ed. Institutului „Albina”, Sibiu, 1897, p. 145 – 147, 181 – 183.
- ²⁰ Mihai Drecin, *Activitatea reuniunilor de credit pentru participanți înființate și conduse de Banca „Albina”*, în „Lucrări științifice”, seria „Istorie – Științe sociale – Pedagogie”, Oradea, 1972 p. 102.
- ²¹ *Idem*, *Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională a românilor transilvăneni (1871 – 1918)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 55 – 56.
- ²² Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 47.
- ²³ Nicolae N. Petra, *op. cit.*, p. 25.
- ²⁴ „Românul” (Arad), I, 1911, nr. 98, p. 8.
- ²⁵ *Idem*, I, 1911, nr. 100, p. 9.
- ²⁶ Vasile Dobrescu, *Considerații privind burghezia română...*, p. 103.
- ²⁷ *Idem*, *Din activitatea secției economice a „Astrei” (1900 – 1914)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series Historia, fasciculus 1, 1972, p. 106 – 107.
- ²⁸ „Drapelul” (Lugoj), X, 1910, nr. 78, p. 3.
- ²⁹ *Idem*, X, 1910, nr. 83, p. 2.

- ³⁰ „Revista economică” (Sibiu), XIV, 1912, nr. 20, p. 250.
- ³¹ *Idem*, IX, 1907, nr.17, p. 178 – 179.
- ³² Nicolae N. Petra, *op. cit.*, p. 90.
- ³³ Vasile Dobrescu, *Elita românească...*, p. 182.
- ³⁴ Pentru problematica filialelor Băncii „Albina”, vezi „Revista economică” (Sibiu), XI, 1909, nr. 1 p. 5; *idem*, XI, 1909, nr.9, p. 123 – 124; *idem*, XII, 1910, nr. 5, p. 44; *idem*, XII, 1910, nr. 10, p. 128; *idem*, XII, 1910, nr. 13, p. 161; *idem*, XII, 1910, nr. 18, p. 202; *idem*, XII, 1910, nr. 43, p. 401; *idem*, XIII, 1911, nr. 41, p. 403 – 404; *idem*, XIV, 1912, nr. 26, p. 302; „Tribuna” (Arad), XIII, 1909, nr. 42, p. 5; Mihai Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu și Banatul (1871 – 1918)*, în „Studii și comunicări de istorie” (extras), Caransebeș, 1979, p. 393 – 402; *idem*, *Bihoreanul Eugen Vancu și locul său în viața financiar – bancară a românilor din Transilvania primei jumătăți a secolului al XX-lea*, în „Crisia”, XXII, 1992, p. 256 – 258; *idem*, *Din activitatea financiar-bancară a bihoreanului Partenie Cosma în cadrul Băncii „Albina” din Sibiu*, în „Crisia”, V, 1975, p. 173; *idem*, *Înființarea filialei din Brașov a Băncii „Albina”*, în „Lucrări științifice”, Seria Istorie, Oradea, 1973, p. 79 – 90; *idem*, *Valeriu Bologa – director al filialei din Brașov a Băncii „Albina”*, în „Cumidava”, VIII, 1974 – 1975, p. 157 – 167;
- ³⁵ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Cluj, *Fond Banca „Economul”*, dosar 93, 1902 – 1921, f. 1.
- ³⁶ *Idem*, dosar 22, 1888 – 1926, p. 3.
- ³⁷ *Idem*, registrul 66, 1909 – 1912, p. 30.
- ³⁸ Sediul filialei din Budapesta a fost stabilit la acea dată în strada V. Erzsébettér nr. 18, în una din camerele locuinței avocatului Dr. Titus Babeș. Din conducerea ei au făcut parte: Dr. Amos Frâncu, Dr. Titus Babeș ca dirigent și Dr. Aurel Millea ca juristconsult.
- ³⁹ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Cluj, *Fond Banca „Economul”*, registrul 15, 1902 – 1906, p. 458;
- ⁴⁰ *Idem*, registrul 32, 1906 – 1909, p. 1.
- ⁴¹ *Idem*, dosar 368, 1909, f. 1.
- ⁴² *Idem*, registrul 66, 1909 – 1912, p. 10.
- ⁴³ *Idem*, dosar 629, 1913, f. 2.
- ⁴⁴ „Tribuna” (Arad), XI, 1907, nr. 3, p. 6; *idem*, XIV, 1910, nr. 193, p. 4; *idem*, XV, 1911, nr. 54, p. 7; *idem*, XV, 1911, nr. 282, p. 8.
- ⁴⁵ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Timiș, *Fond Banca „Timișana”*, dosar 2, 1915, f. 143 – 174; *idem*, d. 1, 1907, f. 8, 17, 19, 20 – 23; *idem*, d. 2, 1916, f. 130 – 153; *idem*, d. 2, 1917, f. 39 – 60; *idem*, d. 2, 1918, f. 133 – 150; „Drapelul” (Lugoj), XV, 1915, nr. 3, p. 4; „Lupta” (Budapesta), II, 1908, nr. 33, p. 6; „Revista economică” (Sibiu), VII, 1905, nr. 39, p. 338; *idem*, VIII, 1906, nr. 9, p. 107.
- ⁴⁶ „Tribuna” (Arad), X, 1906, nr. 203, p. 7; „Libertatea” (Orăștie), V, 1906, nr. 46, p. 3.
- ⁴⁷ Ioan I. Lapedatu, *Monografia Institutului de Credit și de Economii „Ardeleana”, societate pe acții în Orăștie (1885 – 1910)*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu,

1912, p. 75, 96 – 97, 102.

- ⁴⁸ „Revista Orăștiei” (Orăștie), V, 1899, nr. 44, p. 174; „Bunul econom” (Orăștie), I, 1900, nr. 1, p. 9.
- ⁴⁹ „Bunul econom” (Orăștie), I, 1900, nr. 2, p. 1; *idem*, I, 1900, nr. 3, p. 1; *idem*, III, 1902, nr. 5, p. 2; *idem*, III, 1902, nr. 11, p. 1; *idem*, III, 1902, nr. 14, p. 2; Claudia Bonaciu, *Reuniunea economică din Orăștie (1899 – 1914)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series „Historia”, nr.1 – 2, 1995, Cluj Napoca, p. 47 – 54.
- ⁵⁰ D. I. Herția, *Preocupări de organizare financiară-economică la românii din Transilvania înainte de Unire* în „Fraților Alexandru și Ioan I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani”, Monitorul Oficial, Imprimeria Națională, București, 1936, p. 528.
- ⁵¹ *Bunul econom* (Orăștie), I, 1900, nr. 9, p. 1.
- ⁵² *Activitatea* (Orăștie), I, 1901, nr. 23, p. 3.
- ⁵³ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor, *Fond Banca „Bihoreana”*, dosar 31, 1904, f. 3; „Tribuna” (Arad), VIII, 1904, nr. 189, p. 4; *idem*, XVI, 1912, nr. 43, p. 6; „Revista economică”, (Sibiu), VI, 1904, nr. 42, p. 358;
- ⁵⁴ *Idem*, dosar 22, 1901 – 1911, f. 18.
- ⁵⁵ „Revista economică” (Sibiu), XIII, 1911, nr. 33, p. 340.
- ⁵⁶ *Idem*, XIV, 1912, nr. 14, p. 204.
- ⁵⁷ *Idem*, XII, 1910, nr. 35, p. 35.
- ⁵⁸ *Idem*, XIII, 1911, nr. 12, p. 167.
- ⁵⁹ *Idem*, XIII, 1911, nr. 8, p. 102.
- ⁶⁰ *Idem*, XV, 1913, nr. 14, p. 222.
- ⁶¹ *Idem*, XIII, 1911, nr. 43, p. 420.
- ⁶² *Idem*, XII, 1910, nr. 18, p. 202.
- ⁶³ *Idem*, XII, 1910, nr. 18, p. 202.
- ⁶⁴ *Idem*, XII, 1910, nr. 28, p. 282.
- ⁶⁵ *Idem*, XIII, 1911, nr. 6, p. 69.
- ⁶⁶ *Idem*, XV, 1911, nr. 149, p. 16.

TRADIȚIONALISM ȘI MODERNITATE ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ REFLECTATE ÎNTR-O DESCRIERE DE CĂLĂTORIE MAGHIARĂ DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA.

„IMAGINI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ” DESCRISE DE SÁMI LAJOS LA 1870.

Moda descrierilor de călătorie a făcut carieră în publicistica secolului al XIX-lea, indiferent de cultura la care ne raportăm. Obsesia tărâmurilor necunoscute, mai apropiate sau mai îndepărtate, și dorința de a le apropia prin descrieri literare sau plastice, nu a ocolit nici cultura maghiară. A doua jumătate a secolului al XIX-lea a consemnat apariția în lumea periodicelor maghiare a unor titluri dedicate exclusiv relevării lumii din afara spațiului maghiar¹. Nu în ultimul rând emigrația masivă a elitelor maghiare în urma înfrângerii revoluției maghiare a contribuit în mod decisiv la apariția unui însemnat număr de corespondenți pentru aceste reviste.

Dintre articolele care descriu alte tărâmurii și alte popoare, o parte au fost dedicate și celor mai apropiate lumii maghiare. A fost normal ca printre vecinii prezentați să se numere și românii. Dacă aceștia au prezentat interes și pentru călătorii maghiari de dinainte de 1848², evenimentele sângeroase în care au fost implicați românii și maghiarii în timpul războiului civil dintre 1848 – 1849 și mai ales revirimentul fără precedent al revendicărilor naționale românești (adunările naționale de la Blaj, proiectele daco-romane – presupuse sau reale – , ș.a.) au dus la concentrarea atenției scriitorilor maghiari asupra românilor.

În seria articolelor dedicate românilor, noi am ales analiza articolului lui SÁMI LAJOS, *Képek Oláhországból* (Imagini din Țara Românească), apărut în „Jó Barát”, în anul 1870³. SÁMI LAJOS⁴ a fost celebru în a doua jumătate a secolului al XIX-lea pentru descrierile sale de călătorie. Dintre acestea amintim: *Călătorii în Africa de sud* (Pest, 1872), *Rapoartele lui Weyprecht Károly și Payer Gyula către comisia pentru expediția din părțile estice ale Austro-Ungariei* (Budapest, 1874).

Din punctul de vedere al aspectelor pe care dorim să le urmărim, respectiv tradiționalism și modernitate în societatea românească, trebuie să constatăm că discursul lui SÁMI atinge cele două paliere, dublate însă de un al treilea palier, concurențial, în care realizările românilor sunt clar devansate de dovezile retardării. Acest fapt constituie un motiv foarte întemeiat pentru luarea în derizoriu a revendicărilor naționa(liste)le, adresate unui popor superior (maghiarii) de către unul inferior (românii). În consecință, atragem atenția asupra tendinței autorului de a fi prea critic vizavi de aspectele criticabile, și prea superficial vizavi de acumulările din tănărul stat român. Totuși acest binom (vechi și modern) era secționat de o

imensă prăpastie, distanța între palatele boierești și bordeiele imediat învecinate, din Bucureștii de altădată, atrăgând atenția și criticile observatorului maghiar.

Tradiționalism sau retardare culturală?

Pentru orice analist străin al unei țări nou cunoscute, capitala este un punct de reper, un indicator-barometru al anumitor realități, care pot fi cunoscute ulterior într-un mod mai profund prin călătorii în împrejurimi.

În descrierea Bucureștiului prima frază rezumă foarte tranșant prima impresie a călătorului maghiar: *„Să privim pentru început spre București, capitala României, cel mai nenorocit mizer și totodată cel mai luxos oraș, unde cele mai sărace colibe se ridică aproape de cele mai mândre palate și unde unde în noroiul fără fund în care se zbat străzile se bălăcesc zece mii de dinți strălucitori și cai scumpi de treizeci de mii de bani. Repede ne dăm seama acolo, că suntem departe de occidentul dezvoltat și mai degrabă suntem apropiați de orient”⁵.*

Această impresie proastă este consolidată în viziunea lui Sâmi Lajos, ea revenind și ulterior, Bucureștiul *„se vede ca o grămadă de sate și târguri, care sunt legate între ele de câteva drumuri. Străzi strâmbe, înguste, îngunoite, murdare, piețe urâte, noroioase, cu colibe igrasioase construite pe sol mlăștinos – și lângă ele se înalță palatele elegante, arătoase și desfătătoare ale bogaților”⁶.*

Sâmi nu se limitează la nominalizarea defectelor identificate, el încearcă să facă un pas mai departe și formulează ipoteze privind motivele care au dus la situația de înapoiere înfierată: *„Așa cred francezii că „ideile moderne” vor putea fi puse în aplicare în viața zilnică în Valahia; dar aceasta va fi o speranță deșartă atâta timp cât boierii și popii vor continua să dețină rolul principal. Ultimii nici nu vor să audă nimic despre ideile noi, pe când cei dintâi sunt umpluți până în gât cu aceste idei, în loc să ducă morala în țară doar cu un pas mai înainte în loc să organizeze baluri. Baluri, câteva grădini publice, concursuri de cântece, pariuri, iluminatii cu tot felul de lămpi chinezești pestrițe, doar asemenea neînsemnate contribuții aduc culturii; – cu acestea nu se merge mai departe; în schimb o mai bună pietruire a străzilor și asigurarea iluminării acestora ar merita cu mult mai mult”⁷.*

Încă din începutul relației sale autorul identifică printre piedicile aflate în calea progresului pe popi. Demonizarea acestei categorii sociale atât de specifică culturii românești nu este de dată recentă. Începând cu răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, continuând mai ales cu evenimentele sângeroase ale războiului civil din Transilvania de la 1848 – 1849, preoții români, fie ei ortodocși, fie ei greco-catolici, s-au aflat în fruntea maselor de țărani care nu aveau alți lideri naturali. Doar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea locul liderilor spirituali va fi luat de civili (învățători, profesori etc.) în conducerea comunităților românești, majoritar rurale. Amintirea unui Simion Balint, dar și a altor preoți mai puțini celebri, dar nu mai puțin cunoscuți pentru violențele care le-au tolerat la credincioșii lor, îl face pe Sâmi să urmărească cu obstinație pe preoți în lucrarea sa. Nu trebuie exclusă nici o motivație confesională în atacarea acestor preoți ortodocși, probabila apartenență

a autorului la religia catolică sau la o confesiune protestantă, adversare din principiu ale ortodoxiei, putând să ducă la această poziționare extremistă.

Unul din titlurile de glorie ale Bucureștiului de altădată, promenadele, este aneantizat de un Sămi extrem de critic: *„Încă chiar și Corso-ul, pe care obișnuiește lumea bună să defileze oferă o imagine de proastă calitate; încă proaspetele alei care nu oferă protecție împotriva prafului și a soarelui, și priveliștea de acolo asupra orașului este neplăcută. O grămadă de pereți pe jumătate dărâmați lângă care putem vedea cete întregi de țigani și un șir de căruțe, în fața cărora sunt prinși boi slabi; aceștia se amestecă dezordonat pe pământ în fața căruțelor. Lângă ei gonesc trăsurile împodobite ale boierilor încotoșmăniți, gardați de haiduci și ucenici servitori”*⁸.

București – orașul de pe malul Dâmboviței! Poziționarea geografică a orașului, dezvoltat pe cursul inferior al Dâmboviței a dus la apariția unui mare număr de clișee legate de coexistența orașului cu râul. Dacă imaginile generate în cultura română sunt și negative (*politica ca pe malurile Dâmboviței*) și pozitive (*București – Parisul de pe malurile Dâmboviței*), imaginea oferită călătorului străin acum mai bine de 130 de ani de acest râu urban este una extrem de neplăcută: *„Bucureștiul este situat lângă Dâmbovița; o vorbă valahă spune că cine bea odată apă din apa dulce a Dâmboviței, nu mai dorește să plece vreodată din București. De gustibus non est disputandum! dar atât este de netăgăduit, că această vorbă lasă un gust ciudat omului. Pe lângă o mare folosință, nici nu este curată, în susul vadului respectiv se află vechile măcelării (natural cu toate cele ce aparțin de ele, toate murdare, cu gunoi, duhoare de nesuportat și celelalte, toate împreună) de pe vremea de bună aducere aminte a turcilor. Imagine scârboasă arată toate acestea! Pe stâlpi și etajere atârnă resturi de bou, care sunt ciopârțite în dezordine unele de celelalte; alte bucăți de carne atârnă de lanțuri; capete de vite unsuroase și cu piele pe ele, din care ochii sunt smulși, își arată limbile atârând între dinți; peste tot sunt bălți de sânge aburinde și câini fără stăpân care fac pe stăpâni”*⁹.

Natural că de la „mizeria multă și duhoarea de nesuportat în realitate omul poate să se îmbolnăvească și se străduie să ajungă la loc liber, ca să inspire aer curat, proaspăt”¹⁰, ocazie cu care și autorul ne scoate în afara Bucureștilor și ne descrie o altă Românie, poate acea Românie profundă de care s-a vorbit atâtea ori.

Subtitlul *Biserici și mănăstiri în Valahia* oferă un nou prilej autorului să reia chestiunea popilor, prefigurată anterior: *„Nu poate face omul o plimbare prin București, sau prin orașele mai mari fără să se întâlnească cu popa. Înfățișarea exterioară amintește, fără nici o îndoială, de rabinii evrei. Haină lungă atârând, barbă lungă și păr lung, pe cap cu acoperământ popesc negru – toate aceste îl diferențiază pe popă în mijlocul comunității.(...) Ici și colo trag câte un porc după ei, pe care l-au cumpărat din târg. Oamenii de pe stradă nu sunt smeriți în fața lor, nici nu prea îi bagă în seamă, nu îi ssalută, și nici nu prea se închină în fața lui. Pe străzi și în piețe se pot vedea nenumărați popi diferiți, și cum spuneam, manâncă în public pâine de mălai și bostan, ca și membrii celei mai de jos clase sociale. Nici nu se*

îmbracă curat, și persoana lor nu este acuzată, de dragostea prea puternică pentru bătaie și usturoi pe care valahii le-au arătat în fața altor popoare, nerăbdarea față de cei apropiați. Cea mai mare mândrie a lor este: părul lung și lungă, frumoasa lor barbă, care mai că nu ajunge până la brâu. (Dacă greșesc cu ceva pedeapsa este bărbieritul) Părul așa și-l cresc precum femeile și îl țin împletit într-o coadă”¹¹.

Analizarea (in)culturii acestor slujitori ai Domnului oferă prilej lui Sâmi Lajos să fie malițios pe seama lor: „Cultura popilor valahi nu se ridică cu mult peste cea a oamenilor de rând. Dacă cineva îi apelează pe latinește, acesta răspunde: „nu styi franczuzestye!”, pentru că tot ce este de neînțeles pentru el sigur este pe franțuzește, limba oamenilor culti, la care el ajunge exact așa cum ajunge și la limba popimii occidentale, latina. În Valahia, unde cele mai de jos clase nu știu mai mult de o limbă, dar clasa de mijloc deja două, trei, iar clasa înaltă vorbește și mai multe, neștiința de limbi este caracteristică și pentru cultură. Câteva cîntece bisericești, ceremonialul de cinstire al dumnezeului grecesc, denumirile sfinților și ale zilelor sfinte, puțin catehism – atât este ceea ce ei au învățat. În afară de aceasta fiecare popă trebuie să știe să citească, dar doar rugăciunile bisericești, să socotească ceva, adică cele trebuincioase zi de zi.

Astfel sunt acei oameni, a căror chemare ar trebui să fie aceea de a lumina pe valahi, să se gândească la culturalizare; pentru că deși clerul mai înalt, cu care poporul nu ajunge niciodată în legătură, nici acesta nu se ocupă cu cultura mai înaltă, ci doar cu ocazia turneelor pe la biserici și cu ocazia sărbătorilor bisericii se mulțumește să îmbrace haine scumpe și să se poarte cu mare fală i se pare de ajuns: este de la sine înțeles; dar aceasta încă nu este îndeajuns la incultura popimii de jos. Îndeosebi valahii creditează pe popi cu prea mult bun simț natural; prea multă credință religioasă, și poruncile bisericii le respectă cu strictețe, cu popii de pe stradă prea puțin se ocupă, dar când îi indică sărutarea imaginilor sfinte în casa domnului: mulțimea, sărută, cu un zel pornit din inimă, mâna popii cu toată râvna”¹².

De o atenție specială se bucură și călugării valahi, acești neînțeleși ai sorții: „La același nivel de cultură al popimii se aliniază și călugăria, care în nici o altă țară din Europa – cu excepția Spaniei – nu se află într-un număr așa de mare, ca în Rămânia”¹³.

În contextul descrierii unei mănăstiri din România, autorul face o serie de considerații despre rolul de substitut al hanurilor, pe care mănăstirile sunt nevoite să le înlocuiască prin calitatea superioară a serviciilor oferite: „Îndeosebi mănăstirile sunt de o mare importanță aici, în special din acea perspectivă, a celui care călătorește și în interiorul țării. Se pot întâlni doar câteva hanuri, și dintre acestea, doar cu puține excepții, sunt într-o situație așa de nenorocită, de care orice om cult nu poate să fie decât revoltat. Oamenii curați nici nu se opresc niciodată în acelea, doar și pentru aceea că, pot conta pe ospitalitate de la orice mănăstire și de la orice «ispravnic»”¹⁴.

În continuare, din păcate pentru acuratețea descrierilor lui Sâmi Lajos, autorul apelează (e drept, cu scopul de a întări adevărul celor afirmate de el anterior) la

sursa unui ghid de călătorie prin România, scris de Lancelot. Punând sub citat afirmațiile lui Lancelot, Sămi dorește să îl convingă pe cititor de adevărul celor spuse de el cu orice preț. Pe de altă parte, pentru lectorul maghiar invocarea a cel puțin două surse în relatarea unei informații nu poate constitui decât un motiv foarte veridic pentru a-și crea o imagine solidă, și greu de combătut, până la o altă probă contrarie. Această manieră de lucru, postulatul sub acoperirea obiectivității, nu poate decât să inducă o imagine puternică și inamovibilă.

Un comentariu personal, *„așa se vede, că viața călugărilor este ușoară și fericită petrecându-se într-un «dolce farniente»”*¹⁵, ne întărește însă supoziția că autorul aparține unei confesiuni mai degrabă protestante, decât catolice, știut fiind că și această ultimă religie acceptă călugăria, ca formă de manifestare a credinței, spre deosebire de religiile protestante care o resping.

Descrierea manierei originale din ortodoxie de chemare a călugărilor la rugăciune, bătutul toacei, devine un nou pretext de clasificare negativă, toaca fiind comparată cu pagaia locuitorilor Oceanului Pacific, îndeobște asimilați sălbaticilor, înapoiților: *„Pe de altă parte trasul clopotelor este atât de particular, încât aceea o vom descrie într-un mod mai detaliat cititorilor noștri. Călugărul ține în mână stângă o scândură răsunătoare, care la cele două capete este mai largă, dar mult mai îngustă decât la mijloc, și care seamănă foarte mult cu așa numita „pagaja” a locuitorilor din insulele Oceanului Pacific. Apoi lovește scândura cu un ciocan de lemn când mai tare, când mai încet; răsunetul se ridică apoi în înaltul cerului, pe măsură ce ciocanul se apropie de capătul scândurii. La auzul acestui clopot special călugării vin dinspre chiliile lor individuale și se duc la biserică, unde încep să cânte aliniați în jurul altarului, dar cu asemenea voci, ce nu prea au de a face cu adevărat cu armonia. Cântecul și rugăciunea durează o oră”*¹⁶.

Critica adresată călugărilor nu se oprește aici, lipsa de aplecare spre domeniul lucrativ, material prin excelență, al călugărilor devine și el un cap de acuzare: *„În părțile rămase din zi călugării se plimbă îndeosebi pe câmp sau în grădinile mănăstirii; își umplu ziua stând pe ferestrele chiliilor și visând cu ochii deschiși, în loc să moțâie sau să doarmă. În chiliile călugărilor nu poate vedea nimic omul, din ceea ce ar putea munci cu mâna sau spiritual”*¹⁷.

Descriind în continuare situația drumurilor și a transporturilor din Țara Românească, Sămi Lajos are ocazia să facă o comparație directă între modelul de dezvoltare maghiar și cel românesc, să identifice, surprinzător, elemente comune, dar și diferențe clare în favoarea părții maghiare: *„Valahia, deși din multe privințe situația este în neregulă, a cerut de la Principatul lui Carol I să introducă drumuri principale. În multe locuri și adeseori este necesară o prezență numeroasă, ca încă nu întru-tot pierduta siguranță să fie întărită. În continuare vom prezenta cititorilor în cuvinte și în imagini un asemenea drum din principat. În a noastră Ungarie, pe vremea când încă nu apăruse calea ferată, și când obiceiul era să călătorească omul cu „țăranul rapid” sau „cei patru prinși personal”, așa și în România este la el acasă rapidul, uneori orbul dar totuși sigurul strunit, și tocmai de aceea călătoria și felul ei descris mai sus este mai interesantă și pericolul și comoditatea se reunesc*

în mod miraculos"¹⁸.

Cu toate elementele de detaliu, care sunt prezentate de o manieră exotică, totuși imaginea de ansamblu oferite de sistemul de transport din Țara Românească lasă impresia unui peisaj desprins din alt ev, oarecum incompatibil cu nou inaugurata eră a căilor ferate: „*Valahul, la fel ca și maghiarul, s-a născut căruțaș, și mărunții, dar bunătatea din cale afară a rezistenților și neobosiților cai, este foarte surprinzătoare. În Valahia nu se obișnuiește să se conducă la pas ci în buiestru, și dacă drumul o permite, se conduce cu mare viteză, en carriere! Ca să facă aceasta, în fața unei trăsurii ușoare se prind chiar și opt cai, și în afară de conducător se mai află un căruțaș care se urcă pe unul din cai din prima sau a doua pereche. Aproape fiecare cal are zurgălăi, sau clopoței, care în timpul călătoriei în mare viteză fac o mare gălăgie. Mecanismul este foarte simplu, dar ruda cailor este atât de puternică, se schimbă și hamurile și ștreangurile, astfel încât pe creste sau la vale să fie întru-totul în siguranță. Vizitii și călăreții arată foarte luxos. Având o constituție frumoasă și puternică, cu fețele arse de soare, cu păr des și umbrite de mustați puternice. Îmbrăcămintea: în fața o cămașă deschisă la piept, a cărui spate este scurt, mânecile largi, apoi pantaloni strâmți, ciorapi albi sau gri din postav. Pe cap poartă cușme din piele de oaie albe sau negre. Biciul le este cu coadă scurtă, dar coada este lungă și grea, și știu să lovească bine și sigur de fiecare dată, astfel încât pot lovi orice cal exact unde o doresc. (...) Așa călătoresc în Valahia chiar și persoanele importante. Ne putem gândi, că deplasarea prin principat poate fi gălăgioasă, rapidă, poate chiar și periculoasă, dar în orice caz mai excitantă*”¹⁹.

Abilitățile de călărie ale românilor sunt privite cu un respect considerabil, de înțeles la un maghiar trăitor într-o epocă romantică, în care erau din nou foarte bine valorizate calitățile tradiționale ale maghiarilor puste (vitejia, artele călăritului, trasului cu arcul ș.a.). Cu toate acestea, probabil și pentru faptul că respectabili preoți practicau călăritul, iar numărul mare de practicanți ai acestui mijloc de transport ducea la apariția unui praf extraordinar pe drumuri, acest aspect inițial laudat este adus în derizoriu, constituind o nouă dovadă a înapoierii: „*Însuși cinstitul popă se arată între semenii, cu barba albă lungă, cu sutana neagră, cu cușmă neagră largă pe cap; și el stă la fel de bine pe cal, ca oricare dintre credincioșii săi, pentru că popii valahi călăresc în drumurile lor, chiar și în drumurile lor oficiale. Se pot vedea grupe de o sută și mai mulți cai în jurul trăsurilor. Este interesant de privit, în orice caz pictural; dar praful foarte neplăcut care îl ridică a adus într-o situație improprie voința principatului*”²⁰ (legată de drumuri – n.n.).

Un capitol distinct în descrierea „Imaginilor din Țara Românească” Sâmi Lajos îl dedică exclusiv ciobanilor. Acești singuratici, reprezentanți ideali ai „bunului sălbatic”, oferă prilej de mirare, devin subiecți exotici ai interesului unui călător străin prin zonă: „*Ei sunt așa zișii „ciobani”, păstori ai înălțimilor. Ocupația lor exclusivă este creșterea animalelor, precum și pregătirea brânzei. Din primăvară până târziu în toamnă stau acolo sus pe crestele munților, unde sunt locuri mai potrivite – majoritatea lângă izvoare aflate la mare înălțime...*”²¹. Acolo ei „... își construiesc câte un adăpost sărăcăcios. Câteva obiecte de aramă, o grămadă

de vase din lemn și un scaun de mulș – acestea reprezintă mobilierul. Alături de peretele bucătăriei arde un puternic foc păstoresc, pe care pun lemne mari netăiate. Deasupra focului obișnuiau să agațe un ceaun pe un lemn, în care fierbe mămăliga. Din comoditate mare și pentru a câștiga timp acest ceaun nu obișnuiesc să îl spele niciodată. E adevărat, că resturile uscate rămân, dar ce înseamnă asta? Păstorul este un om sărac, totuși câinii săi trebuie doar să trăiască. Când stăpânul a terminat să mănânce, întins comod pe pământ, ceaunul este pus deoparte. Câinii atâta așteaptă, ca acela să se răcească, și apoi cu cea mai mare poftă rod jos resturile de mâncare uscate rămase de la masa celor de dinainte. E adevărat că valahii nu iubesc foarte mult acest comunism, și nu este rar acel amărât de lingău care primește puternice lovituri peste gât, dar la ce ajută aceasta? Zece minute mai târziu din nou este acolo întreaga haită”²².

Lipsa de igienă, caracteristică, îndrăznim noi să spunem, încă mult timp acestei categorii sociale lucrative după anul 1870, îl revoltă pe maghiarul venit dintr-o civilizație care se vroia una de tip occidental, și care tocmai descoperea binefacerile unei vieți disciplinate. Faptul că Sămi era mai mult ca sigur un locuitor în mediul urban, a contribuit cu siguranță la respingerea insinuată în descrierea „noțiunilor de igienă” practicate de ciobani: „Spre seară păstorii se adună în bucătărie; apoi cel mai tânăr primește porunca să golească ceaunul. Dar bunule soare! Dacă privim spre mâinile lor, care cum termină munca, oricare prieten al curățeniei se gândește cu siguranță, că probabil este mai bine să lase nespălat ceaunul. Animalele sunt foarte pașnice, soi moale, peste noapte rămân în jurul bucătăriei; cele mai tinere chiar au voie să se aștearnă prin bucătărie, apoi îngunoiind în mod serios podeaua aceea”²³.

Profilul moral al ciobanilor, așa cum se desprinde el din descrierea lui Sămi Lajos, este unul simplist, specific „bunului sălbatic”. Viața izolată duce însă la bigotism, alienare – îndulcită cu manifestări muzicale primitive (cântecul la instrumente de suflat, urmașele imediate în linie directă a instrumentelor de percuție, cele mai vechi): „Dimineața devreme se trezesc păstorii, în jurul gâtului își așează șubele mițoase, care pe fiecare îl face să arate ca un urs, se ridică căscând, se scarpină în urechi și se cațără pe ușa îngustă, și dintr-o scurtă privire își numără mioarele, ca nu cumva vreun tâlhar de lup să fi răpit una din mijlocul lor, cu o față de cunoscători scrutează cerul, dacă va fi sau nu furtună, apoi pentru încă un minut se întorc înapoi în bucătărie, ca să își umple traistele cu o bucată rece de mămăligă, resturi de ceapă roșie, o bucătică de brânză, arareori cu o bucătică și mai mică de slănină afumată. Turma, în funcție de nevoi se împarte în trei, patru turme mai mici, cu un câine ciobănesc mișos lătrând și dând din coadă care se lipește de toți, și apoi cu behăituri și mugete zgomotoase pornește turma spre înălțimi, spre vreo pășune alpină grasă mai cunoscută.

Religia răsăriteană are foarte multe „stații de rugăciune” presărate de-a lungul drumurilor, și din acest motiv pe vârfurile potrivite până sus în vârf ici și colo stau mari cruci de lemn, pe care sunt înscrise mai multe învățături cuvioase, cu litere chirilice; literele sunt pictate complet cu roșu, parțial și restul elementelor care sunt

destul de ilizibile. În asemenea locuri fiecare păstor se oprește câteva clipe și la fiecare cruce făcută (în sensul crucii) mormăie și câte o scurtă rugăciune.

Când păstorul ajunge la locul de pășunat se postează în locul cu cea mai frumoasă perspectivă, de unde veghează apoi turma cu o față severă; cu o atenție de fier veghează ca drumul turmei să se desfășoare în pace și ordine și nici măcar o mioară rătăcită să nu se piardă.

Natura trezește uneori și în cei mai izolați copii ai săi simțiri în direcția cântecului. În orele tăcute ale după amiezii, când turma este sătulă pe deplin de iarba grasă alpină își doarme somnul de amiază, (păstorul) își scoate din traistă fluierul rudimentar; în acesta cântă el revolta elegiacă, neîndemânatec, dar oarecum frumos și în general cântece triste. Cornul alpin, atât de drag celor din Alpi, aici nu este cunoscut; această bucată de lemn găurită este singurul lor instrument de cântat. Dacă cântărețul singuratic își cântă supărările din dragoste, dorul de patrie sau vreo trăire înrudită cu acestea, atunci el nu se îndestulează cu instrumente de suflat; pune deoparte fluierul și îngână câteva cântece naționale populare, care din punct de vedere al cântecului sunt toate asemănătoare între ele, dar care luate în parte se potrivesc foarte bine împrejurimilor²⁴. Această apropiere de natură, dovadă clară a înapoierii, este exemplificată și prin apelul la lirica populară specifică:

"Eată hora se pornește
Sub stejar la rădăcină
Eată hora se-nvârtește
Vină puico, vină!"²⁵

Pe de altă parte, acest stil de viață, duce și la manifestări neconforme unei anumite moralități apărute tacit de autor. Astfel, el se miră „Cum nu-i ucide pe acești oameni plictisul, singurătatea (...) Cu atât mai mult este scuzabil, dacă din când în când își doresc o schimbare și vor ca să mai vadă și câte o față străină în afară de propriile lor fețe plictisite. Apoi înțelegem de ce le este sete după întăritorul de inimi, adică palinca”²⁶.

Dar acuzele nu se opresc aici. Sămi descrie și un anumit tip de scenariu, prin care ciobanii își variază regimul alimentar, lacto-vegetarian la bază, tâlhărindu-și propriile turme: „Dar de unde să ia carne! Să mănânce sau să nu mănânce! Aceasta este întrebarea! Ei, dar ce întrebare! Dar nu stau în fața bucătăriei sute de oi! Degeaba, pentru că acelea sunt ale boierului, care însă locuiește la oraș; el a numărat toate oile, ba chiar și înmulțirea lor dinainte. Dar nenea lupul are vreo treabă cu aceasta și cu boierul care și-a numărat oile și nu se lipește, dacă ajunge la ele! Împotriva acesteia mânia sa nu poate face nimic. Așadar ia să vină încoace oaia cea neagră grasă! Câteva minute mai pe urmă sângerează deja bietul animal. (...) De furculițe bineînțeles că nu este nevoie; așa mănâncă precum obișnuia regele Matei; s-ar putea ca strămoșii ciobanului de la el să fi învățat. (...) Cu ochi curioși sticlind se uită câinii – pe care nefericiții au suferit-o de fiecare dată – la graba stăpânilor lor. Abia mai pică câte un os complet ros între ei, câte șase –

șapte se aruncă deodată asupra lui...Oaia pierdută este pusă apoi la numărătorela finală în spinarea vreunui lup; apoi, cu fața nevinovată a unui iezuit, arată blana neagră răvășită și distrusă”²⁷. Iată deci portretul romantic al ciobanului, descris de scriitorii români, cum poate fi desființat din câteva trăsături de condei. Acest contra-portret, desprins parcă din cărțile de paleoantropologie, vine în completarea acelei imagini negative pe care încearcă în mod evident să o contruiască Sămi Lajos, argumente în favoarea retardării culturale. Este foarte important să reținem ideea acestei construcții majoritar negative, derivate din înapoierea românilor, pentru că ea va servi ca argument principal în combaterea revendicărilor naționale românești, polemică cu care se va încheia articolul.

Trecând la descrierea așezărilor românești, autorul maghiar continuă seria criticilor aduse românilor, din nou prin comparație directă cu modelul maghiar: „Cine a călătorit în acele regiuni ale patriei noastre care sunt locuite și de valahi, cu siguranță a constatat că satele valahe nu au casele adunate la un loc, va să zică nu sunt grămadă la un loc, și casele și bucătăriile sunt răsfrate pe o mare întindere... Nu sunt acolo nici străzi, nici piețe”²⁸.

În speță Sămi va face un studiu de caz pornind de la analiza *Cimitirului unui sat*. Această analiză devine la rândul ei un nou prilej pentru jurnalistul maghiar de a demasca ipocrizia religioasă a românilor dar și delăsarea cel puțin condamabilă în ceea ce privește gospodărirea locului în care sunt înmormântați strămoșii: „Nimic nu reprezintă mai bine pe țărânul valah precum aceste cimitire sătești. Câte am văzut – scrie Lancelot – toate sunt în aceeași stare de delăsare, încât aproape că poți spune că au uitat de acele gânduri de milă, cu care au pus la capul morților acele cruci”²⁹.

Reluând apelul la scrierile lui Lancelot, Sămi Lajos este tacit de acord că: „Întreaga delăsare (abandonare) și cățărul buruienilor care se văd peste tot, năpădește mormântul imediat după înmormântare, urmare fidelă a tot ceea ce se simte acolo. Miloșii valahi nu prea se tem de moarte și privesc cu încredere înaintea ei. Cei rămași în viață nu se întristează prea mult după cei morți, și de aceea nici nu se prea îngrijesc de mormintele lor; de aici delăsarea din cimitirele lor”³⁰.

Preluând un subiect la modă, pericolul alcoolismului (boală care făcea multe victime atât în Ungaria cât și în România, atât atunci, cât și acum) se arată că „ca la orice popor cu puțină cultură, așa și la români este foarte răspândit pericolul țuicii, suferința prostirii, care la ei este a doua natură, care aproape că a devenit indispensabilă vieții”³¹.

Pentru a exemplifica, Sămi face din nou apel la scrierea lui Lancelot, și dând ca exemplu producerea țuicii la mănăstirea de la Cioclovina, preia fără nici o critică sau amendament observațiile francezului, însușindu-și-le astfel. Surprinzător, în primul rând este pus la îndoială mitul atât de drag culturii românești, și anume cel al ospitalității tradiționale: Acolo „trăiesc retrași 7 – 8 călugări sub conducerea unui stareț, căruia s-a văzut că i-a căzut o mare piatră de pe inimă când a văzut și noi i-am spus că ne-am adus de mâncare cu noi”³².

Producerea în sine a „prețiosului” lichid lasă loc pentru emiterea unor critici

foarte dure, desemnând retardarea și înapoierea atât de incriminate la români: „*Un călugăr stă lângă acel ciubăr, din care curge lichidul fier, mutând apoi băutura scumpă cu o lingură uriașă în alt vas; din când în când soarbe cu mari înghițituri din lingura confrăților săi. Atâta au gustat fiertura nouă și atâta au mai comparat-o cu cea din toamna trecută, încât până la urmă bărbații sfinți s-au îmbătat într-un mod inadmisibil. (...) După cum spuneam, la valahi ratyhiu sau rakiu, sau cum îi mai spun ei la palincă, este o nevoie indispensabilă și fiertul acesteia este așa o sărbătoare de familie cum este în alte părți strecuratul vinului. (...) Alambicul, cazanul, era încă o noutate pentru ei atunci, și nu arareori vasul de cupru sau de fier era singurul obiect de veselă din bucătăria sărăcăcioasă a casei valahe.*” Același cazan de țuică „era folosit și la fiertul mămăligii”³³.

Modernizare sau „forme fără fond”?

În ceea ce privește aspectele modernității care își arată totuși primele semne și la sud de Carpați, Sâmi Lajos le evidențiază în primul rând pe acelea pe care a avut ocazia să le constate personal. „*Acest drum nou special făcut pentru acea parte dintre călători mai sensibili și mai comozi, de exemplu familiile boierilor din Valahia, a ușurat considerabil în general vizitarea băilor ardeleni atât de îndrăgite, unde ei își petrec verile cu atâta plăcere și pe deasupra pot savura și proaspătul aer al înalților munți*”³⁴. Drumul de tranzit între Ardeal și Țara Românească și calitatea sa ridicată erau absolut necesare intensului comerț care se derula pe el.

Autorul maghiar nu ignoră „*urialele căruțe de povară, cu care aduceau vestitele ape minerale de la Borsec și Előpatak, împachetate în nenumărate lăzi, bucureștenilor veșnic însetați*”³⁵, și care se pare suplineau satisfăcător absența mai modernelor trenuri.

Jurnalistul se lansează într-o lungă diatribă orientată împotriva iredentiștilor „daco-romani”, făcând cu această ocazie o radiografie aspră românilor, amestec de tradiționalism și modern: „*Pentru că în mijlocul celor 8 milioane de valahi, abia sunt 50.000 de oameni, pe care să îi socotești fără teamă în rândul clasei cetățenilor/ burghezilor și și prin aceasta înțelegând doar o clasă joasă și săracă: ba chiar în legătură cu aceasta încă și față de slavi au rămas în urmă. Dacă aici îi mai socotim și pe cei 30 de mii de boieri, care reprezintă marea nobile și nobilimea mijlocie, restul sunt toți țărani apăsăți și și dintre aceștia cea mai mare parte își continuă viața de păstori nomazi. Unde este aici substanța unui stat dezvoltat al secolului al XIX-lea? Mizeria și luxul trăiesc în apropiere nemijlocită; boierii amintiți înainte atârnă la piețe de oamenii săraci, care se pot numi doar „misera plebs contribuens”, și pe care boierii, exact ca la noi cândva țărănimea și nobilimea, îi privesc ca optima flens și pessima videns. Boierimea are o spoială din afară de la Paris, dar din interior se arată „dacul”, exact așa cum, cum era în timpul regelui Decebal și împăratului Traian. Asta vorbește cel mai mult, (despre cei) care s-au spoit cu aer de Paris*”³⁶.

În descrierea Bucureștiului, caracterul cosmopolit al orașului este catalogat ca o dovadă de progres, probabil și binecunoscutul exemplu al situației demografice

din Budapesta fiind la îndemână, Sămi Lajos nu a putut desconsidera faptul că „dintre cei mai mulți de 100.000 de locuitori mai bine de 8.000 sunt străini europeni, care reprezintă elementele mai dezvoltate, cam cinci mii de evrei, aceștia reprezintă comerțul, 1.200 de popi, majoritatea campioni ai neștiinței, bigotismului și superstițiilor și la sfârșit și circa 9.000 de țigani”³⁷.

Deși, poate aparent, modul de petrecere al timpului liber în marele oraș putea da impresia de modernitate, Sămi nu se lasă înșelat și subliniază cu tușe groase că „urmarea naturală la aceasta este că mulți oameni tineri se ocupă doar de așa numitele „pasiuni nobile”, dar într-un așa fel, cum se obișnuia în mod curent în Valahia, și la sfârșit ajungeau distruși. Doamnele își pierdeau averile pe șampanie și jocuri și nobilii tineri își petrec viața în asemenea mod, la care munca cinstită nu are nici o aplicare. Așa merge la București! Să-i invidieze, cine poate!”³⁸.

În modul cel mai surprinzător cu puțință, jurnalistul maghiar găsește un element comparabil doar cu cele mai bune produse ale Parisului în, probabil cel mai neașteptat loc, mănăstirile de călugărițe: „Nu mai puțin speciale sunt călugărițele din Valahia. Își petrec zilele cu rugăciuni, împletitul lânii și a inului, țesut, și fierturi deosebite, și pregătirea duciurilor. Îndeosebi această ultimă meserie au adus-o la mare perfecțiune. Lancelot a fost servit în acele câteva mănăstiri de călugărițe în care a fost cu cel puțin 150 de feluri diferite de dulciuri. Dintre toate iese în evidență mănăstirea de la Surpata; de dulciurile de acolo nu s-ar rușina nici cea dintâi cofetărie din Paris” și „Lancelot nu uită ca, în mijlocul degustării celor mai luxoase dulciuri...”³⁹.

Vorbind despre paznicii drumurilor refăcute din Principat, probabil și datorită recunoașterii unei serii întregi de elemente familiare lui, Sămi îi admiră pe „păzitorii valahi ai ordinii, pe cai mărunți specifici locului. Poartă haine de husari maghiare, cu negru și șnur roșu, pantaloni strâmți albi și cu cizme înalte maghiare de călărie”⁴⁰.

Epuizând și registrul modernității, este de prisos să mai amintim că acesta din urmă este mult mai puțin bine reprezentat decât acuzele privind retardarea, pentru Sămi Lajos anumite chestiuni politice curente devin evidente: „Valahii s-au angajat să îndeplinească lucruri mărețe. Boierii, a căror buruiănă este în întreaga țară, s-au specializat în uneltiri și vor să înfăptuiască o mare «împărăție daco-romană». Planul este foarte frumos, doar că în această chestiune întreaga Europă, și în mod special națiunea noastră, are un cuvânt de spus. Și peste toate acestea, deja însăși Moldova s-a săturat într-atât de unirea sa cu Valahia, încât speră din nou la vechea sa autonomie. Când senatorii moldoveni s-au adunat în iulie 1867 și au revendicat, au trimis trupe din Valahia împotriva lor și au interzis pe conspiratori, care au vrut să fie mijloacele unei atât de periculoase «vânzări de țară». Și în mijlocul unor asemenea relații îndrăznesc românii să viseze la «panromanism»”⁴¹.

Iată deci, de ce concluzia finală emisă de autor nu vine decât ca o încheiere logică la această expunere de date privind retardarea și modernitatea culturală românească: „Prezentarea noastră fără pretenții se încheie cu aceste recomandări sincere și binevoitoare, ca înainte ca vecinii noștri valahi să se uite în alte părți, să recunoască cu

*cât mai necesare sunt reformele interne și educarea poporului, decât acele utopii de neînțeles daco-romane și acele speranțe deșarte și creatoare de agitații!*⁴²

Deși este evident pentru noi astăzi că „instrumentarea acestui dosar” a fost una subiectivă, motivată de circumstanțele nevoii resimțite de partea maghiară în a liniști „iredenta” românească (zilele Pronunciamentului nefiind chiar așa de îndepărtate de momentul scrierii articolului supus interpretării), două întrebări, neformulate explicit în text, dar tacite, își caută răspunsul:

- Tradiționalism sau retardare culturală?
- Modernitate sau „forme fără fond”?

Traditionalism and Modernity in Romanian Society as are they considered in a Travel Description from Second Half of the 19 th Century.

“Images from Romanian Country” considered by Sámý Lajos at 1870 (Abstract)

In the second half of the 19 th century the habit of travel descriptions was popular between hungarian journalists. One of those travel description is about the Romanian Country, as it was then. The study follow the pattern of the two issues described in the article: traditionalism and modernity. From the analize of these issues as they are reflected by Sámý Lajos it is obvious that modernity was less evident for hungarian writer, and traditionalism in the romanian society in 19 th century was the prevailing particularity about Romania for an foreign traveler.

Note

¹ Enumerăm dintre acestea: *Hazunk* (Casa noastră), *Hazánk és Külföld* (Casa noastră și străinătatea), *Hazánk* (Casa noastră), *Magyarország és Erdély Képekben* (Ungaria și Ardealul în imagini), *Magyarország Képekben* (Ungaria în imagini), *Magyarország és a Nagyvilág* (Ungaria și lumea mare), *Nagy Világ Képekben* (Lumea mare în imagini), *Ország Tükre* (Oglinda țării), *Vahot Imre Nagy Képes Naptára* (Calendarul cu imagini mari al lui Vahot Imre).

² Melinda Mitu, *Problema românească reflectată în cultura maghiară din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2000, *passim*.

³ Sámý Lajos, *Képek Oláhországból*, „Jó Barát”, 1870, II, p. 110 – 126.

⁴ S. M. s-a născut în februarie 1843 la Zalău și a murit în 25 februarie 1878 la Budapesta în urma unei boli grave. A studiat la Cluj, Budapesta. A lucrat în cadrul ministerelor de finanțe și al muncii din anul 1868.

⁵ Sámý Lajos, *Képek Oláhországból*, „Jó Barát”, 1870, II, p. 112.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem.*

⁸ Sămi L., *op. cit.*, p. 112 – 113.

⁹ *Ibidem*, p. 113.

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem*, p. 114 – 115.

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem*, p. 117.

¹⁶ *Ibidem*, p. 118.

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem*, p. 119.

¹⁹ *Ibidem*, p. 119 – 120.

²⁰ *Ibidem*, p. 120.

²¹ *Ibidem*, p. 121.

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem*, p. 122.

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem*, p. 124.

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem*, p. 124 – 126.

³⁴ *Ibidem*, p. 110.

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem*, p. 112.

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem*, p. 113.

³⁹ *Ibidem*, p. 118.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 120.

⁴¹ *Ibidem*, p. 111.

⁴² *Ibidem*, p. 126.

120 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA FILIALEI BRAȘOV A BĂNCII „ALBINA” DIN SIBIU (1882 – 1948).

[ETAPE DE DEZVOLTARE, PERSONALITĂȚI CONDUCĂTOARE, ROLUL SOCIAL-ECONOMIC NAȚIONAL]

Înființarea și activarea Băncii „Albina” din Sibiu în anii 1871 – 1872, prima instituție modernă de credit a românilor transilvăneni organizată ca societate anonimă pe acțiuni, este rezultatul unui complex de factori social-economici, culturali și politici apăruiți și dezvoltăți după revoluția din 1848 – 1849 în societatea românească din Transilvania. Refuzul românilor de a recunoaște actul dualist din 1867, care sancționa unirea Transilvaniei cu Ungaria, a dus la epurarea burgheziei românești din funcțiile publice pe care le ocupase, mai ales după 1860. În consecință, dacă dorea să-și păstreze naționalitatea, să se afirme, trebuia să-și îndrepte atenția spre sectoarele profesiunilor libere sau economice. Independența economică dublată îndeaproape de un grad de cultură tot mai înalt putea asigura acea independență a gândurilor și, în perspectivă, opțiunea politică adecvată interesului național.

În acest context, crește în ritm accelerat numărul învățătorilor, preoților, profesorilor, avocaților, ziaristilor, chiar a medicilor, contabililor și economiștilor, inginerilor. Lipsa de capital și obstrucția guvernelor maghiare nu permit tinerei burghezii românești să se implice în mod serios în industrie și comerțul de mare anvergură. Se va orienta, însă, spre sectorul agricol și, legat de el, spre înființarea de instituții de credit¹.

Primul deceniu din activitatea Băncii „Albina” a fost unul al căutărilor și începuturilor de consolidare, pe fondul unei grave și serioase crize economice cu care se va confrunta Austro-Ungaria, aproape continuu, până în 1879 – 1880. Acum, banca din Sibiu își va definitiva organizarea de tip clasic, capitalistă, renunțând la reuniunile de credit pentru participanți – în fond niște cooperative de credit care activau în corpul unei societăți anonime pe acțiuni (1875), își va dezvolta tipuri de operațiuni financiar-bancare specifice unei bănci (scontul cambial, lombardul, creditele ipotecare, creditele fixe cu acoperire ipotecară, creditul în cont-curent, împrumuturile pe produse, reescontul, emiterea de scrisuri funciare ce sunt acceptate spre lombardare la filialele din Sibiu și Brașov a Băncii Austro-Ungare), face primele tatonări la București în vederea unei colaborări cu Societatea de asigurări „Dacia”, chiar pentru înființarea unei filiale proprii în Capitala României Mici².

Cucerirea independenței de stat și proclamarea Regatului României, respectiv înființarea Băncii Naționale a României (1880), au fost momentele politice și economice decisive care au determinat conducerea Băncii „Albina” de la Sibiu să privească cu tot mai multă atenție spre București. În acest context se va căuta un „cap de pod” adecvat cultivării cu eficiență a relațiilor „româno-române” pe linie financiar-bancară și nu numai.

Brașovul corespundea perfect acestui rol nu numai pentru poziția sa geografică ca punct de interferență a drumurilor comerciale ce curgeau spre el din toate marile provincii românești; pentru tradiția acestor legături cultivate de puternica și întreprinzătoare negustorie românească din Șchei; pentru cuplarea la 1882, prin pasul Predeal, a rețelelor de căi ferate din România și Austro-Ungaria. În orașul de sub Tâmpa, în rândurile negustorilor și cămătarilor români, încă din 1875 – 1876, se declanșează o acțiune care viza înființarea unei filiale locale a Băncii „Albina” din Sibiu.

În prima jumătate a anului 1876, comerciantul brașovean Ioan Gh. Ioan trimite conducerii Băncii „Albina” la Sibiu două scrisori în care arată avantajele pe care aceasta le-ar putea avea înființându-și o filială în Brașov³. Imediat, directorul executiv Visarion Roman este trimis la Brașov să sondeze realitățile locale. În raportul pe care-l înaintează Direcțiunii el precizează că „după datele și informațiile primite cu această ocazie s-ar putea deschide o filială a Institutului...cu bun folos”. Sugerează, totuși, să se amâne luarea unei decizii definitive până se vor găsi încă două persoane, pe lângă Ioan Gh. Ioan, care să poată fi angajate ca funcționari la viitoarea filială⁴.

În 1878, 1879, 1880 și 1882 brașovenii insistă din nou pentru înființarea filialei „albiniste”. După ce în primăvara anului 1880, concomitent cu încetarea crizei economice în imperiul dualist, se înființează mai întâi o agentură, la 1 august 1882 se activează Filiala Brașov a Băncii „Albina”. Între timp au fost selectați funcționarii și cenzorii necesari, au fost redactate regulamente și normative ce urmau să stea la baza activității filialei, s-au stabilit tipurile de operațiuni financiar-bancare ce urmau să fie practicate și dobânda ce se va percepe de la clienți. Primii funcționari ai filialei sunt : Teochar Alexi – fost secretar la „Erste siebenbürgische Bank zu Kronstadt” – numit dirigente (director – n. n), Nicolae Petra-Petrescu – fost casier la Centrala din Sibiu – casier și dirigent-adjunct, George Popasu – funcționar. Delegat al Direcțiunii pe lângă filială este numit Diamandi Manole; delegat-adjunct G. B. Popp, iar după demisia acestuia – Constantin Popasu ; jurisconsult Iosif Pușcașiu; cenzori: Mihăilă Stănescu, Ioan Dușoiu, Eduard Günther, Fridrich Ridely, Lázár Gerő, Constantin Popasu. Observăm că, în afară de N. Petra-Petrescu, tot personalul care asigura activitatea și controlul filialei era localnic, ridicat în majoritatea lui din rândurile tinerei burghezii românești⁵.

Primul sediu al filialei „albiniste” din Brașov, între 1 august – 1 decembrie 1882, a fost în casa lui Albert Schmidt de pe strada Vămii nr. 12⁶. De la 1 decembrie 1882 sediul se mută în casa Plecker din Piața Sfatului⁷, iar din octombrie 1886 în Casele Fondului Iuga⁸.

În „ajunul introducerii celor mai ponderoase operațiuni”, la scurtă vreme după înființarea Filialei, dirigentul Teochar Alexi își dă demisia la 27 septembrie 1882, fiind eliberat din funcție de la 1 octombrie⁹. Noul dirigent este ales în persoana lui Ioan Gh. Ioan, descendent dintr-o veche familie de negustori brașoveni, absolvent al Academiei de comerț din Viena, fost președinte al „Gremiului românesc de comerț levantin” din localitate. El va conduce Filiala până la 28 martie 1887¹⁰.

Tipurile de operațiuni financiar-bancare activate sunt: depunerile spre fructificare, scontul cambial, împrumuturile pe efecte, creditele în cont curent, creditele cambiale cu acoperire ipotecară, împrumuturile pe mărfuri – mai ales pe cereale, lână, piei tăbăcite sau crude, ceară, scânduri, etc. Împrumuturile pe mărfuri au devenit, mai ales după amenajarea antrepozitelor din gara Brașov în 1885, tipul specific de credite pe care-l va acorda numai această filială. După doi ani de activitate încheiați cu bilanțuri deficitare, din 1884 Filiala obține primele beneficii continuu sporite în anii următori¹¹.

O nouă etapă în dezvoltarea Filialei, cea mai prosperă din istoria ei de până la 1918, este legată de numele și activitatea noului dirigent Valeriu P. Bologa (1 octombrie 1887 – 23 mai 1899). Ea se suprapune aproape complet peste prima parte din îndelungata și fructuoasă perioadă a directoratului lui Partenie Cosma în fruntea Centralei de la Sibiu (1 ianuarie 1886 – 1 ianuarie 1916).

Valeriu P. Bologa s-a născut la Sibiu în familia avocatului Iacob Bologa, fost consilier la Cancelaria aulică a Transilvaniei, unul dintre cei 7 membri fondatori ai Băncii „Albina”, mai apoi prim-vicepreședinte (1872 – 1874) și președinte (30 iulie 1874 – 30 mai 1888) al acesteia. Studiile medii le face la Sibiu, Cluj și Viena, pentru ca în 1878 să obțină diploma de inginer al Politehnicii din Viena.

După satisfacerea stagiului militar rămâne în cadrele active ale armatei ca inginer de căi ferate, până în toamna anului 1885. La 1 ianuarie 1886 ocupă prin concurs postul de secretar al Băncii „Albina” din Sibiu. După o scurtă specializare în probleme de contabilitate, afaceri de antrepozite și zarafie la două importante bănci vieneze : „Unionbank” și „Wiener Sparkassa”, este numit dirigentul Filialei din Brașov al Băncii „Albina”.

După o atentă radiografie a activităților Filialei, Valeriu P. Bologa trece la o structurală reorganizare a acesteia. Ca urmare, deficitul de aproape 9.000 fl. înregistrat la sfârșitul anului 1887 se amortizează în anul următor, din 1889 înregistrându-se beneficii. Creditele vor fi dirijate în primul rând spre clientela românească din zonă, agricultori, crescători de animale, comercianți, dar și spre secuii și sașii din Țara Bârsei care apreciază promptitudinea și egalitatea de tratament cu care le sunt onorate solicitările de credite. Tânărul director își propune să depășească activitatea de rutină în care se cantonase până atunci Filiala, propunând noi tipuri de afaceri orientate spre industrie, comerțul cu țitei brut, rafinarea petrolului, exploatarea pădurilor, tranzitul de mărfuri pe căile ferate, construcții, înființarea unei societăți de asigurare cu capital românesc. Foarte îndrăzneț pentru acele vremuri considerăm planul său de realizare a unor legături directe de afaceri cu marile centre financiare din apusul Europei: Londra, Berlin, Paris, Triest. El consideră că, în acest caz, pe

lângă certe avantaje materiale, Banca „Albina” ar dobândi și un prestigiu pe măsură¹². De o atenție deosebită se bucură relațiile cu România și sistemul financiar-bancar coordonat de B. N. R. Valeriu P. Bologa cere Sibiului să-i acorde filialei Brașov un „monopol” al afacerilor cu Bucureștii. Semnificativ este faptul că dirigentul brașovean pune pe primul plan „...folosul moral românesc național dacă Albina ar prinde rădăcini în România...legând astfel România austriacă-ungară cu România liberă prin o legătură importantă economică. Acest tablou – scria în continuare V. P. Bologa – se poate ilustra cu colori vii și frumoase și această idee e sublimă, e măreață”¹³. Din profiturile băncii, Valeriu P. Bologa a solicitat ajutoare bănești substanțiale pentru sprijinirea școlilor, bisericilor, altor instituții culturale românești din Țara Bârsei. De o atenție deosebită s-a bucurat Școala comercială superioară românească din Brașov, veritabilă pepinieră de contabili și funcționari pentru sistemul bancar românesc din Transilvania și Regatul României¹⁴.

La prematura sa dispariție din viață, Valeriu P. Bologa lasă la Brașov, acest „...suburbii al Bucureștilor”¹⁵ – cum își eticheta orașul prin prisma rolului economic, cultural și politic pe care-l juca în relațiile „româno-române”, o filială puternică, modern organizată, care prin profiturile anuale realizate se situa pe locul trei în rândul celor aproximativ 100 de institute de credit românești¹⁶, imediat după Centrala de la Sibiu și Banca „Victoria” din Arad. Urmașii săi: Nicolae Petra-Petrescu (mai 1899 – 1 ianuarie 1903, Dr. Nicolae Vecerdea (1 ianuarie 1903 – 1 ianuarie 1913), iar apoi Dr. Tiberiu Brediceanu – nu au avut decât să-i continue linia trasată și să facă mici corecturi organizatorice în funcție de evoluția legislației în domeniu, respectiv directivele Centralei din Sibiu.

Dr. Nicolae Vecerdea va conduce Filiala într-o perioadă foarte frământată economic și politic. Pe fondul unei crize economice aproape continue ce va marca Europa Centrală, prevestitoare a izbucnirii războiului mondial, Filiala din Brașov a Băncii „Albina” își revizuieste toate tipurile de afaceri în funcție de rentabilitatea și profiturile pe care le aduceau. Astfel, comerțul cu cereale în regie proprie, marcat de pierderi, este lichidat în 1905, în timp ce antrepozitele din zona gării Brașovului sunt complet reorganizate, ceea ce duce la o creștere substanțială a rentabilității lor. Raionul de activitate al Filialei se extinde și asupra comitatelor Târnava Mare, Făgăraș și Odorhei. În 1907 are loc o profundă reorganizare internă (ultima se făcuse în 1896) ceea ce-i facilitează Filialei o aducere în pas cu cerințele vremii și forța de a face față unei acerbite concurențe venite din partea a numeroase bănci și cooperative de credit maghiare, săsești și românești din Brașov și împrejurimile acestuia. Relațiile de afaceri cu România continuau să se deruleze prin Brașov, ceea ce-l determină pe dirigent să repună pe tapet mai vechea propunere a predecesorilor săi de-a se înființa o filială a Băncii „Albina” la București. Din păcate cu același insucces ca în anii precedenți¹⁷.

Cel mai longeviv director al Filialei Brașov este indiscutabil Dr. Tiberiu Brediceanu (1 ianuarie 1913 – 31 octombrie 1935). Fiu al cunoscutului om politic Coriolan Brediceanu, avocat și membru în conducerea P. N. R. între anii 1881 – 1882, și nepot al lui Constantin Rădulescu, o altă personalitate a românilor

bănățeni, cu merite deosebite în acțiunea de înființare a Băncii „Albina” – Tiberiu Brediceanu studiază științele juridice la Universitatea din Bratislava. Tot aici își obține și doctoratul. Din 1 ianuarie 1903 devine secretar al Băncii „Albina” din Sibiu. Din această postură este trimis, împreună cu un alt coleg – Eugen Vancu, în ianuarie 1912, în S. U. A. pentru a înființa o filială a Băncii „Albina”. După eșuarea acțiunii¹⁸ va fi numit în fruntea Filialei din Brașov.

Directoratul lui Dr. Tiberiu Brediceanu este unic în felul său și prin importanțele, decisele evenimente politice care l-au marcat, realizând tranziția de la „era maghiară” la „era românească”.

În timpul războiului mondial, toate filialele Băncii „Albina”, mai puțin Centrala, înregistrează pierderi. Un anumit reviriment se petrece doar la sfârșitul primului semestru al anului 1918, când se consemnează mici profituri¹⁹.

Din toamna anului 1915, pe măsura accentuării asupririi naționale, o serie de funcționari ai Băncii „Albina”, în primul rând ai Filialei Brașov, se refugiază în România pentru a scăpa de persecuții. Este cazul brașoveanului Teodor R. Popescu, acuzat de spionaj în favoarea României și supus unei serii de percheziții la domiciliu. Se mai refugiază în Țară: Iuliu Enescu, Octavian Goga, Aurel Esca, Constantin Bobancu, Vasile Lacea și Nicolae Petra-Petrescu. În scurtul răstimp al administrării Brașovului de către armata română, în toamna anului 1916, Dr. Nicolae Vecerdea va îndeplini funcția de director de poliție. Odată cu retragerea ostașilor români, o serie de funcționari activi, pensionari și practicanți, originari din Brașov, se refugiază în România. Este cazul lui Ion Murăroiu, Radu Ardelea, Iosif Moldovan, Traian Gămulea, Traian Chicomban, Dr. Nicolae Vecerdea, Valeriu Ūvegheș, Ion Avrigan, George Dima, Dr. Iancu Mețeanu, Iosif Pușcariu. Conducerea Băncii „Albina” va fi constrânsă de realitățile politice ale momentului să ia măsuri contra foștilor săi funcționari dezaprobând „faptele” lor, suspendându-le pensiile și ajutoarele pentru familiile rămase acasă. În toamna anului 1918, Banca revine asupra sancțiunilor, reîncadrându-și funcționarii în vechile drepturi, apreciind patriotismul de care au dat dovadă în anii 1915 – 1916.

Încă la 9 mai 1916 Filiala Brașov va fi pusă sub controlul poliției de graniță, care îi va verifica cu strictețe întreaga activitate și corespondență. Intrarea României în război obligă Centrala din Sibiu, filialele Brașov, Dumbrăveni și Mediaș, împreună cu toate valorile, să-și fixeze temporar sediul la Budapesta în clădirea „Băncii comerciale maghiare”. Chiar dacă în decembrie 1916 vor reveni la vechile sedii, activitatea lor va reintra în normal doar în primăvara anului 1918. În afara perioadei din toamna anului 1916, Dr. Tiberiu Brediceanu și colegii săi de birou și-au respectat obligațiile de serviciu, deservindu-și clientela cu întreg profesionalismul și solicitudinea ce-i caracteriza²⁰.

Pe măsura destrămării imperiului dualist, a victoriei revoluției în toamna anului 1918, Filiala din Brașov a Băncii „Albina” refuza controlul poliției maghiare²¹, primește cu bucurie armata română eliberatoare, se implică în activitatea de organizare a administrației și instituțiilor statului român. Încă în februarie 1919, Dr. Tiberiu Brediceanu va fi solicitat de către Consiliul Dirigent, „Resortul cultelor și al instrucțiunii publice”, să accepte să colaboreze în vederea „organizării unei secții a

artelor”. Pentru aceasta conducerea Băncii „Albina” îi apobă un concediu fără salariu, pe timp de șase luni, cu începere din 1 februarie²². La 31 august 1919, Dr. Tiberiu Brediceanu solicită un nou concediu până în februarie 1920 „pe durata încredințării sale cu conducerea resortului pentru ocrotiri sociale” din cadrul aceluiași Consiliu Dirigent²³.

Paralel cu îndeplinirea obligațiilor de ministeriabil, dirigentul Filialei Brașov face Centralei din Sibiu o serie de propuneri în vederea reorganizării activității Filialei și acomodării la noile realități economice și politice²⁴. Chiar dacă Consiliul de administrație de la Sibiu se dovedește foarte înțelegător, sesizăm, totuși, o anumită nerăbdare a acestuia privind reînceperea activității dirigentului la Filială, în condițiile în care afacerile bancare erau în plină explozie iar forța de muncă funcționarească era copleșită de sarcini²⁵. La 1 martie 1920, Dr. Tiberiu Brediceanu anunță revenirea definitivă la birou, chiar dacă solicită și i se aprobă ca „totodată [...] din interese naționale de stat să poată sta timp mai îndelungat și în Cluj pentru a se îngriji de bunul mers al resortului Ocrotirii sociale și finanțelor”²⁶.

Ultimul director al Filialei Brașov a fost Gheorghe Curcă (1 noiembrie 1935 – 1947)²⁷. Prin el se realizează lichidarea Filialei în 1947 – 1948, bunurile acesteia trecând în proprietatea statului comunist.

În România Mare, Centrala și toate filialele Băncii „Albina” existente până în 1918, alături de cele nou înființate la Cluj, București, Timișoara și Arad, vor cunoaște o puternică dezvoltare. Pe lângă finanțarea agriculturii, se deschid noi domenii pentru investiții : industria, comerțul, transporturile, asigurările.

Stadiul cercetării perioadei 1920 – 1948 din activitatea Băncii „Albina” este doar incipient. Aprofundarea problematicii, în contextul evoluției economiei statului național unitar român și al realităților politice internaționale, este un obiectiv pe care ni-l propunem în următorii ani.

În concluzie, considerăm că putem reliefa câteva coordonate esențiale care au stat la baza activității primei filiale a Băncii „Albina” din Sibiu de-a lungul celor 65 de ani de existență în Brașov.

Până în 1918, prin creditele acordate clientelei românești, a sprijinit dezvoltarea și consolidarea burgheziei naționale din Țara Bârsei. Țăranilor le-a facilitat cumpărarea unor suprafețe însemnate de pământ arabil și păduri, proprietate ale moșierimii maghiare. Meseriașilor, negustorilor și intelectualilor le-a permis să-și cumpere imobile, să-și sporească veniturile bănești. Școlile, presa și alte instituții culturale românești au primit ajutoare bănești din așa-numita „cotă de cultură și binefacere”. Creșterea puterii economice și a gradului de cultură a românilor din zonă au constituit temelia solidă a afirmării sentimentului național, a accentuării luptei politice pentru drepturi naționale, apropiere și unire cu Regatul României.

În România Mare, filiala „albinistă” din Brașov își va diversifica paleta afacerilor implicându-se în domenii economice de neconceput până în 1918. Statul îi devine un aliat în eforturile de modernizare și diversificare a tipurilor de operațiuni bancare.

Pe parcursul întregii sale existențe, atât înainte cât și după 1918, nu a făcut nici

o discriminare între clienți din rațiuni etnice, religioase sau sociale. Creditele erau condiționate numai de bonitatea gajurilor oferite de debitori drept garanții.

În birourile Filialei din Brașov a Băncii „Albina” s-au format generații de tineri specialiști care au întregit o categorie socio-profesională mai aparte, lumea funcționarilor de bancă, indispensabilă dezvoltării unei reale economii de piață.

Într-un centru urban cu majoritate neromânească, mai exact săseacă, uneori cu accente exclusiviste, Filiala Brașov a Băncii „Albina” din Sibiu și-a onorat calitatea de instituție națională a românilor din zonă.²⁸

120 Jahre seit der Gründung der Filiale Kronstadt (Brașov) der Albina – Bank in Hermannstadt (Sibiu) (1882 – 1948).

(Entwicklungsphasen, Leiter, national und sozial-ökonomische Bedeutung) (Zusammenfassung)

Zwischen den Jahren 1871 – 1872, wird in Hermannstadt (Sibiu) die erste rumanische Kredit-Bank gegründet, unter rumanische Albina-Bank.

Seit dem 1875 – 1976 begint die stake bürgerliche Klasse aus Kronstadt (Brasov) die notwdigen Shritte zur Gründug einer Filiale in der Stadt am Fusse der Zinne zu unternehmen. Die geographische lage Kronstads,an der Kreuzweg der Handelsstrassen der drei rumanischen Provizen,die wachsenden Afrage nach Krediten von Seiten der rumanischen Bevölkerung des Brezenlandes,bewikt die Gründung der Bankfiliale in Kronstadt, in Jahre 1882.

Die Entwicklung dieser Filiale wird vom Standpunkt ihrer Leiter verfolgt: Teochar Alexi (1 August – 1 Oktober), Ioan G. Ioan (1882 – 1887), Valeriu P. Bologa (1887 – 1899), Nicolae Petra-Petrescu (1899 – 1903), dr. Nicolae Vecerdea (1903 – 1913), dr. Tiberiu Brediceanu (1913 – 1935) und Gheorghe Curca (1935 – 1947/48). Die Erweiterung der Beshäftstypen, die engen Beziehungen mit der rumanischen Königreich, die Modernisierungstätigkeiten, von Eingien Leitern erfordert, werden aus der Kronstädter Filiale der Albina Bank das dritte rumanische Kredit – Institut aus Sibenbürgen bis 1918 machen.

Die Filiale unterstützte mit wirtschaftlichen Krediten die ökonomische Entwicklung der Bauernschaft, der Handwerker, die Handelsleute und der rumänischen Intellektuälität aus dem Umkreis, der Kulturinstitutionen (Shulen, Kirchen, Bibliotheken u.s.w), aber auch Sachsen und Sekler, die Bankdieste in Anspruch namen.

In Gross Rumänien kennt die Bankfiliale Albina eine ausgezeichnete Entwicklung, die ihre Geschäftstypen aus Industrie – und Handelsgebieten erweitert.

Durch Arbeit und Ernst Ragte die Filiale Unter den sächsischen und ungarischen

Banken aus Kronstadt (Brasov) und dem Burzenland Herver, was auch den sitz der Bank zwischen 1886 und 1948 auf, im sächsischen Zentrum, dem Rathausplatz, in Kronstadt (Brasov) Nr. 20 erklärt.

Note

- ¹ Mihai D. Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională a românilor transilvăneni (1871 – 1918)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 25 – 30.
- ² *Ibidem*, p.52 – 71, 184 – 187.
- ³ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Sibiu, Fond Banca „Albina”, volum III, anul 1876, conclud nr. 86 (în continuare: A.N. – D.J.S., F.B.A., III, 1876, 86).
- ⁴ *Ibidem*, III, 24 VII, 1876, 89.
- ⁵ Mihai D. Drecin, *Înființarea Filialei din Brașov a Băncii „Albina”*, în „Lucrări Științifice”, Seria Istorie, Oradea, 1973, p. 85 – 88.
- ⁶ Astăzi str. Mureșenilor, fostă 7 Noiembrie. Cf. Arhivele Naționale – Direcția Județeană Brașov, Fond nr. 145, pachet 1 – 8, dosar 2, fila 36 (în continuare A. N. – D. J. B., F. 145, p. 1 – 8, d. 2, f. 36); A. N. – D. J. S., F.B. A., IV, 26 V 1882, 129; „Gazeta Transilvaniei”, (Brașov), an XLV, 1882, nr. 82.
- ⁷ A.N. – D. J. B., F. 145, p. 1 – 8, d. 2, f. 36; A. N. – D. J. S., F. B. A., IV, 8 XI 1882, 287. Precizăm că familia Plecker deținea în Piața Sfatului mai multe imobile, astăzi fiind identificate cu certitudine cele de la nr. 8 și 19. Cercetările actuale nu pot stabili cu certitudine sediul Filialei în discuție.
- ⁸ N. Petra-Petrescu, *Monografia Institutului de credit și economii „Albina”, 1872 – 1897*, Ed. Institutului „Albina”, Sibiu, 1897, p. 56 – 57. Astăzi în Piața Sfatului nr. 20.
- ⁹ A. N. – D. J. B., F. 145, p. 1 – 8, 29 IX 1882, d. 2, f. 21, 27 IX 1882, d. 2, f. 22; A. N. – D. J. S., F. B. A., IV, 29 IX 1882, 50.
- ¹⁰ A.N. – D. J. B., F. 145, p. 1 – 8, 1887, d. 8, f. 22 – 25; A. N. – D. J. S., F. B. A., VII, 28 III 1887, 128.
- ¹¹ Mihai D. Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională...*, p. 80 – 81.
- ¹² Mihai D. Drecin, *Valeriu Bologa – director al Filialei din Brașov a Băncii „Albina” (1887-1899)*, în „Cumidava”, Brașov, 1974 – 1975, p. 158 – 163.
- ¹³ *Idem*, *Două scrisori inedite ale brașoveanului Valeriu Bologa în legătură cu relațiile dintre Banca „Albina” și România*, în „Lucrări Științifice”, Seria B, Istorie, Oradea, 1974, p. 31 – 32.
- ¹⁴ *Idem*, *Valeriu Bologa – director al...*, p. 159.
- ¹⁵ A. N. – D. J. B., F. 145, p. 9 – 11, d. 10, 1889, f. 119 – 129, 133.
- ¹⁶ Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc din Transilvania (1872 – 1918)*, Ed. Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș, 1999, p. 250 – 273.
- ¹⁷ Mihai D. Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională...*, p. 130 – 132, 199 – 200.
- ¹⁸ *Idem*, *Banca „Albina” din Sibiu între New-York și București (1911 – 1912)*, în “Anuarul

Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, XXVIII, 1987 – 1988, p. 335 – 349.

¹⁹ *Idem*, Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională..., p. 209.

²⁰ *Idem*, Banca „Albina” din Sibiu în anii primului război mondial (1914 – 1918), în „Lucrări Științifice”, Seria B, Istorie, Oradea, 1977, p. 81, 79, 80.

²¹ A. N. – D. J. S., F. B. A., XXI, 6 XI 1918, 184.

²² *Ibidem*, 1919, 27.

²³ *Ibidem*, 29 X 1919, 481.

²⁴ *Ibidem*, 23 IV 1919, 101.

²⁵ „Întrucât încredințarea politică a Consiliului Dirigent ar înceta mai curând, Dr. Brediceanu este invitat a-și ocupa **imediat** (sub. n. – M. D.) postul la filială, unde se simte lipsă de dânsul”. Cf. *Ibidem*, 29 X 1919, 481.

²⁶ *Ibidem*, XXII, 6 III 1920, 192.

²⁷ Ioan Lupaș, *Monografia Băncii „Albina” S. A.*, în Arhiva Mitropoliei Ortodoxe Române Sibiu, Fond: Mihai M. Veliciu, nr. 33 (în mss.).

²⁸ Comunicare susținută în cadrul simpozionului „Comerț, industrie și bănci în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. 120 de ani de la înființarea Filialei Brașov a Băncii „Albina”, organizat de Consiliul Județean Brașov, Universitatea din Oradea, Muzeul Județean de Istorie, Brașov, 20 septembrie 2002. Cu acest prilej, pe clădirea din Piața Sfatului nr. 20, unde și-a avut sediul Filiala Brașov a Băncii „Albina” între anii 1886 – 1948, s-a dezvelit o placă comemorativă dedicată acestei prime instituții de credit românești din Brașov.

MĂRTURII ISTORICO-DOCUMENTARE PRIVIND MIȘCAREA NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR BRAȘOVENI – REFLECTATE ÎN EXPOZIȚIA PERMANENTĂ A MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE BRAȘOV

Argument

Această temă, atât de generoasă, a fost finalizată în cadrul expoziției permanente a Muzeului Județean de Istorie Brașov, deschisă în forma actuală în vara anului 2001. Este drept că, sub o formă superideologizantă era prezentă și în vechea expoziție de bază organizată în anul 1969 sub atenta „îndrumare” a Secției de Propagandă a C.C. al P.C.R și a muzeografilor de la Muzeul de Istorie al P.C.R. Pe parcurs s-au mai încercat câteva retușuri dar structura sălii, per ansamblu, a rămas la fel de greoaie, astfel că elementul local, cel mai important, se pierdea printre generalități lipsite de valoare. După evenimentele din iarna anului 1989 s-a manifestat o reacție inversă, în sensul dacă o asemenea temă își mai avea locul într-o expoziție muzeală. Desigur că răspunsul nu putea fi decât afirmativ din trei considerente:

- Sublinierea importanței Brașovului – drept centru al luptei naționale a românilor din Transilvania; datorită situației geografice a orașului la granița cu Principatele Dunărene și a existenței unei puternice comunități românești legată prin interese economice, culturale și religioase de românii de dincolo de Carpați această mișcare s-a manifestat încă de timpuriu, îmbrăcând forme deosebit de complexe; ea debutează în sens modern la începutul secolului al XVIII-lea când românii din Șcheii Brașovului solicită Împăratului Leopold I al Austriei acordarea de drepturi egale cu ale sașilor și continuarea relațiilor de colaborare cu Moldova și Țara Românească¹. Lista memoriilor continuă până la mijlocul secolului al XIX-lea, negustorii români solicitând Vienei măsuri urgente privind modernizarea Transilvaniei (înlăturarea breslelor, îmbunătățirea căilor rutiere, înființarea de bănci și de școli superioare comerciale etc.)². Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până la 1918 lupta națională se va amplifica, dezvoltându-se pe trei direcții prioritare: emancipare (economică, socială, culturală), rezistență în fața deznaționalizării (mai ales după instaurarea dualismului austro-Ungar în anul 1867) și solidaritate cu românii de peste Carpați. Deosebit de sugestivă este remarca făcută de Valeriu Braniște: „Și avea Brașovul un farmec deosebit pentru noi (Valeriu Braniște, Virgil Onițiu și alții, pe atunci tineri profesori n.n.)

cari veneam din metropola maghiarismului. Brașovul de atunci trăia sufletește în România. Legat cu mii de fire, de înrudiri și de afaceri, trăia în internul său Brașovul ca parte a regatului român și numai pe dinafară erau legăturile cu Ungaria”³. În comparație cu alte zone ale Transilvaniei, Brașovul a beneficiat și în zorii epocii moderne de o puternică susținere materială venită din partea negustorilor români, primii care au înțeles că presa, învățământul și spiritul asociativ erau chestiuni vitale în afirmarea elementului românesc. Totodată ei au conștientizat că aceste deziderate puteau fi îndeplinite doar prin aportul intelectualității. Astfel, aducerea la Brașov a lui Gheorghe Barițiu și a lui Iacob și Andrei Mureșianu, tineri, formați la școlile Blajului, a însemnat un câștig imens pentru orașul de la poalele Tâmpiei. Al treilea factor este constituit din ajutoarele materiale venite din Principate și ulterior din vechea Românie. În analizarea mișcării naționale trebuie ținut cont și de faptul că de-a lungul existenței sale orașul a avut un caracter multicultural, determinat de existența a trei comunități distincte (români, germani și maghiari), cu mentalități și aspirații diferite. Deși relațiile dintre ele nu au fost întotdeauna strălucite, dat fiind cadrul general în care evolua Transilvania, în schimb a existat un spirit concurențial, cu efecte benefice, mai ales asupra românilor, care se zbăteau din răspuțeri să recupereze enormul decalaj acumulat de-a lungul secolelor.

- Salvarea mărturiilor originale legate de Marea Unire; principiul de la care s-a pornit a fost enunțat cu multe secole în urmă de către umanistul Hartmann Schedel (1440 – 1514): „Colligite fragmenta ne pereant” (nu lăsați fragmentele să piară)⁴; într-adevăr partea cea mai dificilă a constatat în găsirea de fotografii și documente originale și în armonizarea conținutului panourilor și a vitrinelor. Pentru că materialele existente în cadrul colecțiilor muzeului erau insuficiente s-a apelat la colecționarii particulari și la urmașii vechilor familii românești care cu generozitate ne-au pus la dispoziție fonduri documentare. În același spirit a fost folosit patrimoniul existent în instituțiile specializate: Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale, Biblioteca Județeană „George Barițiu”, Muzeul Primei Școli Românești din Șcheii Brașovului și Muzeul Memorial „Casa Mureșenilor”. Tuturor le mulțumim și pe această cale.
- Folosirea acestui material ca instrument de lucru (în lipsa unui ghid general al secției) pentru colegii mai tineri și pentru cei de la muzeele din Transilvania care se găsesc pe greul drum al pregătirii sau reorganizării unor expoziții permanente.

În cele ce urmează vom prezenta această temă, pe care am dorit-o modernă, echilibrată și obiectivă, accesibilă tuturor categoriilor de vizitatori, cu mențiunea că în transpunerea muzeografică s-a acordat prioritate (acolo unde a fost posibil)

izvorului pentru a înlătura unele inexactități apărute în unele lucrări contemporane cu pretenții.

Secțiunea I – Cultură națională cu puteri unite: mișcarea națională a românilor Brașov (și din Transilvania în general) s-a desfășurat sub semnul unității culturale, caracterizată printr-o intensă activitate economică, socială și culturală al cărei scop era emanciparea românilor, care din cauze obiective rămăseseră mult în urma sașilor și maghiarilor. Principalele forme organizatorice au constat în apariția de timpuriu a unor societăți care să răspundă necesităților unor categorii cât mai diverse. Astfel, prima inițiativă economico-culturală s-a realizat prin înființarea în anul 1835 la Brașov de către negustorii grupați în Gremiul Românesc pentru Comerț Levantin a Casinei Române⁵, ca societate de lectură, bursă și de petrecere a timpului liber (prima inițiativă de acest gen din țara noastră; același statut onorant de premieră l-au avut marea majoritate a celor înființate ulterior), devenită un adevărat focar al luptei naționale. Nu întâmplător, Casina Română a devenit martoră fidelă și locul de desfășurare a tuturor acțiunilor cu caracter național: în sediile acestei reuniuni s-au reunit revoluționarii români din Transilvania cu cei veniți din Moldova și Țara Românească, în timpul evenimentelor din anii 1848 – 1849; tot aici au avut loc consultări în timpul mișcării memorandiste; în anul izbucnirii Primului Război Mondial a fost arborat pentru prima dată tricolorul românesc, ca gest de grație al autorităților pentru soldații români care plecau pe front; totul a culminat cu preparativele Marelui Sfat al Țării Bârsei, prezidat de Dr. Vasile Saftu, în vederea participării delegației brașovene la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

În anul 1850, pentru atenuarea gravelor urmări pe plan social, cauzate de Războiul civil din Transilvania dar și ca moment al solidarității românești, a luat ființă Reuniunea Femeilor Române⁶, cu un rol important în educarea tinerelor fete. Reproduseri fotografice din presa vremii marchează momentul în care sub egida acestei reuniuni aflată sub conducerea Mariei Baiulescu are loc la Brașov Congresul Uniunii Femeilor Române din Transilvania și Ungaria.

Alte societăți importante au fost: Reuniunea Română de Gimnastică și Cântări (1868), prin existența corului ei fiind posibilă reprezentarea în anul 1882 a primei opere românești „Crai Nou”, Asociațiunea pentru sprijinirea învățăceilor și sodalilor români meseriași din Brașov (1869)⁷, inițiată de marele cărturar patriot Bartolomeu Baiulescu, al cărei scop era formarea de meseriași români, adică a clasei de mijloc, situată în concepția epocii între țărâtime și intelectualitate și puternicul despărțământ al „Astrei” (1870)⁸ inițiatorul unor realizări culturale de anvergură, îndreptate cu precădere spre mediul rural. Ultimelor două reuniuni se datorează apariția unor organe de presă: este vorba despre revista „Transilvania”, redactată de neobositul Gheorghe Bariț și „Meseriașul Român”, prima publicație cu caracter economic din Transilvania (1886 – 1889)⁹.

Salba de instituții se completează în mod fericit cu librăriile, editurile și tipografiile românești, cel mai important fiind Institutul Grafic fondat de frații Ciurcu. O fotografie îngălbenită de vreme îl înfățișează pe Ioan Ciurcu (1857 – 1925) într-

un grup de prieteni.

În vitrina aferentă se pot admira câteva piese de mare valoare: Albumul jubiliar al Reuniunii Femeilor Române din Brașov, unicat, comandat la Viena, un fanion original aparținând Despărțământului brașovean al „Astrei” și câteva fotografii originale reprezentându-i pe membrii corului „Reuniunii de cântări”, condus de George Dima, pe peronul gării Sinaia după concertul susținut la Peleş în fața familiei regale a României sau pe tinerii brașoveni aflați la studii în străinătate.

Secțiunea a II-a este consacrată învățământului românesc, important factor al emancipării naționale. Pentru că tema este extrem de vastă s-a insistat pe nucleul de negustori, profesori și elevi grupat în jurul gimnaziului românesc (astăzi Colegiul Național Andrei Șaguna) înființat în anul 1850. În plan central se disting chipurile fondatorilor spirituali ai prestigiosului lăcaș de învățământ: episcopul Ioan Popazu (1808 – 1889), și mitropolitul Andrei Șaguna (1808 – 1873), cărora li se adaugă portretele unor profesori și directori, personalități marcante ale Brașovului: Gavriil Munteanu (1812 – 1869), primul director, Valeriu Braniște (1869 – 1928), distins jurnalist și om politic, Virgil Onițiu (1864 – 1915), din inițiativa căruia a fost construit Internatul, Andrei Bârseanu (1858 – 1922), profesor, publicist, membru al Academiei Române și președinte al „Astrei” și Iosif Blaga, (1864 – 1937), profesor, director și luptător pentru cauza românilor din Transilvania pe plan diplomatic¹⁰.

Vitrina conține chitanțe originale, reprezentând sume de bani donate pentru ridicarea edificiului gimnaziului, aparținând negustorului brașovean Dimitrie Eremias (1812 – 1887), unul dintre primele dicționare de uz școlar elaborat de Gheorghe Bariț și Gavriil Munteanu, tipărit în anul 1853 pe banii comerciantului Rudolf Orghidan, documente personale ale lui Valeriu Braniște, precum și vestitul chipiu de „șagunist”. Pentru că în Transilvania arborarea tricolorului românesc era interzisă (singura excepție făcându-se în anul 1914) s-a găsit soluția ingenioasă a transformării lui în căptușeală tricoloră¹¹.

Secțiunea a III-a, intitulată „Solidari cu țara”, prezintă prima etapă a mișcării naționale începută în jurul lui 1700 și finalizată în anul 1848, odată cu obținerea de drepturi cetățenești, precum și aspecte ale solidarității „româno-române”, în lumina marilor evenimente ale secolului al XIX-lea, supranumit „al națiunilor”.

Un desen semnat de artistul sibian Neuhauser (al cărui original se află la Muzeul de Artă din Brașov) reprezintă alaiul junilor, evocând un episod mai vechi, prin care românii din Șchei au încercat să cucerească cetatea printr-un atac surpriză și să transforme orașul într-o „republică” românească¹².

Revoluția Română de la 1848 – 1849, în cadrul căreia Brașovul a jucat un rol deosebit, este marcată prin extrase din suplimentul literar „Foaie pentru minte, inimă și literatură” conținând printre altele: programul Adunării de la Blaj, poezia „Răsunet” semnată a...am (Andrei Mureșanu), care pusă pe muzică s-a transformat

„Deșteaptă-te române”, cel mai înflăcărat imn al revoluției și „Hora Ardealului”, considerată o primă variantă a Horei Unirii. Sub pseudonimul „Un român” se ascundea Vasile Alecsandri.

Unirea Moldovei și a Țării Românești, prin dubla alegere a domnitorului Alexandru Ioan Cuza de la 24 ianuarie 1859, a avut o rezonanță deosebită în rândurile românilor brașoveni. Portretul domnitorului, sub formă de cromolitografii (așa cum se poate vedea pe panou), constituia o prezență frecventă în casele locuitorilor orașului. Cea mai sugestivă rămâne reflectarea acestui eveniment în conștiința omului de rând, consemnată de prezența pe o ladă de zestre pictată în Șcheii Brașovului a unei „Hore a Unirii”.

Războiul de Independență (1877 – 1878)¹³ a avut un puternic ecou în rândurile românilor brașoveni, capacitând energiile acestora pe toată durata desfășurării lui. S-au format comitete pentru ajutorarea soldaților răniți, prin intermediul cărora s-au colectat sume mari de bani, sumele expediate pe adresa Crucii Roșii din București (așa cum demonstrează mandatele originale expuse) depășeau suma de 22.000 franci aur. Sufletul acestor acțiuni de solidaritate a fost negustorul român Diamandi Manole¹⁴ (1833 – 1899), principalul finanțator al mișcării naționale, urmărit îndeaproape de agenții secrete ai regimului austro-ungar. Victoriile tinerei armate române obținute la Plevna și Grivița au fost amplu relatate de presa brașoveană.

Vizitele unor delegații brașovene în capitala regatului român cu diferite prilejuri erau frecvente: două fotografii originale le-au imortalizat. Într-una se remarcă prezența unui grup compact de brașoveni la expoziția jubiliară din 1906 iar cealaltă îi reprezintă pe brașoveni la un congres al Ligii Culturale¹⁵.

Alte mărturii referitoare la această temă apar în cele două vitrine: câteva numere din publicația periodică „Neamul Românesc”, adresată de Nicolae Iorga românilor din provinciile asuprite și intrată în Transilvania clandestin, o curea simbolică a Unirii Principatelor, mai multe medalii și două albume, de mare valoare documentară, dedicate armatei române și Războiului de Independență. Atrage atenția și un exemplar tipărit al Replicii, redactată de A.C. Popovici¹⁶, document de rezonanță europeană; harta etnografică anexată demonstra faptul că românii din Transilvania istorică, Banat și părțile ungurene alcătuiau populația majoritară¹⁷.

Secțiunea a IV-a se constituie într-o sinteză a principalelor evenimente petrecute în timpul Primului Război Mondial¹⁸. Tributul de sânge pe care soldații și ofițerii români, înrolați în armata austro-ungară l-au dat pe fronturile din Galiția și Italia este sugerat printr-o diplomă originală aparținând infanteristului Filemon Groza (1900); o însemnare ulterioară indică faptul că acest ostaș a căzut în Galiția. Alcătuirea Legiunilor de voluntari din rândurile prizonierilor români și episodul cu multiple semnificații, cunoscut sub numele de „Proclamația de la Darnița” sunt la rândul lor ilustrate printr-o suită de fotografii și documente. Tot prin intermediul imaginii este pus în evidență și un alt aspect: acela privind ocuparea vremelnică a Brașovului de către trupele române în vara anului 1916; explozia de bucurie a românilor brașoveni a fost umbrită de un eveniment tragic, prin care au fost sfidate

regulile războiului; este vorba despre masacrarea unui batalion românesc în zona Bisericii Sf. Bartolomeu. Locul masacrului a rămas cunoscut sub numele de „Tranșeea morții”. După retragerea armatei române din Brașov, locuitorii orașului (români) au avut mult de suferit; unii s-au refugiat în România, fiind trimiși ulterior în diferite misiuni diplomatice în marile capitale europene unde au desfășurat o activitate rodnică în sprijinul unității naționale, în timp ce alții au cunoscut calvarul închisorilor și lagărelor din Ungaria și Transilvania, așteptând o judecată care, în multe cazuri n-a mai avut loc¹⁹.

Vitrina atașată panoului conține mărturii documentare originale din această perioadă: fotografia Virginiei Braniște²⁰ (sora lui Valeriu Braniște), ca soră de caritate la Spitalul Militar din Brașov, cărți poștale trimise de patriotul Ilie Savu, aflat în închisoarea de la Cluj, familiei sale, în care descria (atât cât îi permitea cenzura) suferințele compatrioților săi, un anuar al celor decorați cu ordinul Mihai Viteazul, provenit de la colonelul Gheorghe Strat, brașovean prin adopțiune, al cărui eroism manifestat în luptele de la Mărășești a fost răsplătit cu această prestigioasă decorație. Arme, piese de uniformă, o lădiță de muniții și un apel original adresat soldaților români de a se alătura armatei române completează conținutul vitrinei.

Secțiunea a V-a are ca temă centrală actul de la 1 Decembrie 1918, moment culminant al luptei pentru unitate națională. Fotografii și documente reliefează deopotrivă desfășurarea evenimentelor revoluționare din Țara Bârsei, în condițiile destrămării Imperiului Austro-Ungar. În ziua de 20 octombrie/2 noiembrie s-a hotărât înființarea SFATULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN ȚARA BÂRSEI, având în componență un comitet executiv alcătuit din 12 personalități brașovene și 23 de membri, reprezentând comunele din jur. Ca președinte al acestui organism a fost ales protopopul Vasile Saftu. La scurt timp era constituit CONSILIUL MILITAR ROMÂN DIN ȚARA BÂRSEI, în componența căruia intrau atât gărzile militare cât și civile²¹. Scopul celor două consilii consta în: preluarea administrației județene de la vechile autorități austro-ungare (care între timp părăsiseră Brașovul); asigurarea ordinii publice, a siguranței persoanelor și a bunurilor acestora până la ținerea adunării plebiscitare. Tot în această perioadă a apărut și „Glasul Ardealului”, ziar informativ și de opinie, oficiosul Sfatului Național.

Credenționalele, documente prin care toate comunele Țării Bârsei își desemnau delegații care urmau să-i reprezinte la Alba Iulia au fost expuse selectiv, din lipsă de spațiu. De pe actualul teritoriu al județului Brașov (care înglobează pe lângă districtul Țării Bârsei, Țara Făgărașului și o parte din Târnava Mare) au participat la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 82 de delegați, reprezentând protopopiate, asociații economice și culturale, școli superioare, gărzii naționale, cercuri electorale etc. Documentele expuse se completează cu „Hora de la Săcele”, singura mărturie locală a sărbătoririi zilei de 1 Decembrie, care s-a păstrat la un colecționar particular din Brașov.

Vitrina din dreptul panoului cuprinde fotografiile originale ale unor delegați brașoveni la Alba Iulia, o eșarfă pe care au primit-o militarii români de la populația pragueză în semn de omagiu pentru contribuția acestora la alungarea autorităților habsburgice și o uniformă provenită de la căpitanul G. Mironescu, participant la adunarea din orașul unirii.

Secțiunea a VI-a este dedicată familiei regale a României, Regelui Ferdinand și Reginei Maria, al căror ideal suprem a fost unirea tuturor românilor. Un număr al ziarului local „Gazeta Transilvaniei”, apărut în chenar tricolor²², relatează despre vizita perechii regale efectuată în anul 1919 la Brașov; mai multe reproduceri după fotografii de epocă evocă momentul Încoronării de la Alba Iulia (octombrie 1922). Este interesant de subliniat că la serbările prilejuite de încoronarea suveranilor României s-a deplasat și o importantă delegație brașoveană avându-l în frunte pe Dr. Karl Schnell (1866 – 1939), ultimul primar al Brașovului austro-Ungar și primul primar al aceluiași oraș care făcea parte acum din România Mare.

În semn de recunoaștere a meritelor pe care Regina Maria le-a avut în făurirea statului național unitar român, locuitorii orașului i-au donat Castelul Bran, transformat în perioada interbelică în reședință regală de vară; manuscrisul actului de donație – expus sub forma unui facsimil – se remarcă printr-o decorație bogată.

O hartă a României Mari, alcătuită pe provincii istorice marchează noile hotare ale țării; i se alătură și un fragment din Constituția din 1923 al cărei prim articol suna astfel: „Regatul României este un stat național unitar și indivizibil...”

În vitrina din fața panoului atrag atenția o fotografie-unicat reprezentând delegația primarilor din județul Târnava Mare, participantă la serbările Încoronării, săbii de ofițer din armata română și două medalii: Medalia Încoronării, conținând efiigiile celor doi suverani români și Medalia României Întregite (1922), în centrul căreia sunt marcate noile hotare ale țării.

Historical-documentary evidences about national movement in Brasov in the permanent exhibition of the History Museum of Brasov (Summary)

The romanian movement in Brasov started at the begining of the XVIII-th century throught repeated demands addressed to the town leaders and to Viena Court for optaining equal rights with the favourized nationalities (the saxons, the hungarians and the szeklers).

The Romanians demands will not be gratified until 1848, the year of the Revolution. From the second half of the XIX-th century and until 1918 the national fight will amplify, enlarging on three main directions: emancipation (economical, social, cultural), resistance in front of the desnationalization (especially after

the setting up in 1867 of the Austro-Hungarian dualism) and solidarity with the Romanians who lived over the Charpatians.

Joining in harmony the history document with the object, this subject was realized in the modern manner addressing all the category of visitors. Behind this, it was the intense work of research and to discover the contemporary evidences which are in the private collections or descendents to the old families who lived in Brasov.

Lista ilustrațiilor

1. Album festiv al Reuniunii Femeilor Române din Brașov, dedicat președintei Agnes Dușoiu, 1904. Colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov (în continuare: MJIBV).
2. Fanion tricolor al Despărțământului brașovean al „Astrei”, datat 23 ianuarie 1933. Colecția MJIBV.
3. Dimitrie Eremias (1812 – 1887), negustor brașovean; a donat importante sume de bani pentru construirea și funcționarea gimnaziului românesc din localitate. Colecția Nedelescu-Nandra.
4. Chipiu de șagunist cu căptușeală tricoloră. Colecția MJIBV.
5. Curea simbolică reprezentând Unirea Principatelor. Colecția MJIBV.
- 6 – 7. Ladă de zestre din Șcheii Brașovului, datată 1862; pe capac este pictată „Hora Unirii”. Colecția MJIBV.
8. Virgilia Braniște, ca soră de caritate la Spitalul Militar din Brașov în timpul Primului Război Mondial. Colecția Căliman-Migia.
9. Dr. Pompiliu Nistor (1883 – 1961) inițiatorul principal al Proclamației de la Darnița, la adunarea comemorativă a Federației Internaționale a Voluntarilor din Primul Război Mondial, Medgidia, 1933. Colecția Căliman-Migia.
10. Colonelul Gheorghe Strat, distins în luptele de la Mărășești, devenit brașovean prin adopțiune, în ținută de Cavaler al Ordinului Mihai Viteazul la o defilare. Colecția ing. Șerban Neguș.
11. Apel în chenar tricolor, prin care soldații și ofițerii români din armata austro-ungară erau îndemnați să se înroleze ca voluntari în armata română. Colecția MJIBV.
12. Corespondență din închisoarea de la Cluj între negustorul brașovean Ilie Savu și familia sa, în care sunt descrise suferințele îndurate de compatrioții săi. Colecția Nedelescu-Nandra.
13. Eșarfa Legiunii Române de la Praga, dăruită acesteia de către populația

orașului în semn de recunoștință pentru voluntarii români care au contribuit la alungarea autorităților habsburgice. Colecția MJIBV.

14. Alexandru Suru (1881 – 1954) medic veterinar, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din partea Cercului Electoral II Brașov. Colecția Maria și ing. Spirea Comănescu.

15. Ioan și Elena Pricu, delegați brașoveni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Colecția dr. Dan Gogonea.

16. Ilie Savu (1868 – 1938), negustor. Pentru activitatea sa pro-românească a fost înmormântat, fără a fi judecat, de către autoritățile austro-ungare în închisoarea de la Cluj: delegat din partea Societății Comercianților Români din Brașov la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Colecția Nedelescu-Nandra.

17. Prof. Aurel Goia (1902 – 1984), delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din partea tineretului român din Făgăraș. Colecția prof. dr. ing. Ioan Goia.

18. Ioan Peteu (1878 – 1941), proprietar, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din partea „Asociațiunii pentru sprijinirea învățăceilor și sodalilor români meseriași din Brașov”. Colecția prof. dr. ing. Mihai Cernat.

19. Emil Bologa, negustor, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din partea Societății Comercianților Români din Brașov. Colecția dr. Emil Bologa.

20. Horă la Săcele, 1 Decembrie 1918. Singura mărturie fotografică păstrată. Colecția ing. Gheorghe Conțu.

21. Grupul primarilor din Județul Târnava Mare, prezent la serbările încoronării, 1922. Colecția Carmen și George Mitran.

Note

¹ Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale, fond: Gremiu, doc. Nr. 2.

² N.G.V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1928, anexa I, p. 143 – 159.

³ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, București, 1972, p. 157.

⁴ Albert Flocon, *Universul cărților*, București, 1976, p. 166.

⁵ Ioan Colan, *Casina Română*, Brașov, 1935.

⁶ Măriuca Radu, *File din activitatea Reuniunii Femeilor Române din Brașov (1850 – 1918)*, în „Cvmdava XV – XIX”, Brașov, 1990 – 1994, p. 161 – 176.

⁷ *Idem*, Bartolomeu Baiulescu – inițiator al învățământului profesional românesc din Transilvania, în „Acta musei napocensis”, istorie, 33. II, Cluj-Napoca, 1977, p. 77 – 85.

⁸ *Idem*, Contribuția Brașovului la întemeierea și dezvoltarea „Asociațiunii transilvane

- pentru literatura română și cultura poporului român". *Activitatea Despărțământului Brașov al „Astrei”* (1870 – 1918), în „Cvmidava XIV”, Brașov, 1989, p. 161 – 181.
- ⁹ Idem, „Meseriașul Român” (1886 – 1889) prima publicație românească cu caracter economic din Transilvania, în „Monografia Camerei de Comerț și Industrie din Brașov” (în curs de publicare).
- ¹⁰ *Cărturari brașoveni*, sec. XV – XX, Brașov, 1972.
- ¹¹ Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*, Cluj-Napoca, 1977, p. 286.
- ¹² Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 143.
- ¹³ *Brașovul și Independența de stat a României*, în „Cvmidava X”, Brașov, 1977.
- ¹⁴ Ioan Bozdog, *Statul polițist*, Brașov, 1944; *Documente privind mișcarea națională a Românilor din Transilvania 1881 – 1891*, I, București, f.a..
- ¹⁵ Măriuca Radu, *Contribuții privind legăturile Brașovului cu „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor”*, în volumul „Gazeta Transilvaniei 150 de ani de la apariție” în „Cvmidava XXI”, Brașov, 1997, p. 163 – 177.
- ¹⁶ Numele întreg al Replicii era: *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul dat de junimea academica maghiară „Memorialului” studenților universitari din România cu harta etnografică Austro-Ungariei și României*, Viena, Budapesta, Graz, Cluj, 1891.
- ¹⁷ Măriuca Radu, *Hărțile etnografice (demografice) – în sprijinul unității naționale*, în „Acta musei porolisensis”, XXIV, Zalău, 2000.
- ¹⁸ Ioan Vlad, *Brașovul și Marea Unire*, Brașov, 1996.
- ¹⁹ Măriuca Radu, *Destinul unei familii românești din Brașov Eremias-Savu*, în „Cvimidava XXII – XXIV”, Brașov, 1998 – 2000, p. 129 – 140.
- ²⁰ Margareta Susana Spănu, *Virgilia Braniște – „simbol de bine al neamului nostru”*, în „Cvimidava XXII – XXIV”, Brașov, 1998 – 2000, p. 185 – 203.
- ²¹ Luana Popa, *Constituirea și activitatea consiliilor (sfaturilor) și gărzilor naționale române din actualul județ Brașov*, în „Cvimidava XIV”, Brașov, 1998 – 2000, p. 129 – 140.
- ²² Singurul număr păstrat din anul respectiv se găsește în colecțiile Direcției Județene Brașov a Arhivelor Naționale.

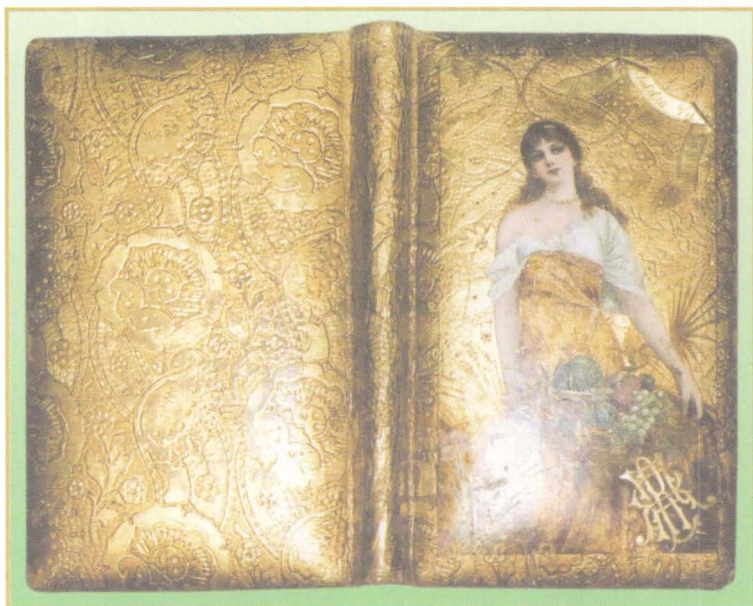

Figura 1

Figura 2

Figura 3

Figura 4

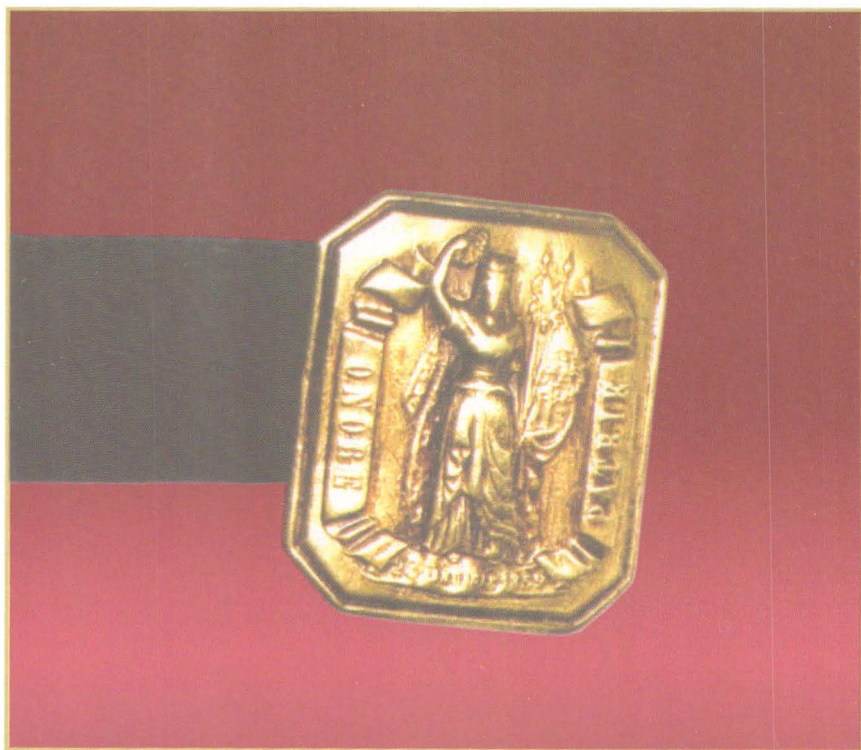

Figura 5

Figura 6

Figura 7

Figura 8

Figura 9

Figura 10

Figura 11

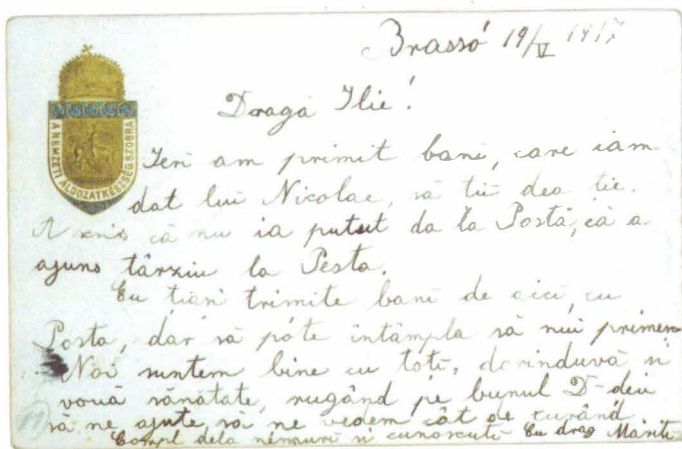

Figura 12

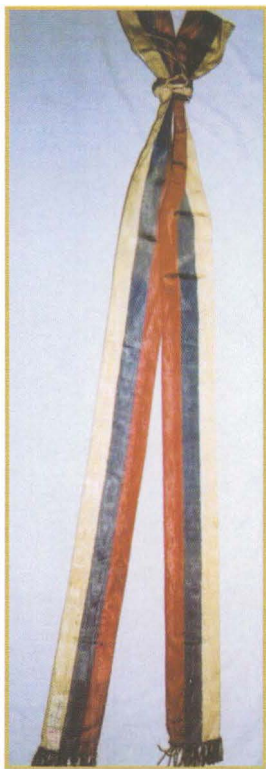

Figura 13

Figura 14

Figura 15

Figura 16

Figura 17

Figura 18

Figura 19

Figura 20

Figura 21

PARTICIPAREA BRĂNENILOR LA MAREA UNIRE

Suflet din sufletul țării, Branul și oamenii săi au vibrat la toate marile evenimente istorice ale neamului românesc. Conștiința originii și unității naționale își are rădăcini adânci în trecutul milenar al acestui colț de țară.

Privind crestele crenelate ale Bucegilor sau Pietrei Craiului oamenii locului spuneau: „*se duc norii spre țară*”, „*bate vîntul dinspre țară*”, „*vin oile din țară*”, „*drumul Branului este drumul țării*”, având dintotdeauna în suflet sentimentul unității românilor de o parte și alta a Carpaților.

Păstorii brăneni, în drumurile lor străbătute veacuri de-a rândul peste culmile carpatine, au contribuit la unificarea spirituală a tuturor românilor: „*Oricâte neajunsuri vor fi avut de îndurat păstorii brăneni în timpul pendulării lor ritmice de la munte la „baltă”, ei totuși se simțeau strâns legați sufletește, de „țară” cum îi ziceau Vechiului Regat, al cărui pămînt le nutrea atît de bine și ieftin turmele, de pe urma cărora trăiau*”¹.

Pentru idealul național al unirii au militat brănenii în cele mai diverse împrejurări: cavaler Ioan de Pușcariu, la 1848, în calitate de „*stegar național pe Câmpia Libertății de la Blaj*”; Ilarion Pușcariu, în 1905, la Sibiu, cu prilejul serbărilor *Astre*”²; profesorul Ioan Clinciu (1864 – 1952)³, care se afirmă în lupta pentru idealul românesc, în calitate de secretar al secțiunii București al „*Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor*” (fondată în 1890)⁴; marele cărturar Sextil Pușcariu, la Cernăuți, unde inițiază și conduce ziarul „*Glasul Bucovinei, organ de propagandă pentru unirea românilor de pretutindeni*” și îndeplinește funcția de vicepreședinte al Consiliului Național pentru unirea Bucovinei⁵; prof. univ. dr. Emil Pușcariu (1859 – 1928), la Iași; prof. dr. Ioan Moșoiu (1893 – 1971), refugiat în Moldova, împreună cu preotul Budu, pe lângă intensă propagandă unionistă, au trimis, în Transilvania ocupată, materiale și articole din țară sau procurate din străinătate, folosind ascunzători chiar și în talpa încălțăminte, fiind urmăriți de autoritățile maghiare⁶; generalul Traian Moșoiu (1868 – 1932) și colaboratorul său apropiat dr. Ionel Picu Băncilă (1894 – 1953), ofițer de informații în Armata Română; ing. Valer Pușcariu (1868 – 1932), în momente deosebit de grele ale primului război mondial, a reușit să trimită în Moldova 12.000 vagoane de petrol, contribuind la victoria Armatei Române, merit pentru care a fost decorat cu Ordinul „*Steaua României cu spadă în grad de ofițer*”⁷; prof. dr. doc. Valeriu Lucian Bologa (1892 – 1971) ce purta tricolorul românesc la chipiul austriac, în timp ce se afla la Trento, mai apoi înrolându-se în corpul de voluntari români „*Legione Romeno d'Italia*” și participând la îngrijirea soldaților români răniți⁸; Ion Enescu (1870 – 1929) care la 9 ianuarie 1918 este unul din

semnării actului de constituire a „Comitetului Național al Românilor subjugați de Monarhia austro-ungară”, iar împreună cu fratele său Iuliu Enescu (1881 – 1976) publică în 1915 ***Ardealul, Crișana, Banatul și Maramureșul din punct de vedere agricol, cultural, economic***, socotită prima monografie științifică din Imperiul Austro-Ungar cu privire la Transilvania, lucrare premiată de Academia Română⁹.

Trebuie să amintim contribuția celor care au participat sau au facilitat traficul și depozitarea de arme și muniții peste cordoanele de graniță¹⁰, pe toți cei care trecând munții pe la „*Vama Cucului*” s-au înrolat ca voluntari în Armata română, participând la crâncenele lupte de eliberare a țării.

La 14 – 15 august 1916, trupele române ocupau Branul, prilej de nespusă bucurie pentru localnici: „*cele 6 săptămâni de libertate au fost adevărate zile de prasnici naționale*”. Dar curând, toți cei care au aclamat atunci „*să trăiască România Mare*” au fost nevoiți să ia calea prierbiei sau să îndure persecuția temnițelor ungurești¹¹.

Subliniem în acest context bogata activitate patriotică a dascălului Ioan Iosif Pușcariu care a furnizat în permanență informații Armatei Române despre organizarea, dotarea și amplasarea armatelor Imperiului austro-Ungar, fapt ce a contribuit la eliberarea trecătorii Bran, în zilele de 14 – 15 august 1916.

Condamnat la moarte prin împușcare el reușește să se retragă cu trupele române și revine după război, când participă intens la organizarea și conducerea gărzilor naționale din comunele Branului¹².

Simion Petric, originar din Sohodolul Branului, se refugiază în România, în 1914 și ajunge să deservească serviciile de informații ale Marelui Stat Major Român, fiind în subordinea generalului Dragalina, la Bușteni. Cunoscând bine zona întreprinde numeroase acțiuni de recunoaștere și de a recruta agenți de informații pentru Armata Română a avut misiunea să conducă trupele române pentru străpungerea și cucerirea culoarului Rucăr – Bran, fiind desemnat ca șef al informatorilor și călăuzelor secrete ale Armatei 2. Importanța acțiunilor sale este dovedită de faptul că oficialitățile maghiare au pus la dispoziție suma de 10.000 coroane pentru prinderea sa. Pentru acțiunile și meritele sale excepționale este decorat de Generalul Vătoianu cu „*Bărbăție și credință*”¹³.

În climatul conferit de sfârșitul primului război mondial, efervescența revoluționară a anului 1918 a culminat cu formarea Consiliului Național Român Central și organizarea pe întregul teritoriu al Transilvaniei a consiliilor (sfaturilor) și gărzilor naționale.

Avântul învior și setea de libertate cuprindea și zona celor zece comune ale Branului.

Astfel, la 11 noiembrie 1918 localnicii împreună cu cei întorși de pe front sau deținuți politici eliberați, conduși de preoți au atacat cazarma de jandarmi din Moieciu de Jos, eliberându-i pe cei închiși. Bucuria a fost de nedescris, autoritățile fiind silite să părăsească sediul și localitatea.

Entuziasmul continuă cu manifestații publice în timpul cărora s-a exprimat voința unirii cu Țara și s-a strigat „*Trăiască România Mare*”¹⁴.

La 5 noiembrie 1918 s-a constituit Consiliul Național Român al Comunelor Brănele, care a fost validat două zile mai târziu de reprezentanții celor zece comune ale Branului. Adunările s-au ținut la Căncelării (clădirile administrative ale comunelor brănele) și în casele comerciantului Ioan Munteanu, peste drum de Poșta Veche, clădirile fiind supravegheate de jandarmii unguri¹⁵.

Ca președinți ai Consiliului Național Român din zona Bran au fost aleși *dr. Iosif I. Pușcariu* și *dr. Aurel Stoian*, iar ca și comandant al gărzilor naționale s-a ales prin aclamațiune unanimă *sublocotenent Ovidiu Popovici* și *sergent Iacob Flucuș*, ca soldat. În Consiliul Național Român din Bran au mai fost aleși ca secretar *ing. Nicolae Boboc* și membrii *Ioan Munteanu, Emil Popovici, Ovidiu Popovici, Ioan Iosif Pușcariu, Iosif Goganu*.

Sublocotenentul Ovidiu Popovici are meritul de a face cunoscut locuitorilor însemnătatea și menirea gărzilor naționale cât și de a fi adresat apelul de organizare și funcționare a acestora¹⁶.

Astfel, în fiecare comună brăneană s-au ales și constituit gărzi naționale, conducătorul lor fiind ales sublocotenentul Ovidiu Popovici, sediul secției a II-a Bran fiind la Jandarmeria veche¹⁷.

Conform documentelor existente în Arhiva Muzeului Primei Școli Românești din Scheii Brașovului¹⁸ componența Gărzilor Naționale din Comunele Branului a fost următoarea:

FUNDATA: *Alexandru Găvănescu, George Boza, Nicolau N. Olteanu, Zenofie Stoian, Ioan Ercuș, Nicolau Nilă, Aron Iacob, Moise Sumedrea, Vasile Olteanu, Ioan Bangălă, Simion Stoian, Moise Ionețiu, Moise Brănescu, Ioan G. Olteanu, Ioan Sbârnă;*

MĂGURA: *Ioan Pepine, Ioan Cotinghiu, Nicolau Râpea, Ioan Baiu;*

MOIECIU DE JOS: *Bucur Popoiu, Aron Pivaru, Emilian Mițoiu, George Răduțoiu, Iosif Negrea, Ioan Pințea, Ioan Răduțoiu, Iosif Boboc, Moise Popoiu, Ioan Boșa, Teodor Gârbacea, Ioan Maria, Nicolau Ghelmia, Moise Runceanu, George Pica, Aron Negrea, Toma Mărtoiu;*

MOIECIU DE SUS: *Ioachim Gârbacea, Ioan Puchianu, Ioan Ludu, George Gârbacea, George Voinescu, Ioan Spârchez, Ioachim Popoiu, Ioan Dragoslavici, Nicolai Gârbacea, Ioan Gârbăcică;*

PEȘTERA: *Bucur Cojanu, Ioan M. Porancia, Ioan Ar. Cojanu, George Cojanu, Victor Băncilă, Moise Bucșoiu, Ioan D. Nan, Iosif Conia, Iancu Cojanu, George Terci;*

POARTA: *Nicolai N. Clinciu, Ioan Cențiu, Nicolai Cențiu, Iosif Balca, Ioan Prodan, Ioan Puchianu, Miron Rădăcină, Moise Albu, Iosif Noaghia, George Arsu, Ioan Funariu, Vasile Babeș, Iosif Tampa;*

PREDEAL: *Nicolau Bucșa, Ioan Boboc, Nicolau Chițu, Alecsandru Rășină, Nicolau Ghinea, Ion Funariu, Moise Scânteie, George Boboc, Octavian Boboc;*

SOHODOL: *Severin Reit, Iacob Flucuș, Iosif Căpățână, Iosif Tican, Miron Mojar, Emilian Beșoagă, Toma T. Tampa, Averte Băncilă, Ioan Rășină, Neculai Solovăstru, Voicu Pușcariu, Ioan Zecheriu, Ioan Todor, Miron Burcuș, George Pandrea, Ioan*

Maxim Baci, George Miron Moja, Nicolai Comșa, Emil Stoian;

ȘIRNEA: *Ioan Râpianu, Moise Flueraș, George Bangălă, George Calaică, Ioan Roșianu, Nicolai Terci, Iosif Țeposu, Nistor Chirciu, Ioan Al. Benga, Ioan Chirciu, Moise Cojocar, Nicolau Frunteș*, listele fiind semnate de sublocotenent Ovidiu Popovici, în calitate de comandant.

Cu ocazia depunerii jurământului și a sfințirii drapelului, în prezența a peste 2000 de oameni, tricolorul a fost înălțat în vârful turnului de observare al Castelului Bran¹⁹.

Conform raportului adresat de vice-comitele de Făgăraș, locuitorii din plasa Bran „*nici nu vor să audă de dispozițiile ministrului de război, fac ce vor ei*”, drept pentru care se solicită mărirea efectivului de jandarmi. Curând, la 19 noiembrie 1918, prim-pretorul plasei Bran și ajutoarele sale părăsesc zona²⁰.

Potrivit relatărilor președintelui Consiliului Național din Zărnești, garda militară a localității era formată din 20 persoane sub comanda avocatului dr. Ilarie Hoadrea, iar mai târziu, sub comanda stegarului reîntors de pe front, Emilian Reit, învățător din Bran²¹.

În conformitate cu apelurile adresate de Consiliul Național Român, în comitatului Făgăraș, au fost desemnați, în urma unor adunări plebiscitare și a alegerilor entuziaste, 39 deputați pentru Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918.

Alegerea lor s-a făcut potrivit unor principii democratice și progresiste pentru acel timp. Se urmărea să fie reprezentați la Adunarea Națională diverse categorii sociale și întreg teritoriu transilvan. Astfel, găsim brăneni pe diversele liste²²:

- meseriași, comercianți, industriași: *Nicolae Boboc* din Predeal (astăzi Predeluț) și *Ioan Munteanu* din Bran;

- gărzii naționale Bran: *sublocotenent Ovidiu Popovici* și *sergent Iacob Flucuș*;

- din partea comitatului Făgăraș, circumscripția Tohanul Vechi, *dr. Aurel Stoian*²³.

În urma ședinței Consiliului Național Român și al Gărzii Naționale din cele zece comune ale Branului din 12/25.11.1918, se stabilesc delegații autorizate a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Națională Română. Credenționalul este semnat de președinții *dr. Iosif I. Pușcariu* și *dr. Aurel Stoian*, de *notar Nicolae Boboc*, precum și de bărbați de încredere: *Ioan Boboc, Dionisie Stan, Ioan Boș, Ioan Marian, Gheorghe Cojan, Neculai N. Clinci, Moja M. Miron*, indescifrabil, *Nicolae Pivaru*²⁴.

În cadrul adunărilor ținute la Bran, profesorul Silviu Țeposu prezintă importanța evenimentelor în curs de desfășurare, rolul Consiliului Național Român și a gărzilor naționale, îndemnând populația la „*bună înțelegere și liniște*”, vorbirea sa având darul să însufletească auditoriul²⁵.

La rândul său dr. Aurel Stoian propune înființarea unei secții sanitare²⁶ fapt ce îl va materializa cu eforturi personale curând, prin înființarea la Bran a spitalului Plasei Bran – Zărnești²⁷.

Delegația Branului a fost condusă de dr. Aurel Stoian, ce fusese ales primul pe lista cercului electoral Tohanu Vechi, comitatul Făgăraș.

În ședința Consiliului Național Român Bran din 6/19 noiembrie 1918, în prezența reprezentanților celor zece comune brănene, dr. Aurel Stoian, face propunerea ca toți membrii Consiliului Național Român să depună jurământul de credință, să se cumpere un steag tricolor și să se facă sigiliul consiliului cu inscripția **Consiliul Național Român Bran** și de asemenea, face propunerea ca fiecare comună să se aboneze la „Glasul Ardealului” și „Românul”, în mai multe exemplare²⁸.

Interzicerea dreptului legitim de a avea un steag tricolor este reliefată și în *Cronica Bisericii Sfântul Nicolae din Șimon: Entuziasmați – beți de bucurie și de mândrie națională am dispus tragerea clopotului la biserică, arborarea steagului – mândrului nostru steag tricolor procurat în 1916, în ziua de 20 August, din Ploiești și ascuns în podul bisericii pe boltă, sub țigle, în zilele pline de urgie și întristare venite peste noi prin retragerea armatei române (...). Acest steag (...) spre marea mea bucurie, a fost singurul steag în Bran, care a fâlfîit mândru și victorios – purtat de bravii mei parohieni ...* ²⁹. (Sb. ns.).

Cu mândrie firească, dar și cu respectul cuvenit unui lucru sacru, dr. Aurel Stoian mi-a povestit ades drumul făcut de delegația Branului la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918. Pentru o mai fidelă prezentare a mărețului eveniment, citez din amintirile sale: „În urma adunărilor populare ținute în localitățile plasei Bran – Zărnești, ce aparțineau de județul Făgăraș, am fost desemnat ca delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, pentru a vota unirea Transilvaniei cu România.

Din delegația noastră făceau parte frații Ovidiu și Emil Popovici, Iacob Flucuș, Nicolae Boboc, Ioan Munteanu, s.a.

Înainte cu o săptămână de 1 Decembrie s-a ținut o mare adunare a Consiliilor și Găzilor Naționale din comunele plasei care m-au ales, din trei candidați, pe mine ca delegat. Posed încă biletul de legitimație.

O campanie deosebită mi-a făcut, în adunările de alegeri, farmacistul Iancu Nan din Zărnești.

Au mers cu mine Ioan Munteanu din Bran, Nicolae Boboc secretarul Consiliului Național din Bran, Iacob Flucuș șeful Gărzii Naționale Sohodol, Ion Moja sergent Sohodol, Ioan Zichil, Președintele Gărzii Naționale Moeciu de Jos, locotenent Ovidiu Popovici, locotenent Emil Popovici, Ioan Clinciu din Zărnești.

În Brașov a fost ales ca delegat protopopul Saftu care a condus o mare delegație de brașoveni din Schei. El a organizat și plecarea noastră din Brașov spre Alba Iulia cu un tren special. Noi am plecat cu o zi înainte de ținerea Adunării.

Erau vremuri grele, ca la sfârșitul unui război devastator, circulația trenurilor era dezorganizată și se călătorea anevoios. Astfel, am fost nevoiți să căutăm o locomotivă și să împingem niște vagoane ca să formăm un tren pentru Alba Iulia. Ajutor deosebit am primit din partea mecanicului Fluieraș.

Drumul era greu și a durat mai mult de zece ore. În timpul prânzului trenul s-a oprit pentru ca fiecare să poată mânca în tihnă merindele puse de acasă. Pe durata staționării ne-am împrietenit cu mecanicul și am ajuns în locomotivă. Văzându-i truda, l-am ajutat să arunce cărbuni în arzător. Am împărțit împreună merindele din

traistă, petrecând clipe de neuitat.

Prin gările și satele străbătute, revizionişti maghiari mitraliau trenurile, în felul acesta am fost obligați să ne culcăm ades la podea. Mergeam însă cântând.

Ajunși în gara Alba Iulia, am înțeles că orașul era plin de oameni veniți din tot Ardealul și că este greu să găsești loc să dormi, mai ales că ninsese puțin și era frig.

Ne-am adăpostit totuși la marginea orașului, într-o moară părăsită. După ce am mâncat, am făcut o preumblare pentru a afla locul și ora Marii Adunări.

Orașul era plin de oameni, majoritatea erau în costume naționale românești, dar puteai să vezi însă și țărani ce purtau câte o manta militară, așa cum le-a rămas de pe front.

În timpul acestei preumblări, am întâlnit mai mulți cunoscuți printre care și un prieten din copilărie – **Cornel Cozma**. El era îmbrăcat în uniformă frumoasă cu epoleți de căpitan și făcea parte dintre puținii ofițeri ce umblau pe străzi. Ajunsese unul din comandanții gărzii orașului. Auzind unde vrem să rămânem peste noapte, ne-a invitat să stăm în biroul său. În acest fel delegația Branului a dormit pe saltele în clădirea din Cetatea Alba Iulia.

Parcă văd orașul, cuprins în acele zile istorice de manifestări de bucurie și entuziasm patriotic nemaîntâlnit. Se cânta „**Deșteaptă-te române**”, „**Hora Unirii**”, „**Pe al nostru steag e scris unire**”, peste tot se auzeau urale de bucurie, oamenii își auzăreau căciulile în sus.

În afară de oraș se mai auzeau împușcături.

Îmi aduc aminte că am fost desemnat să fac parte și din corpul de medici care deserveau această adunare și purtam pe lângă banderolă și însemnele de medic.

În dimineața lui 1 Decembrie ne-am îndreptat spre Sala Unirii, dar în fața ușilor era o mulțime entuziastă de care nu puteai să treci. Totuși, cu greu, urcând pe fereastră, am reușit să intru în Sala Marii Uniri pentru a-mi da semnătura.

Marea adunare a fost deschisă de bătrânul Ștefan C. Pop de Băsești care se ținea bine deși era bolnav. După el a vorbit Vasile Goldiș care a cetit și Propunerile. Apoi a vorbit Iuliu Maniu.

Trebuia să fi foarte atent ca să poți auzi toate căci erau multe întreruperi de „**Trăiască România Mare**”, „**Vrem Unirea**”, iar afară în jurul clădirii răsună vâzduhul de „**Deșteaptă-te Române**”. Mare însuflețire a fost la sosirea voluntarilor din Vechiul Regat. Toți purtau niște căciuli foarte mari, căzăcești, și cântau „**Pe al nostru steag e scris unire**”. Strigătele și cântecele ajungeau până la fereastra sălii unde se ținea adunarea. Un moment impresionant a fost atunci când în jurul clădirii mii de oameni își aruncau în sus căciulile strigând: „**Trăiască România Mare**”, „**Vrem Unirea**”.

Eu, în sală, eram lângă fereastra care era deschisă și vedeam și ce se întâmpla afară.

După adunare au vorbit Ioan Clinci, deputatul Suciu și preotul Dr. Hosu, dar puțin că erau întrerupți. Era o însuflețire mare, unii jucau, alții cântau, alții plângeau de bucurie. Mai ales bătrânii, care strigau „**Visul nostru s-a împlinit**”, stăteau în genunchi și făceau cruce și sărutau pământul.

A fost una din cele mai frumoase zile din viața mea. Uitasem cele îndurate în timpul studiilor la Budapesta și Viena, uitasem că tata și una din surorile sale fuseseră întemnițate la Vacz, pentru vina de a fi primit, în Bran, trupele române eliberatoare cu pâine și sare.

A treia zi am venit tot cu trenul nostru acasă, cântând mereu chiar dacă eram cu toții răgușiți.

Prin gări încetase împușcăturile și erau numai gărzi naționale românești. Eu purtam la braț o eșarfă cu tricolor cu Cruce Roșie spre a fi recunoscut la nevoie ca medic. Eșarfa mi-a dat-o la plecare Protopopul Saftu, președintele Consiliului Național Brașov. Am purtat-o la Alba Iulia.

La întoarcere, am vrut să iau ca amintire ceva de la Alba Iulia. Am găsit o tabachere din lemn la un moț și două tuburi de tun din alamă, pe care le-am adus și păstrat la Bran. Mi s-au recunoscut parțial, mai târziu, aceste merite și am fost decorat cu Medalia Semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România³⁰.

*Bucurie și emoție deosebită a creat în rândul participanților venirea voluntarilor români de la Iași, organizați și conduși de brăneanul George Enescu, patriot înflăcărat, căruia pentru calitățile sale i se spunea, în satul natal Peștera, *Ghiță cel Mare*³¹.*

Dar lupta pentru consolidarea și desăvârșirea Marii Uniri, pentru dezrobirea tuturor teritoriilor românești trebuia să continue. Este cunoscut că la 10 noiembrie 1918 se reia ofensiva armată împotriva Puterilor centrale. Divizia 7, de sub comanda generalului Traian Moșoiu, mobilizată în cadrul corpului IV Armată, este gata de luptă la numai cinci zile de la mobilizare, urmând să înainteze pe direcția Borsec – Toplița – Didrau – Gheorghieni – Reghin – Târgu Mureș. La 3/16 noiembrie, primele plutoane ale acestei divizii trec hotarul transilvan și ocupă Borsecul. Urmând cursul Mureșului, generalul Traian Moșoiu împreună cu regimentele comandate de coloneii Gherescu și Folin intră în Toplița, unde trupele române sunt primite de localnici cu „bucurie de nedescris și cu lacrimi de fericire”³².

La 12/25 noiembrie 1918, în timp ce obștea comunei Bran din îndemn propriu își exprima voința nestrămutată de a se uni cu țara (33), unul din cei mai vestiți fii ai săi, generalul Traian Moșoiu intra triumfător în Reghin unde este primit cu aclamație de mulțimea adunată în marea piață a orașului. Cu lacrimi în ochi – spun martorii evenimentelor – bravul comandant al Diviziei 7 s-a adresat mulțimii și țării: „Nu vin ca un cuceritor, căci voi înșivă ați cucerit și să dau viață visului mare, de jalea căruia ne-au răposat și moșii și părinții”³⁴.

Într-o emoționantă proclamație generalul Traian Moșoiu se adresează națiunii: „... Clipa visată de toți, prevestită de glasul atâtor profeți, sfințită de sângele atâtor martiri, luptători ai idealului, a sosit acum. Lanțurile cad pentru totdeauna...”³⁵.

Momente de mare entuziasm s-au derulat odată cu intrarea în localitățile Deda și Târgu Mureș.

La 12/25 decembrie Divizia 7 intră în Cluj, iar intervențiile comandantului său au vizat și asigurarea respectării drepturilor minorităților.

Calitățile și meritele sale militare de excepție fac ca la 24 decembrie 1918, să se

încredințeze generalului Traian Moșoiu comanda trupelor române din Transilvania, cu sediul la Sibiu. Se asigura astfel conlucrarea acestui comandament cu activitatea Consiliului Dirigent, ales la Alba Iulia, pentru stabilirea ordinii și în vederea eliberării totale a teritoriului românesc³⁶.

Neobositul general Traian Moșoiu a luat parte cu pasiune și inegalabilă energie la continuarea epopeei de eliberare a teritoriilor românești aflate sub ocupația Puterilor Centrale. Astfel, trupele de sub comanda sa, eliberează triumfal localitățile Rășinari, Sibiu apoi Zalău, Ciucea, Săvârșin, Sătmar, Careii Mari, Aleșd, Beiuș, Oradea, Satu Mare, Salonta, marele comandant de oștii fiind primit pretutindeni ca un adevărat erou național.

În conformitate cu linia de demarcație impusă de Franța, Rusia și Marea Britanie, în așteptarea hotărârii Conferinței de la Paris, trupele române ocupă la 5 iulie 1919 malul stâng al Tisei. Dar în noaptea de 20 iulie Armata Roșie maghiară a lui Bela Kun, reorganizată și întărită, a declanșat o puternică ofensivă cu peste 100.000 de oameni, organizați în 9 divizii, și dispunând de 400 tunuri, 800 mitraliere, 69 baterii de toate calibrele, 9 trenuri blindate, 10 escadroane, etc. Această acțiune este dublată de o propagandă fără precedent inițiată de guvernul Garbai-Kun.

În legitimă apărare, pentru salvarea Transilvaniei martire, pentru asigurarea protecției românilor maltratați în teritoriile maghiare, dar și pentru înăbușirea mișcării bolșeviste ce începuse să se propage de la Budapesta în toată Europa centrală, la 24 iulie 1919 începe contraofensiva română³⁷.

Generalul Traian Moșoiu se afla în aceste momente la comanda „Grupului român de manevră”, format din detașamentul generalului Marcel Olteanu, Diviziile 1, 6 Infanterie, Divizia 2 Cavalerie, Divizia 1 Vânători³⁸.

În timpul ocupării capitalei Ungariei de către trupele române, generalul Traian Moșoiu îndeplinește și funcția de comandant al Garnizoanei Budapesta (16 septembrie – 15 noiembrie 1919), împrejurare în care va pune tricolorul românesc și opinca pe clădirea Parlamentului Ungar³⁹.

De asemenea, eliberează personal patrioții români aflați în temnițele maghiare⁴⁰, distribuie alimente, haine, lemne pentru populația orașului aflată la limita de supraviețuire⁴¹.

Astfel, la 29 octombrie 1919, ministrul ungar pentru aprovizionare arăta generalului Mădărescu „că comandamentele grupurilor d-lui general Holban și d-lui general Moșoiu au dovedit întotdeauna cel mai mare interes și o extremă bunăvoință în privința aprovizionării țării și capitalei”⁴².

Fără a putea invoca pretenția prezentării exhaustive a multitudinii de evenimente și participări la mărețul eveniment considerăm că anumite concluzii se impun pentru posteritate.

Colibașii brăneni, locuitori ai unor sate de păstori și grăniceri, așezați risipiți pe văile și dealurile dintre Bucegi și Piatra Craiului, în hotarul Transilvaniei cu Țara Românească au vibrat cu întreaga națiune română și au trăit cu maximă intensitate acest eveniment istoric, având meritul de a fi înțeles însemnătatea și perspectiva sa.

Ascunși în munți, aflați pe drumul greu al pribegiei, proaspăt întorși de pe front, cu sufletele distruse de ororile războiului, au conștientizat scopul luptei lor pentru unire.

Comparând documentele cu numele unioniștilor brăneni cu documente similare constatăm o compoziție valoroasă și superioară față de alte localități.

Entuziasta lor participare a fost dublată de unanimitatea de sentimente naționale, fapt ce în timp, s-a dovedit a fi o veritabilă lecție de istorie ce nu va trebui să nu fie dată nicicând uitării.

Se constată statutul moral și civic ridicat al locuitorilor, fără răzbunări și dezordine, reacția fiind dominată de înțelepciune și sentimente naționale. Trebuie să subliniem că la 10 noiembrie 1918, în prima ședință a Consiliului Național Român din Bran, s-a exprimat dorința comunelor brănene „*de a fi încorporate, în ceea ce privește organizarea politico-militară, Consiliului central român din Brașov*”⁴³. Acest deziderat s-a concretizat imediat după Unire, Plasa Bran – Zărnești trecând de la comitatul Făgăraș la Brașov, așa cum cerea tradiția și fireasca legătură geografică și economico-administrativă, iar consecințele au fost benefice în plan economic, administrativ, cultural și electoral.

Aceste evenimente, unice în istoria poporului român, îi onorează pe locuitorii comunelor brănene. Ele trebuie să rămână înscrise ca o pildă pentru urmași să fie imortalizate la Bran într-un monument al Marii Uniri.

La participation des habitants de Bran a la Grande Union. (Résumé)

Chair de la chair du pays, Bran et ses habitants ont vibré lors de tous les événements historiques de la nation roumain.

La conscience de l'origine et de l'unité nationale est fortement enracinée dans le passe millenaire de ce coin du pays.

Les bergers de Bran, dans leur va-et-vient sur les versants des Carpates, ont apporté leur pierre a l'union spirituelle de tous les Roumains.

Les habitants des dix villages (communes) ont milité, a maintes occasions, en faveur de l'idéal national de l'union.

Erudites et hommes politiques, paysans et artisans, conscients de l'importance historique du moment, ont contribué, par de divers moyens, a la reunion de la Transylvanie a la Roumanie.

En mettant a profit les documents officiels, tout comme les témoignages inédits des participants aux evenements, l'auteur met en évidence un chapitre gros de significations dans l'histoire de la région.

Les partisans de l'union et les représentants des villages de Bran se sont remarques, non seulement par leurs actions profondement patriotiques, mais aussi par la grande valeur de celles-ci.

On assiste a une participation enthousiaste a toutes les action qui allaient aboutir a la Grande Union de 1-er décembre 1918.

Note

- ¹ Ioan Moșoiu, *Branul și Cetatea Branului*, București, Editura Asociația Turing – Clubul României, 1930, p. 55.
- ² Nicolae Iorga, *Serbările de la Sibiu*, în „O luptă literară”, II, p. 25 – 70.
- ³ Vasile Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Editura Albatros, București, 1989, p. 235.
- ⁴ Emil Stoian, Ioan Clinciu, mss..
- ⁵ Elisabeta Faiciuc, *Sextil Pușcariu, biobibliografie*, Cluj-Napoca, 1998, p.XXXVII; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Editura Univers enciclopedic, București, 1997, p. 92; Serghei Hacman, *Bucovina în toamna anului 1918*, în vol. „1918. Șfârșit și început de epocă”, Satu Mare – Zalău, 1998, p. 192.
- ⁶ Emil Stoian, Ioan Moșoiu, mss..
- ⁷ Ilie Moruș și colab. *Cărturari brașoveni (Sec.XV – XX)*, Brașov, 1972, p. 200.
- ⁸ Florea Marin, *Vieți dedicate omului, Valeriu Lucian Bologa*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 34 – 36.
- ⁹ Emil Stoian, *Portrete din Bran*, Editura Dealul Melcilor, 2002, p. 104.
- ¹⁰ Ioan Vlad, *Brașovul și Marea Unire*, Editura Dacia Europa Nova, 1996, p. 5.
- ¹¹ Ioan Moșoiu, *Branul și Cetatea Branului*, București, Editura Asociația Turing – Clubul României, 1930, p. 27 – 28.
- ¹² Mircea Băltescu, *Contribuții privind lupta național-politică a lui Pompiliu Dan*, în „Cumidava II”, 1963, p. 234 – 235.
- ¹³ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 185/1919; I. Vlad, *op.cit.*, p. 58, 68.
- ¹⁴ A.S.Brașov, Fond Subprefectura Făgăraș, Doc.11541/1918; Ioan Mândrea, *1918 în Țara Făgărașului*, „Cumidava XII/1”, 1979 – 1980, p. 295; I. Vlad, *op.cit.*, p. 213.
- ¹⁵ Inf. dr. Aurel Stoian și ing. Nicolae Boboc.
- ¹⁶ Arh. St. București, *Fond Consiliul Dirigent*, Dosar 19/1918, f. 102, în *1918 la Români. Documentele Unirii*, vol. VII, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 216 – 217.
- ¹⁷ *Op. cit.*, vol. VIII, 1989, p. 417 – 418; Mircea Băltescu, *op. cit.*, p. 234 – 235; Luana Popa, *Constituirea și activitatea Consiliilor (Sfaturilor) și a Gărzilor naționale Române din actualul Județ Brașov*, (1918 – 1919), în „Cumidava XIV”, 1990, p. 221.
- ¹⁸ Apud Luana Popa, *op. cit.*, p. 244 – 252.
- ¹⁹ „Glasul Ardealului”, I, nr. 32 din 6/19 decembrie, 1918; Luana Popa, *op. cit.*, p. 221;
- ²⁰ A.S.Brașov, Doc. 11742; 4428, 11068/1918; I. Mândrea, *op.cit.*, p. 295; I. Vlad, *op. cit.*, p. 213.
- ²¹ Luana Popa, *op. cit.*,p. 222.

- ²² Ioan Mândrea, *op.cit.*, p. 297.
- ²³ 1918 la Români. Documentele Unirii, vol. VIII, p. 204, 205, 207.
- ²⁴ Arhivele Muzeului Unirii Alba Iulia, *Fond Documentele Unirii*, vol.I, p. 787 – 789, 791, vol. II, p. 723; Gheorghe Unc, Augustin Deac, *Gărzile Naționale Române din Transilvania*, Editura Militară, București, 1979, p. 150, 179.
- ²⁵ 1918 la Români. Documentele Unirii, vol. VII, ed. cit., 1989, p. 217.
- ²⁶ *Idem*, p. 217.
- ²⁷ Ioan Moșoiu, *op. cit.*, 1930, p. 95.
- ²⁸ 1918 la Români, vol. VII, p. 417 – 418.
- ²⁹ Preot Aron Ioan I. Moșoiu, *Cronica Bisericii Sfântul Nicolae din Șimon*, mss., p. 87 – 88.
- ³⁰ Informație primită personal de la dr. Aurel Stoian (1886 – 1979), alături de care am stat, în calitate de nepot, până în ultima clipă a vieții – 24 ianuarie 1979. Vezi și *Amintiri dr. Aurel Stoian; Marea Adunare Națională din 18 Decembrie 1918 din Alba Iulia*, mss., Bran 1968 (copie în colecția autorului); Titus N. Hașdeu, *Branul poartă în Carpați*, Editura Albatros, 1979, p. 124 – 125; Florea Marin, *Medici transilvăneni participanți la Marea Adunare Națională din 1 Decembrie 1918, de la Alba Iulia*, în „Almanahul Sănătății 1986”, Editura Medicală, București, 1986, p. 121 – 124. Cf. vol. VIII, p. 205.
- ³¹ Informație Gheorghe Enescu din Bran, n. în 1935. Vezi și Titus N. Hașdeu, *op. cit.*, p.125.
- ³² General Traian Moșoiu, *Memorial de război (august-octombrie 1916)*, ediție, studiu introductiv și note de Al. Dragomirescu și Marius Pop, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987, p. 46; Dumitrescu Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918 – 1919*, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 128, 130; Gh. I. Brătianu, *Ațiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui I.C.Brătianu*, Editura Corint, 2001, p. 98, 118; A. Dragomirescu, C. Moșoiu, *General Traian Moșoiu*, Editura PRINTEURO, Ploiești, 2000, f.p..
- ³³ Tom IV, p. 54.
- ³⁴ I. Silviu Nistor, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1918, p. 132 – 133; M. Șora, L. Mircea, *Din memoriile unor participanți la marele act al Unirii de la 1 Decembrie 1918 – zona Reghinului*, în „Marisia”, nr 10/ 1980, p. 375; General Traian Moșoiu, *Memorial de război...*, p. 46.
- ³⁵ Neculai Cibin, *Războiul nostru*, București, 1924, p. 110 – 111.
- ³⁶ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, 1916 – 1919, vol. II, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 414.
- ³⁷ *Dare de seamă a Marelui Cartier General al Armatei Române, referitoare la desfășurarea luptelor în Transilvania și Ungaria în perioada 15 iulie – 4 August 1919* în vol. „Desăvârșirea unității statale a poporului Român. Recunoașterea ei internațională, 1918 – Documente interne și externe iulie 1919 – octombrie 1919”,

- în vol. IV, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 82 – 85; General George Mărdărescu, *O jignire adusă Armatei Române*, în „*Bolșevismul în Ungaria*”, documentar istoric întocmit de Dan Achim și Ion Costin, Editura Gutinul, Baia Mare, 1991, p. 19 – 30; A. Dragomirescu, C. Moșoiu, *op. cit.*, f.p. ; Paul Lendvai, *Ungurii*, Ed. Humanitas, București, 2001, p. 375 – 383.
- ³⁸ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 453 – 456; D. Preda, V. Alexandrescu, C. Prodan, *op. cit.*, p. 281; Al. Dragomirescu, Marius Pop, *Treceți batalioane române, Carpații! Memorial Traian Moșoiu*, în „*Revista Familia*” nr 11 (219) din 1983, p. 7; Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu*, Editura Corint, 2001, p. 98, 118.
- ³⁹ Emil Stoian, *Opincile în zona Bran*, în *Cumidava XV – XIX*, Brașov, 1990 – 1994, p. 295.
- ⁴⁰ Corneliu Coposu, *Confesiuni. Dialoguri cu Doina Alexandru*, Editura Anastasia, 1996, p. 245.
- ⁴¹ „*Grupul General Moșoiu trimitea zilnic la Budapesta 30 de vagoane cu grâu și 10 vagoane cu legume...*”, vezi D. Preda, V. Alexandrescu, C. Prodan, *op. cit.*, p. 303.
- ⁴² Arh. St. București, fond Președenția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 3/1919, f. 3, în *Desăvârșirea...*, vol. IV, p. 537.
- ⁴³ „*Glasul Ardealului*”, Brașov, nr. 8/6 – 9 noiembrie 1918; *1918 la Români. Documentele Unirii*, vol. VII, *ed. cit.*, 1989, p. 418 – 419.

Lista ilustrațiilor

1. Dr. Aurel Stoian, 1886 – 1979.
2. Înv. Emil Reit, 1882 – 1965.
3. Iacob Flucuș, 1883 – 1969.
4. Ing. Nicolae Boboc.
5. S-loc. Emil Popovici, dr. Aurel Stoian, s-loc. Ovidiu Popovici.
6. Dr. Iosif Pușcariu.

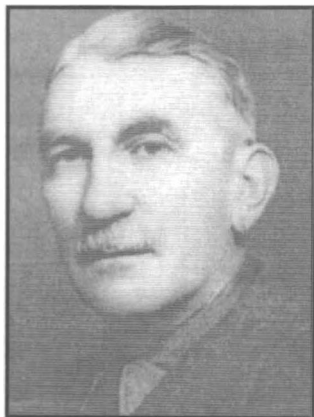

Figura 1

Figura 2

Figura 3

Figura 4

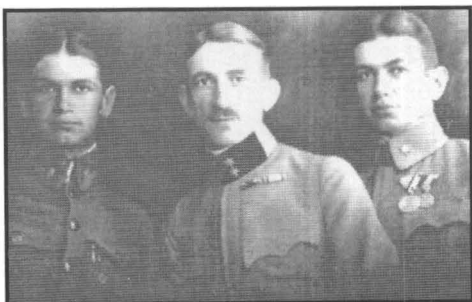

Figura 5

Figura 6

DREPTUL ROMÂNILOR LA AUTODETERMINARE ȘI CONSILIUL NAȚIONAL MIXT AL COMITATULUI BRAȘOV (OCTOMBRIE – NOIEMBRIE 1918)

1. INTRODUCERE

Schimbările petrecute în raportul de forțe dintre beligeranții primului război mondial și succesiunea evenimentelor din anul 1918, în defavoarea imperiilor multinaționale, au adus în centrul vieții politice și al relațiilor internaționale principiul naționalităților și corolarul său, dreptul la autodeterminare al popoarelor și națiunilor captive. Ambele idei, care însuflețiseră mișcările de eliberare națională din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, au fost reluate și nuanțate, de către oamenii de stat și de instituțiile guvernamentale și parlamentare, fiind dezvoltate în dialogul diplomatic și în discursul politic, găsindu-și, totodată, un spațiu larg în mediile publicistice. „*Autodeterminarea – arăta președintele S.U.A. Thomas Woodrow Wilson – ... este un principiu operativ de acțiune pe care în viitor oamenii de stat nu-l vor ignora în detrimentul lor*”¹.

Concluzia cea mai larg împărtășită era că autodeterminarea trebuia recunoscută și înfăptuită. Rămăneau de adoptat condițiile, căile și limitele acesteia. Dreptul la autodeterminare a fost revendicat și de românii aflați sub stăpânire străină care aveau o veche tradiție a mișcării de emancipare și de unitate națională într-un singur stat românesc.

Lucrarea de față își propune să prezinte mai întâi un necesar istoric al aplicării dreptului la autodeterminare al românilor din Transilvania, în relație directă cu destrămarea imperiului Austro Ungar. Ne-am întemeiat demersul pe câteva lucrări de seamă din istoriografia română, dar și pe lucrări importante din istoriografia maghiară. În acest cadru, atenția autorului se oprește cu prioritate asupra crizei generale care a cuprins Ungaria, ca urmare a pierderii războiului, creinduse condițiile pentru reafirmarea drepturilor și libertăților populațiilor nemaghiare și pentru impunerea pe scena vieții politice a chestiunii naționale. Mitingurile, demonstrațiile și ciocnirile de stradă care au cuprins Budapesta, în zilele de 28 – 31 octombrie 1918, prelungite în mai multe orașe de provincie, inclusiv în Transilvania², și cunoscute în istorie sub denumirea de „*Revoluția rujelor de toamnă*”³, au adus la putere Consiliul Național Maghiar, o alianță de partide, constituită în ziua de 24 octombrie. Acesta susținea o politică nouă asupra autodeterminării, sub forma autonomiei naționalităților în cadrul statului ungar. În fața lui a apărut, însă, spectrul autodeterminării depline prin desprinderea de statul maghiar. Conștient de „*slăbiciunea puterii centrale*”⁴, în fața

pericolului de a pierde teritorii, Consiliul Național Maghiar a lansat un apel pentru crearea de consilii naționale la nivelul comitatelor, incluzând și reprezentanți ai naționalităților nemaghiare. Așadar, consilii naționale comitatense mixte. Acțiunea, fiind atât de amplă, ar necesita un studiu pe măsură. În ceea ce ne privește, ne vom opri, în partea a doua a lucrării, numai asupra constituirii și activității Consiliului (Sfatului) Național mixt al Comitatului Brașov.

Istoriografia ungară trece sub tăcere această acțiune de amploare, inițiată și direcționată de la Budapesta, făcând, de regulă, referiri de ansamblu la constituirea spontană de consilii naționale în comitate, orașe și comune. Autorii „**Istoriei Transilvaniei**” („**Erdély története**”) – amplă lucrare apărută sub coordonarea istoricului Köpeczi Béla și tradusă, sub formă prescurtată, în limbile de circulație internațională – admit, că în Transilvania „*la instigarea guvernului și a autorităților locale, au fost constituite consilii*”, dar numai acolo „*unde mișcarea populară nu le crease*”⁵. Prin urmare, și această lucrare se referă numai la consiliile naționale proprii ale maghiarilor și nemaghiarilor, care au fost create ulterior, în luna noiembrie. Preocuparea conducătorilor maghiari era de a determina consiliile naționale ale românilor și germanilor să conlucreze cu cele maghiare și să recunoască autoritatea instituțiilor statului. Continuând să le ignore acestora caracterul de forumuri reprezentative ale naționalităților, istoricii maghiari rămân la concepția oficială de atunci, considerând respectivele consilii ca fiind numai mijloace de apărare a ordinii, a liniștii și a proprietăților cetățenilor. Și aici, autorii „*Istoriei Transilvaniei*” spun ceva în plus, chiar dacă aserțiunea lor este incorectă: „*Conservatoare sau radicale, consiliile naționale se străduiau deopotrivă să canalizeze revendicările sociale prin sloganuri naționale*”⁶.

Consiliile naționale comitatense mixte nu se regăsesc nici în lucrările românești de istorie, cu toate că istoriografia română ar fi trebuit să le evidențieze importanța specifică în declanșarea mișcării naționale generale, din luna noiembrie 1918, pentru preluarea puterii locale. Ele au confirmat criza totală de autoritate a organismelor centrale și locale ale statului ungar și au prilejuit recunoașterea frunțașilor români ca reprezentanți oficiali și conducători ai conaționalilor lor. În această calitate, ei și-au asumat misiunea de a-i organiza pe români ca forță unită și disciplinată, decisă a-și impune dreptul la autodeterminare.

Marea sinteză „**Istoria Românilor**” (volumul VII, tom 2) publicată recent sub egida Academiei Române, reține schimbările majore petrecute la Budapesta, în ultimele zile ale lunii octombrie 1918, care au prilejuit crearea Consiliului Național Român Central, accentuând asupra meritului său de fi organizat „*lupta națională*” care „*căpătase un caracter popular*”. Înainte de a evoca „*procesul amplu de înființare a consiliilor naționale române (numite și sfaturi)*”, precum și „*a gărzilor naționale române*”⁷ în comitatele locuite de români, autorii sintezei consemnează, făcând trimitere la o importantă lucrare a istoricului Ștefan Pascu⁸, faptul că „*începutul lunii noiembrie marchează preluarea guvernării acestor teritorii de către reprezentanți autorizați ai națiunii majoritare*”⁹. Nici volumul „**1918 la români**”, VII, nu conține vreun document emis de autoritățile maghiare referitor la înființarea de

consilii naționale comitatense¹⁰.

O excepție o constituie volumul intitulat **Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918**, publicat în anul 1870, în care se arată că „*au fost și situații când formarea consiliilor naționale românești a fost precipitată de încercările... de a menține cu orice preț configurația teritorială a vechiului stat ungar*”. Referindu-se la acțiunea întreprinsă „*pe plan local în Transilvania*”, autorii lucrării afirmă că „*organizațiile politice maghiare*” și îndeosebi „*reprezentanții autorităților comitatense au încercat să creeze cadre organizatorice... incluzând și reprezentanții populației românești*”, urmărind „*să poată stăvili avântul luptei naționale a românilor...*”. Ei dau ca exemplu comitatul Brașov unde „*s-a încercat crearea unui consiliu național județean, sub președinția vicecomitelui L. Servatius, al cărui prim act oficial a fost o declarație de respectare și de apărare a integrității Ungariei, de sprijinire a noului guvern ungar, condus de Károlyi Mihály*”. Autorii precizează că „*declarația n-a întrunit însă adeziunea celor doi reprezentanți ai populației românești, care s-au pronunțat împotriva ei și pentru principiile expuse de către delegatul P.N.R. în parlamentul de la Budapesta, la 18 octombrie 1918*”. Asemenea „*încercări*” au fost „*întâlnite și la Caransebeș și în alte localități*”¹¹ – adaugă autorii, fără a reține detalii.

Luarea ca exemplu a Brașovului nu este întâmplătoare. Meritul revine istoricului brașovean, Ion Nicoară, pe care autorii volumului îl citează în legătură cu un studiu al său din anul 1968. Istoricul brașovean atribuie acțiunea „*vârfurilor conducătoare maghiare și săsești ale comitatului și orașului Brașov*”, care doreau „*să îndrume mișcarea revoluționară pe calea intereselor lor și a menținerii vechiului stat maghiar, adaptat la noile condiții așa-zis democratice*”¹². eminentul profesor și cercetător Ion Nicoară a reluat informațiile, inclusiv cele privind componența Consiliului Național mixt al Comitatului Brașov, și într-un alt studiu, pe care l-a publicat în același an jubiliar¹³.

Cea de-a doua parte a lucrării ne-a prilejuit o largă investigație în fondul de **Acte ale magistratului Brașov** al Direcției județene a Arhivelor Naționale, unde am descoperit documente inedite în legătură cu subiectul abordat. Acestea, împreună cu informațiile directe, cu reportajele și comentariile din cotidienele brașovene „*Brassói Lapok*” și „*Kronständter Zeitung*”, ne-au ajutat să oferim o imagine concludentă a scurtei dar semnificativei istorii a Consiliului Național mixt al Comitatului Brașov¹⁴. Aflat într-o perioadă de profundă criză, care va duce la dispariția sa pentru o vreme, vechiul cotidian românesc „*Gazeta Transilvaniei*” nu a fost în măsură să redea decât unele informații necomentate despre constituirea noului organism comitatens¹⁵.

2. AFIRMAREA DREPTULUI LA AUTODETERMINARE AL ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN CONDIȚIILE PRĂBUȘIRII IMPERIULUI AUSTRO-UNGAR ȘI ALE CRIZEI STATALITĂȚII MAGHIARE.

Autodeterminarea, sau principiul potrivit căruia popoarele și națiunile au dreptul de a-și hotărî singure soarta, și-a găsit fundamentul politic în două documente de răsunet în epocă: **Declarația drepturilor popoarelor din Rusia**, adoptată de Consiliul Comisarilor Poporului în 2/15 noiembrie 1917, și **Cele 14 puncte**, formulate de președintele Woodrow Wilson și prezentate în fața Congresului Statelor Unite ale Americii în ziua de 8 ianuarie 1918.

Chiar dacă nu era decât o manevră tactică și propagandistică, de la începuturile puterii bolșevice, primul dintre acestea și-a păstrat valoarea principală și istorică, recunoscând intrinsec faptul că Imperiul autocratic rus a fost o „*închisoare a popoarelor*”. Al doilea document a fost cu atât mai important cu cât a constituit un program de pace, conceput în viziunea celui mai puternic stat al lumii, care tocmai se alăturase Antantei pentru a apropia înfrângerea Puterilor Centrale. În legătură cu Rusia – devenită „*sovietică*” – Wilson se exprima totuși cu deferință, propunând un tratament care să-i „*furnizeze... ocazia oportună de a fixa, fără piedică, nici tulburare, în deplină independență, dezvoltarea sa politică și națională...*” (punctul 6). Iar în privința Dublei Monarhii, el avea în vedere că „*Popoarelor Austro-Ungariei, cărora dorim să le salvăm și să le asigurăm locul printre națiuni, va trebui să le fie dată cât mai curând posibilitatea unei dezvoltări autonome*” (punctul 10)¹⁶. Prin urmare, președintele american nu voia dezmembrarea celor două imperii multinaționale și nu asocia conceptului său de națiune ideea unității naționale, deja exprimată și transformată în tendință pe întinderile acestora. El nu sesiza discrepanțele ce existau între acel concept propriu și realitățile europene. Cu toate acestea, el a fost primul șef de stat al unei mari puteri „*care a respectat puterea sentimentului național*” și „*care și-a coagulat discursul, voit mondial, în jurul principiului autodeterminării naționale*”¹⁷.

Principiul autodeterminării a fost îmbrățișat de numeroși oameni politici și fruntași ai vieții publice și culturale din țările Antantei care au stăruit pentru acreditarea lui în rândurile factorilor politici și militari. Acesta a fost perceput și în rândurile mulțimilor, îndeosebi a celor reunite ocupațional. Nu întâmplător, marinarii din flota austro-ungară, care s-au răsculat în portul Cattaro, în zilele de 1 – 3 februarie 1918, au cerut încetarea războiului și recunoșterea dreptului popoarelor din imperiu de a forma state naționale independente.

Descifrând etapele autodeterminării, istoricul francez Jean Baptiste Duroselle arăta că mai întâi se avea în vedere formarea de „*unități politice*” separate una de alta „*prin frontiere*”, iar dacă „*secesiunea*” era posibilă, „*atunci unitatea politică devine stat independent*”¹⁸.

O amplă manifestare consacrată autodeterminării a fost **Congresul reprezentanților naționalităților din Austro Ungaria** – italieni polonezi, români,

cehoslovaci și iugoslavi – ținut la Roma în zilele de 8 – 10 aprilie 1918. Dezbaterile au evidențiat că menținerea, indiferent în ce formulă statală, a Imperiului Austro Ungar devenise, în noile condiții istorice, o imposibilitate de fapt. Pe această bază, participanții au condamnat negocierile pe care guvernele de la Paris, Londra și Washington le purtau cu responsabilii Dublei Monarhii în vederea încheierii unei păci separate cu aceasta. În dezbateri s-a căzut de acord că fiecare dintre popoarele reprezentate *„recunoaște în Monarhia Austro-Ungară instrumentul dominației germane și obstacolul fundamental în calea realizării aspirațiilor sale și a drepturilor sale”*. S-a proclamat, fără rezerve, dreptul fiecăruia dintre aceste popoare *„de a-și constitui statul național unitar sau de a-l desăvârși, pentru a putea realiza deplină sa independență politico-economică”* și s-a recunoscut *„necesitatea unei lupte comune contra opresorilor comuni până când fiecare dintre aceste popoare va obține eliberarea sa totală, unitatea sa națională completă și libertatea politică”*¹⁹. Aceste idei călăuzitoare au fost cuprinse în **Declarația Congresului de la Roma**. Purtând semnăturile tuturor delegaților, documentul final dobândea valoarea unui *„act oficial”*, emanând din voința liber exprimată, prin reprezentanții proprii, de popoarele oprimate din Imperiul Austro Ungar²⁰. Era un act de drept internațional. În consecință, alcătuirea de state independente, în locul imperiului dualist, devenise unicul criteriu legal pentru statuarea unei noi ordini politice și teritoriale în Europa Centrală și de Sud Est. În perioada următoare au luat ființă organizații menite să susțină drepturile și idealurile românilor pe lângă guvernele și în fața opiniei publice din țările Antantei, așa cum au fost: Comitetul național al românilor din Transilvania și Bucovina (la Paris, președinte Traian Vuia), Liga Națională Română (la Washington, inițiată de Vasile Stoica), Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, (la Cittaducale – Italia, condus de Simion Mândrescu) și cu dozebire Consiliul Național Român Provizoriu care, în 3 octombrie 1918 a proclamat Consiliul Național al Unității Române, organismul care a fost recunoscut de guvernele Franței, S.U.A., Marii Britanii și Italiei ca exponent al intereselor poporului român. Reunind pe românii aflați în țările Antantei, în marea lor majoritate foști combatanți în armatele austro-Ungare, aceste organizații susțineau același ideal pe care-l afișase și Comitetul național al românilor din țările subjugate, exponentul politic al prizonierilor români din Rusia²¹, unirea teritoriilor din Austro-Ungaria, locuite de români, cu Regatul României. În fruntea lor au activat personalități de prestigiu ale vieții publice, culturii și științei de pe ambele versante ale Carpaților, între care și numeroși brașoveni²². Organizarea românilor se împletea cu aceea a celorlalte națiuni asuprite din imperiu. Așa a fost posibilă și reunirea Congresului de la New York al românilor, cehilor, slovacilor, polonilor, sârbilor, croaților și rutenilor, ținut în ziua de 15 septembrie 1918, unde s-a votat o moțiune prin care s-a cerut dezmembrarea Austro-Ungariei și eliberarea tuturor popoarelor asuprite.

Declarația de la Roma și acțiunile de convingere purtate de organizațiile românilor aflați peste hotare au intrat în atenția responsabililor politico-diplomatici și militari ai Antantei, ajutându-i să înțeleagă mai clar realitățile naționale din

Austro-Ungaria, dominate de contradicții și aspirații ireconciliabile. Ele au avut un rol semnificativ în abandonarea planurilor strict strategice care aveau în vedere păstrarea Austro-Ungariei. Un moment determinant al schimbării de atitudine a avut loc în ziua de 27 iunie 1918, când Wilson și-a precizat poziția în favoarea constituirii de state independente ale națiunilor din Monarhie, inclusiv statele Austriei și Ungariei²³. Decizia președintelui S.U.A. a fost influențată și de poziția guvernelor de la Viena și Budapesta de a susține planul german de ofensivă hotărâtoare în Champagne. Spre sfârșitul lunii august 1918 și Marea Britanie și-a revizuit poziția, Foreign Office-ul pronunțându-se pentru dezmembrarea Monarhiei Habsburgice. De precizat că experții Ministerului de Externe britanic, însărcinați cu analiza problemei românești, formulară, încă în 2 august 1918, propuneri în sensul unității naționale a românilor²⁴. Devenise evident că responsabili politico-militari ai Austro-Ungariei au mizat prea mult pe impresia pe care imperiul o putea face în fața Aliaților, îndeosebi a S.U.A., sperând în încheierea unui armistițiu favorabil și într-o prezență ca entitate recunoscută la viitoarea Conferință a Păcii. Ca urmare, Dubla Monarhie a rămas alături de Germania, trebuind să suporte înfrângerea alături de ea.

Ofensiva aliată spre frontierele Puterilor Centrale și armistițiile încheiate de Antanta cu Bulgaria și Turcia au constituit semnale pentru declanșarea revoluțiilor de eliberare și de unitate națională ale slavilor și românilor din Dubla Monarhie. Pentru români, semnalul luptei hotărâtoare, în vederea realizării idealului național, a fost dat de Comitetul Național al Românilor din Austro-Ungaria, printr-un manifest adresat poporului român și guvernelor aliate, în care s-a cerut despărțirea Transilvaniei și a Bucovinei de Monarhie iar teritoriul, „*revendicat de statul român, recunoscut și garantat prin tratatele de alianță cu puterile Antantei*”, să fie eliberat și „*unit cu patria mamă*”²⁵.

Dezmembrarea acestei construcții statale artificiale „*extrem de șubredă*”²⁶ – care a înscris, așa cum observa istoricul american Robert Kann, „*unul dintre cele mai deplorabile capitole ale istoriei naționalităților în cadrul Monarhiei*”²⁷ – a avut loc între 28 octombrie și 4 decembrie 1918 când în centrul și sud-estul Europei s-a trasat o nouă hartă politică ce contura state naționale independente, cuprinzând teritorii întregi sau părți ale fostei Monarhii Austro-Ungare.

În luna octombrie 1918, când instituțiile statului ungar intrau în paralizie, și-a reluat activitatea, după patru ani de interdicere, Partidul Național Român. În acele zile situația românilor era încă neclară pentru că nici Antanta și nici S.U.A. nu se pronunțaseră explicit asupra dreptului lor la autodeterminare. De aceea, Partidul Național Român a trebuit să-și asume rolul de unic purtător de cuvânt al românilor și de conducător al luptei pentru afirmarea propriilor drepturi și aspirații. Acțiunea hotărâtoare a avut loc în ziua de 12 octombrie, când Comitetul Executiv al partidului, întrunit la Oradea, a adoptat **Declarația de autodeterminare a națiunii române**²⁸. Elaborată de Alexandru Vaida Voevod²⁹, cu intenția declarată ca „*vocea noastră să pătrundă în Antanta și la Wilson*”, tradusă în ungurește de Vasile Goldiș – „*un foarte bun cunoscător al limbii maghiare și un fin stilist*”³⁰ – **Declarația** a fost

însușită de către frunțașii partidului³¹, ca act fundamental pentru viitorul românilor al căror destin și l-au asumat.

Declarația de la Oradea afirma că națiunea română din Ungaria și Ardeal, dorind „să facă... uz” de dreptul de a „dispune și hotărî singură asupra sorții ei”, reclama „dreptul ca, liberă de orice înrăurire străină, să hotărască singură așezarea ei printre națiunile libere, precum și stabilirea legăturii de coordonare a ei cu celelalte națiuni libere...”. Negând dreptul Parlamentului și al guvernului Ungariei de a reprezenta interesele „națiuni” române la **Congresul de pace**, documentul preciza că aceasta o puteau face doar reprezentanții ei aleși. Toate hotărârile și acordurile, ce ar fi fost luate fără aprobarea **Adunării Naționale Române**, urmau să fie declarate „nule și fără valoare”³². Proclamând dreptul națiunii române la autodeterminare, **Declarația de la Oradea** consacra, ca direcție unică, desprinderea Transilvaniei de Ungaria. Documentul a stat la baza tuturor deciziilor și acțiunilor de luptă națională până la **Marea Adunare Nationala de la Alba Iulia**.

În cadrul aceleiași întruniri a fost ales **Comitetul de acțiune**, compus din Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Iuliu Maniu (aflat încă la Viena), Ioan Suciu, Alexandru Vaida Voevod, Teodor Mihali și Aurel Vlad, care urma să aiba sediul la Arad. Noul organism avea să devină, pentru 19 zile, un adevărat stat major al autodeterminării românești și singura autoritate oficială recunoscută de către toți românii din Transilvania.

Ziua de 18 octombrie 1918, când, în numele conducerii Partidului Național Român, Alexandru Vaida Voevod a prezentat **Declarația de la Oradea** în Camera Deputaților ungară, însoțită de un documentat discurs de susținere, a marcat momentul proclamării oficiale, în fața întregii lumi, a deciziei de autodeterminare a românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, fiind respins orice alt statut în cadrul statului ungar. Referindu-se la acel moment și la „*Conținutul Declarației și al comentariilor ce-i făceam*”, Alexandru Vaida Voevod va consemna, în **Memorii**, următoarele: „*era un apel la forurile internaționale și, în același timp, un apel către toți românii să stea liniștiți, solidari pe baza unirei naționale, în așteptarea ordinului pe care îl vom primi din partea reprezentanților aleși de ei, întruniți în conferința națională, ca singur factor de drept de a hotărî și de a se pronunța în numele întregului neam*”³³.

Reunirea, în aceeași zi, a Camerei Deputaților, a avut menirea de a discuta viitorul Ungariei după pierderea războiului, fapt recunoscut de toți vorbitorii. Primul ministru, Wekerle Sándor, încrezător în trăinicia Dublei Monarhii și într-o decizie favorabilă acesteia la Conferința Păcii, avea, totuși, în vedere numai „o *uniune personală*” cu Austria. Nu lipsea de aici nuanța – ce prindea contur în cercurile politice ungare – de a arunca răspunderea declanșării războiului numai asupra Austriei. Contele Károlyi Mihály, președintele Partidului Independenței și Pașoptist, aflat în opoziție, fiind preocupat ca Ungaria „să nu piardă pacea”, a cerut chiar proclamarea independenței și reluarea „*imediată*” a tratativelor de pace cu Antanta, iar în interior, inaugurarea unui regim democratic și înțelegere cu naționalitățile³⁴. În schimb, fostul prim ministru, contele Tisza István, președintele Partidului Muncii, de

orientare tradițional-conservatoare, care, cu o zi înainte, recunoscuse în Parlament că „*am pierdut războiul*”³⁵, refuza, în continuare, să înțeleagă schimbările ce aveau loc în Europa centrală și de sud-est. De amintit că acesta era direct vinovat de declanșarea războiului și că, în calitate de prim ministru, respinsese mesajul **Pace fără victorie** din 22 ianuarie 1917, al președintelui Wilson, ca și ideea „*împărțirii Monarhiei*”, apreciind Austro-Ungaria ca fiind „*cel mai potrivit edificiu statal*” pe „*un teritoriu locuit de un conglomerat pestrîț de popoare și națiuni*”³⁶. În acea ședință memorabilă a Camerei, din 18 octombrie 1918, el încă își exprima speranța că Ungaria va încheia „*o pace mulțumitoare pentru ea*”³⁷. În 1917, el afirmase că aplicarea principiului naționalităților „*ar nimici națiunea ungară*”, decretând că Ungaria trebuia să rămână un stat al cărui caracter trebuia să fie „*imprimat de rasa care domină prin numărul și prin greutatea ei*”³⁸. După un an și opt luni, în plină criză existențială³⁹ a „*patriei maghiare unitare*”, el continua să nege politica de oprire a naționalităților și dreptul deputaților români de a vorbi în numele poporului lor, afișând vechea sa atitudine paternalistă și de intimidare a acestora.

Ceea ce aveau în comun toți politicienii maghiari era păstrarea integrității „*Ungariei istorice*”. Subordonate acestui principiu absolut erau unele variante, emanând de la grupările magnaților, nemeșilor, gentrylor și independentiștilor, până la cea a social-democraților. Pe o platformă mai nuanțată se situa partidul lui Károlyi. În momentul de decizie din ianuarie 1917, și acesta respinsese principiul naționalităților formulat de Wilson, dar se pronunțase pentru „*egalitate și îndreptățire egală*” în problema naționalităților, cerând „*asigurarea pentru toți a posibilității*” de a învăța, „*inclusiv*” prin „*înființarea unor școli de stat*”⁴⁰. În momentul de cumpănă din octombrie 1918, Károlyi – considerat antantofil și progresist – se arăta dispus ca, pentru salvarea „*Ungariei Mari*”, să acorde autonomie românilor, slovacilor și iugoslavilor⁴¹.

Pierderea autorității și a controlului în teritoriu a condus la compromiterea vechilor organisme ale statului ungar. În 23 octombrie 1918, Parlamentul – instituție rigidă, conservatoare – a fost dizolvat. În zorii zilei următoare s-a constituit Consiliul Național Maghiar, ca o convenție a trei partide de opoziție: Partidul Independenței și Pașoptist (Károlyi Mihály), Partidul Radical-Burghez (Jászi Oszkár) și Partidul Social Democrat din Ungaria (Garami Ernő și Kunfi Zsigmond). „*Proclamația Consiliului Național*”, lansată către țară în 26 octombrie, conținea prevederi menite să pună capăt, odată cu războiul, regimului tradițional și să transforme Ungaria într-un stat pe deplin democratic. Preocuparea de căpătâi era, în acele momente, schimbarea imaginii Ungariei, de țară înfrântă, în aceea de victimă a Austriei, care ar fi fost singura vinovată de declanșarea războiului. De aici, formularea obiectivului „*restabilirii independenței țării*”, contrazicându-se astfel istoria de 51 de ani a dualismului austro-ungar. În același sens, s-a prevăzut încheierea de către Ungaria a războiului, urmând ca diplomații ei să negocieze un armistițiu favorabil cu puterile Antantei⁴². Proclamația anunța că „*în virtutea principiilor wilsoniene, va trebui acordată, fără întârziere, autodeterminarea minorităților naționale*”. Aceasta, „*în speranța că factorii ei (ai autodeterminării – n.a.)... vor asigura un fundament*

mai solid integrității teritoriale a Ungariei"⁴³. Prin urmare, în mod condiționat.

În sânul Consiliului Național Maghiar a fost înființat un **Comitet al Transilvaniei**, compus numai din etnici maghiari, având ca președinte pe Apáthy István, „*rector de renume european al Universității din Cluj*". Numirea lui s-a făcut chiar dacă, „*datorită naționalismului său, era foarte rău văzut de către intelectualii români*"⁴⁴.

Prezentând țării un asemenea program de „*salvare a patriei prin reforme democratice*", noul organism al puterii de stat polariza speranțele tuturor maghiarilor, fapt subliniat de toată presa ungară. Anunțând știrea, ziarul **Brassói Lapók**, spre exemplu, subtitra cu nereținută satisfacție: „*Pace imediată sub semnul democrației totale. Apel către popoarele și guvernele străine*". Corespondentul său la Budapesta enumera toate cele 18 puncte programatice, între care: independența Ungariei, încheierea unui armistițiu avantajos, organizarea de alegeri pe baza votului universal, libertăți democratice, amnistie, măsuri imediate pentru combaterea foametei, reformele agrară, socială și politică de mari proporții, anularea tratatelor de la Brest-Litovsk și București, „*dreptul la autodeterminare al popoarelor din Ungaria*"⁴⁵. Influential cotidian maghiar brașovean se arăta totodată preocupat să prezinte imaginea unei Ungarii care voia să se emancipeze de sub dominația Austriei. Mai mult, el a subliniat că Ungaria trebuia „*să se elibereze ea însăși*" de povara vechii sale politici naționale și sociale, devenind o „*patrie*" a „*dreptății și democrației*" pentru toți fiii săi. Pe de altă parte, făcând trimitere la „*Cele 14 puncte*" ale lui Wilson, ziarul ținea să reamintească faptul că Președintele S.U.A. avusese în vedere numai o „*dezvoltare autonomă*" a popoarelor Austro-Ungariei, nu și independența lor deplină. Prin urmare, publicația maghiară brașoveană susținea, ca și **Consiliul** nou format, aceeași teză a integrității statului național maghiar⁴⁶.

Prezentat de propaganda ungară ca fiind elaborat „*în spirit wilsonian*", programul Consiliului Național Maghiar nu putea fi ignorat de naționalități, într-un moment în care planau neclarități cu privire la viitorul Ungariei și la limitele posibile ale autodeterminării. De altfel, Consiliul își asuma rolul unui „*contra-guvern*", chemând „*popoarele și guvernele străine*" ca „*în toate afacerile care privesc Ungaria*", să i se adreseze numai lui și nu guvernului existent⁴⁷. De precizat că încă din 18 octombrie, Károlyi și Jászai, „*reprezentând un fel de guvern paralel*", au făcut negocieri „*cu delegații Comitetului (de Acțiune – n.a.) român*". Frunțașii politici maghiari s-au pronunțat atunci pentru un plebiscit care ar fi decis soarta Transilvaniei, însă Comitetul român voia, înainte de toate, garanții că viitorul guvern condus de Károlyi va consimți la convocarea Marii Adunări Naționale Române⁴⁸.

Negocierile au fost reluate la inițiativa Consiliului Național Maghiar. Noutatea surprinzătoare a fost **alcătuirea unei delegații transilvane**, compusă din deputații români Alexandru Vaida Voevod, Aurel Vlad și Ioan Erdélyi, deputatul sas Rudolf Schuller și deputatul ungur Vártán Endre, care a discutat, la Budapesta, cu Jászai Oszkár. Componenta delegației exprima, prin ea însăși, imaginea unor vremuri în schimbare, fiind pentru prima oară când se constituia un astfel de organism mixt pentru a reprezenta interesele Transilvaniei. Totuși, delegația nu a putut manifesta unitate de vederi, întrucât Vártán Endre (un armean din Turda, maghiarizat) continua

să pretindă în toate, prioritate pentru unguri, „*neînțelegând, nici în acel ceas, mersul vremii*”⁴⁹. Atmosfera a fost „*armonizată*” de atitudinea conciliatoare a lui Jászi. De precizat că celebrul sociolog maghiar era cunoscut ca un susținător al înfăptuirii principiului național, dar în cadrul statului ungar⁵⁰ pe care-l vedea reorganizat într-un sistem cantonal, ca o „*Elveție răsăriteană*”⁵¹. El tratase cu înțelegere chestiunea românească, bucurându-se de o oarecare popularitate între români⁵².

Expresia spiritului de reconciliere a constituit-o **Apelul comun** care a fost întocmit de Vaida și acceptat de ceilalți participanți. Dar rezultatul cel mai important l-a constituit însușirea propunerii aceluiași fruntaș român de a se constitui, în fiecare comitat, „**consilii naționale**” și „**gărzi naționale**”, separate pentru fiecare naționalitate, având menirea de a conlucra pentru a „*putea stăpâni ordinea*”⁵³.

Propunerea nu era opusă înfăptuirii idealului național, ci constituia un gest de maturitate politică. **Însuși Comitetul de Acțiune** român urmărea ca tocmai într-un climat de ordine să convoace „*o conferință națională*” în care românii din „*fiecare circumscriptie electorală, din toate ținuturile românești ale Transilvaniei, Banatului și Ungariei*” să se exprime prin „*delegații*” proprii asupra destinului lor. Expunând această intenție în fața arhiducelui austriac Josef, în ziua de 30 octombrie, Alexandru Vaida Voevod a ținut să-i exprime credința sa că, în cazul unui plebiscit, „*cu aproape unanimitate toți românii vor vota pentru unirea lor cu România*”⁵⁴.

Delegația română, în care au mai intrat Ștefan Cicio-Pop și Aurel Lazăr, l-a întâlnit și pe Károlyi Mihály, căruia i-a prezentat, într-o viziune pragmatică, cererile românești. Fruntașul maghiar a reținut cu îngrijorare că românii voiau „*o extrem de largă autonomie*”, ceea ce „*ar fi dus la o mult mai slabă legătură* (a Transilvaniei – n.a.) *cu Ungaria, decât am fi dorit noi*”⁵⁵.

Criza politică din Ungaria s-a agravat brusc în jurul problemei formării noului guvern. Reținerile regelui Carol al IV-lea (impăratul Carol I al Austriei – n.a.), de a-l numi ca prim ministru pe Károlyi Mihály, au generat manifestațiile de stradă și ciocnirile sângeroase cu forțele de poliție, din ziua de 28 octombrie, rămase în istorie sub denumirea de „*Bătălia de la Podul de lanțuri*”⁵⁶. Descriind evenimentele din capitală, corespondentul ziarului „Brassói Lapok” nota: „*La Budapesta a izbucnit revoluția... O parte a gărzilor regale au trecut de partea Consiliului Național. Pe stradă luptele se duc cu mitralierele*”⁵⁷. Într-adevăr, ocuparea, în 29 octombrie, a fabricii de armament de pe șoseaua Soroksár, a creat pericolul înarmării mulțimilor⁵⁸ și al izbucnirii unei răscoale armate.

Revoluția propriu-zisă a avut loc în zilele de 30 – 31 octombrie 1918. În prima zi, mulțimile au invadat străzile pentru a susține Consiliul Național. Acțiunea fost denumită „*Revoluția rujelor de toamnă*”, de la gestul ofițerilor și soldaților, alături de manifestațiilor de masă, de a-și înlocui insignele de pe chipiuri, având stema Habsburgilor, cu trandafiri. Era semnul caracterului pașnic al revoluției care, împreună cu actul depunerii jurământului către patrie – săvârșit în fața hotelului „Astoria”⁵⁹ – au conferit Consiliului Național Maghiar autoritatea la nivelul Capitalei. Acesta a fost în măsură să preia Comandamentul militar al Budapestei, să ocupe centrala telefonică și să țină sub supraveghere principalele puncte strategice

din oraș. A doua zi de dimineață, în numele regelui, arhiducele Jozef l-a numit pe Károlyi Mihály în funcția de prim-ministru. Acesta a fost actul oficial prin care revoluția a învins „*pe cale constituțională*”⁶⁰.

Károlyi și-a alcătuit guvernul sprijinindu-se pe partidele Consiliului Național Maghiar⁶¹. În prima ședință, ținută în seara aceleiași zile, primul-ministru a reiterat prevederile *Proclamației* ca sarcini imediate ale guvernului. El a dispus elaborarea legilor cu privire la „*independența țării și la reforma dreptului de vot democratic*”. Totodată, a anunțat amnistierea deținuților politici, acordarea libertăților democratice, trecerea la împrăștierea țăranilor și la adoptarea de măsuri în domeniul muncii și al asigurărilor sociale, precum și la întocmirea unei legislații pentru aceste sectoare⁶².

Victoria Revoluției din Budapesta și formarea guvernului de coaliție democratică au readus speranțele și au redeșteptat spiritul patriotic și naționalist al maghiarilor. Organizații, partide, politicieni, fruntași ai vieții publice, clerici, personalități de marcă din toate domeniile s-au alăturat Consiliului Național Maghiar. Grija comună era „*împăcarea și colaborarea în interesul liniștii publice și al salvării țării*”. Fruntașul social-democrat Kunfi Zsigmond a chemat muncitorimea să înceteze, pentru cel puțin șase săptămâni, lupta de clasă⁶³.

Consiliul Național Maghiar era conștient că nu controlează provincia, unde manifestațiile de stradă continuau, tinzând să degenereze în tulburări. În Transilvania, manifestații de amploare s-au înregistrat la Cluj și Timișoara, în Valea Jiului, în comitatele Sibiu, Caraș-Severin, Bihor și Sălaj. În diverse locuri, în lipsa reacției forțelor de ordine, complet dezorientate, s-au alcătuit formațiuni independente din muncitori și soldați, însă vulnerabile în fața sloganurilor revoluționare. Concomitent, se înregistrau nelinești și tensiuni în sate⁶⁴. Știri îngrijorătoare veneau din teritoriile locuite de naționalități, unde manifestațiile au luat un caracter antimaghiar⁶⁵.

Pe de altă parte, angajarea soldaților și ofițerilor în manifestațiile de stradă a compromis disciplina militară și a condus la dezmembrarea mai multor unități aflate în garnizoane, în timp ce unitățile de pe fronturi erau dezorganizate, obosite și demoralizate. La rândul ei, „*jandarmeria, ale cărei efective erau slabe, a fost obligată să se replieze în centrele urbane pentru a-și salva cel puțin trupa*”. Prin urmare, Consiliul Național Maghiar și noul guvern nu dispuneau de o „*forță de coerciție eficientă*”⁶⁶.

Conducătorii maghiari au trebuit să constate că românii alegeau să meargă pe drumul autodeterminării lor. Într-adevăr, conducătorii Partidului Național Român și ai Partidului Social Democrat (secția română) aduceau la cunoștința opiniei publice constituirea, la Budapesta, în ziua de 30 octombrie 1918, a Consiliului Național Român Central. A doua zi, Consiliul a lansat **Proclamația către națiunea română**, în care se autodefinea ca fiind unicul for de conducere al românilor din Transilvania și Ungaria și făcea cunoscute principiile sale de acțiune. Fiind „*cea mai înaltă autoritate a poporului român*”, acesta a fost adevăratul „*guvern al națiunii noastre*”⁶⁷ – cum, pe bună dreptate, era apreciat în vremea respectivă.

Chiar în ziua în care a preluat puterea în capitală, Consiliul Național Maghiar

s-a adresat, în mai multe rânduri, conducerilor comitatelor. În prima telegramă, trimisă primarilor orașelor-reședință de comitate, s-au precizat următoarele: *„Consiliul Național aduce la cunoștința popoarelor din Ungaria că a luat puterea la Budapesta și cârmuirea țării. Nu s-a vărsat nici o picătură de sânge unguresc. Regele l-a numit pe contele Károlyi Mihály prim-ministru. Din Consiliul Național s-a alcatuit guvernul. Armata, muncitorimea, burghezia și toți cei din provincii au jurat credință Consiliului Național. În Budapesta e liniște. Consiliul Național Maghiar face apel la toate popoarele din Ungaria să păstreze cu sfințenie ordinea și să apere disciplina chiar și cu prețul unor jertfe. A apăra siguranța persoanei este singurul și cel mai înalt interes. Cel care devastează și distruge, acela pune în pericol viața națiunii. Având în vedere propășirea și independența patriei, precum și sfânta pace, Consiliul Național dispune ca fiecare om, soldat și alt membru al poporului să aștepte în liniște, susținând, în cea mai bună ordine, îndrumările Consiliului Național”. În finalul telegramei, Consiliul Național ordona primăriilor să facă afișe cu textul acesteia și să o răspândească sub formă de foi volante, urmând să-l informeze operativ despre orice eveniment. În mod surprinzător, Consiliul a cerut primăriilor să păstreze cea mai mare discreție și chiar a dispus ca telegrama să fie ruptă. Asemenea precauții nu pot fi înțelese decât în legătură cu dispoziția de la sfârșit: „formați consilii naționale”⁶⁸. Or, noii conducători de la Budapesta ar fi dorit ca asemenea forumuri locale să apară ca niște alcătuiuri spontane, pornite din inițiative locale, având menirea de a asigura ordinea și liniștea prin mijloace pașnice, prin buna înțelegere între toți cetățenii, maghiari și nemaghiari. Printr-o altă telegramă, expediată în ziua de 31 octombrie, semnată de Comitetul Executiv al Consiliului Național Maghiar, după ce se reamintea că noul organism „a preluat puterea iar garda orășenească din Budapesta și întreaga poliție de stat i s-au alăturat cu cel mai mare entuziasm”, se făcea apel „ca toate orașele din provincie să se alăture neîntârziat singurului guvern legal, cel al Consiliului Național”. Și această telegramă trebuia afișată sub formă de apel către populație⁶⁹.*

În acele ore era importantă orice măsură menită să prevină tulburările. De aceea, în noaptea următoare, Consiliul Național Maghiar anunța conducerile comitatelor și ale orașelor reședință că *„în vederea apărării ordinii și a liniștii cetățenilor, până la noi dispoziții se interzice vânzarea de băuturi alcoolice (vin, bere și pălincă) în restaurante, cafenele și crame”, iar cărciumile trebuiau „închise și puse sub pază”⁷⁰.*

În ziua de 2 noiembrie 1918, odată cu proclamarea independenței de stat – manevră menită să lase vina declanșării războiului numai pe seama Austriei – noua conducere de la Budapesta a dat următorul comunicat: *„Dat fiind faptul că forțele militare ale Ungariei au depus armele pe toate fronturile, înseamnă că Ungaria s-a retras din rândul țărilor beligerante și nu poartă război cu nimeni”.* Această formulare conținea ideea că gestul Ungariei ar fi pornit numai din dorința ei de pace și nu din cauza pierderii războiului. Escamotarea adevărului avea rostul, nu numai de a ocroti onoarea maghiarilor, ci și de a le induce voința de a depăși sentimentul apăsător de a fi înfrânți și năpăstuiți, precum și orgoliul ca fiecare

să fie ordonat, disciplinat și responsabil la locul său, să aibă o ținută demnă în orice împrejurare. Din această perspectivă, având în vedere apropierea armatelor Antantei, Consiliul Național Maghiar a adresat conducerilor comitatelor următoarele precizări: *„Pătrunderea pe teritoriul Ungariei a unei forțe militare aparținând oricărei țări, nu va fi considerată ca un act de război, ci ca o ocupație militară. Primul interes al populației locale, la fel ca cel al forțelor străine, trebuie să fie menținerea liniștei și a ordinii în timp de pace. Aceasta înseamnă că fiecare funcționar al administrației locale trebuie să-și continue activitatea fără întrerupere. Facem apel către toți funcționarii comitatelor, ai orașelor și ai comunelor, precum și către toți angajații, ca în cazul pătrunderii unor forțe străine pe teritoriul comitatelor lor, să rămână în sedii și să-și continue lucrul cu o conștiinciozitate sporită, pe măsura vremurilor grele în care trăim”*⁷¹. Prin urmare forțele de ocupație ale Antantei trebuiau să găsească la locurile lor, peste tot, administrații de stat integre, sigure și riguroase, gospodărind localități pașnice.

Constituit, de la început, în sânul Consiliului Național Maghiar, **Comitetul Transilvaniei**, având sediul în Cluj, a căutat să-și impună autoritatea la nivelul întregii provincii. Actele sale erau semnate, fiecare, de dr. Apáthy István – președinte, dr. Jánovics Jenő – vicepreședinte și dr. Vincze Sándor – vicepreședinte și comandant al gărzii naționale. În prima zi a lunii noiembrie, Comitetul Transilvaniei a cerut comitatelor ca *„în cazul unor eventuale ciocniri între români și maghiari, să se întocmească procese verbale foarte exacte, prin ascultarea maghiarilor și să fie înștiințat fără întârziere”*⁷². Printr-o altă telegramă, expediată a doua zi, același organism atrăgea atenția asupra nivelurilor anormal de mari ale șomajului și a urmărilor nefaste pe care acestea le puteau produce. Interesul declarat era *„evitarea unor conflicte internaționale (interetnice – n.a.)”*. El recomanda, ca soluție, *„începerea unor lucrări obștești de mari dimensiuni și publicarea locurilor de muncă”*. Având în vedere situația tensionată din mai multe comitate ardelene, Comitetul a atras atenția asupra urgenței luării unor asemenea măsuri, *„pentru înlăturarea tulburărilor și revenirea vieții la normal”*⁷³. O măsura excepțională trebuia să fie aprovizionarea cu pâine și cu alte produse de panificație. În acest scop, în ziua de 5 noiembrie 1918, Comitetul Transilvaniei a trimis comitatelor ordinul de a se ocupa direct de predarea, de către cetățeni, a cerealelor și de a asigura *„o distribuire continuă și echitabilă în teritoriu”* a acestor alimente de bază. Asigurarea hranei populației trebuia să fie privită ca o *„chestiune de suflet a fiecărui om”*⁷⁴. În aceeași zi și cu aceeași preocupare pentru siguranța statului, forumul din Cluj a adresat prefectilor și primarilor, dispoziția ca *„sediile tuturor organelor administrativ-teritoriale și de ordine publică să fie puse sub pază, zi și noapte, iar activitatea de conducere administrativă să se desfășoare fără opreliști. Totodată – continua dispoziția – factorii responsabili trebuie să asigure și în continuare, cu aceeași răspundere, menținerea ordinii publice”*⁷⁵.

Dispozițiile transmise în teritoriu de Consiliul Național Maghiar, inclusiv cele ale Comitetului Transilvaniei, s-au înregistrat, îndeosebi, în prima săptămână de la preluarea puterii, adică atunci când trebuiau să-și afirme autoritatea și să înlătore

sentimentul apăsător al vidului de putere. Odată cu intrarea guvernului în atribuții, forul de la Budapesta și cel de la Cluj n-au mai avut aceeași comunicare cu administrațiile comitatense. În schimb, s-au înmulțit adresele de tot felul, transmise acestora, de președinția guvernului sau de diverse ministere și departamente.

3. CONSILIUL NAȚIONAL (MIXT) AL COMITATULUI BRAȘOV – UN OBSTACOL ÎN CALEA AUTODETERMINĂRII ROMÂNILOR

În Comitatul Brașov, evenimentele revoluționare din Budapesta, și schimbările politice petrecute în Ungaria la sfârșitul lunii octombrie 1918 au devenit cunoscute în primul rând prin intermediul presei. Cele mai preocupate de fenomen au fost cotidienele maghiar și săsesc, „**Brassói Lapok**” și respectiv „**Kronstädter Zeitung**”, urmate, într-o măsură mult mai redusă, de „**Gazeta Transilvaniei**”. Ziarul românesc nu a delegat reporteri proprii în capitala maghiară. Copleșiți de amploarea și de rapiditatea evenimentelor, reporterii ziarelor brașovene au dat prioritate știrilor și comunicatelor oficiale ca și unor fapte și întâmplări la care au fost martori, fără a avea răgazul unor comentarii de substanță.

Datorită acestor publicații, locuitorii maghiari, sași și români brasoveni au aflat detalii din comunicatele oficiale despre preluarea puterii de către Consiliul Național Maghiar, urmată de alăturarea „*cu bucurie*” la revoluție a garnizoanei din Budapesta și „*a întregii poliții a statului*”, precum și despre apelul adresat de acesta „*tuturor orașelor provinciale ca să i se alăture fără întârziere*”, el declarându-se ca fiind „*singura conducere legală*”⁷⁶. Apoi, despre comunicatul din acea zi de 31 octombrie, a aceluiași forum, conform căruia „*nu a curs nici un strop de sânge unguresc*”, ca și despre faptul că i „*s-au alăturat armata, muncitorii și cetățenii din provincie, care i-au jurat credință*”. Totodată, se lua cunoștința că noul organism îndemna „*popoarele Ungariei*” să păstreze „*liniștea*” cu o „*sfântă disciplină ... Păstrarea siguranței vieții personale – se arăta în chemarea oficială – este în interesul general, iar cine o distruge, primejduiește viața națiunii*”. Îndemnul la liniște îi era adăugat „*ordinul*” ca „*spre binele patriei și în interesul păcii sfinte, fiecare soldat sau simplu cetățean să urmeze, în liniște și cu disciplină, indicațiile Sfatului Național*”⁷⁷. Telegramele de presă – înserate în publicațiile brașovene – au anunțat „*entuziasmul de nedescris*” al mulțimilor din Capitală, despre punerea, la dispoziția Consiliului Național, al unităților militare, al flotilei de patrulare pe Dunăre și al multor militari cu grad înalt⁷⁸. O știre se referea la proclamația adresată de Consiliul Național trupelor din Budapesta, exprimându-le „*recunoștința*” pentru participarea lor la „*mișcarea de eliberare*”. Era reprodușă și aprecierea forumului maghiar, conform căreia „*succesul revoluției noastre, această revoluție cu flori și fără vărsare de sânge, va obliga la recunoștință veșnică față de cei care s-au devotat acțiunii de creație nouă*”⁷⁹. Alte știri se refereau la arestarea ori la suspendarea unor comandanți de unități militare și din conducerea poliției de stat și militare⁸⁰. Se preciza că ocuparea gărilor și a centralelor telefonice s-a făcut „*fără a se vărsa nici un strop de sânge unguresc prețios*”⁸¹. Nu era omisă nici ralierea funcționarilor guvernamentali, „*în*

frunte cu secretarul ministerial Batóni de la președinția guvernului". O altă știre încurajatoare era aceea că directorii marilor bănci au dat asigurări secretarului de stat de la Ministerul de finanțe „că din punct de vedere financiar, toate plățile sunt asigurate”⁸².

Prin urmare, în cea de-a doua zi a revoluției din Budapesta, spre deosebire de știrile alarmante din ajun, comunicatele oficiale și telegramele de presă asigurau, la unison, populația că revoluția a avut un caracter eminamente pașnic, ieșind victorioasă prin ralierea celor trei forțe redutabile: muncitorimea, armata și poliția. Consiliul Național Maghiar și guvernul său erau, însă, conștiente că adevăratul pericol pentru unitatea statului putea să apară în orice clipă în teritoriile locuite de naționalități. De aceea, ele au cerut „*oficialităților*” de la nivelul comitatelor, prin cea de-a doua adresă oficială, ca „*fiecare eveniment să ne fie transmis*”, după care le-a „*sfătuit*” să participe „*activ*” și să formeze „*sfaturi naționale*”⁸³.

Publicând comunicatele oficiale și știrile favorabile schimbărilor, ziarele maghiar și săsesc din Brașov i-au adus mari servicii Consiliului Național Maghiar, mijlocindu-i legăturile cu populația locală. Între cele două publicații nu a existat, totuși, identitate în redarea evenimentelor. În cotidianul săsesc au fost publicate și considerente diferite de cele oficiale. Chiar în numărul din 1 noiembrie 1918, „*Kronstädter Zeitung*” a tipărit un sugestiv articol redacțional, intitulat „*An unsere Führer!*” („*Conducătorilor noștri!*”), în care a analizat, cu accente critice, vechea politică maghiară față de naționalități, expunând totodată așteptările populației germane din partea noii conduceri ungare și atitudinea pe care trebuiau să o ia, în acest scop, proprii reprezentanți. „*Sfatul Național a preluat conducerea în Ungaria – scria cotidianul săsesc – Cei care înainte s-au opus cu îndârjire oricărui guvern, au acum sforile în mână. Este rândul lor să dovedească faptul că pot conduce bine «corabia statului», că pot crea structurile pe care le-au cerut fostei conduceri, spre binele tuturor, fără să facă deosebire de limbă și de starea materială. Ei au cerut de la ceilalți egalitatea deplină și au promis, totodată, sfârșitul asupririi naționale, au scris pe stindardele lor cele mai frumoase și mai nobile sloganuri social-democrate. Acum au ocazia să demonstreze că nu au promis numai vorbe goale, ci că au vorbit serios atunci când s-au referit la norocul și la bunăstarea tuturor*”. Ziarul săsesc nu se arăta optimist atunci când evidenția alternativa: „*fie că noua conducere va aduce într-adevăr bunăstarea și autodeterminarea popoarelor acestui stat, fapt de care, deocamdată, ne îndoim, fie, mai degrabă, că tendințele maghiaro-șoviniste vor prelua supremația... În orice caz – îndemna ziarul – mai mult ca niciodată a venit timpul să ne asigurăm locul nostru sub soare prin fapte neîntârziate. Îndeajuns de mult ne-am mulțumit să așteptăm ca să ne cadă și nouă o fărâmitură de pe masa celor bogați*”. Acest argument avea, desigur, un sens metaforic, deoarece istoria nu consemnase vreo poziție socială defavorabilă sașilor. Ziarul avea în vedere o reprezentare a lor și mai largă în organismele statului maghiar și chiar crearea propriilor lor administrații, ceea ce însemna o autodeterminare sub forma unei foarte largi autonomii, în cadrul Ungariei.

Din articolul publicat de „*Kronstädter Zeitung*” reieșea că reprezentanții sașilor

din Transilvania au ridicat problemele de viitor ale populației lor încă înainte de declanșarea revoluției la Budapesta. „*Comitetul Executiv* (al Consiliului Național Maghiar – n.a.) – scria ziarul – *a rostit marți* (29 octombrie – n.a.) *cuvinte care au făcut să bată mai tare inima oricărui camarad german din Ungaria, cuvinte ce deschid porțile spre un viitor mai prietenos din punct de vedere politic*”. Ziarul menționa și discursul ținut în același cadru de parlamentarul imperial Rudolf Brandsch, care a afirmat că deputații sași „*vor face cunoscut punctul nostru de vedere*” și „*vor stabili atitudinea noastră față de noua Ungarie*”.

În partea finală a articolului, ziarul a formulat importante considerente pe care le-a pus în atenția deputaților sași: „*Oricine... vrea să-și joace rolul în viitor, se anunță la cuvânt. Și noi trebuie să semnalăm că suntem prezenți. Numărul nostru relativ mic nu trebuie să ne împingă, din falsă modestie, spre tăcere. În viața poporului are mai puțină importanță numărul decât calitatea și cultura. Dacă ar conta numai numărul, atunci chinezii ar trebui să fie poporul suveran. Comitetul Executiv a arătat deputaților noștri drumul. Ne așteptăm ca aceștia să-l urmeze neîntârziat, să lucreze repede și perseverent, pentru ca fiecare să fie la locul său și să reprezinte cu putere poporul nostru. În scurt timp vor putea avea loc noi alegeri, pe baza votului universal, egal și secret. Evoluția accelerată a politicii interne și externe se va înregistra și în continuare. Această perspectivă trebuie să fie în atenția tuturor, dar mai ales a conducătorilor noștri. Folosiți ora, deschideți ochii! Deoarece depinde în primul rând de voi cum va fi viitorul poporului nostru sășesc*”⁸⁴.

Considerentele formulate relevau o percepție realistă asupra dimensiunilor și caracterului schimbărilor ce aveau loc în Ungaria, precum și preocuparea ca, la capătul acestora, populația sășească să beneficieze de o largă autodeterminare în limitele aceluiași stat.

Primind prima telegramă din partea Consiliului Național Maghiar, autoritățile de la nivelul comitatului și al orașului Brașov au trecut imediat la **pregătirea unei adunări consacrate constituirii Consiliului Național Comitatens**. În viziunea conducătorilor maghiari, noile organisme comitatense trebuiau să fie consilii naționale unice, având un caracter reprezentativ pentru toți locuitorii comitatelor, inclusiv pentru cei ai naționalităților. Se încălca însă, înțelegerea convenită de delegația mixtă transilvană cu Jászi Oszkár ca fiecare etnie să-și constituie consilii naționale proprii. Or, Jászi devenise, între timp, membru al guvernului condus de Károlyi Mihály.

La Brașov, conducerea acțiunii a fost preluată, în absența comitelui suprem, groful Mikes Zsigmond, bolnav, de **vicecomitele Ludwig Servatius**. În aceeași zi de 31 octombrie 1918, acesta „*a purtat discuții cu personalitățile conducătoare ale populațiilor maghiară și română din comitatul nostru... în care s-a căzut de acord asupra implicării tuturor păturilor sociale în constituirea unui sfat național*”. Împreună „*au stabilit, în acest scop, o conferință comună, care a fost programată pentru a doua zi, la orele 10,00*”⁸⁵.

Modul în care a procedat subprefectul arăta că el vorbea și în calitate de reprezentant autorizat al populației sășești, ceea ce însemna că el a convenit,

în prealabil, cu ceilalți fruntași ai acesteia, îndeosebi cu **președintele Karl Flechtenmacher**, cu **primarul Karl Ernst Schnell** și cu **viceprimarul Friedrich Fabricius**, asupra modului în care trebuia procedat.

Deschizând întâlnirea din ziua de vineri 1 noiembrie 1918, ținută la Prefectură (în actuala clădire a Rectoratului Universității Transilvania – n.a.), **Ludwig Servatius** a anunțat „*acceptul tuturor straturilor sociale*”, alăturarea „*corpului ofițerilor, a corpului de detectivi și a trupelor jandarmeriei naționale*”, prcum și consimțământul „*fără rezerve*” al „*muncitorilor, funcționarilor și al celorlalte categorii sociale*” pentru crearea Consiliului (Sfatului) Național Comitatens⁸⁶. Prin urmare, oficialii comitatului și ai orașului Brașov intenționau crearea unui forum mai larg decât al celor trei populații trăitoare în comitat. Implicarea în actul constitutiv a armatei și a forțelor de ordine anula caracterul reprezentativ al noului forum, transformându-l într-un instrument de presiune din partea statului pentru împiedicarea aspirațiilor la autodeterminare. Presiunile se exercitau îndeosebi asupra românilor.

Despre desfășurarea acelei întruniri insolite, din prima zi a lunii noiembrie 1918, ne informează pe larg aceleași publicații locale, „*Brassói Lapok*” și „*Kronstädter Zeitung*”. „**Brassói Lapok**”, unul dintre cele mai influente ziare maghiare din Transilvania, a prezentat evenimentul ca fiind începutul unei noi etape a conviețuirii dintre maghiari și nemaghiari, bazată pe „*drepturi egale*” și pe „*atașamentul fără rezerve*” la „*patria maghiară comună*”. Cotidianul nu-și ascundea satisfacția că s-a reușit organizarea unei astfel de întruniri, într-un moment hotărâtor pentru statul ungar, fiind prezenți „*unguri, sași și români, într-o dispoziție sărbătorească*”⁸⁷. Corespondentul ziarului s-a arătat a fi înțelegător chiar și față de întârzierea fruntașilor români. „*Concetățenii noștri români – nota el – au venit mai târziu pentru că au trebuit să se pună de acord asupra declarației pe care trebuiau să o facă*”. Intrarea delegației române a prilejuit un moment de reală surpriză în sala de consiliu. „*Ca o întorsătură neașteptată și fără pereche – nota corespondentul – în fruntea românilor s-a aflat Vasile Saftu*” cu „*figura puțin slăbită, încins cu un cordon lat de culoare mov închis*”. Reporterul reamintea, prin remarcile sale, de arestarea protopopului român, în noaptea de 28 – 29 august 1916, cu câteva ore înaintea intrării armatei române în Brașov, urmată de deportarea sa, timp de doi ani și două luni, la Sopron, în vestul Ungariei. Alături de dr. **Vasile Saftu**, conducătorul spiritual și politic unanim recunoscut, din delegația română au mai făcut parte **Nicolae Garoiu**, **Leon Lengeriu**, **Arseniu Vlaicu**, **Gheorghe Dima**, **Ioan Țipu** și **Petre Munteanu**⁸⁸.

De la început, **Ludwig Servatius** și-a cerut scuze românilor că „*nu vorbește și pe limba lor*”, motivând că „*nu înțelege suficient în limba română*”. El a vorbit, după caz, în maghiară și în germană. Apoi a dat citire unui proiect de proclamație intitulat: „**Către locuitorii comitatului Brașov**”, precizând că era scris în trei limbi: „*maghiară, germană și română*”⁸⁹. Proiectul urma să fie însușit de către participanții la adunare, în numele populațiilor pe care le reprezentau, ca document călăuzitor al Consiliului Național Comitatens, în calitate de for unic al tuturor locuitorilor comitatului. Prezentând Proclamația ca fiind întocmită „*în spirit wilsonian*” și „*în*

termenii cei mai politicoși, cu grije deosebită de a nu jigni pe nimeni", cotidianul maghiar „Brassói Lapok” a subliniat, citând din original, că a fost dată în numele „locuitorilor Comitatului Brașov conduși de cetățeni maghiari, sași și români, uniți cu administrația, cu reprezentanții muncitorimii, cu conducătorii Partidului Social Democrat, cu reprezentanții gărzilor locale și sub președenția subprefectului, într-o colaborare frățească și în dorința de a rezolva problemele politice ale Brașovului”. Textul propus conținea adeziunea la principiile cuprinse în Programul Consiliul Național Maghiar, punând accentul pe recunoșterea „dreptului la autodeterminare al popoarelor”, pe baza „principiilor wilsoniene”, care „va asigura conviețuirea pașnică și munca lor unită pentru patria noastră iubită, al cărei pamânt este îmbibat cu sângele fiilor săi”. Se sublinia că „acest pământ” trebuia să producă „pentru cei care, de secole, l-au lucrat”. Populația, „fără deosebire de naționalitate și religie”, era îndemnată să asigure liniștea și ordinea în întregul comitat, pentru garantarea siguranței publice. De asemenea, era chemată să aibă „încredere în Consiliul Național Comitatens”. Pe de altă parte, autorii atrăgeau atenția că, „în condițiile date”, noul forum „va colabora cu autoritățile militare, având suficientă putere să-și impună autoritatea”. Precizarea din urmă venea să reamintească oricui că statul și ordinea erau maghiare, iar autodeterminarea putea fi obținută numai în interiorul Ungariei. Se exprima „angajamentul” Consiliului, asumat „în fața Ungariei și a popoarelor străine”, că va respecta „frontierele sfinte ale pământului natal” și că va trata „orice tentativă de modificare a lor” ca pe „o lezare a drepturilor umane”⁹⁰.

Aluzia la posibile represii cu forța armată, evitându-se însă o formulare directă, făcea parte din tactica noii conduceri maghiare de a crea imaginea unei Ungarii puternice și sigure care dispunea, la nevoie, de mijloace coercitive, dar care vrea să folosească, în orice situație, numai soluții pașnice, dorind buna înțelegere între maghiari și nemaghiari.

Citând din textul Proclamației, „Kronstädter Zeitung” a evidențiat faptul că reprezentanții maghiarilor, sașilor și românilor „doresc să acționeze împreună pentru a reglementa problemele politice ale comunității (comitatului – n.a.)... . Ei declară – se arăta în continuare – că vor să înfăptuiască principiile fundamentale ale ministrului-președinte, contele Károlyi Mihály, cuprinse în programul său, privind dreptul la autodeterminare al tuturor popoarelor din Ungaria. Ei doresc să asigure conviețuirea frățească și colaborarea pașnică în patria comună, iar, după nesfârșitele suferințe aduse de războiul sângeros, națiunile acestui comitat să trăiască în fericire, după legile eterne și sfinte ale omenirii, să facă sa înflorească pamântul udat cu sângele fiilor săi”. În document se preciza că guvernul condus de Károlyi deținea întreaga putere în capitală, exercitându-și autoritatea pe întregul teritoriu al statului ungar și că urma a se reuni „noul parlament al Ungariei independente”, având menirea de a adopta „legi noi”. Cotidianul săsesc brașovean nu ascundea că proclamația era, de fapt, o „circulară adresată tuturor popoarelor din Ungaria” prin care Consiliul Național Maghiar „chema la pace și ordine și popoarele acestui comitat” pentru ca, „în spiritul ordinei păstrate de secole, să apere liniștea și siguranța vieții, ale persoanei și ale proprietății”.

Prin urmare, documentul era o **Circulară-proclamație** primită de la Budapesta. Ziarul menționa și atenționarea cuprinsă în document, conform căreia „*cine nesocotește, în aceste timpuri grele, viața privată și primejduiește viața națiunii căreia îi aparține, acela se exclude din rândul popoarelor civilizate*”⁹¹. Formularea reamintea de vechea concepție privind existența în Ungaria a unei singure națiuni – cea maghiară – căreia i-ar fi aparținut totii cetățenii maghiari și nemaghiari. Ultima parte a frazei relua de fapt vechile afirmații privind caracterul „european” al civilizației maghiare, în raport cu „orientalismul”, „balcanismul” sau „bizantinismul” românilor din Regat⁹².

Prin intermediul Circularii-Proclamație, Consiliul Național Maghiar atrăgea atenția că „*așteaptă din partea popoarelor întregului comitat, fără deosebire de naționalitate, să aibă încredere în Consiliul Național al comitatului*”, care „*împreună cu autoritățile militare, dispune, în actualele condiții, de mijloace militare necesare pentru a combate dezordinele*”. Răspunderea directă revenea, în acest sens, Comitetului executiv al Consiliului Național Comitatens. Atenționarea era adresată în primul rând românilor. Și de data aceasta, forumul de la Budapesta s-a repliat, promițând: „*popoarelor comitatului liberul drept de asociere și funcționarea neîngrădită a organizațiilor politice ale tuturor națiunilor*”. Finalul Proclamației era formulat ca o adeziune totală a locuitorilor comitatului la misiunea de salvare a Ungariei Mari, pe care Consiliul Național Maghiar și-a asumat-o. „*Consiliul Național al Comitatului Brașov – se menționa, în acest sens – declară în mod solemn, în fața tuturor popoarelor Ungariei și a străinătății, că susține cu credință păstrarea frontierelor țării și apărarea pământurilor natale, considerând că orice modificare s-ar aduce granițelor ar fi nedreaptă și inacceptabilă, ar fi o atingere adusă drepturilor cetățenilor*”⁹³.

Vicecomitele Ludwig Servatius a completat lectura documentului cu o cuvântare proprie de atașament față de patria maghiară. El a arătat, „*în cuvinte entuziaste și cu expresii convingătoare*”, – cum menționa „Kronstädter Zeitung” – că „*vechile bariere dintre națiunile țării au căzut*” și că „*începe o eră a egalității lor*”. De asemenea, și-a exprimat convingerea că „*după multe jertfe pe care le-a făcut*”, Ungaria „*va avea un viitor bun*”, că el însuși avea „*încredere în transformările care au început*” și că speră „*că fiecare cetățean, indiferent de naționalitate și de religie, se va alătura programului Consiliului Național Maghiar*”. Subprefectul a salutat, folosind „*cuvinte călduroase*”, pe reprezentanții armatei „*în frunte cu excelența sa, domnul general Goldbach*”. Nu și pe fruntașii naționalităților. Comandantul a răspuns imediat, mulțumind pentru „*atitudinea prietenească*” ce li s-a arătat și asigurând că „*armata recunoaște noul regim al Consiliului Național Maghiar și este gata să păstreze liniștea și ordinea, să apere siguranța vieții și averile populației civile*”. În încheiere, generalul a promis că „*armata va interveni cu toate mijloacele pentru apărarea frontierelor patriei*”⁹⁴. De precizat că generalul Anton Goldbach le-a cerut, în prealabil, iertare celor prezenți pe motiv că „*nu vorbește destul de bine ungurește și românește, cerând permisiunea să se adreseze în limba germană*”⁹⁵. Vicecomitele a anunțat că Proclamația va fi publicată în cele trei limbi: „maghiară,

germană și română”⁹⁶.

Publicațiile „**Brássoi Lapok**” și „**Kronstädter Zeitung**” au reținut și luările de cuvânt ale participanților. Primul vorbitor a fost **protopopul dr. Vasile Saftu**. Cuvântul său a fost urmărit într-o „*liniște desăvârșită*”, cei prezenți fiind interesați de fiecare nuanță. El a început prin a-și exprima „*satisfacția că în această sală se poate vorbi iarăși românește*”, ceea ce arăta, după părerea sa, că „*aceste timpuri reprezintă o eră nouă ce apropie popoarele*”. Apoi a ținut să precizeze că vorbește nu numai ca reprezentant al românilor din comitat, ci „*în numele întregii națiuni române*”, întrucât „*toți românii sunt membri ai Partidului Național Român și recunosc hotărârile Comitetului Executiv*”⁹⁷. În legătură cu noul organism comitatens, el a precizat: „*Noi ne vom supune hotărârilor Consiliului Național Român, care nu sunt în contradicție cu spiritul Sfatului Național în formare*”. Protopopul român nu a făcut nici o referire la programul Consiliului Național Maghiar sau la atașamentul față de patria ungară, detașându-se, astfel, de menirea întrunirii. Dimpotrivă, afirmând că „*pământul iubit trebuie apărat*”⁹⁸, dr. Vasile Saftu avea în vedere numai teritoriile românești din Ardeal, Banat și Țara Ungurească, unde Consiliul Național Român Central se considera „*guvern legitim*”⁹⁹. Pentru apărarea acestora se conta pe ostașii români înarmați, din unitățile ungare, care se întorceau de pe fronturi. Abia în finalul cuvântării sale, dr. Vasile Saftu a citit o declarație, din partea delegației române, în care se preciza: „*Proclamația ce ni s-a propus aici, nefiind în contradicție cu Declarația pe care noi am prezentat-o în Camera Deputaților, pe care ne bazăm și pe care o considerăm obligatorie, o primim*”¹⁰⁰. Prin urmare românii nu se abăteau de la obiectivul autodeterminării, așa cum era el înscris în „*Declarația de la Oradea*”.

Cuvântul protopopului dr. Vasile Saftu l-a încurajat pe **dr. Zakariás Iános**, președintele „*Adunării populare maghiare*”, să salute faptul că românii „*vor să trăiască în acest stat*”. Era evident că, în noile condiții, conducătorii maghiarilor se mulțumeau și cu puțin, fiind gata să accepte chiar o formă largă de autodeterminare, numai să nu se modifice frontierele și să se respecte unitatea Ungariei Mari. El a folosit chiar o metaforă, susținând că „*am luptat 400 de ani pentru aceste idei și pentru egalitatea popoarelor*”. Reproducând aceste cuvinte, corespondentul ziarului săsesc s-a simțit obligat să pună în paranteză un semn de întrebare...¹⁰¹.

Dr. Szele Béla, redactorul șef al cotidianului „**Brassói Lapok**” a dezvoltat ideea reconcilierii între „*popoarele noastre*”, pretinzând că, deși „*că au existat fricțiuni, contradicții profunde nu au fost*”. Dimpotrivă, – a subliniat el – „*în momentele de răstăprie, când popoarele nemaghiare apărau interesele patriei și ale obștii, maghiarii le-au întins o mână frățească*”. Îndemnând pe toți brașovenii să privească înainte, legând interesul tuturor, maghiari și nemaghiari, de cel al statului ungar unitar, el le-a adresat chemarea patetică: „*Să uităm diferendele din trecut și să ne dăm mâna pentru marea operă a viitorului, să ne îndeplinim îndatoririle ce ne revin, nu numai în vorbe, ci și în fapte*”¹⁰². Eminentul intelectual brașovean încerca să ascundă trecutul de nedreptăți create de maghiarismul de stat orgolios și opresiv, desnaționalizator și asimilator față de naționalități, refuzând, totodată, să înțeleagă

sensul schimbărilor ce aveau loc. El stăruia în a susține – cum va scrie cu un alt prilej – „*drepturile istorice ale maghiarimii...menirea etnică, politică, culturală și economică a Ungariei*”, crezând sincer că „*numai în cadrul statului ungar*” și „*numai în conviețuire armonioasă cu maghiarii*” își vor găsi „*fericirea*” toți, „*maghiarii și nemaghiarii*”¹⁰³.

Otto Ott, directorul Uzinei de gaz din Brașov, vorbind în numele sașilor, a observat că noul regim din Ungaria era reprezentat numai de maghiarii¹⁰⁴, fapt pentru care a cerut ca Sfatul Național al Comitatului, ce lua ființă, să ceară Consiliului Național Maghiar „*să se completeze și cu reprezentanți ai naționalităților din țară*”¹⁰⁵.

Ideea a fost preluată și de **Ludwig Servatius** care a completat-o cu „*dorința sașilor*” ca și social-democrații „*să-și poată numi delegații în mod proporțional cu naționalitățile*”, chiar dacă respectivii, fiind „*o organizație internațională, nu au în vedere considerente naționale*”. Observația vicecomitelui era în ton cu părerea generală. În realitate, la fel ca în celelalte țări, internaționalismul – afișat în spiritul tradițiilor mișcării socialiste – nu anula sentimentele patriotice ale social-democraților simpli. Or, Partidul Social Democrat din Ungaria a susținut în mod clar interesele statului maghiar.

Invocând „*calea democrației*” subprefectul a mai propus ca „*reprezentanții de frunte*” ai Comitetului Executiv al noului forum comitatens „*să fie aleși separat de către fiecare popor*”¹⁰⁶. Propunerea sa nu a fost comentată, însă respectiva alegere ar fi fost un atribut al Consiliului Național Comitatens.

La cuvânt a urmat un social-democrat autentic, **Bartha Károly**. Nu fără legătură cu ultima propunere a lui Servatius, militantul socialist a atras atenția că „*din păcate numai cu prețul acestui război sângeros s-a putut ajunge ca popoarele să fie egale*”¹⁰⁷. După părerea sa, „*voința poporului*” însemna că „*naționalitățile conlocuitoare trebuie să aibă aceleași drepturi ca și maghiarii*”¹⁰⁸. Fără a repeta formulele cuprinse în Proclamație, Bartha Károly a declarat doar că partidul său se pronunța „*pentru siguranță și ordine*”¹⁰⁹.

În schimb, un fruntaș de grup profesional, **Alois Fleischmann**, a jurat credință, „*în numele mecanicilor de locomotivă*”, Consiliului Național Maghiar și atașament față de programul acestuia¹¹⁰. Mecanicul sas a promis că „*el și feroviarii săi...își vor face datoria, ca și înainte, pentru ca populația să beneficieze de tot ce are nevoie*”¹¹¹.

Au mai cuvântat: avocatul sas **dr. Karl Flechtenmacher**, în numele juriștilor, medicul **dr. Bársony Sándor**, în calitate de „*consilier democrat maghiar*”, tot un medic, **dr. Papp Endre**, „*consilier național*”, în numele maghiarilor din Șaptesate (Săcele) și **Fehér Jenő**, în numele lucrătorilor tâmplari. Toți aceștia și-au exprimat adeziunea la programul Consiliului Național Maghiar și au susținut constituirea Consiliului Național Comitatens pe baza prevederilor Proclamației¹¹².

Delegații maghiari și sași au așteptat cu interes cuvântarea lui **Nicolae Garoiu**, cel de-al doilea „*reprezentant de frunte*” al românilor, om de afaceri influent, cel mai înstărit dintre români și printre cei mai bogați brașoveni. Având legături profitabile

cu mulți maghiari și sași, el era văzut ca un moderat, în comparație cu protopopul Vasile Saftu. Despre Nicolae Garoiu, cotidianul maghiar a reținut că și-a exprimat în mod „*explicit*” susținerea înființării Sfatului Național Comitatens cu mențiunea că „*așteaptă*” ca noul organism „*să desfășoare o activitate folositoare obștei*”¹¹³. O asemenea părere a mai avut doar reprezentatul, sașilor, **Otto Ott**, ceilalți vorbitori – cu excepția **protopopului Vasile Saftu** – stăruind asupra valorii ideilor cuprinse în Proclamație și în Programul Consiliului Național Maghiar și susținând politica noului regim din Ungaria.

Primarul Brașovului, **dr. Karl Ernst Schnell**, a propus „*să se declare alcătuit Consiliul Național al Comitatului*”, urmând să fie constituit și Comitetul Executiv al acestuia. Tot el a propus ca funcția de președinte al consiliului să fie deținută de vicecomitele Ludwig Servatius. Acesta din urmă a mulțumit pentru încrederea în persoana sa și a propus, la rândul său, ca noul forum mixt să fie alcătuit din câte 30 de reprezentanți ai fiecăreia dintre cele trei naționalități și încă 30 de reprezentanți ai „muncitorimii” social-democrate. În total, 120 de membri¹¹⁴. Prin urmare, muncitorimea era considerată un bloc unitar, organizat politic, indiferent de apartenența etnică sau de convingerile indivizilor. În realitate, în rândurile lucrătorilor salariați – baza Partidului Social-Democrat din Ungaria – predominau maghiarii, urmați de sași, numărul românilor fiind mult mai redus.

Propunerile primarului sas nu au fost supuse dezbaterilor și nici votate. Nefiind obiectii, ambele propuneri au fost considerate ca fiind aprobate.

Privitor la componența Consiliului Național Comitatens, președintele ales, **Ludwig Servatius**, a cerut ca, în ziua următoare, fiecare parte să-și desemneze și să anunțe membrii proprii. Pentru început, s-a convenit desemnarea unui „*comitet* (provizoriu – n.a.), *până la formarea Comitetului Executiv*”, care să fie alcătuit din câte doi reprezentanți ai fiecărei grupări, având menirea de a ține legătura între ele. Nominalizările le-a făcut tot Ludwig Servatius, fără a întâmpina obiecții, în următoarea ordine: **dr. Szele Béla** și **dr. Zakariás Iános** (din partea maghiarilor), **dr. Karl Flechtenmacher** și **dr. Karl Ernst Schnell** (din partea sașilor), **dr. Vasile Saftu** și **Nicolae Garoiu** (din partea românilor), **Bartha Károly** și **Bartalis Sándor** (din partea Partidului Social Democrat din Ungaria – organizația locală)¹¹⁵.

În legătură cu **desemnarea membrilor Consiliului Național Comitatens**, „Kronstädter Zeitung” informa, în același număr din 2 noiembrie 1918, că sașii urmau să se întâlnească în după amiaza aceleiași zile. La fel și maghiarii, pe care dr. Zakariás Iános „*i-a convocat pentru ora 1,30 în sala „Omnia”...într-o adunare populară a cetățenilor și muncitorilor*”. Ziarul săsesc oferea cititorilor și o proveniență pe localități a membrilor unguri în Consiliu: 20 din Brașov, 7 din Șapte Sate și câte unul din Apața, Crisbav și Satu Nou¹¹⁶.

„*Maghiarii par să fie scindați*” – mai scria „Kronstädter Zeitung”. Cu toate acestea, partea maghiară a fost singura care și-a convenit lista celor 30 de membri ai săi (20 plini și 10 supleanți) în Consiliul Național Comitatens. Pe listă figurau personalități de frunte ca: preotul romano-catolic Meisel József, pastorul reformat Tökes Ernő, ziaristii Szele Béla și Györi Imre (redactorul șef adjunct al ziarului

„Brassói Lapok”), directorii de bănci Hollosi Ándor și Deutsch Ármin, scriitorul și ziaristul Szemler Ferenc s.a. Între cei desemnați se aflau avocați, comercianți, medici, notari dar și jocari, tâmplari, ferovieri și alți meseriași¹¹⁷.

Nu la fel au procedat sașii și românii, semn că evenimentele, care se derulau cu repeziciune, i-au determinat să-și urmeze propriile interese. Planul de creare a unui consiliu național mixt, sub deviza „*dreptului la autodeterminare al popoarelor*”, dar numai în interiorul statului ungar, era depășit. Orele, ce-i păreau favorabile, s-au scurs repede. Pentru ei s-a deschis perspectiva unei autodeterminări reale. Spre deosebire de români, sașii nu aspirau la desprinderea de Ungaria, ci la o autonomie neîngrădită. „*Ei n-au putut avea niciodată iluzia că ar putea forma un stat național, n-au avut deci scopuri îndepărtate, n-au avut un ideal ale cărui raze să le fie busolă sigură în vitregia vremurilor*”, cum îi va caracteriza publicistul Ilie Cristea în cotidianul „Glasul Ardealului”¹¹⁸.

Pentru sași, crearea Consiliului Național Maghiar a constituit semnalul unor schimbări profunde în statul ungar. În ziua de 25 octombrie 1918, **Cercul Săsesc din Țara Bârsei** a adoptat un **Memoriu asupra unei noi orientări a politicii naționale săsești** în care a expus dezideratele ce trebuiau să stea la baza politicii lor în fața așteptărilor schimbări. Memoriul exprima „*loialitatea tradițională față de patrie*” și cerea „*asigurarea legală a posibilității de dezvoltare liberă pentru fiecare popor din granițele statului*”. S-a cerut, de asemenea, înlăturarea legilor discriminatorii și egală îndreptățire a acestor popoare. În viziunea fruntașilor sași brașoveni, succesul depindea de acțiunea comună a tuturor germanilor din statul ungar, fapt pentru care trebuia înființat propriul partid politic, care să fie denumit **Partidul Poporului German Săsesc din Ungaria**¹¹⁹. În ziua de 29 octombrie, când în Budapesta au izbucnit marile mitinguri și demonstrații de stradă, **Comitetul Central Săsesc lărgit**, care și-a însușit ideile și propunerile sașilor brașoveni, și-a exprimat, la rândul său, „*credința nezdruclinată față de patria maghiară*”. Adăugând, cu același prilej, „*că sașii, numai ca germani pot servi cel mai bine patria*”, ei au cerut, pentru toți germanii din Ungaria, posibilități neîngrădite de dezvoltare națională, autonomia deplină a bisericii și a învățământului, siguranța bunurilor, dar și sprijinirea de către stat a întregii lor vieți economice, sociale și culturale¹²⁰.

În hotărârile Comitetului Central Săsesc regăsim și pozițiile politice ale conducătorilor sașilor brașoveni, în frunte cu Ludwig Servatius, Karl Ernst Schnell și Karl Flechtenmacher. Aderând fără rezerve la programul Consiliului Național Maghiar, manevrând în interesul statului ungar acțiunea de constituire a Consiliului Național mixt, ei aveau în vedere consolidarea funcțiilor deținute, în mod tradițional, de către sași în administrație, precum și pozițiile avantajoase pe care ei le aveau în viața economico-socială a comitatului și a orașului Brașov.

Faptul că, în ziua de 2 noiembrie 1918, sașii nu și-au mai desemnat grupul de membri în Consiliul Național Comitatens, arăta că la nivelul conducerii germano-săsești din Ungaria s-au produs modificări de strategie. În aceeași zi, deputatul sas **Rudolf Brandsch**, vorbind în Parlamentul ungar, a relevat specificul minorității germane din Ungaria și a subliniat că aceasta se va simți profund afectată în

teritoriile române, slovace sau sud-slave dacă acelor popoare li se vor acorda, „pe baza dreptului la autodeterminare”, „drepturi mai mari sau mai mici, autonomie mai multă sau mai puțină”. Observațiile fruntașului politic al sașilor constituiau o subtilă justificare pentru mișcarea tactică pe care aceștia urmau să o facă. Era și o acuzație diplomatică la adresa statului ungar care nu găsisese mijloacele pentru a preveni dezastrul în care a intrat și nu era în stare să-și impună autoritatea pe întregul teritoriu. Într-adevăr, cu două zile în urmă, slovaci se uniseră cu cehii, formând noul stat Cehoslovacia, iar sud-slavii și românii se pregăteau să-și exercite dreptul la autodeterminare, inclusiv prin separarea teritorială. Tot în ziua de 2 noiembrie, Comitetul Executiv Germano-Săsesc, nou creat, a decis ca doi deputați să fie trimiși la Budapesta pentru a intra în legătură cu Consiliul Național Român și a-i cere ca și sașii să primească drepturile care erau acordate celorlalte popoare din Monarhie¹²¹. Nu au rămas însă, consecvenți. Într-o perioadă în care se cerea acțiune și colaborare, sașii s-au repliat din nou în tradiționala lor izolare comunitară, așteptând clarificarea evenimentelor. Atitudinea lor îl va determina pe Ilie Cristea să le reproșeze, nu fără maliție, acel „*exagerat simț de precauție, circumspecție și solidaritate, dar lipsiți de orice avânt, de orice elasticitate fizică și spiritualitate*”¹²².

În schimb, românii brașoveni, acționând pe baza Proclamației din 31 octombrie 1918, a Consiliului Național Român Central, au trecut la crearea propriului Consiliu Național la nivelul comitatului. Începutul îl făcuse Aradul, în ziua de 1 noiembrie 1918, urmat, a doua zi, de comitatele Cluj, Târgu Mureș și Sibiu¹²³. La Brașov, **Comitetul de inițiativă**, format în ziua de 1 noiembrie și având în frunte pe protopopul **dr. Vasile Saftu**, a convocat, pentru a doua zi, o adunare populară. La adunare, ținută în casele parohiale ale Bisericii Sf. Nicolae din Schei¹²⁴, au participat delegații din toate localitățile Comitatului. Fiind o acțiune atât de amplă, organizată de pe o zi pe alta, credem că ea a fost declanșată înainte ca reprezentanții români să se fi deplasat la întrunirea organizată de autorități, de unde și întârzierea lor, la care s-a referit corespondentul ziarului maghiar. De altfel, protopopul dr. Vasile Saftu precizase că românii recunosc numai autoritatea Consiliului Național Român Central.

Adunarea populară a ales, pe baza „*dreptului nostru de liberă dispunere*”, **Sfatul (Consiliul) Național Român din Țara Bârsei**¹²⁵, cuprinzând 35 de membri, din care 25 reprezentau comunele. Consiliul și-a desemnat **Comitetul Executiv** în frunte cu același dr. Vasile Saftu¹²⁶. Așadar, în ziua de 2 noiembrie 1918, când autoritățile așteptau ca românii să anunțe componența grupului propriu de 30 de reprezentanți în Consiliul Național Comitatens mixt, aceștia și-au ales propriul forum deliberativ și organismul său de conducere efectivă a treburilor obștei lor. Din acel moment a început procesul efectiv al autodeterminării românești în Comitatul Brașov.

Întrucât numai maghiarii și-au desemnat membrii, înființarea Consiliului Național Comitatens, ca forum al celor trei populații și al muncitorimii social-democrate – egal reprezentate – a eșuat. Totuși, această denumire, ca și ideea că el era viabil, au rămas, fiind atribuite în continuare acelui **Comitet** (provizoriu),

ce fusese alcătuit din câte doi reprezentanți ai fiecăreia dintre cele patru entități, fără a se întruni în mod organizat și fără a lucra după niște reguli acceptate de comun acord. De regulă, **Ludwig Servatius** se adresa persoanelor celor mai reprezentative ale fiecărei populații, în problemele care priveau entitățile lor sau obștea în general. Prin urmare, Consiliul Național Comitatens se reducea doar la persoana președintelui său, vicecomitele Ludwig Servatius, care nu putea acționa, pe această linie, decât prin intermediul administrației locale.

De altfel, primul raport oficial al Consiliului Național Comitatens a aparținut **primarului Karl Ernst Schnell**. Prin telegrama expediată în seara zilei de 1 noiembrie 1918, acesta a adus la cunoștința Consiliului Național Maghiar că *„în cursul zilei de astăzi, în orașul și în comitatul Brașov a fost constituit, cu mare entuziasm, Consiliul Național. Președinte este vicecomitele comitatului Brașov. Conducătorii aleși ai burgheziei și ai muncitorimii, fără deosebire de naționalitate, au hotărât, într-un total consens, afilierea la Consiliul Național Maghiar”*. Primarul raporta totodată afișarea Apelului telegrafic ce fusese *„adresat populației Ungariei”*¹²⁷. Într-adevăr, conținutul primei telegramme oficiale sosite de la Budapesta, în ziua de 31 octombrie, a fost tipărit sub formă de **afiș**, în trei limbi, purtând titlul: *„Felhívás!, Aufruf!, Provocare!”*. Sub textul fiecărei coloane era specificată, tot în cele trei limbi, denumirea forului conducător maghiar: *„A magyar nemzet tanács”, „Der ungarische Nationalrat”* și *„Consiliul național ungurean”*. Traducerea în limba română a textului era la fel de aproximativă¹²⁸.

În primele zile ale lunii noiembrie, problema cea mai presantă, aflată în atenția Consiliului Național Comitatens și a administrației brașovene, era **asigurarea ordinii și prevenirea unor manifestații și tulburări**. Prima măsură, luată chiar în ziua de 1 noiembrie 1918, a fost de a se executa dispoziția dată de Consiliul Național Maghiar privind interzicerea, *„până la alte dispoziții”,* a servirii băuturilor alcoolice – *„vin, bere și pălincă”* – în restaurante, cafenele și crame, precum și închiderea și punerea sub pază a cârciumilor. La această dispoziție, vicecomitele a adăugat o măsură proprie, conform căreia farmaciile puteau vinde spirtul *„numai pe baza unei prescripției medicale”*¹²⁹.

În data de 7 noiembrie, **vicecomitele Servatius** solicita consiliului orășenesc Brașov, pretorilor celor trei cercuri (plase) și frunțașilor comunelor, la cererea expresă a Ministerului de interne maghiar, să aducă la cunoștința cetățenilor *„că pe data de 31 octombrie a.c. s-a format guvernul popular sub președenția lui Károlyi Mihály”* și că *„în capitală ordinea și liniștea publică au fost restabilite în întregime”*. Desigur, revenirea, după o săptămână, cu această informație era determinată de îngrijorarea autorităților centrale față de agitațiile revoluționare și de tulburările care continuau în numeroase localități, îndeosebi în zonele locuite de naționalități. În finalul adresei, vicecomitele a adăugat dispoziția de a se lua *„toate măsurile pentru menținerea liniștii și a ordinii publice”*¹³⁰.

Problema devenise atât de gravă încât însuși **Jászi Oszkár**, *„ministrul delegat pentru problemele autodeterminării națiunilor din Ungaria”,* s-a adresat populației, prin intermediul consiliilor naționale comitatense și al prefecturilor, cu un mesaj dat

„în numele guvernului”. În Comitatul Brașov, mesajul a fost preluat de către Ludwig Servatius care, în data de 12 noiembrie, l-a transmis Consiliului orașenesc, pretorilor de plase și conducătorilor comunelor. În prima parte a documentului se arăta că *„Hock János – președintele Consiliului Național Maghiar (urmașul lui Károlyi, după ce acesta a fost numit prim-ministru – n.a.), dr. Teodor Mihali – președintele Consiliului Național Român, precum și Wilhelm Melzer – președintele grupului parlamentar săsesc, au adoptat următoarea Proclamație: „În mijlocul viforului sângeros al războiului, năzuința noastră de căpetenie este ca să scutim poporul de suferințele viitoare, să-l apărăm de pieire și, orice se va întâmpla acum ori în viitor, să înlăturăm orice vărsare de sânge și orice prădare. Cu acest interes ne îndreptăm către fiii popoarelor maghiar, român și săsesc pentru ca în bună înțelegere și cu încredere reciprocă să susțină ordinea. În acest scop, în orice situație, ei să-și apere reciproc averea și siguranța personală”*¹³¹. Mesajul a fost tipărit la Cluj, sub formă de **afiș-chemare**, în limbile maghiară, română și germană, fiind intitulat: *„Emberek!. Oamenilor!. Leute!”*. Proclamația era suficient de echilibrată pentru a fi fost acceptată și de reprezentantul român, neconținând obișnuitele formule de atașament față de patria maghiară. O anumită îndoială ridică, totuși, următorul text introductiv, trilingv: *„în sfatul național s-au prezentat Comitetul Național Român și deputații sași și împreună au dat următoarea „Proklamációt. Proclamație. Proklamation”*”. Conform textului, inițiativa ar fi aparținut conducătorilor românilor și ai sașilor, ceea ce, în situația de atunci, era puțin probabil. Nedumerire ridică și faptul că numele și funcțiile celor trei fruntași politici, care au dat proclamația, erau trecute numai în coloanele exterioare, scrise în limba maghiară și germană, lipsind pe coloana din mijloc, care era scrisă în limba română. Oarecum scuzabilă este menționarea funcției de *„președinte al Consiliului Național Român”* pentru Teodor Mihali¹³². Acesta era apreciat, de către partea maghiară, ca fiind un moderat iar, în acele momente, numele său – grafiat Mihályi Tivadar – era cel mai cunoscut, datorită calității de președinte al grupului deputaților români din Parlamentul ungar. Nu excludem posibilitatea să fi avut loc o întâlnire a ministrul Jászi Oszkár cu Teodor Mihali și cu Wilhelm Melzer, dar numai ca un schimb neoficial de păreri.

În partea a doua a mesajului, Jászi scria: *„Guvernul, care urmărește cu multă simpatie acțiunile spontane ale societății, dorește ca și la nivelul autorităților legale din orașe, plase și comune să se formeze comitete mixte în vederea atingerii scopurilor nobile amintite. De aceea, fac apel la populație și la autoritățile locale ca acțiunile care vor demara să beneficieze de bunăvoință și înțelegere, facilitându-se desfășurarea lor”*. Reeditănd discreția diplomatică, dovedită în jurul inițiativei creării consiliilor naționale comitatense, Jászi a subliniat următoarele: *„Datorită naturii spontane a acestei acțiuni, guvernul nu dorește să i se dea o culoare oficială și vrea să se evite conlucrarea cu persoane care ar dăuna bunei înțelegeri și încrederii reciproce între națiuni”*¹³³. Semnificativă era insistența guvernului de a da impresia de neimplicare a sa și de a induce ideea inițiativei de masă, animată de oameni loiali. Mesajul chema consiliile mixte să detensioneze neînțelegerile și să normalizeze relațiile interetnice în interiorul localităților. Aceasta era, pentru

guvernul maghiar, singura modalitate de a câștiga timp până la reluarea controlului asupra întregului teritoriu al Ungariei Mari.

Consiliul Național Comitatens și administrația locală au fost cuprinse și în **acțiunea inițiată de guvern pentru refacerea armatei**, care intrase într-o disoluție generală. Din dispoziția Primului Ministru, Ministerul de război a transmis, în ziua de 4 noiembrie 1918, prin intermediul prefecturilor, un apel către cadrele militare care nu erau în serviciu ori urmau să fie disponibilizate, cât și ofițerilor și subofițerilor care nu urmau să intre „*în serviciul gărzilor naționale ce urmau să ia ființă*”. Toți aceștia trebuiau să se prezinte „*de urgență*” la anumite centre din capitală, care erau specificate pentru fiecare categorie. În caz contrar, erau amenințați cu pierderea soldei, a dreptului de pensionare și al oricărui alt drept câștigat în serviciul armatei. Cadrele militare aflate în provincie trebuiau să se prezinte la comandamentele jandarmeriilor din circumscripția cea mai apropiată. În Brașov, din dispoziția vicecomitelui, primăria a popularizat apelul guvernului prin afișare¹³⁴. La fel a procedat și în cazul altei telegramme ministeriale, sosite la Brașov în ziua de 12 noiembrie, în care se preciza ca ofițerii se puteau anunța și la posturile jandarmeriei locale¹³⁵.

Un exemplu de conformare față de dispoziția venită de la Budapesta, vizând reactivarea cadrelor militare, l-a reprezentat „*Publicațiunea*” afișată de Magistratul orașului Brașov în ziua de 14 noiembrie 1918, având urmatorul text (trilingv) pe care, pentru autenticitate și culoare, îl reproducem așa cum a fost scris în limba română: „*Pe baza ordinațiunii nr.9207/918 R. a Ministerului de război reg.ung. (regatului Ungariei – n.a.) se aduce la cunoștința publicului că toți acei ofițeri din Statul major, ofițeri superiori și ofițeri inferiori cari servesc mai departe, dacă dâșii de present nu-s împărțiți nicăieri, au să se anonseze respective să se prezenteze în casarma de gendarmerie de aici cu atât mai degrabă și de urgență, pentru că la din contră își perd dreptul de a pretinde pensiunea și alte modalități de a fi aprovizionați*”¹³⁶.

În data de 8 noiembrie 1918, **vicecomitele Ludwig Servatius** a transmis Consiliului orășenesc Brașov, pentru o largă popularizare, un ordin al Ministerului de război în care se defineau **gărzile naționale ce urmau a fi constituite**. Acestea trebuiau să fie formațiuni cetățenești, subordonate unui comandament oficial, iar membrii lor aveau dreptul să primească soldă. Totodată, ordinul menționa și categoriile ce urmau să primească o soldă suplimentară: Garda națională, unitățile militare regulate, poliția militară, jandarmeria, poliția de frontieră, garda financiară și paza de stat a pădurilor. Acestora li se asigura „*cazare în adăposturi și în cazarme*”. Cheltuielile urmau să intre „*în contul Ministerului de război*”. Se făcea însă precizarea că „*în caz de incapacitate de plată*” formațiunile respective „*vor primi credite de la consiliile orășenești și comunale*”¹³⁷. Evident, scopul ordinului ministerial era readucerea cadrelor militare sub arme, pentru început în proiectatele gărzii naționale, ca nuclee ale noilor unități militare. Soldele promise rămăneau un paliativ, neexistând resurse financiare sigure. Acest ordin a fost completat cu un altul, din 14 noiembrie 1918, al Ministerului de interne, în care se facea distincție între „*gărzile naționale*” și „*gărzile populare*” (cetățenești – n.a.). Numai primele trebuiau să fie „*formațiuni militare aflate sub jurisdicția Ministerului de război*”. Cele

din a doua categorie urmau să fie formațiuni constituite pe plan local, sub autoritatea instituțiilor oficiale, având menirea de a menține ordinea publică¹³⁸.

Problema stării precare a resurselor pentru plata soldelor apare și dintr-un apel al guvernului, adresat gărzilor naționale existente sau celor aflate în curs de constituire, care a fost publicat, și în comitatul Brașov, sub formă de afiș trilingv. Textul în limba română avea următoarea formă: *„Către toate gardele naționale din țară. În urma schimbării prea repede a Ungariei, Consiliul național, împreună cu ministerul de armată, în contra celor cari primejduiesc liniștea și siguranța, s-a ordonat formarea gardelor naționale. Țara e recunoscătoare serviciului prețios pe care îl fac aceste garde. Organizarea lor complectă decurge. Îndrum pe diferitele garde naționale se înființează toată funcțiunea lor comisarilor populari comitatenszi sau organelor administrative că de la acestea se pot primi informații precise. Remunerația gardiștilor până la 11 november este 20 de coroane la zi afară de vîpt (mîncare); din 11 NOV. începînd, solda gardiștilor sustinuți într-un număr trebuincios, este de «10 coroane și mîncare». Rog pe fiecare membru al gardelor naționale în ce privește plata ce le compete să fie cu răbdare câteva zile «căci statul numai din 16 Nov. va licvida prin oficiile de dare comandelor de garde, banii pentru plata gardiștilor». Faceți-vă fiecare datorința și așteptați cu toată încrederea și liniștea cea mai apropiată zi de solvire». Apelul era semnat „Fényes László – Comisar guvernamental al Gărzii Naționale Ungare”¹³⁹.*

Implicat direct, în dubla sa calitate de președinte al Consiliului Național comitatens mixt și de locțiitor al comitelui suprem, în acțiunea guvernamentală de înființare a gărzilor, Ludwig Servatius a transmis Consiliului orășenesc, în data de 10 noiembrie 1918, dispoziția să pregătească în mod corespunzător cazarma din Bolonia (în zona capătului dinspre oraș a străzii Zizinului – n.a.) pentru încartiruirea ofițerilor¹⁴⁰.

Motivul apărării ordinii și a siguranței a fost invocat și pentru **înființarea gărzilor naționale de siguranță feroviară**. Sectorul căilor ferate, vital pentru funcționarea complexului economic, social și instituțional al statului ungar, a fost serios afectat de prăbușirea autorității la nivel central și local și de ruperea legăturilor reale dintre capitală și teritoriile locuite de naționalități. De aceea, consiliile naționale comitatense și primăriile au încercat să le preia sub controlul lor, în numele statului maghiar. Așa se explică de ce, în data de 5 noiembrie 1918, Oficiul Poștal Central de Campanie (Poșta militară – n.a.) s-a adresat primăriei Brașovului cu rugămintea de a-i acorda un spațiu în gara orașului („pe peroane, în magazii, în vagoane”) pentru depozitarea a 10.000 de pachete destinate prizonierilor de război. Oficiul preciza că toate costurile pentru depozitare urmau să intre în contul Consiliului Național Maghiar „cu mandat de primire”¹⁴¹. Primarul Brașovului a răspuns în aceeași zi, precizând că primăria va prelua cele 10.000 de pachete pentru păstrarea și distribuirea lor la cei indicați¹⁴². Rămâne neclar la ce fel de prizonieri de război se făcea referire și unde se aflau aceștia.

Acțiunea de reînființare a gărzilor naționale de siguranță feroviară a început prin Circulara telegrafică trimisă de guvern, în ziua de 13 noiembrie 1918, „tuturor

comandamentelor militare și feroviare, organelor puterii locale, conducătorilor de întreprinderi, direcțiilor de căi ferate și ale întreprinderilor navale". Confruntat cu neconținute tulburări și cu grave încălcări ale regulilor de transport, ne mai având controlul asupra acestui sector vital, guvernul și-a motivat acțiunea într-o manieră dramatică: „În vederea menținerii ordinii publice, se impun măsuri imediate pentru asigurarea circulației pe căile ferate, altfel țara va ajunge într-o situație catastrofală”. De aceea, el a hotărât „înființarea gărzilor naționale de siguranță feroviară”. Adresându-se direct militarilor (rămăși fără angajament și răspândiți prin toată țara – n.a.) guvernul le-a explicat că „dacă se opresc trenurile nu vom mai avea ce mânca... pacea și liniștea vor fi în pericol”, după care le-a adresat chemarea ca „toți militarii, care înțeleg importanța acestor gărzi, să se înroleze sub drapelul nostru”. El a făcut „apel la spiritul de inițiativă al comandamentelor militare ale gărzilor și la puterea lor de a-i îmbărbăta pe cei recrutați”, având în vedere că aceste gărzi urmau să intre în subordinea lor și în sarcina lor de a le echipa și înarma. Fiind formațiuni militare, gărzile naționale de siguranță feroviară urmau să se subordoneze și comandamentelor din zonă ale armatei ungare. Se insista pe „garanția morală” și pe calitatea de „oameni de încredere” a viitorilor gardiști. Efectivul unui detașament al gărzilor feroviare urma să fie de 200 de militari și 4 ofițeri. Detașamentul trebuia să dispună de o bucătărie mobilă. Solda urma să se ridice la „25 coroane pe zi”, la care se adăuga „pensiunea totală”. Celor care urmau să-și încheie serviciul „cu onoare”, li se promiteau „pământ și servicii”. Cheltuielile cădeau, însă, în sarcina unităților feroviare și a unităților navale care trebuiau „să pună la dispoziția gărzilor, tot ceea ce le este necesar”. Nici acestora nu li se garantau resursele necesare. Comandamentele militare ale gărilor trebuiau să anunțe la Ministerul transporturilor, constituirea fiecărui pluton din 50 de oameni, „gata de plecare”¹⁴³.

Ordinul telegrafic al guvernului de înființare a gărzilor naționale pentru siguranța feroviară a fost retransmis, sub formă de chemări adresate ostașilor, de Comandamentul militar al Transilvaniei¹⁴⁴ și de Ministerul de război¹⁴⁵. De fiecare dată, la solicitarea instituțiilor respective, Consiliul Național Comitatens mixt și primăria Brașovului au confecționat afișe și foi volante. În mediul rural, ordinul a fost făcut cunoscut și prin „toboșari”¹⁴⁶.

În teritoriile în care dreptul la autodeterminare se exercita pe baze programatice și în forme tot mai organizate, așa cum erau cele românești, guvernul maghiar nu și-a mai putut restabili controlul asupra căilor ferate. În același timp, implicarea instituțiilor civile, cum au fost consiliile naționale mixte și consiliile constituite pe baze etnice, într-un asemenea sector organizat pe criterii militare, nu a făcut decât să-i creeze noi probleme de siguranță. Și această situație a fost folosită de guvernul maghiar pentru a-și reafirma autoritatea asupra întregului teritoriu. Astfel, printr-o notă telefonică transmisă, în ziua de 29 noiembrie 1918, tuturor gărilor de către Ministerul Căilor Ferate Maghiare, se atrăgea atenția că „unele consilii naționale din provincie sechestrează mărfurile transportate pe căile ferate... Consiliile naționale nu au dreptul să sechestreze mărfuri și nu au dreptul să împiedice transportul feroviar”. În consecință, Ministerul a dispus ca gările să nu ia în considerare nici

o dispoziție de sechestru. Fiind conștient de slăbiciunea sistemului de apărare a securității căilor ferate, ministerul a precizat că, dacă acele consilii foloseau forța, iar gările nu se puteau opune încercării de a se impune sechestru și de a se împiedica transportul mărfurilor, ele trebuiau să consemneze situația în procese verbale și să anunțe numaidecât, prin telegrame, Consiliul Național Maghiar¹⁴⁷.

Autoritățile centrale ale statului ungar au avut și inițiativa creării de **gărzi populare (cetățenești) înarmate**. Misiunea revenea serviciilor specializate ale administrației locale. În acest scop, Consiliul Național Maghiar, Ministerul Agriculturii și Ministerul de Război au emis un ordin telegrafic pentru implicarea în acțiune a inginerilor agronomi¹⁴⁸. Se conta pe faptul că aceștia aveau o mare influență asupra cetățenilor, în majoritate agricultori. La Brașov, încă în ziua de 6 noiembrie, s-a întocmit o listă cu membrii asociației agronomilor, care a fost transmisă Comandamentului militar, cu precizarea că urma a fi completată cu numele celor care erau demobilizați din serviciul militar¹⁴⁹. Acțiunea a avansat anevoie, fapt pentru care, în ziua de 26 noiembrie 1918, Ministerul Agriculturii încă mai insista ca funcționarii serviciului tehnic agricol „*să contribuie la organizarea gărzilor populare în vederea apărării bunurilor obștești și personale*”. Cât despre dotarea cu arme, sfatul ministerului era: „*vă veți adresa comandamentelor militare cele mai apropiate*”¹⁵⁰.

Asemenea încercări de a alcătui gărzi înarmate, în care să fie reușiți și reactivați foștii combatanți militari, rămâneau doar ca intenții ale autorităților centrale și motive de agitație ale administrațiilor locale. Acesta era, de fapt, singurul teren pe care se puteau afișa consiliile naționale comitatense, inclusiv cel brașovean, ceea ce arăta că n-au fost niciodată instituții reale.

4. CONCLUZII

Drumul afirmării dreptului la autodeterminare al românilor și al celorlalte naționalități captive a început odată cu primele semne ale iminentei prăbușiri a Imperiului Austro-Ungar, găsindu-și un real suport în prevederile celebrului document-cadru, lansat de președintele american Woodrow Wilson, „*Cele 14 puncte*”.

Pentru românii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, la fel ca pentru slovaci și pentru slavii de sud, pasul decisiv era desprinderea de Ungaria, ceea ce a devenit pe deplin posibil în condițiile declanșării crizei generalizate ce a cuprins această constituență statală artificială, croită pe nostalgii, visuri, orgolii și ambiții de putere central-europeană. Astfel, obstacolele ridicate prin legislația de război au căzut de la sine, înaintea schimbărilor inevitabile de regim de la Budapesta. Prin Declarația de la Oradea, prezentată în Parlamentul Ungariei, românii și-au anunțat în mod deschis voința de a-și exercita drepturile naționale depline.

Respinsă în mod categoric de vechile guvernări ungare, ideea autodeterminării naționalităților a fost preluată de Consiliul Național Maghiar care a văzut în ea, nu numai o cerință a schimbărilor obligatorii, ci și o sursă de argumente pentru

propagarea imaginii unei Ungarii noi, eliberată de sub dominația Austriei dar și de propria sa politică exclusivistă din trecut, ca o construcție statală democratică, ca o patrie a egalității și a libertății depline pentru toți cetățenii, maghiari și nemaghiari. Ajungând la putere pe aripile revoluției muncitorimii, a ostașilor și a altor mulțimi din Budapesta, Consiliul Național Maghiar și guvernul creat de el au situat pe primul plan, obiectivul salvării patriei maghiare, alăturându-i sloganul democrației, drepturilor egale și armoniei între toți cetățenii. Pe plan extern, Ungaria înnoită trebuia să apară ca fiind un exemplu de civilizație europeană și ca un factor de echilibru și de pace în această parte a continentului. Cu o asemenea imagine, însoțită de o propagandă ofensivă, Ungaria spera să încheie un armistițiu avantajos și să obțină o pace care să-i recunoască integritatea teritorială.

Din aceste coordonate strategico-tactice, dar și din lipsa totală de mijloace coercitive și de autoritate în provincii, unde manifestațiile și dezordinele luau amploare, a pornit inițiativa Consiliului Național Maghiar de a se constitui consilii naționale comitatense ca forumuri reprezentative ale maghiarilor și ale naționalităților din fiecare comitat. Imaginea inițială a unei reprezentări egale a maghiarilor și a naționalităților nemaghiare în consiliu a fost deformată prin implicarea comandamentelor militare din teritoriu, ca factori tutelari, precum și prin manevra inabilă de a face din organizațiile locale social-democrate, constituite în cea mai mare parte din maghiari, părți constitutive ale noilor organisme.

Create în pripă, de pe o zi pe alta, fără o consultare prealabilă, consiliile naționale comitatense erau considerate, în acele momente, ca fiind forma de materializare a dreptului la autodeterminare, fără a se pune în pericol integritatea teritorială a Ungariei. În realitate, noile organisme nu erau decât niște instrumente ale guvernanților maghiari, care, neavând nici un alt mijloc real de control și de dirijare în teritoriu, le-au utilizat pentru a-și reface autoritatea și a imprima imaginea unei Ungarii unite, având structuri statale funcționale. Așa s-a ajuns ca de la nivel central (Consiliul Național Maghiar, guvern, ministere, departamente) să se dea comitatelor fel de fel de dispoziții care ignorau realitățile.

Constituirea, în acest context politic, a Consiliului Național mixt al Comitatului Brașov a oferit imaginea elocventă a unei acțiuni dirijate, pornită sub presiunea timpului, în care cuvântul de ordine era susținerea, fără rezerve, a noii conduceri ungare și exprimarea, în numele tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate, a atașamentului deplin față de patria maghiară. Drepturile naționalităților urmau să-și găsească recunoșterea și împlinirea numai în cadrul regimului democratic și tolerant al Ungariei reînnoite.

De la început au devenit evidente nu numai adeziunea unanimă a maghiarilor brașoveni la Programul Consiliului Național Maghiar, ci și pozițiile deosebite ale sașilor și românilor cu privire la amplitudinea autodeterminării. Sașii urmăreau numai să li se reconfirme, în cadrul statalității ungare, vechile avantaje economice, sociale și politice, să-și consolideze felul de viață comunitar, religia, tradițiile, cultura și celelalte dimesiuni ale specificului lor național. În schimb românii, urmând Proclamația Consiliului Național Român Central, urmăreau exercitarea nelimitată a

drepturilor lor naționale, ce le erau conferite în mod natural de majoritatea etnică, mergând până la desprinderea de statul ungar și unirea cu Regatul României. Obiectivele diferite au determinat și atitudini contrarii. În timp ce fruntașii sașilor s-au situat în conducerea acțiunii de constituire a consiliului național comitatens, alcătuit din *„bărbații conducători ai maghiarilor, sașilor și românilor, din reprezentanți ai muncitorimii social-democrate brașovene și cu participarea reprezentanților invitați ai armatei”* – cum scria cotidianul lor „Kronstädter Zeitung”¹⁵¹ – reprezentanții românilor nu au arătat un interes deosebit față de acel proiect oficial. Fără a-l respinge în mod explicit, reprezentantul lor cel mai avizat, protopopul dr. Vasile Saftu, a arătat că românii vor urma directivele Consiliului Național Român nou format. Prin urmare, ei n-au primit inițiativa conducerii maghiare ca o șansă istorică ce li se oferea. Totodată, ei au tratat cu detașare scenariul consensului asupra componenței reprezentative a forumului și a desemnării președintelui său în persoana vicecomitelui Ludwig Servatius. Atitudinea reținută a fruntașilor românilor și-a relevat rațiunea a doua zi când au constituit propriul forum reprezentativ, Consiliul (Sfatul) Național Român din Țara Bârsei. Tot după numai o zi, sub presiunea schimbărilor ce aveau loc în teritoriile locuite în majoritate de români, sașii și-au schimbat atitudinea, adoptând vechea lor tactică a așteptării până la clarificarea evenimentelor.

Consiliul Național mixt al Comitatului Brașov nu a fost finalizat ci numai proclamat. Funcțiile sale au rămas, formal, în seama Comitetului (provizoriu) de legătură dintre părțile constitutive. În realitate, în lipsa unei funcționalități continue a acestuia, Consiliul și comitetul său au însemnat numai persoana vicecomitelui Ludwig Servatius. Acesta îi întreținea imaginea, transmițând dispoziții – cu semnătura de președinte și cu sigiliul purtând înscrisul BRASSÓVÁRMEGYE NEMZETI TANÁCSA. 1918 (Consiliul național al Comitatului Brașov – n.a.) – primăriei și consiliului orașului Brașov, pretorilor celor trei cercuri (plase) și conducerilor comunelor. De regulă, Consiliului Național Comitatens i se adresau Consiliul Național Maghiar și Comitetul Transilvaniei din Cluj, iar uneori președinția guvernului. Cele mai multe dispoziții guvernamentale, ministeriale și departamentale erau trimise însă Prefecturii, a cărei conducere interimară o deținea vicecomitele, precum și primăriei Brașovului.

În mod direct sau prin intermediul instituțiilor administrative și de ordine, Consiliul Național Comitatens a apărut ca fiind coordonatorul mai multor activități desfășurate în comitat. Tot la fel, Consiliul s-a implicat în ampla acțiune, inițiată de Consiliul Național Maghiar și de guvern, de creare a gărzilor naționale pentru apărarea ordinii, a liniștei și a proprietății publice și private, în acela de înființare a gărzilor pentru siguranța feroviară, precum și în constituirea gărzilor populare (cetățenești). Scopul imediat al înființării feluritelor gărzi era dublat de acela al reactivării zecilor de mii de soldați și ofițeri din unitățile dezmembrate, în vederea refacerii forțelor armate ungare. În realitate, tocmai în asemenea acțiuni s-a constatat lipsa lui de putere, de autoritate și de mijloace materiale. Situația era aceeași în toate comitatele cu populație majoritară românească. Ca urmare, nu s-

au putut crea adevărate structuri având caracter militar.

Istoria Consiliului Național Comitatus mixt al Comitatului Brașov s-a derulat în prima jumătate a lunii noiembrie 1918, când autoritățile centrale și locale ale statului ungar au încercat să minimalizeze fenomenul nașterii unor forumuri distincte românești. Într-adevăr, în urma apelurilor Consiliului Național Român Central¹⁵² și ale Consiliului (Sfatului) Național Român din Țara Bârsei¹⁵³, începând din 6 noiembrie s-au înființat consilii naționale române la nivelul cercurilor și al comunelor. Încercarea ministrului Jászi Oszkár, în numele guvernului ungar, de a determina crearea de consilii naționale mixte și la aceste niveluri, a eșuat. În a doua jumătate a lunii, când înființarea consiliilor și a gărzilor naționale române a devenit un fenomen generalizat¹⁵⁴, Consiliul Național Comitatus mixt a trecut în amintire, dovedindu-se a fi fost un hibrid conjunctural și intempestiv menit să prevină și să împiedice autodeterminarea reală a românilor.

Considerăm ca lucrarea de față poate constitui un semnal pentru continuarea cercetărilor, nu numai în județul Brașov ci și în celelalte județe transilvane, privind consiliile naționale comitatense mixte, constituite la începutul lunii noiembrie 1918, astfel încât, întregindu-li-se imaginea, aceste instituții pline de semnificații, să-și ocupe locul cuvenit în istoria premergătoare Marelui Act al Unirii Transilvaniei cu România.

Le droit des Roumains à autodétermination et Le Conseil National du Comitat de Brașov (octobre - novembre 1918) (Résumé)

L'étude comprend deux parties essentielles. Premièrement, un nécessaire historique de l'application du droit d'autodétermination des Roumains de Transylvanie, Banat, Crișana et Maramureș, en relation directe avec le démembrement de l'Empire Austro-Hongrois. L'attention de l'auteur s'arrête notamment sur la crise générale qui avait envahi la Hongrie après la perte de la guerre, ce qui avait créé les conditions nécessaires pour la réaffirmation des droits et des libertés des nationalités. Pour les Roumains, le moment de l'éveil de leur lutte nationale a été constitué par l'adoption de la Déclaration d'Oradea, le 12 octobre 1918, par le Comité Exécutif du Parti National Roumain. Ce document, présenté dans le Parlement hongrois, le jour du 18 octobre, par Alexandru Vaida-Voevod, a constitué le Programme d'autodétermination des Roumains des territoires qui appartenaient à l'état hongrois.

Le processus révolutionnaire national a été favorisé par les changements qui ont eu lieu dans la capitale de la Hongrie à la fin du mois d'octobre 1918, quand le pouvoir a été pris par le Conseil National Magyar et son président, le comte Károlyi Mihály a formé le nouveau gouvernement démocratique et réformiste. Une autre

personnalité connue pour sa vision progressiste, le sociologue Jászi Oszkár, est devenu ministre pour le problème des nationalités, étant le plus fervent souteneur de la solution du problème national, en reconnaissant le droit d'autodétermination des nationalités. Ce droit ne pouvait pas être évité, et la Hongrie, qui était un pays vaincu après quatre ans de guerre, avec une armée en décomposition, avec les institutions de l'état paralysées par les mouvements révolutionnaires, sociaux et nationaux, n'aurait pas pu s'y opposer.

Des malentendus ont apparu en ce qui concerne l'ampleur et les limites de l'autodétermination. Le Conseil National Magyar et son gouvernement, prenaient en considération seulement une autodétermination limitée dans le cadre territorial, administratif et politique de l'état hongrois, en rejetant toute forme de détachement territorial. Une telle position était acceptable seulement pour la population d'origine allemande, qui n'aspirait pas à la création d'un état propre, mais voulant une très large autonomie communautaire avec le maintien des positions d'auparavant dans le système administratif et économique. Pour les Roumains, pourtant, l'autodétermination signifiait le gouvernement propre et même l'unification des territoires habité par eux avec le Royaume de la Roumanie. Le précédent avait été créé par le détachement de Hongrie des Slovaques, qui s'étaient unifiés avec les Tchèques dans un seul état, la Tchécoslovaquie.

En valorisant des ouvrages de l'historiographie roumaine et hongroise, et surtout des documents d'archive et des relations de la presse du temps, l'étude met en évidence des aspects importants de la crise politique de la Hongrie de la fin du mois d'octobre et début du mois de novembre 1918, de même que les efforts du gouvernement Károlyi de sauver l'intégrité de la Grande Hongrie. En ces moments, l'unique solution viable paraissait être la constitution d'organismes au niveau des comitats, en réunissant des représentants des Hongrois et des populations non hongroises. Les organismes respectifs ont été appelés Conseils Nationaux Comitatus (mixtes). Le moment de l'initiative de leur création a démarré à l'instant même de la création du gouvernement, le 31 octobre 1918.

La deuxième partie de la communication est consacrée à la constitution du Conseil National du Comitat de Brașov, action menée par le vicecomte Ludwig Servatius, aidé par le maire de Brașov Karl Ernst Schnell. Une riche documentation d'archive nous a aidés à connaître et à interpréter une communication soutenue entre le Conseil National Magyar et les deux dirigeants de Brașov pour la création d'un organisme viable, crédible et accepte qui puisse assurer l'ordre, le calme et la propriété.

Un espace important est accordé à la rencontre, le 1-er novembre 1918, des représentants des Hongrois, des Allemands et des Roumains. Les organisateurs ont invité aussi des représentants de l'armée, de la police et des services secrets, ce qui ne pouvait être qu'une mesure inéquitable et non démocratique. Aussi ont-ils invité des représentants de l'organisation locale du Parti Social Démocrate de la Hongrie, et de certaines catégories professionnelles, dominées toujours par les Hongrois.

Les prises de parole ont occasionné le détachement de la délégation roumaine de l'objectif initial de la rencontre. Au lieu de soutenir le programme du Conseil National Magyar et d'exprimer l'attachement pour „*la patrie hongroise unitaire et indivisible*”, le dirigeant des Roumains, le protopope Vasile Saftu a annoncé que ceux-ci se subordonnent au Conseil National Roumain Central, récemment formé, et qu'ils militent pour l'accomplissement de son programme.

Dans le cadre de la rencontre, la fondation du Conseil National Comitatus a été seulement annoncée, mais pas votée. Le lendemain seulement les Hongrois ont nominalisé leurs propres membres, alors que les Allemands ont adopté de nouveau la tactique de l'attente, en observant l'évolution des événements. Quant aux Roumains, ils ont constitué, ce jour-là même le 2 octobre 1918, leur propre forum dirigeant, appelé le Conseil National Roumain de Țara Bârsei, ayant comme président Vasile Saftu.

Toutefois, pour le Conseil National Magyar et pour le gouvernement de Budapest, de même que pour les directions du comitat et de la ville de Brașov (où les Roumains n'étaient représentés que par un seul fonctionnaire), le nouveau forum comitatens était une réalité. Cela s'explique par le seul fait que, à cette rencontre du 1-er novembre avait été élu par consensus un président dans la personne du vicecomte Ludwig Servatius, et aussi un comité de liaison entre les directions des trois populations, qui était formé par deux représentants de chaque côté, et encore deux de la part des Social Démocrates.

Sans exister vraiment que par la personne du président, le Conseil National Comitatus était le destinataire de nombreuses dispositions et sollicitations de la part du Conseil National Magyar, du gouvernement, des ministères et des départements hongrois. Par conséquent, au cours du mois de novembre 1918, cet organisme fantôme est apparu comme étant impliqué dans des actions importantes qui étaient initiées à Budapest, telles l'apparition des gardes nationaux pour la défense de l'ordre, de la sécurité et de la propriété publique et privée, la fondation des gardes nationaux pour la sécurité ferroviaire, la constitution des gardes populaires (civiques) etc. En fait, le but de la fondation de telles formations armées était de réactiver les soldats et les officiers des unités militaires démembrées pour refaire l'armée de la Hongrie. Cependant, le manque des ressources financières et le faible enthousiasme des anciens combattants des fronts ont fait que les initiatives ne soient pas concrétisées. De cette façon, tout s'est réduit à une agitation de crédibilité de la direction de l'état hongrois face à la population du territoire, à une manoeuvre à donner des espoirs aux Hongrois et à une tentative d'arrêter l'élan séparatiste des Roumains et, face aux étrangers, à la naissance de l'image d'une Hongrie unifiée et gouvernable.

Dans la deuxième partie du mois de novembre 1918, quand l'action de formation des conseils nationaux et des gardes nationaux roumains, qui prenaient le pouvoir dans les villes et les communes s'est généralisée, le Conseil National mixte du Comitat de Brașov est devenu un souvenir, s'étant avéré n'avoir été qu'une création artificielle, destinée à empêcher la réalisation de autodétermination

roumaine. La même chose s'est passée dans les autres comitats.

L'étude peut constituer un signal pour la continuation des recherches, non seulement dans le département de Brașov, mais aussi dans les autres départements de Transylvanie, concernant les conseils nationaux comitatens mixtes, constituées au début du mois de novembre 1918, de sorte que, en les complétant, ces institutions pleines de significations prennent la place qu'elles méritent dans l'histoire antérieure du Grand Acte de l'Unification de la Transylvanie avec la Roumanie.

Note

- ¹ W. Wilson, *Messages, discours, documents diplomatiques relatif à la guerre mondiale*, Paris, Edition Bossard, 1919, II, p. 249.
- ² *Histoire de la Transylvanie*, par Gábor Barta, István Bóna, Béla Cöpeczi, László Makkai, Ambrus Miskolczy, András Mócsy, Kakalin Péter, Zoltán Szász, Endre Töth, Zsolt Trócsányi, Ágnes R. Várkonyi, Gábor Vékony. Sous la direction de Béla Köpeczi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, p. 606 – 608.
- ³ Salamon Konrád, *Történelem a gimnázium*. IV. osztálya számára, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995, p. 32 – 37.
- ⁴ *Histoire de la Transylvanie*, p. 608.
- ⁵ *Ibidem*.
- ⁶ *Ibidem*.
- ⁷ *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, *De la Independență la Marea Unire (1878 – 1918)*, Academia Română, Secția de Științe Istorice și Arheologice, Coordonator: Acad. Gheorghe Platon, Editura Enciclopedică, București 2003, p. 509 – 511.
- ⁸ Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. 2, Editura politică, București, 1983, p. 94 și urm.
- ⁹ *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, p. 510.
- ¹⁰ *1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei. 1 Decembrie 1918*, volumul VII, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. LXXXVII și 58 – 76.
- ¹¹ *Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, sub redacția lui Ion Popescu-Puțuri și dr. Augustin Deac, Editura politică, București, 1970, p. 587 – 588.
- ¹² Ion Nicoară, *Aspecte privind contribuția la lupta pentru desăvârșirea unității naționale a poporului român (1918)*, în „Studii și articole de istorie”, XI, Societatea de Științe Istorice și Filologice din R.S.R., București, 1968, p.185 – 210, p. 204.
- ¹³ Ion Nicoară, *Glasul Ardealului – ziarul brașovean al unirii naționale de la 1 decembrie 1918*, în „Cumidava”, II, Brașov, 1968, p. 211 – 224, p. 211.
- ¹⁴ Datele oferite de presa brașoveană a vremii, cu privire la Consiliul Național Comitatens mixt, au fost valorificate pe larg într-un articol consacrat împlinirii a 80 de ani de la Marea Unire. Vezi: prof. Valentin Bodea, *Un Sfat Național de numai o*

- zi, în „Transilvania Express”, din 2 decembrie 1988. Unele aspecte legate de același subiect au fost cuprinse într-un studiu consacrat relațiilor româno-ungare. Vezi: Prof.Valentin Bodea, *Ideologie, mentalități și atitudini ale maghiarilor față de români și de aspirațiile lor naționale, manifestate la Brașov în anii 1916 – 1918*, în volumul *1 Decembrie 1918. Studii și evocări*, Ediție îngrijită de dr.Florin Salvan, Editura „Transilvania Express”, Brașov, 1998, p. 102 – 103.
- ¹⁵ Referitor la „Gazeta Transilvaniei”, în volumul intitulat *Publicațiile periodice românești*, tom II, 1907 – 1918 și supliment: 1790 – 1906, p. 294, editat de Biblioteca Academiei R.S.R., se menționează: „*N-am văzut numerele apărute între ... 13/26 octombrie – 31 decembrie 1918*”. Evident, aici este o greșeală deoarece binecunoscutul cotidian brașovean își încetase apariția între 13 noiembrie – 31 decembrie 1918, perioadă în care a fost reorganizat pentru a deveni organ al Sfatului Național Român din Țara Bârsei.
- ¹⁶ Pierre Renouvin, *Le traité de Versailles*, Ed. Flammarion, Paris, 1969, p. 118.
- ¹⁷ Lucian Leuștean, România, *Ungaria și Tratatul de la Trianon*, 1918 – 1920, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 45 – 46.
- ¹⁸ J. B. Duroselle, *Tous les empires périront*, Publication de la Sorbonne, Seconde édition, 1982. *Apud*: Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la Statul Geto-Dac la Statul Român Unitar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 572.
- ¹⁹ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op.cit.*, p. 572.
- ²⁰ *Ibidem*.
- ²¹ Elie Bufnea, *Formațiile de voluntari, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1918 – 1920*, vol. I, p. 123.
- ²² Ion Nicoară, *Aspecte privind contribuția brașovenilor...*, p. 187 și urm.
- ²³ Constantin Botoran, Olimpiu Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Editura „Dacia”, Cluj-Napoca, 1980, p. 210 – 211.
- ²⁴ Între experții Foreign Office-ului, care s-au ocupat de problema românilor, s-au aflat personalități de prestigiu ca : David Mitrany, G. W. Temperley, A. Toynbee s.a. Vezi: Valeriu Florin Dobrinescu, *România și Ungaria de la Trianon la Paris, 1920 – 1947*, Editura „Viitorul românesc”, 1996, p. 19.
- ²⁵ I. Russu-Abrudeanu, *România și războiul mondial. Contribuțiuni la istoria războiului nostru*, București, 1921, p. 393 – 394.
- ²⁶ Dumitru V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura Didactică și Pedagogică, 1976, p. 220.
- ²⁷ Robert A. Kann, *Die Nationalitäten in der Habsburger Monarchie*, II, Erweiterte Auflage, I, Graz, Koln, 1864, p. 315.
- ²⁸ În *Memorii*, Alexandru Vaida Voevod relatează pe larg despre călătoriile sale de informare, despre împrejurările în care, la Olpret, a scris Declarația, făcând-o cunoscută, în prealabil, lui Theodor Mihali la Dej, și episcopului Iuliu Hossu la Gherla. Vezi: Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. I, Prefață, ediție îngrijită, note și

- comentarii de Alexandru Șerban, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 126 – 128.
- ²⁹ Alexandru Vaida Voevod accentuează: „*Declarația elaborată de mine*”, negând paternitatea lui Vasile Goldiș, pe care l-a acuzat că a reținut textul documentului în scopul „*de a pune în circulație zvonul că el l-a redactat*”. Vezi: *Ibidem*, p. 128.
- ³⁰ Confruntarea izvoarelor istorice vine să-i dea credit lui Vaida în privința paternității Declarației de la Oradea și să corecteze afirmațiile, cuprinse în mai multe lucrări de specialitate, care o atribuiau lui Vasile Goldiș. Vezi: Mihai Racovițan, *Alexandru Vaida Voevod între Memorand și Trianon (1892 – 1920)*, ediția a II-a, Sibiu, 2000, p. 115 – 119.
- ³¹ La întrunirea Comitetului Executiv al P.N.R. din 12 octombrie 1918 au participat: Vasile Goldiș, Alexandru Vaida Voevod, Ștefan Cicio-Pop, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Theodor Mihali, I. Suciș și dr. Ciordaș. Pentru că unii dintre membrii Comitetului erau concentrați în armata maghiară, în locul lor au fost chemați Gheorghe Crișan, Sever Dan, Gheorghe Popovici și Nicolae Ivan. Acesta din urmă, vicar al Mitropoliei din Sibiu, a trebuit să se retragă în urma învinuirilor, ce i s-au adus, de a fi colaborat cu guvernul ungar. *Ibidem*, p. 117.
- ³² Vezi: Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Editura revistei „Societatea de mâine”, Cluj, p. 38.
- ³³ Mihai Racovițan, *op. cit.*, p. 123.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 123.
- ³⁵ Salamon Konrád, *op. cit.*, p. 32.
- ³⁶ Valentin Bodea, *Ideologie, mentalități și atitudini ale maghiarilor față de români și de aspirațiile lor naționale, manifestate la Brașov în anii 1916 – 1918*, în *Loc. cit.*, p. 84.
- ³⁷ Mihai Racovițan, *op. cit.*, p. 122.
- ³⁸ Valentin Bodea, *op. cit.*, p. 84 – 85. În legătură cu discursul lui Tisza, rostit în Parlament ca reacție la *Mesajul* președintelui Wilson către Senat din 22 ianuarie 1917, precum și la *Răspunsul* formulat de Antanta la documentul american, se relatează pe larg în „*Brassói Lapok*”, nr. 30, din 2 februarie 1917.
- ³⁹ Mihai Racovițan, *op. cit.*, p. 122.
- ⁴⁰ Valentin Bodea, *op. cit.*, p. 85.
- ⁴¹ Károlyi Mihály, *Egy egész villág ellen* (Singur împotriva tuturor), München, 1923, p. 381 – 399. Contrar titlului Memoriilor sale, Károlyi a folosit platforma de reorganizare a Austro-Ungariei, formulată de sociologul Jászi Oszkár în *A monarchia jövője – A dualizmus és a dunai egyesült Államok* (Viitorul Monarhiei – Dualismul și unitatea statelor dunărene), Budapesta, 1918.
- ⁴² Salamon Konrád, *op. cit.*, p. 32.
- ⁴³ *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* (Documente alese din istoria mișcării muncitorești ungare), v. 7, nov. 1917 – 21 mar. 1919, Budapesta, 1956, p. 267. Apud: *Histoire de la Transylvanie*, p. 606.
- ⁴⁴ *Histoire de la Transylvanie*, p. 606.

- ⁴⁵ „Brassói Lapok”, nr. 248, din 26 octombrie 1918.
- ⁴⁶ *Ibidem*, nr. 273, din 27 noiembrie 1918.
- ⁴⁷ Salamon Konrád, *op.cit.*, p. 33.
- ⁴⁸ *Histoire de la Transylvanie*, p. 606.
- ⁴⁹ Mihai Racovițan, *op. cit.*, p. 128.
- ⁵⁰ Jászi Oszkár, *A nemzeti államok kialakulása es nemzetiségi kérdés (Nașterea statelor naționale și problema naționalităților)*, Budapeșt, 1912, *passim*.
- ⁵¹ Lucian Leuștean, *op. cit.*, p. 25.
- ⁵² Mihai Racovițan, *op. cit.*, p. 128.
- ⁵³ *Ibidem*.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 129.
- ⁵⁵ Vezi: Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român 1918*, vol. II, București, 1983, p. 69; Vezi și Florin Salvan, Horia Salcă, *Dr. Alexandru Vaida Voevod europeanul, 1872 – 1920*, Biblioteca Județeană „G. Barițiu” ,Editura „Transilvania Expres”, Brașov, 2002, p. 333.
- ⁵⁶ Salamon Konrád, *op. cit.*, p. 35.
- ⁵⁷ „Brassói Lapok”, nr. 250, din 31 octombrie 1918.
- ⁵⁸ Helméczy Mátyás, *Történelem az általános iskola 8. Osztálya számára, Nemzeti Tankönyvkiadó*, Budapeșt, 1993, p. 22 – 23.
- ⁵⁹ Salamon Konrád, *op. cit.*, p. 34.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 35.
- ⁶¹ În guvernul de coaliție al Consiliului Național Maghiar, alături de Primul Ministru Károlyi Mihály au mai fost desemnați: colonelul Linder Béla (vicepreședinte), Batthyány Tivadar (interne), Garami Emő (comerț), Lovásy Márton (învățământ), Buza Barnabás (agricultură), Kunfi Zsigmond (bunăstarea poporului), Nagy Ferenc (alimentație), Lallosevich János (justiție), Jászi Oszkár (minorități), Berinkei Dénes (ministru fără portofoliu). A rămas neocupat, „*pe moment*”, ministerul de finanțe, dar a fost numit ca secretar al acestui minister, Czende Pál. Vezi: *Ibidem*, p. 35; „Brassói Lapok”, nr. 251, din 1 noiembrie 1918; „Kronstädter Zeitung”, nr. 255, din 1 noiembrie 1918.
- ⁶² Salamon Konrád, *op. cit.*, p. 35.
- ⁶³ *Ibidem*.
- ⁶⁴ *Histoire de la Transylvanie*, p. 606 – 607.
- ⁶⁵ Salomon Konrád, *op. cit.*, p. 36.
- ⁶⁶ *Histoire de la Transylvanie*, p. 607.
- ⁶⁷ *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, p. 510.
- ⁶⁸ Arhivele Naționale. Direcția județeană Brașov, fond: *Actele Magistratului Brașov*, fascicolul II 1918/152, fila 1. (În continuare a: A.N.D.J.B.).
- ⁶⁹ Loc. cit., fila 12.
- ⁷⁰ Loc. cit., fila 13.

⁷¹ Loc. cit., filele 26, 28 și 30.

⁷² Loc. cit., fila 44.

⁷³ Loc. cit., fila 54.

⁷⁴ Loc. cit., fila 18.

⁷⁵ Loc. cit., fila 17.

⁷⁶ „Brassói Lapok”, nr. 251, din 1 noiembrie 1918; „Kronstädter Zeitung”, nr. 255, din 1 noiembrie 1918.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*; „Brassói Lapok”, nr. 251, din 1 noiembrie 1918.

⁷⁹ „Kronstädter Zeitung”, nr. 255, din 1 noiembrie 1918.

⁸⁰ Erau menționate numele generalului Bartónyi, arestat, respectiv al colonelului Sándor, suspendat împreună cu cei doi loțiitori ai săi. Se specifică faptul că în fruntea poliției a fost numit dr. Dietz. Vezi: *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*, (Articolul intitulat „Conducătorilor noștri!”).

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ „Brassói Lapok”, nr. 252, din 2 noiembrie 1918.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ „Kronstädter Zeitung”, nr. 256, din 2 noiembrie 1918.

⁹² Asemenea epitete au apărut frecvent în presa maghiară și chiar în luările de cuvânt oficiale. Frecvența lor a crescut în perioada premergătoare și în timpul Conferinței Păcii, ca o modalitate de a convinge marile puteri în legătură cu importanța menținerii Ungariei Mari.

⁹³ „Kronstädter Zeitung”, nr. 256, din 2 noiembrie 1918.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ „Brassói Lapok”, nr. 252, din 2 noiembrie 1918. (Anton Goldbach – pe care cotidianul maghiar îl numește „viceamiral” – era sas de origine, prin urmare vorbitor de limbă germană și, doar uzual, de maghiară și română).

⁹⁶ „Kronstädter Zeitung”, nr. 256, din 2 noiembrie 1918. În schimb, cotidianul maghiar a reținut că anunțul despre publicarea documentului în cele trei limbi a fost făcut de primarul Schnell. Vezi: „Brassói Lapok”, nr. 252, din 2 noiembrie 1918.

⁹⁷ „Kronstädter Zeitung”, nr. 256, din 2 noiembrie 1918.

⁹⁸ „Brassói Lapok”, nr. 252, din 2 noiembrie 1918.

- ⁹⁹ Silviu Dragomir, *Un sfert de veac de la Unirea Transilvaniei*, în „Transilvania”, Sibiu, nr. 74, noiembrie – decembrie 1943, nr. 11 – 12, p. 304. *Apud*: Florin Salvan, *Actul de la 1 Decembrie 1918 în Orizont european*, în volumul *1 Decembrie 1918. Studii și evocări*, Editura „Transilvania Expres”, Brașov, 1998, p. 120;
- ¹⁰⁰ „Brassói Lapok”, nr. 252, din 2 noiembrie 1918;
- ¹⁰¹ „Kronstädter Zeitung”, nr. 256, din 2 noiembrie 1918;
- ¹⁰² „Brassói Lapok”, nr. 252, din 2 noiembrie 1918;
- ¹⁰³ Dr. Szele Béla și-a dezvoltat ideile despre conviețuirea maghiarilor și a nemaghiarilor în articolul de fond intitulat „*A román imperium*”, publicat în „Brassói Lapok”, nr. 278, din 3 decembrie 1918;
- ¹⁰⁴ „Kronstädter Zeitung”, nr. 256, din 2 noiembrie 1918;
- ¹⁰⁵ „Brassói Lapok”, nr. 252, din 2 noiembrie 1918;
- ¹⁰⁶ *Ibidem*;
- ¹⁰⁷ „Kronstädter Zeitung”, nr. 256, din 2 noiembrie 1918;
- ¹⁰⁸ „Brassói Lapok”, nr. 252, din 2 noiembrie 1918;
- ¹⁰⁹ „Kronstädter Zeitung”, nr. 256, din 2 noiembrie 1918;
- ¹¹⁰ „Brassói Lapok”, nr. 252, din 2 noiembrie 1918;
- ¹¹¹ „Kronstädter Zeitung”, nr. 256, din 2 noiembrie 1918;
- ¹¹² „Brassói Lapok”, nr. 252, din 2 noiembrie 1918;
- ¹¹³ *Ibidem*;
- ¹¹⁴ *Ibidem*;
- ¹¹⁵ *Ibidem*. Vezi și „Gazeta Transilvaniei”, nr. 120, din 2 noiembrie 1918. Numele celor opt membri ai Consiliului provizoriu au fost așezate în aceeași ordine și sub textul Proclamației, dată publicității a doua zi;
- ¹¹⁶ „Kronstädter Zeitung”, nr. 256, din 2 noiembrie 1918.
- ¹¹⁷ *Ibidem*, nr. 253, din 3 noiembrie 1918;
- ¹¹⁸ „Glasul Ardealului”, nr. 39, din 15/28 decembrie 1918;
- ¹¹⁹ Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoșterea istoriei sașilor transilvăneni, 1918 – 1944*, Editura Hora, Sibiu, 2001, p. 31 – 32;
- ¹²⁰ *Ibidem*, p. 32;
- ¹²¹ *Ibidem*, p. 33 – 34;
- ¹²² „Glasul Ardealului”, nr. 39, din 15/28 decembrie 1918;
- ¹²³ Știrea că „orașul și comitatul Sibiu au constituit consiliul național și au adoptat și ei o proclamație” a sosit la Brașov chiar în timpul întrunirii din 1 noiembrie 1918. Vezi: „Kronstädter Zeitung”, nr. 256, din 2 noiembrie 1918;
- ¹²⁴ Ștefan Pascu, *Făurirea Statului Național Unitar Român*, Editura Academiei Române, București, 1983, p. 94 – 96;
- ¹²⁵ Comitatul Brașov cuprindea Țara Bârsei istorică, însă fără zona Bran – Zărnești – Poiana Mărului care era cuprinsă în Comitatul Făgăraș. Zona Cohalmului făcea

parte din Comitatul Târnava Mare.

- ¹²⁶ Alături de Vasile Saftu, în Comitetul Executiv au mai fost aleși: Petre Munteanu (secretar), Tiberiu Brediceanu, Ilie Cristea, Petre Debu, Gheorghe Dima, Ovidiu Dante Gherman, Ioan Peteu, Constantin A. Popovici, Ștefan Popovici, Ioan Priscu și dr. Nicolae Stinghe. Vezi: „Glasul Ardealului”, nr. 1, din 9 noiembrie 1918.
- ¹²⁷ A. N. D. J. B., fond: *Actele Magistratului Brașov*, fascicolul II 1918/152, fila 4.
- ¹²⁸ Loc. cit., fila 5 (la fel filele 6 și 7).
- ¹²⁹ Loc. cit., fila 14.
- ¹³⁰ Loc. cit., fila 23.
- ¹³¹ Loc. cit., fila 37.
- ¹³² Loc. cit., fila 36.
- ¹³³ Loc. cit., fila 37.
- ¹³⁴ Loc. cit., fila 20.
- ¹³⁵ Loc. cit., fila 42.
- ¹³⁶ Loc. cit., filele 38 și 41.
- ¹³⁷ Loc. cit., fila 24.
- ¹³⁸ Loc. cit., fila 43.
- ¹³⁹ Loc. cit., fila 49.
- ¹⁴⁰ Loc. cit., fila 25.
- ¹⁴¹ Loc. cit., fila 21.
- ¹⁴² Loc. cit., fila 22.
- ¹⁴³ Loc. cit., fila 61.
- ¹⁴⁴ Loc. cit., fila 35.
- ¹⁴⁵ Loc. cit., filele 31, 32 și 33.
- ¹⁴⁶ Loc. cit., fila 61.
- ¹⁴⁷ Loc. cit., filele 50 și 51.
- ¹⁴⁸ Loc. cit., fila 60.
- ¹⁴⁹ Loc. cit., filele 59 și 60.
- ¹⁵⁰ Loc. cit., filele 56, 57 și 58.
- ¹⁵¹ „Kronstädter Zeitung”, nr. 255, din 1 noiembrie 1918.
- ¹⁵² Marin Badea, *Instituirea puterii naționale revoluționare românești în 1918*, în volumul *Unirea Transilvaniei cu România*, Ediția a III-a, revăzută și adăugită, Editura politică, București, 1978, p. 521.
- ¹⁵³ „Glasul Ardealului”, nr. 1, din 29 octombrie/9 noiembrie 1918.
- ¹⁵⁴ Vezi: Luana Popa, *Constituirea și activitatea Consiliilor (Sfaturilor) și a Gărzilor naționale române în actualul județ Brașov (1918 – 1919)*, în „Cumidava”, XIV, Brașov, 1989, p. 213 – 258.

DOCUMENTE DESPRE CASTELUL BRAN DIN TIMPUL REGINEI MARIA (1920 - 1938)

„Am redeșteptat la o viață nouă micul castel părăsit de la Bran...” scria Regina Maria în iulie 1938, în „Scrisoare adresată țării”.

Într-adevăr, aspectul Castelului Bran de la începutul secolului al XX-lea era al unui edificiu puțin îngrijit, folosit doar ca sediu pentru administrarea pădurilor din împrejurimi. Din imaginile păstrate pe plăci fotografice sau gravuri putem vedea transformările făcute în arhitectura Castelului după anul 1920, pentru a deveni – după cum îl numea Regina Maria – unul dintre „Castelele mele de vis”.

După reîntoarcerea de la Paris, în perioada 22 mai – 1 iunie 1919, Regina Maria împreună cu Regele Ferdinand, au făcut o călătorie în Transilvania, fiind primiți de zeci de mii de oameni cu multă bucurie și entuziasm. La sfârșitul turneului, în 1 iunie, duminică, Regina Maria nota: „Cină în tren și, în final, o entuziastă și zgomotoasă primire la Brașov, pe la orele zece și jumătate. Am primit nesfârșite delegații, dar nu am intrat în oraș”.

Peste două luni Regina Maria a revenit în Brașov, sâmbătă, 23 august 1919, plecând de la Sinaia: „Pe la ora patru s-a luminat și am pornit cu Lisabeta și Ioana la Brașov, deoarece doresc să explorez orașul de-a lungul și de-a latul. Vreau să-mi dau seama de mărimea lui, de stilul lui, de posibilități, deoarece se vorbește să devină capitala...”¹.

În aceste împrejurări brașovenii, ca semn al „profundei venerații” față de marea Regină, au hotărât să doneze Castelul Bran „Majestății sale Regina Maria a României Mari”.

Astfel, primul document despre Castelul Bran din timpul Reginei Maria este Actul de Donație, datat 1 Decembrie 1920, care se păstrează la Muzeul Bran, fiind atât un document valoros cât și un obiect de artă, prin modul în care a fost realizat. Coperțile în care este legat sunt din catifea decorate cu butoni de argint și monograme literei M cu coroană. Pe prima pagină este pictată coroana Reginei Maria (cu perle și crucea deasupra), iar pe ultima foaie este coroana Brașovului. Textul Actului de donație este scris pe două pagini, încadrat cu un chenar decorativ frumos colorat. Miniatura, reprezentând Castelul Bran, este semnată Hermann Morres. Actul de donație este semnat de primar și primnotar, iar ștampila este a Primăriei Orașului Brașov².

După 1920 Castelul Bran a fost restaurat sub conducerea arhitectului Curții Regale, Karel Liman, păstrându-se aspectul de castel medieval, nota romantică dorită de regină. Spațiile locuibile au fost mărite prin adăugarea etajelor trei și patru,

s-au introdus lumina electrică și apa curentă. Fiecare încăpere a fost remodelată, fiecare colțisor fiind diferit gândit, ca o îmbinare a unor linii curbe, plasticitatea culorilor – alb pentru ziduri și brun pentru elemente din lemn de brad – fiind cu adevărat artistică. Păstrarea unor elemente de feronerie veche, cum ar fi broaștele unor uși, balamale, felinare, întăresc efectul de medieval.

Dimensiunile mici ale camerelor, dispunerea lor asimetrică, fac din Castelul Bran un monument cu adevărat unic.

În jurul Castelului a fost amenajat un parc și un mic lac. Lângă lac a fost construită în anul 1923 „Casa de Ceai”, unde Regina Maria servea după amiaza ceaiul, conform obiceiului englezesc.

Muzeul de astăzi păstrează 900 de piese din fondul regal: piese de mobilier, argintărie, icoane, textile, vase din porțelan și ceramică, cărți. Necesitatea muzeografică de a înlocui documentația pentru aceste piese ne obligă să studiem fondurile din arhive, fotografii vechi, ziare, reviste, cărți. Nu se poate vorbi într-o singură comunicare despre sutele de pagini care au putut fi cercetate după 1990, de aceea voi comenta numai unele documente administrative dintre anii 1920 – 1938, referitoare la Casteul Bran.

Din Actele de evaluare aflăm că până în 1938 valoarea simbolică a Castelului Bran era de 1 leu. De exemplu, în „Bilanțul averii M. S. Reginei Maria” la 31 dec. 1937, la rubrica „Activ”: „Castelele Regale Bran, Balcic, Copăceni, val. Pro memoria a 1 leu”³.

După decesul Reginei Maria, conform Convenției din 27 iulie 1938 între Înalții Moștenitori, se considera de valoare egală legatele Balcic, Bran și Copăceni cu câte 15 milioane fiecare”⁴.

În urma evaluării experților arhitecți D. Antonescu și S. Dumitrescu, din 3 august, Castelul Bran avea valoarea de 20.032.500 lei. În această valoare intrau terenuri, 233 jugare, clădiri, castelul, Casa de Ceai, clădiri anexe, uzina electrică și biserica veche de lemn.

Multe documente se referă la restaurarea Castelului, diferite chitanțe și facturi fiind semnate și de arhitectul Karel Liman până în anul 1929. Unele documente păstrează și semnătura Reginei Maria „APROB – MARIA”, care poate fi întâlnită nu numai pe bugetul unor ani, de exemplu 1929 sau 1933, dar și pe mici chitanțe, cum ar fi în 1933 pentru plata a 100 lei pentru „un sfeșnic vechi pentru biserica Castel Regal Bran”.

Apar menționate următoarele materiale: var hidraulic special de la Fabrica de ciment din Azuga⁵, scânduri din fag și molift de la depozitul de cherestea „Costică N. Stănescu”, Ploiești⁶, cuie și scânduri de la Kamner și Jekelius, Brașov⁷.

În același timp ne apare și numele unui sculptor, Eduard Weiser, care a lucrat pentru Castelul Bran în 1928⁸.

Numeroase documente în limba română și germană sunt pentru plata instalațiilor la uzina electrică ce alimenta castelul. Astfel, în 1937 s-a instalat o turbină Voith, de la firma „Voith-St. Pölten”, din Austria⁹, iar pentru o instalație de protecție de tensiune mare s-a plătit la societatea „Siemens-Schuckert” din București, suma

de 380 mărci germane¹⁰. Instalația de apă din castel (rezervor, pompe, băi) a fost executată de societatea „Energia” din București în anul 1928¹¹.

Pentru ascensorul montat la castel găsim următoarele date: proiectul a fost executat de ing. Klöck în 1936, iar firma „Frații Porn” au montat ascensorul pe care, până în 1980 se putea vedea plăcuța cu firma „Stigler”, din păcate astăzi pierdută¹².

Pentru parcul Castelului Bran se cumpărau din țară, sau se comandau în străinătate semințe de iarbă și flori (din Anglia, Germania, SUA, etc.), socotelile fiind făcute cu multă exactitate de grădinarul C. Pamula, pentru trandafiri, stânjenei, gladiole, garoafe, dalii, etc.

Importante sunt grupul de acte referitoare la piesele din interiorul Castelului. Multe facturi sunt pentru Otto Müller Potpecean, pictor de firme și vopsitor din Brașov, care a pictat mobila în stil săsesc (1936), o icoană după model (1937), obloane cu emblemă, uși (1937), iar în 1933 a renovat capela în Castel și 4 strane de biserică¹³.

În 21 septembrie 1926 s-au expediat pentru Castelul Bran „patru tablouri lucrate pe pânză reprezentând epoca Împărătesei Maria Tereza”¹⁴.

Fabrica de mobile „Gutman Marcus” din București a executat comanda a patru paturi englezești de 90 de cm cu somieră, în anul 1924, factură semnată de Liman¹⁵.

„Ernst Römer – Mare depozit de Mobile și Tapițerie Ateliere Proprii” din Râșnov, a livrat Castelului Bran în 1929 următoarele piese de mobilier: „2 garderob brad lustruit, 2 patur, 2 lavoare, 2 noptier, 1 masa mic, 4 scaune”¹⁶.

Atelierul pentru construcții de fier Hans Müll, din Codlea, a lucrat manual pentru castel 4 decorațiuni pentru uși din tablă, și o pereche de clinciuri pentru uși¹⁷.

Puținele date pe care la putem obține din studiul documentelor ne fac să ne întrebăm dacă aceste obiecte mai există astăzi în Muzeul Bran, știut fiind că din inventarele păstrate din anii 1930, 1938 și 1948 aproape 70% din piese s-au pierdut. S-a încercat ca, folosind obiectele rămase din timpul Reginei Maria, după studiul inventarelor și a fotografiilor de epocă, să se amenajeze unele interioare în Castel.

Aș încheia relatând cuvintele nepotului Reginei Maria, Arhiducele de Austria, Stefan Habsburg (fiul Principesei Ileana), notate cu ocazia vizitei la Castelul Bran, în 25 mai 1995:

„Amintiri extraordinare din copilărie când am locuit aici ultima dată acum 47 de ani. Am amintiri de un castel plin de flori și de viață cu musafiri din toate părțile lumii. Am și o amintire văzând bunica mea odihnindu-se pe patul ei când aveam patru ani”.

Documents about the Bran Castle during Queen Mary's possession (Summary)

On the 1st of December 1920, the inhabitants of Braşov donate to Queen Mary the Bran Castle as a sign of apreciaton for the Grand Union(Romania today is made out of three different territories before that). Afterwards the royal family's architect, Karel Liman started to modify the castel, which was very deteriorated at that time. The modifications were made not only to the structure of the castel, but to it's surroundings too. Also, the castel was decorated in an appropriate way with many pieces of furniture and art objects, proof of this being many documents dating from that period.

Note

¹ *Maria, Regina României, Însemnări zilnice (dec. 1918 – dec. 1919)*, vol. I, Ed. Albatros, Buc. 1996, p. 274.

² Textul Actului de Donație este redactat în limbile română și germană.

³ Arh. St. Buc., fond Casa Regală, Castele și Palate, *Castelul Bran*, dosar 22/1937, f. 310.

⁴ Arh. St. Buc., fond Casa Regală, Castele și Palate, dosar 23/1938, f. 42.

⁵ *Ibidem*, dosar 7/1924, f. 44.

⁶ *Ibidem*, f. 77.

⁷ *Ibidem*, dosar 6/1923, f. 52.

⁸ *Ibidem*, dosar 11/1928, f. 51.

⁹ *Ibidem*, dosar 17/1932, f. 104.

¹⁰ *Ibidem*, dosar 22/1937.

¹¹ *Ibidem*, dosar 11/1928, f. 31 – 32.

¹² *Ibidem*, dosar 21/1936.

¹³ *Ibidem*, dosar 118/1933, f. 122.

¹⁴ Arh. St. Buc., fond Casa Regală, Castele și Palate, *Regina Maria*, dosar 61/1926, f. 6.

¹⁵ Arh. St. Buc., fond Casa Regală, Castele și Palate, *Castelul Bran*, dosar 7/1924, f. 53.

¹⁶ Arh. St. Buc., fond Casa Regală, Castele și Palate, *Regina Maria*, dosar 113/1929, f. 140.

¹⁷ Arh. St. Buc., fond Casa Regală, Castele și Palate, *Castelul Bran*, dosar 19/1933, f. 76.

Lista ilustrațiilor

1. Actul de Donație, Coperta din catifea cu monograma literei M cu coroană;
2. Actul de Donație, Prima pagină cu coroana Reginei Maria;
3. Actul de Donație, Miniatură de Hermann Moores;
4. Actul de Donație, Datarea: 1 Decembrie 1920;
5. Actul de Donație, Ultima pagină cu coroana Brașovului;
6. „Notă de înregistrare” din 27 iulie 1938;
7. Document din 1933 privind averea M. S. Reginei Maria;
8. Chitanță din 1933 cu semnătura „Maria”;
9. Factură din 1924 de la Fabrica de ciment Portland din Azuga;
10. Factură din 1929 de la Ernest Römer;
11. Însemnare din 25 mai 1995 aparținând Arhiducelui de Austria, Stefan Habsburg.

Figura 1

Figura 2

Figura 3

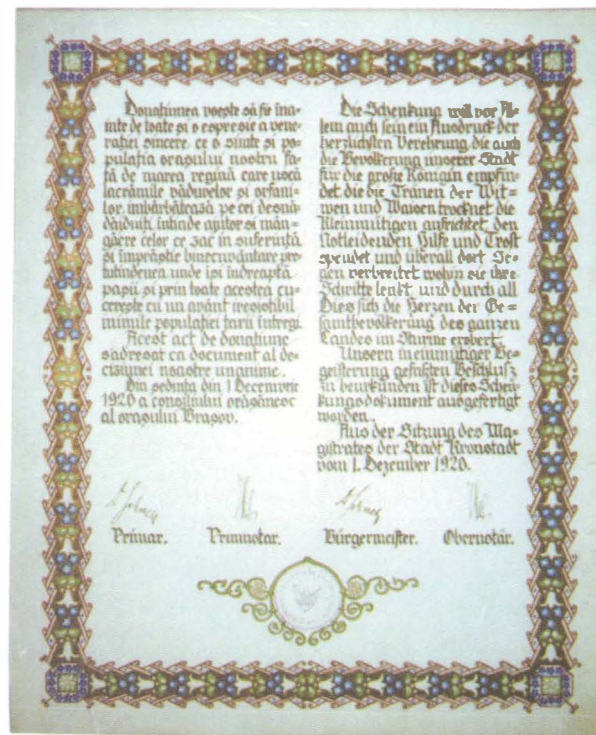

Figura 4

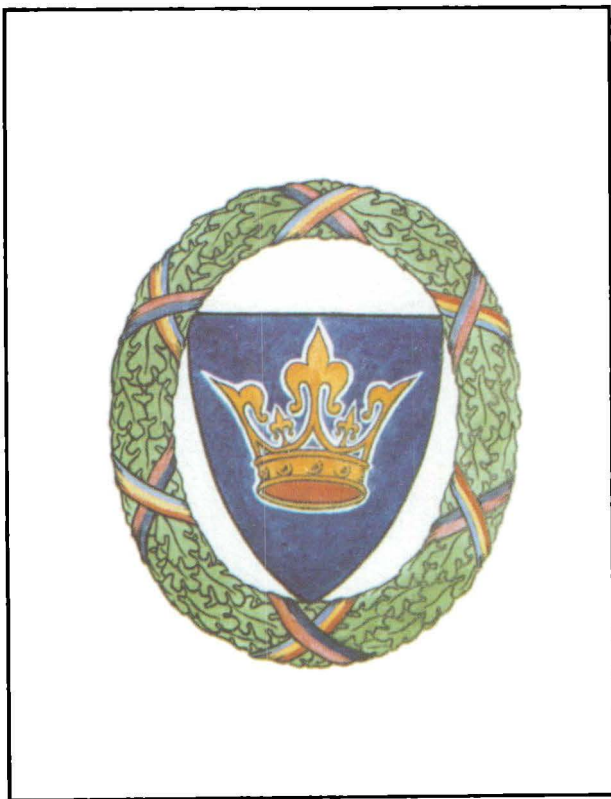
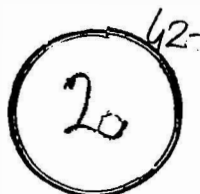

Figura 5

CASA M. S. REGINEI MARIA

NOTA DE INREGISTRARE

Imobile la Capital

Conform convenției din 27 Iulie 1938 între
Înalții Moștenitori, se consideră de valoare egală
legatele Balcic, Bran și Copăcenii, stabilindu-se a
se înregistra cu câte 15 milioane fiecare.

Evaluarea experților Arhitect D. Antonescu și
S. Dumitrescu, conform actului din 3 August, a fost:

Palatul Balcic lei 14.037.500

Castelul Bran " 20.032.500

Castelul Copăcenii " 11.025.525

Se înregistrează în contabilitate cu câte
14.999.999 fiecare castel, întrucât în registre figurau
ca memorie cu câte 1 lei.

= total lei 44.999.997.

Thom Ludwig

Smey

24.7.1938

and

Figura 6

REGINEI MARIA1933P A S I V

Capitalul M.S.Reginei la 31 Dec.932

36.371.189

De adăugat: Veniturile bugetare pe 1933: 24.115.490
mai puțin chelt. " " 21.899.190
adică excedentul venit.buget. 2.216.300

-261-

" " Venit din grădina Cotr.

Report din 931/32: 143.447

Venit net în 1933: 136.886 280.333

" " Incasări în contul Castel Fabron 3.200.000Total venitul net pe 1933: Lei 5.696.633De scăzut:

Pierd.prin eval.titl. 1.273.440

" valut.la ct.crt. 265.600

Total pierderi la curs: Lei 1.539.040 → ②Adică sporirea capitalului în 1933: 4.157.593

din care se întrebuițează, pt. crearea

Fondului de rezervă (specificat mai jos) Lei 1.000.000 → ③

iar restul se adaugă la Capital: 3.157.593

adică Capitalul M.S.Reginei la 31.Dec.933: 39.528.782Fond literar al M.S.Reginei, creat în 933 prin venit.pers.

8 45.000

mai puțin div. cheltueli: 5.156.444

mărit cu fostul fond "St.Gaselee" 504.840

Soldul fondului la 31.12.933: 5.661.284Total Avera Majestății Sale 45.190.066Fond de rezervă (vidi sus) pt. lucrări 934, angajate în 933

la Cotroceni și div. Castele: 1.000.000

Diverși Creditori:

Suma destinată pt. plata taxelor la actul de vânz. Mamaia 160.000

Fabro, suma redusă din prețul teren. Balcic, gr. I (2.500.000) 100.000

Suma rămasă de plată pentru " " grup II (1.500.000) 690.182

Suma destin. ca contrib. M. Sa. la costul Castelului

Sonnberg: Sch 50.000 = 935.000

Popper, restul de ridicat în ct. împrumutului ipotecar 85.000

Avocat Grecu, daunele mandanților cf. sentinței

(proces Klemisch) 70.000

Plata stofelor comandate din Anglia pentru personal 175.000

Leonida, pt. autobuzul Chevrolet 217.400

Fuchs-Henel, Breslau, ultimele 3 rate à M. 1000 pt. lingerie 122.977

v.d. Schoot, Hillegom, rest de plată p. cepi de flori (Pawl.) 80.155

Dorwagen, " " " " ceas. turn. Cotroceni 44.856

Suma destinată pt. plata vacii oferite Dnei Cont. Keller 12.000

Suma destinată pt. supliment la épingles D-nei Mavrodi 109.000

2.801.570

aprob

Maria

48.991.636

Figura 7

Nota
 Am primit de la Domnul Ministrul
Carol al II-lea Regal Bran Suma de (Lei in a Nota.)
pentru in sfesmit Veche pentru Preses
Castel Regal Bran;
 Sinais 7 Septembrie 1933
 Maria
 platit de mine
 Lei 100
 N. Traian

Figura 8

FABRICA DE CIMENT PORTLAND DIN AZUGA

SOCIETATE ANONIMĂ

FABRICA DE CIMENT PORTLAND DIN AZUGA ȘI VAR HYDRAULIC DIN COMARNIC

Comarnic I

Onor

Azuga 23 Iunie 1984

Domn

Adm. Castel. Peles, Sinaia.

Avem onoarea a vă informa că am expediat astăzi prin C.F.R.
 în contul și fizicul D-voastră următoarele mărfuri jos specificate la adresa: Castel
 din Bria la gara Târnăveni.

Franco-Gara Comarnic

Cu toată stima,

FABRICA DE CIMENT PORTLAND
DIN AZUGA S. A.

FACTURA No. 95. -

Ad. Bonul No. -

EXPEDIENTA	MARCA	No. / agonului	NUMĂRUL Saciilor / Butoanelor la Ko.	DENUMIREA	PREȚUL	TEI
1077	Adresa	20 926	400	10.000 - kgr. Var-hydraulic special	5500 -	5500 -
					5500 -	
<i>Castel Bria</i> <i>Peles Sinaia</i> <i>Comarnic</i> <i>Impresna cu</i> <i>Rambursat Lei: 4000 - garanția pentru 200 - saci goți</i>						
<i>Plata la primirea facturii</i>						
<i>Primit: 5500.-</i>						
						

Figura 9

Ernst Römer

160

elier propriu Str. Mică No. 938-939
gazin de Mobile Str. Bisericei 737

Eigene Werkstätte: Kleingasse, 938-939
Verkaufstelle: Kirohgasse, 737.

Râșnov 12 Iunie 1929
Brașov

Factura

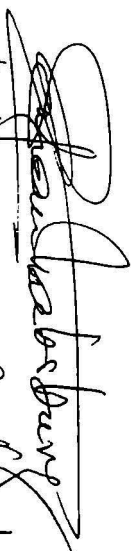
Pentru Onor. Administrația Castelului Bran
pentru următoarele Mobile

Nr.	No. Bucăți	Numea Mărfurilor	Unitar		Total		Observații
			Lei	B.	Lei	B.	
	2	Garderob Bead lustreuit	3200		6400		
	2	Patur ~ ~	1700		3400		
	2	Lezore ~ în Ușăbute	1200		2400		
	2	Napier ~	750		1500		
	1	Masa mică	200		200		
	4	Leasne Infir far	240		960		
					15360		
		Transport Camion			340		
		Am. Primit	Lei	15700			
		esimpreresce mic saje de Sula Lei					
		en profund Repert					
		Ernst Römer					
		are deposit de Mobile și					
		pitierie Ateliere Proprie					
		Groses Möbellager, Tape-					
		ziererei eigene Werkstätte					
		RÂȘNOV, Jud. BRAȘOV					
		Marfa cătătoareste de fisicui cumpărătorului. Declarațiile se înlesc					
		timp de 8 zile dela data expedierii.					

Figura 10

Amplas' exparadinaare de copotărie când au
 lucrat circa mătreaa dacta acutu 87 de ani. Am auzit
 de un carot plin de fier și de viață cu măsuri din
 toate părțile lumii. Au și o auzit vagonul bunuia
 mae odănușe pe patul ei cău! eu areau patu
 au.

 Ștefan Ștefănescu

25 mai 1995

Figura 11

MĂRCI DE FABRICĂ TRANSILVANE: 1934 - 1935

„Ne permitem a vă atrage atențiunea asupra importantei chestiuni a mărcilor de fabrică.... După cum vă este bine cunoscut acest fel de chestiuni sunt de importanță covârșitoare pentru dezvoltarea industriei și comerțului românesc”¹. (din corespondența „Heinrich Franck Söhne” – Societate Anonimă Română pentru industria produselor de cafea către președintele Camerei de Comerț și Industrie Brașov).

Rolul pe care-l au mărcile de fabrică în acțiunea de promovare a vânzărilor atât pe piața internă cât și cea externă decurge din legătura strânsă existentă între calitatea produselor și marca lor, prestigiul mărcii unui produs identificându-se cu prestigiul colectivității care l-a creat.

Sunt considerate mărci de fabrică, diferite semne utilizate de întreprinderi pentru a recunoaște cu ușurință produsele și a le diferenția de cele identice sau similare altor întreprinderi; reprezintă, în fapt, un certificat care garantează proveniența fabricatelor (originea produselor) pe care se aplică, precum și calitatea acestora.

Sub această denumire găsim diverse reprezentări grafice, plane sau în relief, monocolor sau policolor care înfățișează forma produsului sau ambalajul acestuia precum: embleme, viniete, timbre, cuvinte, litere.

Emblema, ca simbol al mărcii, este reprezentată printr-un sistem figurativ simplu (stea, cap de animal, ancoră, s.a.). În anumite situații se produce o contopire a emblemei cu marca în sensul că, simbolul ales exprimă fidel produsul pe care-l reprezintă.

„Vinieta” semnul distinctiv al producătorului este reprezentată printr-un ansamblu de figuri, o dispunere de linii ori un desen, care nu se repetă, de regulă la alte mărci sau embleme.

„Marca de fabrică așa zisă modernă, pe lângă gradul de dezvoltare a artei grafice contemporane nu se mai prezintă în practică ca un cuvânt sau un desen ci este înglobată într-un ambalaj felurit colorat și împodobit cu desene grafice de așa natură că marca de fabrică modernă reprezintă cu ambalajul în care se află înglobată un complex unitar, fiind și ca atare cunoscut de publicul consumator”² (Asociațiunea Proprietarilor de Mărci de Fabrică din România – Biroul: Timișoara III Str. Treboniu Laurean 7 – „Propunerile noastre”).

Variatatea și complexitatea problemelor pe care le ridică mărcile de fabrică pornind de la înregistrare și până la rezolvarea litigiilor internaționale, ne dau o imagine destul de completă asupra proprietății industriale. Și aceasta datorită rolului de protecție pe care-l conferă atât producătorilor cât și consumatorilor. În ținuturile

transilvane ocrotirea proprietăților industriale se acorda în baza unei ordonanțe a Ministerului de Comerț Ungar din anul 1907.

Trebuie remarcat că proprietatea constituie un set de utilizări și drepturi de schimb protejate, pe care societatea le definește și le aplică pentru proprietar. Dezvoltarea economică este posibilă datorită existenței unui complex sistem de legi ce oferă un anumit grad de protecție prin brevete de invenție, drepturi de autor sau mărci de fabrică și de comerț – „legislația în această privință în vigoare astăzi este cu totul diferită în diferitele regiuni ale țării, ea nu mai corespunde nevoilor actuale și din această cauză comercianții, industriașii și fabricanții sunt nevoiți să lupte cu acei cărora legea nu le pune nici o sancțiune drastică pentru a împiedica imitarea sau contrafacerea mărfurilor. (Heinrich Franck Söhne – Societate Anonimă Română pentru industria produselor de cafea către președintele C.C.I Bv.) Fără acest sistem de legi, motivarea pentru a investi și a produce ar fi compromisă, dacă nu eliminată.

Să considerăm un exemplu, cu încadrare în perioada menționată în titlu: Firma „Hess – prima fabrică de bomboane și ciocolată din Transilvania”, produce ciocolată de cea mai bună calitate, pe care o identifică printr-o marcă distinctă („figuri de ciocolată staniolate și prevăzute cu un înveliș de ceară... în diferite culori, fiind lăcuite și lustruite cu anume culori și lacuri, făcând impresia unor figuri de porcelan”³) iar ea se vinde bine și la prețuri ridicate; în curând alți producători vor oferi imitații ieftine, cu stil similar și marcă identică („spre surprinderea noastră am constatat că Fabrica de Bomboane Kandia Societate pe Acțiuni din Timișoara” de un scurt timp a pus în vânzare un articol identic cu figurile noastre de porcelan... fără a ține seamă de ocrotirea acestui articol pentru fabrica noastră”⁴). Producătorul original, respectiv firma Hess va pierde exclusivitatea creată de imaginea și talentul său, în scurt timp cumpărătorii nu vor mai izbuti să identifice ciocolata „autentică” fiind lipsiți astfel de posibilitatea de a achiziționa produsul pe care-l doresc de fapt. Problema poate fi remediată cu o lege care să creeze dreptul de proprietate asupra mărcii; acesta este un drept de proprietate intangibil care permite producătorilor să rețină beneficiul talentului lor și păstrează informația calitativă pentru consumatori.

Dar să vedem care erau problemele aferente mărcilor de fabrică și cum se puteau ele rezolva, în Transilvania cu mai mult de jumătate de secol în urmă, respectiv în anii 1934 – 1935.

Mărcile conform legii mărcilor de fabrică în vigoare în Ardeal, se înregistrau la Camera de Comerț și Industrie în a căror circumscripție se afla întreprinderea producătoare. La înregistrare se impunea respectarea unor condiții:

- depunerea unei cereri având anexată o mostră deschisă (se vor depune 3 exemplare) a produsului respectiv, la Biroul de înregistrare a mărcilor de fabrică și de mostre de pe lângă Camera de Comerț și Industrie unde se făcea înregistrarea;
- anexarea chitanței Administrației financiare privind achitarea taxei de timbru (lei – 660) precum și a taxei de înregistrare a mostrelor (lei 300 în

numerar).

Mărcile de fabrică ale întreprinderilor străine, trebuiau înregistrate la Camera centrală; „adică în trecut înregistrarea unor atare mărci se făcea la Budapesta, iar actualmente pentru Ardealul realipit la România ar veni în considerare Camera centrală din București”⁵.

Intabularea în registrul mărcilor de fabrică se putea face numai după primirea aprobării din partea Oficiului Proprietății Industriale din București (str. Petre Poni nr. 2 – București... din cadrul Ministerului Comerțului și Industriei).

Prin depunerea și înregistrarea mărcilor la Camera de Comerț și Industrie se constituia un depozit al mărcii ce asigura o protecție de 10 ani după care titularul mărcii putea face cerere de reînnoire a duratei de protecție.

„Alăturat avem onoare a vă înainta un număr de 12 vignete, reprezentând mărcile noastre de fabrică ce se aplică pe imprimate, reclame etc. rugându-vă să binevoiți a dispune reînregistrarea lor cu mențiunea că au fost înregistrate încă o dată la 9 sept. 1924 cu termen de 10 ani” (din corespondența „Schmollpasta” S.A. către C.C.I. Brașov, doc.29/dos.37, 1934)

O marcă de fabrică nu putea fi transmisă decât odată cu cedarea întregii întreprinderi care a creat-o. Această dispoziție se sprijinea pe concepția că marca de fabrică, pe lângă garantarea provenienței produsului, trebuia să garanteze și calitatea sa.

Nu puteau fi înregistrate mărcile de fabrică ce conțineau elemente similare altor mărci înregistrate în țară sau ocrotite pe baza unor convenții internaționale deoarece acest fapt ar fi adus prejudicii atât producătorului cât și consumatorului.

„Consumatorul care a primit o marfă prevăzută cu o marcă imitată, în credință, că a cumpărat o marfă veritabilă, fiind înșelat de calitatea imitațiunii, pierde încrederea și în marfa originală, fapt care dacă survine în cazuri multiple, aduce producătorului de mărfuri veritabile o daună ireparabilă. Un comerciant sau expert, sunt presupuși în totdeauna că-și cunosc marfa și proveniența ei precum și calitățile pe care le posedă, fapt însă ce nu se întâmplă la publicul simplu, care de cele mai multe ori nici nu ști citi, orientându-se la cumpărarea unei mărfi după aspectul exterior, adică după formatul și culorile în care marfa e prezentată”/Înalta Curte de Casație sect. II. prin deciziunea no. 312/1936.

Acest aspect era reglementat prin „legea pentru reprimarea concurenței neleală” din 18 mai 1932 cât și prin convențiile bilaterale încheiate de România cu diverse state sau prin înțelegeri multinaționale privind ocrotirea proprietății industriale.

În acest sens, România a stabilit legături cu Franța (1889, martie 31), Austro-Ungaria (1893, mai 16), Belgia (1894, ian. 10 și 1906, mai 23), Italia (1903, mai 24 și 1906, noiembrie 22), Statele Unite (1906, martie 18); de asemeni a aderat la Convenția Uniunii de la Paris (20 martie 1883), la Aranjamentul de la Madrid din aprilie 1891 și la Aranjamentul de la Berna din 1920. În cadrul acestor convenții și aranjamente țărilor participante li s-au stabilit drepturi egale și avantaje identice cu cele acordate mărcilor proprii.

În cazul produselor ce urmau să fie livrate pe piața externă alături de marca de

fabrică legală a întreprinderii producătoare se putea imprima: „Made in Romania” (fabricat în România).

Litigiile referitoare la mărcile de fabrică se rezolvau prin adresarea unei contestații la Camera de Comerț și Industrie de care aparținea întreprinderea ce încălca legislația ajungându-se până la intervenția pe cale juridică în vederea apărării intereselor părții lezată. (anexă doc.39 / dos. 37, 1934).

Informațiile cuprinse în documentele din fondul „Camera de Comerț și Industrie Brașov” din cadrul D.J.A.N. Brașov referitoare la mărcile de fabrică oferă posibilitatea cunoașterii unor coordonate ale activității economice din acea perioadă și totodată deschid perspective noi în cercetarea istorică a acestui domeniu.

Bibliografie

- D.J.A.N. Brașov, fond „Camera de Comerț și Industrie Brașov, 1934, dos.37;
- Fundătură D., Băsanu G, *Marca produselor* în :„Management, Marketing” Ed. Diaconu Coresi – SRL, București, 1993;
- Monitorul Oficial nr. 113, 18 Mai 1932

Siebenbürgische Fabrikmarken aus den Jahren 1934 – 1935

Die Vielfalt und die Komplexität der von den Fabrikmarken aufgeworfenen Fragen, beginnend mit der Registrierung und bis zur Lösung internationaler Streitfragen bieten uns ein ziemlich vollständiges Bild betreffend das industrielle Eigentum.

Auf Grund von Dokumenten aus dem Bestand der Kronstädter Handels – und Gewerbekammer werden einige der Fragen im Zusammenhang mit den Fabrikmarken aus Siebenbürgen vor fast 70 Jahren beleuchtet.

Lista ilustrațiilor

1. „Antinevralgic” – marcă de fabrică.
2. Crema „Fedak” – marcă de fabrică.
3. „Lurion – ceară de cremă” – marcă de fabrică.
4. Săpun „Eau de Cologne” – marcă de fabrică.
5. Vienna – marcă de fabrică.
6. Concurență neloială: „Kathreiner” vs. „B. Katinaer”.

Note

- ¹ D.J.A.N. Brașov, fond: „Camera de Comerț si Industrie Brașov, 1934, dos.37, doc.100.
- ² D.J.A.N. Brașov, fond: „Camera de Comerț si Industrie Brașov, 1939, dos.37, doc.33.
- ³ D.J.A.N. Brașov, fond: „Camera de Comerț si Industrie Brașov, 1934,dos.37, doc 106.
- ⁴ *Ibidem.*
- ⁵ D.J.A.N. Brașov, fond: „Camera de Comerț si Industrie Brașov, 1939, dos.37, doc.132.

Figura 1

Figura 2

Figura 3

Figura 4

Figura 5

Figura 6

MODALITĂȚI DE FRAUDARE A SISTEMULUI DE DISTRIBUIRE RAȚIONALIZATĂ A BUNURILOR DE CONSUM ÎNTR-O FABRICĂ BRAȘOVEANĂ (1945 - 1948)

Primii ani de după cel de al doilea război mondial sunt marcați de o criză profundă a bunurilor de consum de strictă necesitate (alimente, îmbrăcăminte, locuințe, etc.). Chiar și cele mai dezvoltate state ale Europei, participante la efortul de război, se văd confruntate cu probleme grave privind aprovizionarea populației. Și România, participantă efectivă cu zeci de divizii pe fronturi uriașe între anii 1941 – 1945, cu un teritoriu național dezmembrat și răscolit de lupte și bombardamente, cunoaște din plin vicisitudinile acestui gen de criză. În cazul României se adaugă și alți factori agravanți: reparațiile de război către URSS, demolarea pas cu pas a economiei de piață și trecerea la o economie de tip comunist, funesta secetă din 1947 și altele.

În acei ani calitatea de angajat la o întreprindere era importantă nu doar pentru sursa de venituri, cât mai ales pentru dreptul de a fi beneficiar al cartelor de alimente, stofă, lemne etc, care erau distribuite prin sistemul Economat. În întreprinderea care face obiectul studiului de față, – "Fabrica de postav și țesături de modă Wilhelm Scherg&Cie S.A." din Brașov (actuala fabrică „Carpatex”) – funcționează Economatul „Viața” și toate neregulile legate de distribuirea bunurilor sunt raportate Comisiei de Disciplină din întreprindere¹.

Documentele Comisiei de Disciplină din Fabrica „Scherg” pe anii 1945 – 1948 ne oferă o serie de date asupra imaginii luptei pentru supraviețuirea zilnică a cetățenilor și surprind multe dintre subterfugiile prin care oamenii încercau obținerea unei rații de alimente în plus, a unei perechi de ciorapi ori a unei papiote de ață. Se pot pune astfel în lumină câteva din modalitățile de ocolire a sistemului de cartele, de încercare de înșelare a vigilenței celor îndrituiți să împartă puținele resurse numeroșilor doritori. Criza generală și cantitatea redusă de bunuri de consum existentă pe piață făceau ca rația alocată fiecărui individ să fie mică, la limita supraviețuirii și de aceea tentația de a obține mai mult era vie. Dorința obsedantă de a deține un bon în plus, o rație suplimentară, arată și mai clar tragismul vieții cotidiene într-o societate aflată în convalescență după război.

a. Furturile de bonuri

O primă posibilitate de obținere a unor bonuri suplimentare în afara sistemului reglementat o reprezintă furtul. Spre exemplu în mai 1947 lucrătoarea S. Anna cumpără cu 950.000 lei un bon de stofă de la B. Iosif. La scurt timp lui S. Anna îi

este furat bonul, iar hoțul nu este nimeni altul decât același B. Iosif, care după un timp se prezintă și ridică de la magazie cota de stofă, pe care o va vinde la un preț de speculă de 5.000.000 lei, deci de 5 ori mai mult. Pentru că B. Iosif declară că hoțul n-ar fi el, ci G. Ioan, de la care ar fi primit bonul, Biroul Muncii cere Comisiei de Disciplină să ancheteze întreg traseul bonului și toate persoanele pe la care a trecut. Ancheta relevă vinovăția lui B. Iosif, care e retrogradat din funcție și obligat la plata unei despăgubiri².

Un alt caz are loc la 3 iulie 1947, când N. Vasile fură de la colegii săi Dudaș, Szocs și Török de la Secția Scărmănare mai multe bonuri. Lui Szocs îi sustrage toate bonurile de alimente, lui Dudaș bonul de zahăr, iar lui Török bonul de stofă. Oricum N. Vasile este deja cunoscut ca un „element rău”, care îi împiedică la lucru pe ceilalți angajați. El nu este la primul furt și pentru fapte anterioare el fusese pedepsit cu transferare la altă secție. Furturile sale îl aduc în atenția poliției și chiar citarea sa la Comisia de Disciplină se face pe adresa arestului Poliției Brașov. Pentru el, chiar dacă promite restituirea bunurilor, furtul bonurilor îi aduce concedierea³.

Un alt exemplu este cel din 20 și 21 ianuarie 1947 când succesiv dispar bonurile de ulei ale lucrătorilor O. Jenu și C. Moses: ultimul cere să-i fie arătate toate portofelele, șeful secției, B. Mihai, se opune acestui control și astfel se naște o altercație. Evenimentele evoluează însă în defavoarea lui C. Moses, care la 23 ianuarie e învinuit de calomnie (pentru acuzație neîntemeiată de furt) și de amenințare cu bătaia la adresa maistrului său. În plus, având chiar el în sarcină o acuzație mai veche de furt și pricinuire de pagube, C. Moses e concediat cu drept de angajare la altă întreprindere⁴.

b. Amenințarea cu violența

Comisia de Disciplină se confruntă și cu alt tip de abatere născut din dorința de a obține cartele suplimentare și anume amenințarea cu violența. Un asemenea caz avem în 22 iunie 1946 când V. Ecaterina adresează în repetate rânduri amenințări la adresa lui S. Emilian, responsabil în Serviciul de Aprovizionare. În felul acesta lucrătoarea reușește ca timp de un an să primească alimente pentru fiica sa care, nelocuind în Brașov, nu putea să apară pe cartela mamei sale. Totuși V. Ecaterina primește o pedeapsă mai ușoară (morală în fața Adunării Generale și restituirea mărfurilor ridicate fraudulos) deoarece fiica sa este internată la Spitalul de Boli Nervoase din Sibiu⁵.

c. Cedarea de bonuri

În vremurile foarte austere ale primilor ani postbelici nici înstrăinarea bunurilor nu era permisă și era sancționată. La 11 septembrie 1946 e judecat la Comisia de Disciplină cazul lucrătoarei E. Maria, care e acuzată că pe perioada cât a fost bolnavă a înstrăinat bonurile în favoarea colegelor A. Sara și C. Luiza. La ancheta din Sala Cantinei sunt chemate să dea declarații și funcționarele V. Luise și H. Livia

de la Serviciul de Aprovizionare care răspund de vânzarea bonurilor de cantină. Cele în cauză, A. Sara și C. Luiza, primesc avertisment scris și comisia dispune să fie puse afișe prin care se anunță că bonurile nu pot fi cedate unei alte persoane. Se dorea ca această anchetă „să servească ca exemplu în fața angajaților ca să nu se mai repete asemenea cazuri”⁶.

Se pare că măsurile luate nu au fost foarte eficiente pentru că în următoarea ședință a Comisiei de Disciplină, pe 25 septembrie 1946, apare un nou caz de cedare de bonuri. Lucrătoarea S. Irina, deși citise „afișul de săptămâna trecută”, a cedat totuși bonurile colegei sale de la Secția Urzit, K. Elisabeta. Dar pentru că ancheta a stabilit că lucrătoarea K. Elisabeta a dus hrana soțului ei bolnav la pat de doi ani, ambele învinuite sunt achitate⁷.

d. Vânzarea de bonuri

Dacă simpla cedare spre folosință a bonurilor este interzisă era de așteptat ca vânzarea lor să atragă o severitate sporită din parte fabricii și a Economatului. Pe 10 martie 1947 V. Alexandru e acuzat că pentru 15000 lei a vândut două bonuri de mălai lui B. Gabor, care le-a revândut lui M. Nicolae. Deși cei trei se scuză că nu au știut de aceste interdicții, ei vor fi sancționați cu „Prevenire în scris”⁸.

O săptămână mai târziu un alt caz de vânzare, cel a lui T. Alexandru (sancționat și el cu „Prevenire în scris”), este prilej pentru Comisie să definescă „vânzarea de bonuri de alimente drept o nesupunere de ordin” și se recomandă Comitetului de Fabrică aducerea la cunoștință în Adunarea Generală a interzicerii acestui tip de tranzacție⁹.

Alte exemple de vânzare ilicită de bonuri pot fi întâlnite în asociație cu alte abateri, ca în cazul de furt deja prezentat al lui B. Iosif sau cel de falsificare al lui N. Ioan, care va fi expus în secțiunea următoare (vezi *infra*).

e. Falsificarea

Cea mai frecventă modalitate de a obține o cantitate sporită de bunuri de consum rămâne, însă, falsificarea. Falsificările pot cuprinde două paliere: falsificarea bonurilor și falsificarea documentelor necesare pentru obținerea de bonuri.

• Falsificarea bonului

Într-o primă situație putem identifica cazurile când un bon valabil devine un bon falsificat prin transformarea cantității inițiale într-o cantitate mai mare. Pe 13 septembrie 1946 găsim un exemplu de falsificare a unui bon de stofă. T. Elisabeta falsifică bonul Serviciului de Aprovizionare cu intenția frauduloasă de a ridica 15 m de americană în loc de 5 m și două mosoare de ață în loc de unul singur. Prin urmare, lui T. Elisabeta i se vor reține 5 zile din salariu și i se va face morală în fața Adunării generale¹⁰.

Un alt caz are loc în 6 august 1947 când vânzătorul P. Marton de la Serviciul

de Aprovizionare o surprinde pe lucrătoarea R. Sultana cu un bon falsificat prin adăugire. R. Sultana pretinde că bonul aparține verișoarei sale G. Paraschiva, angajată cu numărul matricol 8537. Explicația ei nu are cum să fie crezută întrucât în fabrică nu există nici un lucrător cu numele de G. Paraschiva, după cum nici numărul 8537 nu poate exista pentru că cel mai mare număr de poartă la Fabrica Scherg este 2925. Rezultă clar că R. Sultana și-a falsificat singură bonul de alimente¹¹.

Un alt exemplu privește distribuirea raționalizată de ciorapi. În dimineața de 29 noiembrie 1946 E. Anna primește un bon pentru o pereche de ciorapi de damă, pe care însă îl falsifică, transformându-l într-un bon pentru două perechi. În după-amiaza aceleiași zile ea se prezintă la Economat, unde falsul este observat prin compararea cu copia bonului inițial. Economatul cere Comisiei de Disciplină „luarea celor mai drastice măsuri pentru preîntâmpinarea altor falsificări”¹².

Cealaltă modalitate de falsificare de bon este atunci când acesta este contrafăcut de la bun început. În acest tip de fals se înscrie N. Ioan, care la 11 decembrie 1947 este acuzat de falsificare și vindere de bonuri de masă, fiind concediat din întreținere. N. Ioan are și un complice, pe H. Alfred, care însă neobținând nici un câștig de pe urma operațiunii primește o pedeapsă mai ușoară, cea de reținere a salariului pe 5 zile¹³.

Un caz mai grav din această categorie este cel al lui S. Ioan, care-și face o adevărată profesie din falsificarea semnăturii dr. Richter, unul din conducătorii Fabricii Scherg, pe mai multe bonuri care ajung la Magazia de Stofe. În coșul de gunoi al lui S. Ioan s-au găsit hârtii rupte cu semnătura falsificată, pentru că învinuitul a făcut repetate exerciții de plastografiere a semnăturii lui Richter. Conducerea de la Scherg cere Comisiei de Disciplină aplicarea celor mai severe sancțiuni prevăzute în Contractul Colectiv de muncă pentru a stopa astfel înșelăciunile care „păgubesc atât fabrica, cât și muncitorii și funcționarii cinstiți”¹⁴.

• Falsificarea documentației justificative pentru obținerea bonurilor.

O prima soluție îi privește pe copii, fie prin modificarea actelor și datelor lor, fie pur și simplu prin „inventarea” unor copii fictivi. De exemplu, R. Paraschiva, mamă a unui singur copil, în complicitate cu un anume Cucu, primarul comunei sale natale, falsifică o fișă de la Biroul Populației astfel încât ea să apară în acte ca mamă a doi copii și să primească în consecință o rație suplimentară de alimente. La 19 octombrie 1946 lucrătoarea R. Paraschiva e pedepsită cu reținerea salariului timp de șapte zile¹⁵.

Tot pentru mărirea numărului de persoane înscrise pe cartela capului de familie, la 15 februarie 1945 lucrătorul Colțea Nicolae falsifică numele celor doi copii ai concubinei sale din „Bărăscu” în „Colțea”, pretinzând că sunt copiii săi. Falsul este aflat târziu, după un an și jumătate, și la 28 august 1946 Comisia de Disciplină hotărăște – ținând cont de circumstanțele atenuante că învinuitul are în întreținerea sa trei persoane – sancțiunea de „Prevenire în scris” și restituirea diferenței ținând cont de inflație, la prețul alimentelor de la dată de 15 februarie 1945¹⁶.

Alteori în discuție se afla situația capului de familie. Este cazul lui M. Emma care în 1940, la cedarea Transilvaniei de Nord-Vest către Ungaria, divorțează, soțul plecând. Ulterior, la întoarcerea soțului, fără să se recăsătorească va trăi în concubinaj cu el. Față de Fabrica Scherg M. Emma se declară cap de familie, însă cazul ei ajunge la Comisia de Disciplină întrucât Biroul Muncii are neclarități și nu știe dacă muncitoarea are sau nu dreptul la cartelă pentru cei cinci copii. În cele din urmă, după o lună, la 8 mai 1947, ea este declarată cap de familie (chiar dacă de regulă acesta trebuia să fie tatăl), i se retrag toate acuzațiile de fals în declarații și va primi toate drepturile pentru cei cinci copii¹⁷.

Exista și situații în care încălcarea regulilor privește situația celor care nu-si pot revendica ei înșiși drepturile, pentru că lipsesc sau sunt decedați. Este cazul lui M. Petru al cărui tată decedează în 26 octombrie 1946, iar fiul său ține secret acest fapt, continuând să ridice rația acestuia timp de o lună. Serviciul de Aprovizionare află și abia atunci M. Petru recunoaște situația, dar invocă faptul că nu a știut că trebuie anunțat decesul. Prin decizia Comisiei de Disciplină el este obligat la plăți recuperatorii prin reținere din salariu¹⁸.

Un alt caz în care se încearcă obținerea unui supliment de bonuri în contul cuiva absent, este cel al lucrătoarei P. Elena. Ea este judecată de Comisia de Disciplină pentru că a ridicat timp de cinci luni alimentele și ciorapii de mătase ai lucrătoarei S. Ana, concediată la 26 martie 1946. P. Elena este acuzată că s-a folosit de numele colegei ei până în august același an și în consecință este sancționată cu plata diferențelor și reținerea salariului pe cinci zile¹⁹.

Tot o situație legată de cineva absent e înregistrată la 16 august 1946 când Riemesch Anna îi acuză pe soții T. Gheorghe și Maria că i-au ridicat fraudulos bonurile alimentare, ca și pâna și ața convenite fiicei sale, Riemesch Ana, deportată în URSS. Emi, fiica Anei, rămâne cu bunica Riemesch Anna, care solicită drepturi în numele nepotei sale pentru că „familiile deportaților primesc regulat alimente”²⁰.

Un alt tip de fals în declarații privește încercarea de obținere de cartele sau rații din două locuri diferite. A asemenea caz este judecat de Comisia de Disciplină în legătură cu C. Agnes, care lucrează la Creșă unde, ca întreg personalul de aici, primește gratuit o masă. Totuși începând din 1 aprilie 1946 ea ridică ilegal și un bon de la cantină și în consecință va primi mustrare în fața Adunării generale a salariaților²¹.

Tot în încercarea de a primi mai multe cartele lucrătoarea T. Maria ridică în septembrie 1946 alimente de la Fabrica de postav Scherg, dar în paralel, în calitate de fiică a tatălui ei, angajat la Fabrica de Mașini „Frații Schiel” (actuala întreprindere Hidromecanica), mai primește și de aici o cartelă²².

O tentație deosebit de mare de a face falsuri e generată de existența unei reglementări prin care Economatul acordă un supliment de stofă în cazuri de căsătorie. Penuria de stofă fiind mare, unii angajați se expun riscului de a fi concediați sau arestați de poliție și comit fals în acte de stare civilă sau în declarații.

Un caz complex, care a condus până la Poliție și la Parchetul Tribunalului Brașov se petrece în februarie 1947. La 3 februarie 1947 muncitoarea S. Ana,

din dorința de a primi un plus de stofă Kamgarn pentru o căsătorie care fusese pertractată în realitate în 1945, falsifică atât extrasul de căsătorie cât și pe cel de cununie eliberat de Parohia Greco-catolică Romană din Brașov. Falsificarea a constat în înlocuirea anului 1945 cu anul 1947 în cele două acte. Cel care sesizează falsul e directorul Ganzert, care refuză să aprobe cererea de stofă. Anchetata, S. Ana, recunoaște falsificarea celor două acte cu scopul de a obține „un folos material injust” și la 7 februarie 1947 e concediată. Lucrurile, însă, nu se opresc aici pentru că dosarul cazului e trimis mai departe la Poliție. Ancheta îl inculpează ca autor fizic al falsului pe funcționarul D. Karol și el angajat al fabricii Scherg. La 11 februarie el e arestat și cercetat la Circumscripția II Poliție Brașov . În același timp la fabrică, pentru falsul în acte publice și pentru că „astfel de elemente sunt periculoase pentru orice întreprindere”, funcționarului i se aplică la 14 februarie cea mai aspră sancțiune posibilă, pedeapsa de grad X, deci concedierea fără drept de reangajare la altă întreprindere. Până la aprobarea concedierii de către Inspectoratul Muncii, el rămâne suspendat din serviciu, primind numai alimentele raționalizate. Câteva zile mai târziu dosarul lui D.Karol trece de la Circumscripția II la Chestura Poliției. Din fericire pentru învinuit, el obține la 3 martie un certificat din partea Parchetului Tribunalului Brașov, din care rezulta că acțiunea publică rămâne deschisă numai contra lui Ș. Ana, în vreme ce D. Karol apare doar ca martor. În consecință și Comisia de Disciplină de la Scherg redeschide dosarul abia închis. În noua anchetă Ș.Ana își menține declarația care-l acuză pe D.Karol ca autor al falsului, în vreme ce versiunea acestuia este cu totul alta pentru că el afirmă că a dat-o afară din birou pe muncitoare în momentul în care aceasta s-a prezentat la el și i-a cerut să falsifice cele două extrase. Declarațiile martorilor nu sunt nici ele relevante, doar o femeie de serviciu, G.Paraschiva, amintindu-și că funcționarul ștergea ceva cu radiera. În acest fel, în baza certificatului din 3 martie de la Parchetul Tribunalului și pentru că martora G. Paraschiva nu-și mai menține declarația inițială. Comisia de Disciplină anulează aspra sancțiune de concediere dată contra lui D.Karol și doar Ș. Ana e eliminată din Fabrica Scherg²³.

Cu toată vâlva stârnită de cazul prezentat, practica declarațiilor false în legătură cu suplimentul de stofă pentru căsătorie rămâne larg răspândită, dovadă fiind faptul că nu mai târziu de 15 aprilie a aceluiași an 1947 se deschide o nouă anchetă în care nu mai puțin de cinci femei sunt învinuite de Biroul Muncii că au cerut fiecare cota suplimentară de stofă pentru o cununie religioasă care în fapt nu a mai avut loc. Cele cinci învinuite sunt: C. Eleonora, R. Lucia, V. Anna, U. Cristina și I. Iren. De exemplu C. Eleonora ar fi trebuit să aibă cununia în 15 februarie 1947, R. Lucia în 20 februarie, V. Anna în 23 februarie. La 8 mai învinuita U. Cristina e achitată pentru că până la urmă s-a cununat, iar I. Iren e achitată din lipsă de probe. Astfel la 3 iulie doar primele trei sunt judecate pentru „inducerea în eroare a fabricii în legătură cu stoffa”. În baza Contractului Colectiv de Muncă ele sunt retrogradate în funcție. La somația de a preda stoffa, ele nu o mai au deoarece o vânduseră, cererea fiind mare²⁴.

Un bon suplimentar de stofă se poate obține însă și prin falsul în acte medicale.

Un exemplu este cazul din 30 aprilie 1947 când T. Maria și-a ridicat bonul de stofă și de pantofi promițând că în 5 mai se prezintă la serviciu, lucru care nu s-a întâmplat. Având în vedere că a încercat să-și justifice absența și dreptul la bon cu un certificat medical falsificat de la Spitalul de Boli Sociale, Comisia de Disciplina cere luarea „măsurilor cele mai severe” pentru că „sus-numita este un element de care fabrica se poate dispensa în orice moment”²⁵.

Există și documente justificative în care ceea ce este falsificat este adresa personală a solicitantului. Este practica unor lucrătoare care locuiesc în oraș, în locuințe cu gaz metan, dar care își declară o altă adresă, cea a părinților lor, pentru a obține pentru aceștia o cotă de lemne. De exemplu în zilele de 22 și 23 noiembrie 1946 Comisia de Disciplină identifică trei astfel de cazuri ale unor femei, care locuiesc în barăcile fabricii de pe strada Matei Basarab nr. 21, barăci dotate cu gaz metan, dar care și-au declarat alte adrese. Astfel M. Anna, în declarația pentru obținere de lemne dă adresa părinților din comuna Baciș și i se alocă 500 kg lemne. La fel procedează D. Anne a cărei cerere se face pe o adresă din comuna Satulung și primește 3000 kg lemne. În sfârșit, S. Maria cu o cerere de 2500 kg își înscrie pe documentele justificative ca adresă personală locuința natală din comuna Turcheș. Pentru că au formulat cereri „la care nu aveau drepturi” Comisia de Disciplină cere „cele mai drastice măsuri”²⁶.

Se înregistrează și cazuri în care cei care solicită bonuri dau succesiv declarații contradictorii. De exemplu, lucrătoarea M. Maria dă o primă declarație reală la 13 iunie 1946 în care confirmă că a primit 1500 kg lemne, dar o jumătate de an mai târziu, la 21 decembrie dă o altă declarație conform căreia încă n-a primit nici o cantitate de combustibil. Chiar dacă inițial reușește să inducă în eroare Economatul, o lună mai târziu Comisia de Disciplină, sesizată, dispune pedepsirea lui M. Maria cu reținerea salariului pe 5 zile și morală în fața Adunării generale.²⁷

Privite în ansamblu, dincolo de caracterul particular al fiecăreia, toate situațiile prezentate, ca și altele asemănătoare, pun în lumină efecte secundare ale războiului mondial care, deși încheiat, continuă să fie prezent în viața oamenilor, să aducă prejudicii vieții normale a acestora, prin criza majoră de bunuri de cea mai strictă necesitate. Pe de altă parte, însă, strictețea cu care este urmărită respectarea reglementărilor și raționalizărilor de bunuri de consum este justificată de necesitatea ca toți membrii societății să beneficieze de un minimum de resurse materiale necesare supraviețuirii.

Modalités de frauder le système de tickets dans une fabrique de Braşov (1945 – 1948) (Résumé)

Les conditions de vie après la deuxième guerre mondiale sont très difficiles en Europe, la Roumanie y comprise. Les produits de consommation sont strictement divisés en rations. Cet article met en lumière les principales modalités par lesquelles les gens essayaient d'obtenir des produits supplémentaires (nourriture, textiles, combustible) en évitant les règles. Ces modalités étaient diverses: vols de tickets, falsifications, transactions illicites etc.

Note

- ¹ Liviu Baciuc, *Acțiuni premergătoare naționalizării la Fabrica Scherg – Braşov*, în „Țara Bărsei” nr.2/2003, pag. 61 – 62.
- ² Arhivele Naționale, Direcția Județeană Braşov, *Fondul Fabrica de postav și țesături de modă din Braşov Wilhelm Scherg & Cie S.A.*, inv. 411, dosar 73, file 16, 36 – 37, 44, 54, 65, 69.
- ³ *Ibidem*, dos. 55, fila 7; dos. 73, file 80, 96, 123, 128.
- ⁴ *Ibidem*, dos. 55, fila 366, 372 – 374; dos. 56, fila 192; dos. 73, fila 173, 174.
- ⁵ *Ibidem*, dos. 56, fila 200.
- ⁶ *Ibidem*, dos. 55, fila 116 – 121; dos. 56, fila 186.
- ⁷ *Ibidem*, dos. 55, fila 198 – 200; dos. 56, fila 186.
- ⁸ *Ibidem*, dos. 55, fila 342 – 343; dos. 73, fila 127.
- ⁹ *Ibidem*, dos. 73, fila 127.
- ¹⁰ *Ibidem*, dos. 56, fila 189.
- ¹¹ *Ibidem*, dos. 73, fila 52.
- ¹² *Ibidem*, dos. 55, fila 257.
- ¹³ *Ibidem*, dos. 73, fila 5; dos.75. fila 19.
- ¹⁴ *Ibidem*, dos. 56, fila 140.
- ¹⁵ *Ibidem*, dos. 55, fila 231 – 232 ; dos. 73, fila 16.
- ¹⁶ *Ibidem*, dos. 55, file 36 – 37; dos. 56, fila 192;
- ¹⁷ *Ibidem*, dos. 73, file 100 și 119.
- ¹⁸ *Ibidem*, dos. 55, fila 251 – 252 ; dos. 56, fila 68.
- ¹⁹ *Ibidem*, dos. 55, fila 27 – 29.
- ²⁰ *Ibidem*, dos. 55, fila 22 – 25.
- ²¹ *Ibidem*, dos. 55, fila 160; dos. 56, fila 179.
- ²² *Ibidem*, dos. 55, file 99 – 101.

²³ *Ibidem*, dos. 73, file 114, 165, 167 – 68, 189; dos. 56, file 144 – 145, 149.

²⁴ *Ibidem*, dos. 73, file 80, 83, 85, 92, 100, 107, 111, 125, 165; dos. 55, file 7, 80.

²⁵ *Ibidem*, dos. 73, fila 84.

²⁶ *Ibidem*, dos. 55, file 263 – 266.

²⁷ *Ibidem*, dos. 55, fila 368 – 370; dos. 56, fila 157; dos 73, fila 173.

ARHIVELE NAȚIONALE – DIRECȚIA JUDEȚEANĂ BRAȘOV ISTORIE ȘI CULTURĂ

Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale pe lângă activitățile specifice muncii de arhivă realizează și activități de valorificare prin manifestări culturale cum ar fi simpozioane, sesiuni științifice, expoziții, lansări de carte, emisiuni radio-tv, lecții tematice de istorie.

În perioada post-decembristă deși arhivele s-au confruntat și cu impactul legislativ privind unele drepturi recuperatorii ale cetățenilor care implică un volum mare de muncă activitatea de valorificare și științifică nu a fost neglijată. Din perioada amintită Arhivele au colaborat cu Muzeul Județean de Istorie la organizarea a numeroase manifestări cu caracter local și național.

În organizarea unei expoziții trebuie să luăm în considerare obiectivele ce urmărim să le atingem. Astfel, în cazul arhivelor, un prim obiectiv ar fi cel al informării cercetătorilor asupra unor probleme de istorie pe o tematică dată. Se pot organiza expoziții pe teme diverse cum ar fi: personalități de seamă ale unei comunități, agricultura, industria, urbanizarea, sau religia pentru a menționa numai câteva dintr-o gamă largă de posibilități. De asemenea aceste expoziții pot deschide noi direcții de cercetare a fondurilor și colecțiilor arhivistice, în special a celor care nu au fost date publicității prin publicarea documentelor din interiorul lor. Conștientizarea publicului asupra valorii și utilității arhivelor constituie o altă dimensiune a organizării expozițiilor în cadrul Arhivelor Naționale.

Vom prezenta, în cele ce urmează, cronologic, câteva dintre manifestările organizate de către Arhivele Naționale – Direcția Județeană Brașov în perioada 1992 – 2003 (multe dintre acestea în colaborare cu muzeul Județean de Istorie).

În anul 1992 prin Sesiunea Științifică organizată de Muzeul Județean de Istorie Brașov „Vechi tipărituri și manuscrise – bibliofilia azi”, Arhivele Statului au găzduit secțiunea „Biblioteci, colecții, fonduri arhivistice”. Cu această ocazie au fost organizate următoarele expoziții: „Istoria tiparului brașovean” și „Cărți contemporane – creații artistice” la Biblioteca Județeană „G. Barițiu”; carte rară în Biblioteca Arhivelor Statului Brașov – la Filiala Arhivelor Statului Brașov; „ex libris”, „Brâncoveanu Constantin – boier vechi și domn creștin”, „Patrimoniul de carte național și universul din Șcheii Brașovului” la Muzeul Primei Școli Românești.

A avut loc și vernisajul expoziției „Carte rară în biblioteca Arhivelor Statului Brașov” prin care a fost pusă în valoare biblioteca documentară a instituției. Aprecierile asupra desfășurării sesiunii de la Filiala Arhivelor Statului Brașov au fost trecute în „Conдика de oaspeți – Arhivele Brașov” – „Nu ar fi fost mai potrivit alt

loc pentru ținerea lucrărilor unei sesiuni cu tema «Valori bibliofile» decât Brașovul, orașul cu vechi tradiții de cultură, cu oameni iubitori de carte și frumos. În secția de la Filiala Arhivelor Statului s-au prezentat lucrări bogate în surse documentare care au dat la lumină incontestabile izvoare de istorie..."

În anul 1993, în cadrul manifestărilor „Săptămâna arhivelor”, a avut loc expoziția „Documente brașovene privind istoria națională și locală”. „O expoziție inedită chiar și pentru cercetători, un eveniment în cultura brașoveană și un îndemn la revenirea către valorile istoriei neamului”.¹

În anul 1994, noiembrie 11, Inspectoratul de cultură al Județului Brașov și Biblioteca „G. Barițiu” organizează în colaborare cu Arhivele Statului Brașov, sub genericul „600 de ani de lectură la Brașov” simpozionul și expoziția „Bogdani, o familie de cărturari”. Expoziția de documente din donația „Alexandru Bogdan” avea să fie prezentată la sediul Arhivelor. „Felicitări pentru ținuta științifică a comunicărilor, pentru atmosfera plăcută asigurată de organizator”, spicui din Cartea de oaspeți.

În anul 1995 Forumul Democrat al Germanilor, în colaborare cu Filiala Arhivelor Statului Brașov, prezintă în incinta Teatrului Dramatic expoziția „50 de ani de la deportarea populației etnice germane”.

Una dintre cele mai frumoase manifestări ale anul 1995 a fost organizarea de către Filiala Arhivelor Statului Brașov în colaborare cu Muzeul Județean de Istorie Brașov a expoziției „575 de ani – Casa Sfatului din Brașov în documente și imagini”, reprezentând sărbătoarea atestării documentare a Casei Sfatului, sediul actualului Muzeu Județean de Istorie.

În 1996, cu ocazia sărbătoririi a 520 de ani de la prima atestare documentară a arhivei brașovene, în colaborare și în cadrul Muzeului de Istorie Brașov, a avut loc o expoziție și o sesiune de comunicări științifice. Motto-ul manifestărilor fiind chemarea adresată în anul 1476 brașovenilor de către Vlad Țepeș, domnul Țării Românești: „*Veniți cu pâine și cu marfă să vă hrăniți, căci a făcut Dumnezeu să fim acum o singură țară*”.

Totodată a avut loc și lansarea albumului „Brașov – 1900” apărut în editura Șchei. Bucurându-se de condiții grafice de excepție, folosind ca surse documentare colecții de fotografii și de plăci fotografice puse la dispoziție de Arhivele Naționale – Direcția Județeană Brașov (colecțiile Albert Eichorn, Friderich Stenner, Gheorghe Corcode), Muzeul Primei Școli Românești, Biblioteca Județeană „George Barițiu”, Muzeul de Artă Brașov și Eugen Purcărea, albumul reînvie pentru noi, cei de azi, „duhul” Brașovului începutului de secol așa cum îl percepea Octav Șuluțiu în anul 1937. „*Sufletul unui oraș este un duh în care intră tot ce este și tot ce a fost, în care tot ce se face e îmbibat de mirosul și de existența a ceea ce nu mai e decât ecou și presimțire*”². „*Scopul acestei cărți este tocmai să deslușească ce nu mai e ca odinioară. O va face fără sentimentalism și durere sufletească pentru cele pierdute, dar cu simpatie pentru trecut, când probabil nu era mai bine și mai frumos decât astăzi, dar când cel ce vă vorbește (n.r. Sextil Pușcariu) era mai tânăr și cele trăite aveau farmecul celor optsprezece ani ai lui...*”

În 25 octombrie 1996, o altă temă de interes avea să rețină atenția specialiștilor și nu numai. În colaborare, Muzeul de Istorie Brașov – Casa Mureșenilor, Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale, Centrul de cultură Bran și Muzeul Primei Școli Românești din Șcheii Brașovului aveau să organizeze expoziția și simpozionul cu tema „Sigilii – mărturii heraldice din Brașov, secolele XVI – XX”. *„Sigiliile reprezintă atât garanția cea mai sigură a autenticității și integrității actelor, cât și mijlocul de a asigura secretul corespondenței” reprezintă motto-ul acestei manifestări.*

Harta, planul, în general reprezentările cartografice, constituie un izvor important al istoriei oricărui popor prin aceea că localizează, într-un spațiu concret popoarele, așezările omenești, diferite evenimente etc. și de aceea, adunarea și conservarea izvoarelor cartografice a constituit o preocupare a istoricilor, specialiștilor în cartografie, instituțiilor științifice și nu în ultimul rând a arhivelor, bibliotecilor și muzeelor.

În perioada 19 – 22 noiembrie 1997, la Brașov, Muzeul de Istorie în colaborare cu Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale și Muzeul Bran a organizat „Simpozionul internațional de Istoria Cartografiei”, prima manifestare de acest gen din țara noastră, într-un domeniu de maximă actualitate în lumea contemporană. Dintre obiectivele reuniunii menționăm: stabilirea de contacte între specialiști din acest domeniu, care își desfășoară activitatea în instituții diferite: biblioteci, muzee, arhive; valorificarea patrimoniului de hartă veche existent în România. Este amintită activitatea marelui Honterus în dezvoltarea cartografiei.

Lucrările simpozionului s-au ținut, vineri 21 noiembrie, la sediul Direcției Județene Brașov a Arhivelor Naționale, ocazie cu care a fost organizată o expoziție de: „Hartă veche și modernă din colecțiile Arhivelor Brașov”.

Anul 1998, marchează aniversarea a „500 de ani de la nașterea marelui umanist brașovean Johannes Honterus”. Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale, Muzeul Județean de Istorie Brașov și Biserica Neagră, în colaborare, au contribuit la organizarea expoziției și simpozionului cu același nume. Cel mai mare umanist, pedagog și reformator a bisericii evanghelice, despre care umanistul Antonius Verantius spunea că „a făcut Transilvania mai cunoscută și orașul Brașov mai renumit” avea astfel să fie omagiat de oameni de seamă ai vremurilor noastre.

În cadrul manifestărilor organizate la Brașov în noiembrie 1998, s-a organizat o expoziție și un simpozion cu titlul „Mărturii despre Marea Unire în colecții brașovene”. Au participat în colaborare: Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale, Consiliul Județean Brașov, Muzeul de Istorie, Cercul Militar, Muzeul Primei Școli Românești, Muzeul Bran, Biblioteca Județeană Brașov „G. Barițiu”, Muzeul „Casa Mureșenilor”, Muzeul de Etnografie. Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale a participat la expoziție cu material documentar – xerocopii, iar la simpozion au participat următorii:

În perioada 13 – 15 mai 1999, DJAN Brașov participă în colaborare cu Cercul de Studii Transilvane și cu Comunitatea Evanghelică „Honterus” din Brașov la organizarea sesiunii de comunicări cu tema „Umanismul și Reforma bisericii

din Transilvania. Istorie culturală și spirituală". În cadrul acestei acțiuni instituției Arhivelor i-a revenit sarcina organizării unei expoziții arhivistice cu titlul „Din tezaurul Arhivelor din Brașov” și organizarea unui ghidaj prin centrul istoric al orașului.

„Fiindcă faptele omenești sunt acoperite de schimbarea zilnică a oamenilor și de uitarea lor, este necesar ca ele să fie încredințate memoriei scrise, pentru ca trecerea timpului să nu le poată înlătura, să nu fie închise, date uitării sau trecute sub tăcere vremurile trecute”³.

Lansarea cărții *„Documente privind istoria orașului Brașov”* – *„Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt”*, vol IX, în sala festivă a Bibliotecii Județene Brașov a constituit un moment de seamă în valorificarea tezaurului arhivistic brașovean. Acest volum venea să întregască colecția „Izvoare pentru istoria orașului Brașov – Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt” al cărei prim volum apăruse cu mai bine de un secol în urmă, în anul 1886.

În perioada 14 – 16 martie 2000, în cadrul manifestărilor cu tema „Zilele Mihai Viteazul – 400 de ani de la Dieta Transilvaniei”, a fost organizată în incinta Muzeului Județean de Istorie Brașov o sesiune științifică. Au participat în colaborare: Muzeul Județean de Istorie, Arhivele Naționale ale României, Muzeul Primei Școli Românești – din partea Direcției Județene Brașov a Arhivelor Naționale; Organizarea expoziției „Mihai Viteazul și Brașovul”, în cadrul sesiunii menționate mai sus.

Una dintre cele mai importante manifestări ale Arhivelor Brașovene a constituit-o organizarea în anul 2001, iunie 28 – 29, *„480 de ani – Scrisoarea lui Neacșul din Câmpulung către Hans Benkner, judele primar al orașului Brașov, în contextul epocii”*; Lucrările simpozionului au fost deschise prin vernisajul expoziției *„Secolul XVI în documente aflate în Arhivele Naționale Brașov”*. Comunicările prezentate au avut o înaltă ținută științifică, iar în cadrul expoziției au fost prezentate documente reprezentative pentru perioada menționată. *„Atunci când simțirea românească în inima Țării Românești va continua să-și aple slujitorii devotați la fel ca în ceasul de acum, am încredințarea că Neamul Românească va dăinui pururi. Îi felicit din toată inima pe cei ce au ostenit să ne readucă încă o dată în amintire o clipă din devenirea noastră, avea să declare dl Costin Feneșan, director general al Arhivelor Naționale ale României „în preziua praznicului Sfinților Apostoli Petru și Pavel în anul Domnului 2001”*.

În anul 2001, în perioada 22 – 23 noiembrie Arhivele Naționale Brașov aveau să aibă o largă reprezentare în cadrul simpozionului și sesiunii științifice organizate de către Muzeul Județean de Istorie Brașov, în colaborare cu Consiliul Județean Brașov, sub egida „Un secol de muzeografie brașoveană – O jumătate de secol de activitate a muzeului de istorie”. Elisabeta Marin: „Forme și metode de valorificare a Fondului Arhivistic Național la Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale”; Gernot Nussbächer: „Cercetări noi despre Johannes Honterus”; Monica Cincu, Mariana Aftenie – „Comunitatea greacă din Brașov – proprietara moșiilor Poiana Mărului și Sămbăta de Sus în prima jumătate a secolului al XIX-lea”; Iulia Maria Frâncu – „Importanța și necesitatea informatizării în biblioteca documentară a Direcției Județene Brașov a Arhivelor Naționale”; Bogdan Florin Popovici: „Evaluarea

evoluției etnice în satele săcelene Baci, Turcheș, Cernatu, și Satulung”; Aurelian Armășelu: „Mărci de fabrică transilvane (1934 – 1935).

În data de 10.05.2002, Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale, a organizat la sediul instituției, expoziția „*Presa Brașoveană – 165 de ani*”. Au fost prezentate publicații periodice, în limbile germană, română și maghiară aflate în biblioteca documentară a Arhivelor Naționale din care le menționăm pe cele mai vechi: *Siebenbürger Wochenblatt*, Kronstadt, 1837; *Foaia Duminecii*, Brașov, 1837; *Erdélyi Hirlap*, Brassó, 1837. „*Felicităm și mulțumim organizatorilor acestei expoziții care face un mare serviciu culturii brașovene*” declară dna Sanda Buta, directoarea Muzeului „Casa Mureșenilor” din Brașov.

În data de 26 iunie 2002, la sediul instituției a avut loc prezentarea *Vol. VIII, fascicolul 2* a lucrării „*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*” – „*Documente privind istoria orașului Brașov*”.

În perioada 4 – 5.09.2002 în cadrul DJAN Bv s-a desfășurat simpozionul având ca tematică *Personalități brașovene în secolul al XIX-lea*. Au fost aniversate personalitățile lui Carl Maager (1813 – 1887) și cea a lui George Barițiu (1813 – 1893), promotori ai dezvoltării economice în Transilvania secolului al XIX-lea. Printre colaboratorii manifestării s-au numărat următoarele instituții: Consiliul Județean Brașov, Direcția de Cultură, Culte, și Patrimoniu Brașov; Camera de Comerț și Industrie Brașov, Regionala CFR Brașov, Forumul Democratic al Germanilor din județul Brașov, Parohia Evanghelică CA Brașov, Muzeul Județean de Istorie Brașov, Muzeul Primei Școli Românești din Șcheii Brașovului.

Alte manifestări:

1998, organizarea expoziției „Documente brașovene referitoare la 1 Dec 1918”, Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale în colaborare cu Muzeul Județean de Istorie;

1998, organizarea expoziției „150 de ani de la aniversarea Revoluției de la 1848” – Muzeul Județean de Istorie în colaborare cu Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale;

1999, aprilie, organizarea unei expoziții de documente pentru Sesiunea științifică „Umanismul și Reforma bisericii din Transilvania. Istorie culturală și spirituală”, Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale în colaborare cu Muzeul Județean de Istorie;

1999, octombrie 22, lansarea volumului „*Transilvania, raporturile româno-austro-ungare 1876 – 1886*” a d-lui Corneliu Mihail Lungu, director al Arhivelor Naționale Istorie Centrale, la sediul Bibliotecii Județene Brașov;

2000, iulie 11, lansarea volumului „*Procesul lui Badea Cârțan*” a dlui Ștefan Suciș la sediul DJAN Brașov;

2000, organizarea unei expoziții, la sediul DJBvAN, cu ocazia lectoratului de

vară al Societății de Științe Istorice din România (SSI);

2002, septembrie 20, expoziția cu tema „120 de ani de la înființarea băncii Albina, sucursala Brașov”, Muzeul Județean de Istorie Brașov în colaborare cu Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale;

2002, octombrie 31, 31.10.2002 – expoziție organizată cu ocazia Zilei Arhivelor Naționale ale României – prezentarea unor echipamente de scanare a documentelor de către firma Rank Xerox;

2003, februarie 7, „organizarea expoziției „*Pielăritul în sud-estul Transilvaniei – meșteșug și artă*”, Muzeul Județean de Istorie Brașov în colaborare cu Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale;

2003, iulie 4: lansarea cărții „*Căile Ferate Române Oameni de seamă – IOAN BAIULESCU (1857 – 1911)*” a dlui ing. Radu Bellu. Cu această ocazie s-a organizat și expoziția „Arhiva personală a familiei Baiulescu” la sediul Direcției Județene Brașov a Arhivelor Naționale;

2003, iulie 11, lansarea cărții „Germanii din România între democrație și dictatură – Documente politice Hans Otto Roth, 1919 – 1951” Autor. Klaus Popa.

Toate aceste activități de valorificare a patrimoniului documentar din Arhivele Naționale constituie un mijloc de cultivare a tradițiilor comunității pe care o reprezintă, a respectului pentru tot ceea ce este valoros și față de înaintași.

Vom încheia aici periplul expozițional printr-un citat al marelui istoric grec Xenophon: „*Și desfășurând comorile înțelepților din vechime, pe care ni le-au lăsat scrise în cărți, le parcurg împreună cu prietenii, și când vedem ceva bun, alegem și socotim ca un mare câștig, când putem fi de folos unul altuia*”.

Geschichte und Kultur in der Tätigkeit der Kreisdirektion Kronstadt der Nationalarchive Rumäniens (Zusammenfassung)

Die enge Zusammenarbeit zwischen dem Kronstädter Nationalarchiv und dem Geschichtsmuseum des Kreises Kronstadt führte zur Gestaltung einer Reihe von Kulturveranstaltungen, die das alte Kronstadt und die auf seinem Gebiet in der Vergangenheit ausgeübten Tätigkeiten besser bekannt machen sollten. Besonders wertvolle Exponate, nämlich Urkunden aus den Beständen der Kronstädter Kreisdirektion der Nationalarchive Rumäniens vervollständigen den Schatz der Kulturgüter dieser Gegend, wo Leute leben, die Bücher und das Schöne lieben.

Die vorliegende Arbeit stellt einige der Veranstaltungen vor, die vom Kronstädter Nationalarchiv und/oder vom Geschichtsmuseum des Kreises Kronstadt vorbereitet wurden.

Note

- ¹ Cartea de oaspeți a Arhivei Brașov.
- ² Marin Elisabeta, Iacomir Mihail (coord.), *Brașov 1900*, Editura Șchei, Brașov, 1996, p. 6.
- ³ „Documente privind istoria orașului Brașov” – „Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt”, vol IX, editura Aldus, Brașov, 1999, p. 24, extras din doc. nr. 1/1420, Breasla blănarilor.

MIHAI VITEAZUL ÎN PICTURA ROMÂNEASCĂ. DE LA MODEL LA CLIȘEU.

Prezența figurii lui Mihai Viteazul în pictura românească, sporadică în perioada medievală, este legată nemijlocit de condițiile social-politice și culturale din Principatele secolului al XIX-lea, care au determinat, în concordanță cu mișcarea europeană, apariția picturii istorice ca gen. Dacă analizăm locul lui Mihai Viteazul în contextul picturii istorice românești, vom constata că, în secolul al XIX-lea, el este personajul cel mai mediatizat deoarece, prin faptele sale, se apropie cel mai mult de cele două mari deziderate ale epocii: unirea și independența Principatelor. Ca și în literatură și dramaturgie, imaginea sa apare constant, pe tot parcursul secolului, cu o frecvență mai mare în jurul momentelor istorice cheie: 1848, 1859, 1877.

Acest secol de tranziție între Orient și Occident va fi marcat de o puternică influență a civilizației occidentale, în special franceză¹, care va determina, în timp, structuri mentale care vor afecta toate domeniile vieții în Principate. Deschiderea spre Occident se datorează epocii fanariote, care va fi marcată de mari transformări social-economice și culturale legate de evoluția întregului spațiu sud-est european². Așa cum observă și Pompiliu Eliade, ea este aceea în care s-au introdus în Principate formele de civilizație și ideile franceze, pregătindu-se în societatea românească a vremii *germenii regenerării viitoare*³. Intermediarii influenței occidentale, în special ai celei franceze, au fost, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, domnitorii fanarioți, secretarii acestora, emigranții stabiliți în Principate după Revoluția franceză și ofițerii ruși⁴. Aceștia au adus nu numai limba și moda, ci și idei revoluționare și cultura franceză, favorizând deschiderea culturii românești spre inovație, care se va accentua și va da roade în secolul al XIX-lea. Această deschidere a determinat o tendință de integrare în ritmul cultural occidental, care a favorizat multiple și variate contacte cu cultura europeană nu în ultimul rând printr-o masivă receptare de lucrări occidentale prin intermediul traducerilor grecești⁵. Epoca domniilor pămâtenes (1821 – 1859) va fi marcată de accentuarea procesului de occidentalizare. Din ce în ce mai mulți tineri sunt trimiși la studii în Germania, Italia și, mai ales, Franța. Primii studenți sunt semnați la Paris în jurul anului 1800 și numărul lor va spori într-una, mai ales după 1830⁶. Întorși acasă cu idei noi, aceștia vor juca un rol foarte important de intermediari ai culturii și mentalității occidentale. Dacă literatura și gândirea germană vor avea o influență profundă asupra poezilor și filosofilor⁷, influența franceză va deveni preponderentă asupra ideilor politice, a vieții sociale și a culturii din Principate constituindu-se, așa cum observă Neagu Djuvara, în cea mai frumoasă reușită a influenței prin cultură înregistrată de istoria

modernă⁸.

Determinată de contextul istoric, orientarea spre Franța va declanșa în societatea românească din secolul al XIX-lea o admirație din ce în ce mai mare pentru această țară, legătura românilor cu Franța devenind așa cum spunea Elena Văcărescu, *un caz pasional*⁹. Colportând la noi romantismul european, ea va influența mișcarea culturală din secolul al XIX-lea atât în formă, cât și în conținut. Axată pe două idei principale, ideea democratic-liberală și ideea națională¹⁰, cultura națională care se naște acum va pune accent pe identitatea națională. Acesta implică trezirea conștiinței naționale și acest lucru se va face prin apelul de tip romantic la momente de glorie din istoria țării, care să înflăcăreze spiritele și să funcționeze ca modele. Generația de la începutul secolului al XIX-lea, de formație clasică, începe, oarecum didactic, mișcarea de *informare* asupra trecutului. Pentru ca aceasta să fie cât mai eficientă, ea se face atât prin text, cât și prin artele vizuale, declanșând colaborarea dintre politică, literatură și artele plastice și apariția picturii istorice. Aceasta era chemată să illustreze mărețele fapte ale trecutului, să sensibilizeze inimile și să deștepte spiritele. Ea se încadrează în procesul de delimitare a picturii istorice ca gen aparte în Europa primei jumătăți a secolului al XIX-lea, ca rezultat al amplorii pe care o iau cercetările istorice bazate pe documente, depășindu-se astfel interpretările fanteziste și mitologizante. Noua concepție istorică va influența pozitiv evoluția picturii istorice, care proliferază sub impulsul mișcării de idei ce contribuie la trezirea conștiinței naționale a popoarelor. *Artiștii romantici promovează rolul activ al picturii istorice în desfășurarea evenimentelor istorice și apropierea de adevărul istoric. Idealul lor este crearea de imagini sugestive, în care ideea să fie exprimată cu un puternic suflu emotiv și cu veritabilă forță poetică. Prin compozițiile lor istorice, ei contribuie la trezirea conștiinței popoarelor într-un secol în care acestea își revendică dreptul la existență și independență națională. Legat nemijlocit de mișcarea de idei pentru unitate națională și independență, interesul pentru pictura istorică se va extinde la scară europeană, îmbrăcând diverse forme naționale cu note particulare și nuanțe de intensitate specifice*¹¹.

În țările române se conturează, încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea, un curent de idei cu caracter patriotic cu rol determinant în dezvoltarea culturii noastre moderne. În cadrul său, alături de scrierile istorice și de literatură, artelor vizuale li se va cere contribuția la modelarea conștiințelor. Asistăm, în prima jumătate a secolului, la apariția unei picturi istorice cu caracter didactic și scop patriotic. Ea prezintă chipuri și evenimente din trecut, pentru a familiariza publicul cu ele, și face apel la un procedeu tehnic modern, litografia, pentru a le modifica și a le răspândi în medii cât mai largi. Formația clasică a artiștilor de la începutul secolului îi determină să apeleze la literatură pentru a susține contextul operei de artă. Sub influența romantismului european, începând cu deceniile 3 – 4 ale secolului, când se afirmă idealurile de libertate și unitate națională, există un paralelism plener între preocupările literare și cele politice, care se va reflecta în artele plastice. Artiștii romantici europeni, orientați spre istoria națională, declanșaseră, mai ales în țările în care problema identității naționale era acută în epocă, apariția unei

picturi care făcea un apel nostalgic la un trecut localizat în epoca medievală, văzută ca un moment esențial al istoriei naționale. Mesajul ei va fi transmis prin metode romantice: sentimentalism, exaltare, vis.

Artiștii noștri vor fi, la rândul lor, contaminați de romantism prin intermediul surselor literare. Teodor Vârgolici observă că primele semne ale romantismului românesc apar după 1830, sub influența romantismului francez, în momentul când în țările române încep ideile de libertate și unitate națională. Scriitorii se angajează în lupte social-politice, conferind romantismului românesc, asemeni celui european, un caracter activ, militant. Potrivit marilor deziderate ale epocii, sugerate inițial și în programul „Daciei literare”, literatura trebuie să determine trezirea conștiințelor. Ea este chemată să reânvie gloria strămoșilor și trecutul istoric, pentru a însușești lupta patriotică și națională și redeșteptarea conștiinței naționale. Asistăm, astfel, la apariția unei literaturi de factură istorică de certă inspirație romantică. Apariția baladei și a legendei istorice prin Bolintineanu se înacadrează pe una din coordonatele fundamentale ale romantismului european, cu largi ecouri în literatura română¹², contaminând, bineînțeles, și artele vizuale. Alături de ele, romanul, nuvela și drama istorică al cărei inițiator fusese Gheorghe Asachi, prin „Mihai Domnul și Iroul Românilor”¹³, urmat de Ion Eliade Rădulescu cu „Mihai, fragment d’operă, în ajunul bătăliei de la Călugăreni” reflectă puternicul interes pentru istoria națională, în concordanță cu aspirațiile sociale și naționale ale epocii premergătoare revoluției de la 1848. Acest interes a fost stimulat de scrierile istorice din deceniile 3 – 4, moment în care se inițiază în Principate știința istoriei. Un rol important în deșteptarea gustului pentru istorie a jucat Gheorghe Asachi, considerat ca întemeietor al scrierilor istorice în Moldova¹⁴. Deși era de formație clasică, el va fi cucerit de estetica romantică a întoarcerii spre trecutul istoric plin de fapte mărețe, încadrându-se în concepția europeană a literaturii romantice pe tema națională, amestec de legendă și istorie, cu profund caracter educativ. Articolul „Din istoria Moldovei”, publicat în „Albina Românească” nr. 6 din 16 iunie 1829, se constituie într-un program de școală istorică: *Moldova n-au fost lipsită de epoe strălucite, în care au stătut prinți iroi în războaie, iară în timpuri de pace făcători de bine patriei și supușilor săi; deci faptele acelora se cuvine a fi cunoscute și cu serios și mirare păstrate în aducerea aminte și în inimile tuturor compatrioților*¹⁵. Pentru Asachi, trecutul glorios trebuie să deștepte în sufletul contemporanilor un ideal estetic. La rândul său, Mihail Kogălniceanu vede în studiul istoriei un mijloc de trezire și afirmare a conștiinței naționale. Pentru el, istoria patriei ajută la izgonirea împrumutului de false valori și la regăsirea identității. În programul „Daciei literare” din anul 1840, el afirmă: *...Istoria noastră are destule fapte eroice [...] pentru ca să putem găsi și la noi subiecturi de scris...*¹⁶. *Trebuie să fim mândri de vechea slavă a strămoșilor. Istoria românească să ne fie cartea de căpetenie, să ne fie paladiul naționalității noastre. Într-însa vom învăța ce am făcut și ce avem să mai facem; printr-însa vom prevedea viitorul, printr-ânsa vom fi români, căci Istoria este măsura sau metrul prin care se poate ști dacă un popor propășește sau dacă se înapoiază. Întrebați dar Istoria și veți ști ce suntem, de unde venim și unde mergem.*¹⁷

În acest context, intervine rolul artelor vizuale ca intermediari între istoria scrisă și public. Încă de la începuturile învățământului românesc modern, primii dascăli, fondatori de școli la Iași și la București, înființează *clase de zugrăvie*, acordând o atenție specială artei de evocare istorică. În Moldova, Gheorghe Asachi, conștient de valoarea educativ-patriotică a picturii istorice, înființează în anul 1834 o clasă de desen la Gimnazia vasiliană din Iași, în cadrul căreia se cere elevilor să învețe *desenul figurilor și zugrăvirea istorică în oloiu*¹⁸. În acest scop, îl angajează pe pictorul Ioan Muller, căruia îi comandă și o suită de litografii cu subiecte din istoria Moldovei, portrete de voievozi și compoziții inspirate, în majoritate, după legende istorice. Ion Eliade Rădulescu aduce la colegiul Sf. Sava din București, ca profesor de desen, pe Carol Wallenstein, solicitat și să deseneze, pentru a fi litografiate, portretele celor mai importanți domnitori români¹⁹. Pentru ei, pictura istorică are ca scop *a se întipări în cugetul tinerilor elevi, spre a-i însufleți cu dragostea patriei și cu virtuțile publice, care singurele înalță pe o nație și fac înfloritoare ale sale așezămături. Artele au rolul de a formarisi duhul obștei și a evghenisi simțirile tinerimi*²⁰.

Gheorghe Asachi va înțelege rolul imaginii în difuzarea și receptarea unui mesaj și va apela la ea pentru a face cunoscute figuri și momente marcante din istoria națională. Multiplicate pentru a fi răspândite în medii cât mai largi, însoțite de texte explicative, litografiile cu subiecte din istoria Moldovei executate de el au un scop declarat patriotic, atingând sensibilitatea contemporanilor. *În tot cadrul domnează adevărul și acția răsuflă viață. Fapta aceasta țintește asupra ei interesul fieștecăruia om iubitor de patrie și de mărire*²¹. Aceste cadre au deșteptat în inimile tuturor simțiri din veacuri adormite. Martor am fost a suspinurilor și lacrimilor ce au riurat din inimile și ochii adevăraților compatrioți la privirea testamentului politicesc al lui Ștefan Vodă²². Preocuparea lui Asachi pentru unele figuri ale istoriei românești este continuarea unei pasiuni din epoca șederii sale la Roma, când se iniția în artele plastice. În finalul unei scrisori datată 1 iulie 1823, Viena, către bancherul sibian Popp, spune: *Je voudrai lithographier le portrait de grand Mikay de alachie qui y régna l'an 1600, il doit etre représenté dans l'église de son nom qui est à Bucarest. Faites en tirer une copie exacte en crayon, et je vous remettrai avec reconnaissance le frais*²³. Obsedat de ideea conștiinței naționale, Asachi face din arta sa un instrument de educație și propagandă, acordând literaturii și picturii istorice același rol evocator și educativ²⁴. Idealul eroilor nuvelor sale, care domină un întreg ev mediu, este sacrificiul suprem pentru apărarea patriei, Asachi ridicând evenimentul la rangul de mit. Ei aparțin unei lumi imaginare situată fragmentar între document și fantezia posibilă²⁵. Viziunea lui se va regăsi în operele pictorilor de scene istorice din prima jumătate a secolului al XIX-lea, Carol Wallenstein și Constantin Lecca. Alături de litografiile sale cu tematică istorică, scrierile lui Asachi reprezintă un mod de a pregăti conștiința națională pentru evenimentele viitoare.

Generația primilor pictori români de tendință occidentală, care se dezvoltă în perioada 1830 – 1848, încarnează aspirațiile năvalnice ale epocii, dorința de a înfăptui lucruri mari. Toți vor să regenereze nația română, să îi satisfacă aspirațiile

cele mai nobile, să o educe deșteptând în ea amintirea măririi trecute. Tot gândul și tot programul lor este cum să glorifice patria, cum să treacă la posteritate momentele mari ale istoriei române, să facă să pătrundă amintirea lor în toate clasele societății, multiplicând în mii de exemplare operele de artă care s-au inspirat de la ele. Artă devine în mâna lor un instrument, poate cel mai eficace, al educației naționale²⁶.

Așa cum observa Hugh Honour, *nu s-a stabilit îndeajuns rolul cel mare, probabil crucial, pe care l-au jucat, în dezvoltarea sentimentului istoric din apus, nu atât istoricii și romancierii, cât istoria însăși. Revoluția franceză a ascuțit sentimentul trecutului într-un mod în care nici un eveniment al trecutului nu îl făcuse*²⁷. Artiștii noștri din această perioadă se încadrează tendinței artei europene, în special franceze, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, a tablourilor în *style troubadour* care, prin compoziție și sentiment, se întorc la litografiile ce ilustrează *chansons de geste*. Cele mai multe dintre ele reprezintă episoade mișcătoare din literatura sau istoria franceză a secolului al XVI-lea sau a evului mediu, cu o considerație adecvată pentru acuratețea detaliilor de costum și de arhitectură. Ele dădeau o viziune artificioasă a evului mediu unei generații mai degrabă sentimentală decât pasională și par să fi jucat un rol în dezvoltarea ulterioară a conștiinței istorice. Bucurându-se de o largă răspândire sub forma gravurilor, ele au furnizat structura de bază a unor tablouri cu teme similare, care au fost pictate în toate țările europene și în America în tot secolul al XIX-lea²⁸. Dacă luăm în considerare opinia lui Hugh Honour, conform căreia medievalismul a jucat un rol mai important în *preromantism* decât în romantismul însuși²⁹, putem caracteriza artiștii

Din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în special pa Carol Wallenstein și Constantin Lecca, preromantici. Atenția lor se îndreaptă în mod special spre figura lui Mihai Viteazul, personajul cel mai complex, pe care literatura și istoriografia îl glorifică. Inspirați de dramaturgia istorică de tip romantic, artiștii din deceniile 3 – 4 ale secolului al XIX-lea vor ilustra nu atât faptele acestuia, cât momentele retorice care le preced sau situații limită capabile să declanșeze în public exaltare și comuniune afectivă cu personajul.

Unul dintre primii animatori ai picturii istorice în Principate a fost **CAROL WALLENSTEIN** (1795 – 1858), străin cu studii de pictură la Viena, stabilit apoi la București, din 1830 profesor de desen la colegiul Sf. Sava³⁰. Preocupările sale pentru pictura istorică se reflectă atât în activitatea sa de profesor, cât și în cea de artist. În expoziția de la sfârșitul anului școlar 1834, în care figurau lucrările celor două sute de elevi ai colegiului, clasa sa atrage în mod deosebit atenția. *În această expoziție au fost expuse desene topografice, de arhitectură, peisajuri și icoane istorice foarte multe, ceea ce nu de puțin avânt a fost pentru arta picturii la român*³¹.

Ca artist, Wallenstein va picta o serie de tablouri istorice în care își propune să înfățișeze momentele principale din istoria românilor pe care, în scop educativ, să le răspândească prin intermediul litografiei. Pictura sa de esență istorică reflectă orientarea romantică din literatură, integrându-se în acțiunea programată

a epocii, iar litografiile sale vor contribui la introducerea tematicii istorice în pictura românească.

Personajul pe care se centrează atenția lui Wallenstein este Mihai Viteazul. Inspirat de epopeea „Mihaida” de Ion Eliade Rădulescu, publicată în fragmente în jurul anului 1840, el realizează câteva dintre primele compozitii istorice din pictura românească, deschizând un important capitol pe tema evocării lui Mihai, luat drept simbol al luptei pentru unitate și independență națională, temă reluată pe tot parcursul secolului al XIX-lea³².

Tabloul „Jurământul lui Mihai Viteazul înconjurat de boieri” va fi oferit de către artist școlii unde funcționa ca profesor³³. Lucrarea va figura apoi, cu numărul de inventar 2, pe lista de inventar a primei pinacoteci din București³⁴. Înființată prin Ofisul Domnesc nr. 1751 din 23 decembrie 1850³⁵, aceasta a avut ca prim custode pe Wallenstein, cu o leafă lunară de 250 de lei³⁶. Un alt tablou, „Visul lui Mihai Viteazul”, va fi recompensat de către Eforia școalelor cu suma de 1564 de lei pentru *reușita lui și ideea ce reprezintă*”³⁷.

În anul 1840, Wallenstein pictează lucrarea sa cea mai cunoscută – „Lupta de la Călugăreni” – astăzi pierdută³⁸. Acest tablou, pe care C. Stancescu își aduce aminte să îl fi văzut *la liceul S-tul Sava de pe cheiul Dâmboviței, atunci când liceul s-a mutat, după revoluția de la 1848, în fostele case ale mitropolitului Neofit*³⁹, a fost litografiat la Viena, contribuind la renumele autorului. Prin el, Wallenstein *s-a făcut mult cunoscut în București între anii 1850 – 1860, fiind o lucrare patriotică și multe case din acest oraș erau împodobite cu acest tablou*⁴⁰. Eforia școalelor recomandă încă din 1847 profesorilor din județe să procure această litografie, menționând că tabloul fusese executat în anul precedent⁴¹. Răspândită în școli la îndemnul lui Petrache Poenaru⁴², ea s-a menținut mult timp în manualele școlare, până după cel de al doilea război mondial, dar prea puțini știu cine a fost autorul ei. Anonimă, ea a făcut educația națională a multor generații⁴³.

Acest program de educație patriotică, în cadrul căruia Mihai Viteazul este prezentat ca model de relație a individului cu patria, va fi continuat de CONSTANTIN LECCA (1807 – 1887). Acesta este, la rândul său, preocupat de realizarea unor tablouri patriotice în care să figureze Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare. Cuprins și el de morbul istoriei, în tinerețe, desfășoară la Buda o modestă activitate istorică și literară la „Biblioteca românească” tipărită aici de Zaharia Carcalechi. Începând din anul 1829, la îndemnul acestuia, Lecca va publica în revistă o galerie de portrete de domnitori români naive și stângace, fanteziste, executate în litografie: Ștefan cel Mare, Dragoș Vodă, Radu Negru, Basarab, Mihai Viteazul și alții⁴⁴. Pasionat de istorie, el va face din Mihai Viteazul eroul său preferat. La acest lucru contribuieră idealurile epocii și literatura istorică a timpului, în special „Mihaida” lui Ion Eliade Rădulescu⁴⁵. Activitatea de gravor și pictor a lui Lecca va fi dedicată, aproape în exclusivitate, epopeii lui Mihai⁴⁶. „Portretul lui Mihai Viteazul” va fi publicat în „Biblioteca românească” în anul 1829 și va fi răspândit prin litografii în țară⁴⁷. Tot la Buda va picta în ulei, în anul 1830, lucrarea „Moartea lui Mihai Vodă cel Mare” pe o pânză de un cot și jumătate... și spre veșnică aducere aminte ca un suvenir

au dat-o la școalele naționale din București ca să se pună [...] înaintea tinerimii, ca să se vadă pe un erou, ce au fost scutitorul a toatei creștinătăți de tirania barbaricească⁴⁸.

Întors în țară, Lecca va continua preocupările pentru pictura istorică realizând câteva compoziții în care își va menține predilecția pentru Mihai Viteazul și prin care va intra în conștiința publicului ca adevăratul întemeietor al picturii istorice românești⁴⁹.

În anul 1840 pictează tabloul, astăzi pierdut, „Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazul”⁵⁰, tablou dedicat lui Barbu Iscovescu⁵¹, litografiat de Mouilleron⁵².

În anul 1845, pictează unul dintre cele mai celebre tablouri din pictura românească: „Uciderea lui Mihai Viteazul”⁵³, lucrare care, deși executată într-o manieră academistă, prin teatralitatea sa, este străbatută de un puternic suflu romantic, artistul ușurând accesul la mesaj prin intermediul comuniunii sentimentale a privitorului cu soarta eroului. Sub impactul dramaturgiei romantice de influență franceză, mesajul se dorește stimulator, dar este copleșit de recuzită. Așa cum observă Adrian-Silvan Ionescu, Moartea lui Mihai Viteazul, cu gestică ei declamatorie și explicarea din aproape în aproape a evenimentelor, avea să rămână unică în istoria artei românești și tocmai de aceea bine ancorată în muzeul imaginar al fiecăruia. Ca și unele filme de evocare istorică de azi care fac concesii pieței în detrimentul autenticității faptelor, și Lecca lucra așa cum dorea și aștepta publicul să vadă scena respectivă. Singurul amănunt veridic este sabia ținută în mâna stângă pentru că, după cum se știe, voievodul era stângaci. În rest aceeași vestimentație stereotipă, neverosimilul domnitorului sculat din somn gata îmbracat și chiar fercheș, apelul grandilocvent către oamenii săi care sunt deja pe cai șarjând asupra soldaților lui Basta, cortul încadrat de steaguri (ca în scenografia facilă realizată după acest model), privirile cumplite, evocatoare de ură și sete de sânge ale ucigașilor – totul este stăpânit de o viziune faptică asupra acestui moment tensionat; dramatismul scade și din cauza ținutei de paradă a personajelor, finisajului elaborat și tratării minuțioase a detaliilor, impresionante la o analiză de aproape [...]”⁵⁴. Toate acestea mărunțesc o compoziție în care scenografia și gestică trădează influența spectacolului de teatru. Personajele sunt așezate în scenă în planuri gradate în adâncime, între care nu există dialog, iar peisajul din ultimul plan pare un decor pictat. Deși astăzi nu mai convinge, această lucrare a avut un puternic impact în epocă.

Atât Carol Wallenstein cât și Constantin Lecca realizează imagini fanteziste ale chipului lui Mihai și ale epocii sale. Nu cu mult timp înainte, Napoleon, lăsându-se portretizat de Gros, afirmase: Nimeni nu se interesează dacă portretele oamenilor mari sunt asemănătoare. Este suficient ca geniul lor să trăiască în ele⁵⁵. Aceste imagini fanteziste nu îi deranjează pe contemporanii pictorilor noștri deoarece nici ei nu erau mai informați cu privire la fizionomia lui Mihai și la imaginea epocii sale. Pentru ei, important era mesajul operei. Intenția vădită de a face cunoscut personajul și de a-l impune în conștiința publicului (vezi multiplicarea tablourilor prin litografii) a dus la crearea unui mit, a unui tip de erou care impune un model

de comportament istoric. Comuniunea sentimentală cu eroul va determina, într-o epocă sentimentală, comuniunea cu faptele și idealurile sale, contribuind la deșteptare conștiinței naționale.

Obsevăm că apropierea de erou în pictura primei jumătăți a secolului al XIX-lea se face fie prin portret, fie printr-o tematică de tip romantic: visul, jurământul, moartea eroului. Nu sunt prezentate momentele care i-au adus gloria, ci momentele care o prevestesc și care, ca și în piesele de teatru, prin caracterul lor dramatic, declanșează în public o maximă trăire afectivă, care facilitează comuniunea dintre acesta și erou. Publicul visează și jură împreună cu Mihai să scape țara de turci și este profund afectat de trădarea care duce la moartea lui. Acest moment de mare intensitate dramatică și afectivă va continua să hranească sensibilitatea romantică până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Tema eroului căzut, doborât de forțele răului, a cărui moarte tragică este resimțită de privitor ca o nedreptate universală și personală, constituie în același timp nu un final, ci un moment de pornire, dispariția sa fizică neîmpiedicând remanența mesajului. Hugh Honour observă că romanticii transformaseră doctrina creștină a victoriei spiritului obținută prin înfrângerea trupească într-un cult al înfrângerii, nu numai al eroului înfrânt, ci și al geniului nerealizat. Mutarea centrului de greutate de la cuceritori la victime este un exemplu al modului în care ideile dezvoltate de romantici au putut influența crearea de opere de artă noi, modificând, în același timp, atitudinea față de cele vechi⁵⁶. În „Uciderea lui Mihai Viteazul”, eroul este înfățișat nu victorios, ci înfrânt, eroul unei epopei al cărei final este prezentat în operă. Momentul nu îl degradează, ci îl sanctifică. El este învins într-o confruntare cu forțe străine lui, nu prin luptă (în care calitățile sale sunt de necontestat), ci prin viclenie și trădare, adică pe la spate, nebărbătește. Astfel, el apare ca victimă a unei conjuncturi în care, în confruntarea dintre bine și rău, învinge răul. Prin aceasta, el este plasat în galeria eroilor de epopei cu sfârșit tragic. Subiectul este deschis unei interpretări romantice, care implică meditația și intensitatea emoțională.

Artele vizuale au avut, prin caracterul imaginii, mult mai ușor de receptat decât textul, un rol extrem de important de intermediere între mesaj (conștiința națională) și receptorul său (un public cât mai larg). Ele își vor menține acest rol și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar vor fi îmbogățite din punctul de vedere al informației. Această primă jumătate a secolului al XIX-lea a creat ideologia și starea de spirit care vor face din Mihai Viteazul figura cea mai abordată în pictura istorică și personajul istoric cel mai cunoscut din secolul al XIX-lea, cu urmări până în secolul XX.

Generația pașoptistă va contribui la accentuarea interesului pentru Mihai și va aduce o modernizare a viziunii asupra personajului. Paul Cornea observa cu subtilitate dubla motivație a interesului de care se bucură Mihai Viteazul din partea acestei generații: mai întâi, în contextul istoric din Principate, el întrupa cele două idei care înflăcărau inimile în epocă – ideea luptei pentru independență împotriva cotropirii otomane și ideea unității naționale; apoi, zbuciumul existenței lui Mihai, în viața căruia momentele de glorie strălucită alternează cu clipe de tragică restriște,

până la finalul de dramă shakespeareană al uciderii prin trădare de pe câmpia de la Turda, găsea un ecou vibrant în sensibilitatea romantică a vremii⁵⁷.

Evocarea figurii lui Mihai Viteazul va deveni o temă din ce în ce mai frecventă a istoriografiei, literaturii și artelor plastice. Omagiul pe care scriitorii și oamenii de cultură îl aduceau lui Mihai Viteazul nu reprezenta doar un act de pietate. Mai mult decât atât, el reprezenta afirmarea unui crez, mărturia unei solidarități de ideal. Glorificându-l pe eroul rezistenței antiotomane și pe făuritorul Unirii, ei își defineau propriile aspirații⁵⁸. Asistăm la apariția în epocă a unui număr impresionant de producții literare, care vor contribui la crearea imaginii unui erou național de tip romantic, pe care o vor prelua și artele vizuale. Ea va fi stimulată de faptul că, în Europa începutului de secol XIX, studiile istorice au depășit nuvela sau narațiunea poetică văzute ca surse ale picturii și sculpturii. Noul studiu al istoriei, care nu mai era formulat ca un marș de eroi, a procurat nu numai un repertoriu de incidente și detalii, ci și un accentuat ton naționalist capabil să galvanizeze interesul unui public larg. Așa cum spunea un critic italian, o mare pictură le vorbește tuturor prin prezentarea unui subiect de cea mai adâncă semnificație națională cu maximum de adevăr vizual⁵⁹.

În acest context, Nicolae Bălcescu a avut un rol foarte important în dezvoltarea istoriografiei românești, cu repercusiuni în celelalte domenii și în mentalul colectiv. El vede în istorie un mijloc pentru afirmarea unor idealuri. O istorie națională ne lipsește. Ea zace încă sub praful cronicelor și documentelor contemporane. Nimeni până acum nu s-a încercat să o dezgroape⁶⁰. Depășind exaltarea generată de legende și mituri, Bălcescu a încercat să reconstituie istoria românilor pe baze științifice, pornind de la documente, nu de la legende, inițiind astfel ceea ce s-ar putea numi documentarism. Această încercare de a oferi imaginea reală a istoriei și a personajelor sale va avea urmări în pictura istorică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în sensul în care pictorii nu vor mai oferi imagini fanteziste ale trecutului, ci vor încerca o reconstituire cât mai exactă a acestuia apelând, pe cât le va sta în putință, la imagini de epocă ale chipurilor domnitorilor, studii de costum etc. (vezi cazul Aman).

Bălcescu este primul care va căuta în biblioteci portrete ale principilor români și va apela la artiști care să le copieze pentru a fi multiplicare prin gravuri și a fi publicate. El obișnuia să roage pe cineva să-i deseneze chipurile de domnitori români oriunde se găseau⁶¹. „În petrecerea mea prin Roma am găsit un asemenea portret la un pictor polon, pe care am pus de mi l-a desemnat relatează el despre portretul lui Gheorghe Ștefan”⁶². În final, va publica în „Magazin istoric pentru Dacia” „Buletinul despre portretele principilor Țării Românești și a Moldovei ce se află în Cabinetul de Stampe dela Biblioteca regală din Paris”⁶³, în care figurează gravuri cu portretul lui Mihai Viteazul după Aegidius Sadeler (1601) și Matei Basarab după Marcus Boschinus⁶⁴.

Dintre toate aceste portrete, ne interesează acum portretul lui Mihai Viteazul desenat de Barbu Iscovescu, la rugămintea lui Bălcescu, după gravura lui Sadeler. Deși desenul lui Iscovescu nu se mai păstrează, el a jucat un rol extrem de

important prin faptul că, multiplicat, făcea pentru prima oară publică în Principate imaginea reală a chipului domnitorului. Popularizat apoi prin litografii executate de Mihail Lapaty și August Strixner, portretul lui Sadeler va sta la baza operelor de mai târziu în care va fi înfățișat Mihai Viteazul deoarece îi prezenta adevăratele trăsături. Acest lucru a avut o influență covârșitoare asupra picturii istorice de la noi deoarece, de acum înainte, pictorii vor renunța la portretele fanteziste ale lui Mihai și vor prelua, invariabil, acest portret. Până astăzi, Mihai Viteazul este reprezentat în arta românească în același semiprofil, cu aceeași căciulă cu pană, care îi stă pe cap în aceeași poziție, indiferent de situație, chiar în vâltoarea luptei. Practic, această imagine a devenit un prototip care, ca orice prototip, a fost inoculat prin imagine mentalului colectiv, preluat timp de generații, astfel încât personajul este întotdeauna și ușor recognoscibil în această ipostază. De acum înainte, până în pictura contemporană, nimeni nu s-a aventurat să îl reprezinte pe Mihai altfel. Dincolo de dorința pictorilor de a respecta adevărul istoric, nu se poate să nu observăm o anumită comoditate mentală a artiștilor, care au preferat o imagine consacrată, devenită clișeu în asemenea măsură încât personajul nu este recognoscibil decât în interiorul său. La urma urmei, este puțin probabil ca Mihai Viteazul să fi purtat toată viața același model de căciulă și să fi stat toată viața cu căciula pe cap.

Bălcescu are un rol deosebit nu numai în deșteptarea interesului pentru istorie și în promovarea documentarismului în artă, ci și în promovarea lui Mihai Viteazul ca figură marcantă a istoriei naționale. Dintre toți domnitorii români, Mihai era cel care se potrivea cel mai bine prezentului deoarece înfăptuise odată ceea ce constituia din nou idealul unei națiuni. Această paralelă romantică între trecut și prezent, acest apel nostalgic la un ev mediu în care un erou care întruchipa toate virtuțile rezolvase probleme similare cu ale prezentului, avea menirea să redeștepte conștiința națională oferindu-i un *model* și un *ideal*. Opera capitală a lui Bălcescu, „*Românii supt Mihai Voievod Viteazul*”, la a cărei documentare lucra încă din anul 1847 și a cărei redactare a fost începută, probabil, între octombrie 1849 (data venirii la Paris) și februarie 1850⁶⁵, pe lângă faptul că deschide perspectivele istoriografiei moderne în Principate prin caracterul său de monografie științifică, nu de biografie romanțată, va coincide din perspectivă ideologică, prin caracterul său patriotic, cu pozițiile pașoptismului⁶⁶. La începutul Cărții I, Bălcescu spune: *Deschid sfânta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei câteva pagine din viața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte urieșe pentru libertatea și unitatea națională, cu care românii, supt povața celui mai vestit și mai mare dintre voievozii lor, încheiară veacul al XVI-lea... Moștenitori ai drepturilor pentru păstrarea cărora părinții noștri au luptat atâta în veacurile trecute, fie ca aducerea-aminte a acelor timpuri eroice să deștepte în noi sentimentul datorinței ce avem d-a păstra și d-a mări pentru viitorime această prețioasă moștenire*⁶⁷.

Dacă, polemizând cu inerța contemporanilor, Bălcescu vorbește în această lucrare de unitate națională și exaltă figura lui Mihai Viteazul, este pentru că *actul politic, chiar vremelnic, de la 1600, avea valoarea exemplară a unui mare simbol*⁶⁸.

Făcând chiar de la începutul cărții portretul fizic și moral al lui Mihai, Bălcescu face de fapt portretul conducătorului ideal în viziunea generației pașoptiste: *În acel timp de chin și de jale, strălucea peste Olt, în Craiova, un bărbat ales și vestit și lăudat prin frumusețea trupului său, prin virtuțile lui alese și felurite, prin credința către Dumnezeu, dragostea către patrie, îngăduiala către cei asemenea, omenia către cei mai de jos, dreptatea către toți deopotrivă, prin sinceritatea, statornicia și dărnicia ce împodobeau mult lăudatul său caracter. Acesta era Mihai, banul Craiovei, fiu al lui Pătrașcu Vv. [...] Strălucirea nașterii lui Mihai, sfatul lui cel drept și priceput, cuvântul lui blând și îmbelșugat, iar mai cu seamă faptele cunoscute ale lui îi câștigă inima poporului și trâmbiță nume[le] lui în toate părțile țării. El administra de câțeva vreme banatul Craiovei și aduse cu încetul această bănie în starea ei cea veche de neatarnare administrativă și judecătorească și ostășească, fără altă legătură cu domnia țării decât plata de un tribut. Astfel, în minutul când armata țării era dezorganizată de domnul ce se temea de dânsa, el își organizează un trup de oștire, prin care ținea în frână împilările turcilor și ocrotea pe supușii săi.*

Soarta cea blândă supt care se afla locuitorii banatului era pizmută de locuitorii de dincoace de Olt și slujea a glorifica numele lui Mihai înaintea poporului. El a ajuns a fi nădejdea tuturor, răzbunătorul atât de mult dorit și așteptat⁶⁹. Acest june bărbat eroid al cărui trup măreț și a cărui căutătură îngrozitoare îl fac pe călău, într-un episod de o teatralitate romantică, să trântescă stăpânit de groază satârul și să fugă strigând în gura mare că el nu îndrăznește a ucide pe acest om, devine în viziunea lui Bălcescu o figură charismatică, un ales al lui Dumnezeu. Această întâmplare minunată înfioră mulțimea ca o mișcare electrică. Văzu într-ânsa un semn ceresc, prin care Dumnezeu voia păstrarea acestui om⁷⁰. Această viziune a conducătorului ales, ocrotit și investit cu putere de către voința divină care astfel, dă legitimitate și faptelor sale, este mult mai veche în tradiția europeană. Reluată în epoca romantică și asociată cu evenimente de tip *lovitură de teatru*, ea va răspunde sensibilității unei epoci care face apel la modele din trecut pentru a schimba prezentul. Această alegorie mai mult decât transparentă vizează de fapt legitimitatea dezideratelor politice ale secolului al XIX-lea în Principate.

Faptul că eroul cade înfrânt, prin trădare, fără a-și fi atins țelul, servește din plin sensibilității romantice, ideii de jertfă pentru o cauză nobilă. *Se poate naște ceva în lume – se întreabă Bălcescu – fără jertfe și dureri? Eroul va cădea într-adevăr supt această sarcină. El va adăuga un nume glorios mai mult la șirul martirilor unității naționale; dar silințele lui, sângele său vărsat, până și greșalele lui vor lumina calea generațiilor viitoare și o zi va veni, cât de târziu, când ursitele glorioase ce el a visat pentru nație se vor îndeplini⁷¹.*

Am insistat atât asupra operei lui Bălcescu deoarece influența ei a fost covârșitoare pentru felul în care a fost receptată figura lui Mihai Viteazul în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și felul în care a fost inoculată în mentalul colectiv prin intermediul literaturii, dramaturgiei și picturii istorice. Ele vor face din Mihai eroul preferat și personajul cel mai cunoscut din istoria noastră. Fenomenul este cu atât mai interesant, cu cât această operă a rămas neterminată, Bălcescu murind la

aproximativ doi ani de la începerea redactării ei, în 1852. Ea a fost publicată parțial de către Alexandru Odobescu, în „*Revista română*”, între anii 1861 – 1863 (la zece ani după moartea autorului). Abia în anul 1877, va fi editată de către Odobescu prima versiune integrală a manuscrisului, versiune care, deși nu a fost o transcriere fidelă, a servit ca bază până târziu, în secolul XX, pentru numeroase reeditări⁷². Practic, se poate spune că opera în sine a fost puțin și târziu cunoscută integral, dar impactul ei a fost extrem de puternic deoarece ea oferea mentalității epocii exact ceea ce avea aceasta nevoie: un model, un punct de reper, un exemplu de urmat.

Bălcescu a creat modelul unui erou național de tip romantic, cu calități fizice și psihologice deosebite, a cărui charismă și ale cărui fapte îl fac iubit de popor și temut de dușmani, care înfăptuise unirea și luptase împotriva turcilor, deci avusese idealuri politice și sociale similare cu cele ale secolului al XIX-lea. Importanța lui pentru artele plastice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea constă în faptul că, pe lângă faptul că a declanșat imensa cantitate de literatură cu tema Mihai Viteazul care, la rândul ei, a servit ca sursă de inspirație picturii, a propus un erou în acțiune și a inițiat *documentarismul*. De acum înainte, pictorii vor încerca să pornească de la imagini reale ale chipului domnitorului și ale epocii sale și vor introduce în tematica lor, alături de imaginile epocii precedente ale unui Mihai visând, jurând și murind, un Mihai în acțiune sau în triumf, înfăptuind ceea ce imaginile dinainte doar sugeraseră. Deceniul 5 al secolului al XIX-lea, moment dinaintea Unirii, cerea acest lucru. Asistăm în acest deceniu la trecerea de la pictura nostalgică a perioadei dinaintea lui Bălcescu, dominată de irealismul legendelor întemeiat pe exaltarea fabulosului și idealizarea realului, la pictura istorică propriu-zisă, care urmărește, cu mai multă sau mai puțină exactitate în reproducerea documentului, un adevăr obiectiv⁷³. Mesajul *didactic* al perioadei precedente este înlocuit cu un mesaj *politico-didactic*. Dacă Gheorghe Asachi ridicase *evenimentul* la rangul de mit, Bălcescu va face ca totalitatea evenimentelor să propulseze *personalitatea* eroului la rangul de mit conform concepției romantice asupra rolului personalității în crearea istoriei.

CONSTANTIN LECCA reia teme mai vechi – „*Uciderea lui Mihai Viteazul*”, „*Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia*” – la care adaugă teme noi, care, pe lângă rolul educativ-patriotic, au și un rol mobilizator. De acum înainte, el va da lui Mihai chipul din litografia lui Sadeler copiat de Iscovescu, difuzându-și, în continuare, lucrările prin litografii. Tabloul „*Uciderea lui Mihai Viteazul*” a fost litografiat în anul 1856 sub titlul „*Omorârea lui Mihai Viteazul de către Basta pe câmpia Turdei – 18 aug. 1601*”⁷⁴. Alte tablouri cu subiecte istorice pictate acum, printre care și „*Intrarea triumfală a lui Mihai Viteazul în Alba Iulia*”, au fost multiplicare prin 1855 – 1856 în cromolitografie într-un stabiliment artistic din Viena după comanda librărilor Gheorghe Ioanid, în mai multe mii de exemplare⁷⁵. Originalul acestui tablou, pictat în ulei, cu titlul „*Intrarea lui Mihai în Bolgrad*”, a fost cumpărat de stat la 18 decembrie 1851, împreună cu alte patru lucrări ale artistului, originale și copii, cu preț de douăzeci de galbeni fiecare, pentru îmbogățirea pinacotecii din București⁷⁶. Lucrarea figurează în inventarul pinacotecii din anul 1864, cu numărul de inventar

477. Deși originalul s-a pierdut, lucrarea a devenit foarte cunoscută datorită acestor cromolitografii și publicării sale repetate, de-a lungul anilor, cu diferite prilejuri⁷⁸. Ea i-a inspirat pe urmași, până în secolul XX, devenind un adevărat clișeu (vezi marea pânză a lui D. Stoica sau frescele lui Costin Petrescu de la Ateneu).

Începând din anul 1857, Lecca va realiza tablouri istorice ale căror subiecte să servească drept pilde pentru contemporani și să justifice necesitatea unirii. Pictate după vechea sa rețetă, din imaginație, ele vor păstra un singur element real din punct de vedere documentar: chipul lui Mihai Viteazul, așa cum fusese imortalizat în gravura lui Sadeler, pe care artistul îl va împrumuta tuturor personajelor istorice. Acest cap, cu tot cu căciulă, se mută de colo-colo pe umerii diferiților domnitori, fie că este vorba de Bogdan cel Orb din lucrarea „*Întâlnirea lui Bogdan cel Orb cu Radu cel Mare*”, fie că este vorba de Dragoș Vodă din lucrarea „*Dragoș Vodă la vânătoare*”. Stereotipia merge mai departe, la costumele personajelor și la scenografie, care le repetă pe cele din „*Uciderea lui Mihai Viteazul*”, lucrarea lui de succes. Astfel, imaginea lui Mihai, care combină prototipul lui Sadeler cu recuzita „istorică” a artistului, devine la Lecca o *image-clîșeu*, un *produs de serie*. Acest lucru trădează, poate, în neglijența de a individualiza personajele, o slăbire, odată cu vârsta, a elanului romantic din tinerețe în tratarea istoriei și o orientare tematică „matură” spre ceea ce cere momentul, în speranța unui succes oficial, prin repetarea unor rețete de succes ale trecutului. Poate că simte în spate suflul fierbinte al concurenței generației tinere, în special al lui Aman, fostul său elev, care aduce o viziune modernă a picturii istorice față de care soluțiile propuse de el sunt demodate. Nu ni se pare lipsit de semnificație faptul că, în anul 1857, la șapte ani după ce Aman, inspirat probabil de Alexandru Pelimon (care scrisese în 1848 „*Vestita bătălie de la Călugăreni*”), introdusese în tematica picturii istorice luptele lui Mihai, Lecca abordează și el, în ajunul Unirii, acest subiect în lucrarea „*Bătălia de la Călugăreni*”. Prezentată publicului, conform catalogului, la Expoziția artiștilor în viață din anul 1870, aceasta este ultima operă menționată ca executată de Lecca⁷⁹.

Faptul că Lecca reia, după douăzeci de ani, pictura istorică în ajunul Unirii, după o viață de portretist de provincie și pictor de biserici, arată că el nu mai poate fi bănuț de o trăire sinceră a istoriei. Elanul romantic din tinerețe i-a trecut. El face acum o pictură istorică de conjunctură, ceea ce se potrivește din punct de vedere tematic momentului politic și istoric, nu din înflăcărare, ci din dorința de a-și menține poziția. Vechea sa rețetă, naivă, sentimentală și teatrală, tributară unor scene livrești furnizate de poeziile lui Bolintineanu, mult prea descriptivă, mai are succes la public.

Noua generație de pictori, care debutează în anii 50 ai secolului al XIX-lea, școlită la Paris de către profesori de tendință romantică, abordează figura lui Mihai în concordanță cu necesitățile momentului premergător Unirii și cu modelele franceze. Pictorii își unesc eforturile cu ale gravorilor în realizarea unor imagini istorice care să contribuie la crearea unei atmosfere favorabile Unirii. Alături de momente istorice din trecut și figuri de voievozi, portretele lui Mihai Viteazul, litografiate,

apar cu insistență. De dimensiuni relativ mari, însoțite de texte mobilizatoare, ele prefigurează apariția afișului politic românesc. Ele umplu, de asemeni, paginile calendarelor, almanahurilor, albumurilor cu stampe și ale broșurilor ilustrate⁸⁰.

MIHAIL LAPATY (1816 – 1860?), elev la Paris al lui Ary Scheffer (acesta, la rândul său, elev al lui Delacroix), va debuta aici cu un portret ecvestru al lui Mihai, care se încadrează tipologiei portretului de conducător, imagine a autorității. Ultimul mare tablou ecvestru imperial fusese portretul ecvestru al lui Napoleon pictat de David. Lapaty preia acest model al tradiției clasice, dar, reprezentând eroul șarjând, se apropie ca viziune și picturalitate mai mult de impetuositatea romantică a unui Gros sau a lui Delacroix. Lucrarea va fi reprodusă în revista „*L'illustration*” nr. 539/25 iunie 1853⁸¹, bucurându-se de elogi. În anul 1858, „*Românul*” lui A. Rosetti informează că Lapaty copia la Biblioteca Imperială din Paris un alt portret al lui Mihai după care a realizat apoi o litografie. Acest portret *tras de pictorul Mihail Lapaty după originalul ce se află la Biblioteca Împărătească din Paris de către însuși Lapaty*⁸² reproduce gravura lui Sadeler, contribuind, alături de lucrările lui Iscovescu și August Strixner, la popularitatea imaginii chipului lui Mihai.

NICOLAE GRIGORESCU (1838 – 1907) pictează și el, sub influența lui Lecca⁸³, în jurul anului 1855, două compoziții cu Mihai Viteazul care evocau bătălia și victoria de la Călugăreni⁸⁴: „*Mihai scapă stindardul*” (inspirată, probabil, de poezia lui Bolintineanu cu același nume, scrisă în deceniul 4) și „*Mihai după lupta de la Călugăreni*”

Tot în deceniul 5 al secolului al XIX-lea își începe activitatea de pictor de scene istorice și THEODOR AMAN (1831 – 1891). Prevalența figurii lui Mihai Viteazul în opera sa naște presupunerea că Aman intenționa să facă o întreagă istorie în imagini a domniei acestuia⁸⁵. Elev al lui Lecca și Wallenstein la Craiova și la București, apoi al lui Picot și Delaroche la Paris, manifestă atracție pentru pictura istorică din tinerețe, din perioada studiilor la Paris. Ea domină prima perioadă din creația sa (deceniul 5 al secolului, în ajunul Unirii), revenind în deceniile 6 – 7 (în ajunul războiului de independență). Ajuns la Paris în anul 1850, Aman suferă aici o dublă influență: din punct de vedere ideologic, pe a lui Bălcescu, a scriitorilor romantici aflați aici și a luptătorilor pentru unitatea și progresul țării; din punct de vedere artistic, suferă influența profesorilor sai Drolling și Picot. Acești pictori de scene istorice evoluează în cadrul unui curent paralel cu pictura romantică de evocare istorică. Lipsiți de elanul și suflul emotiv al romanticilor, ei aparțin puternicului filon tributari tradiției mitologizante de sorginte clasică sau tendinței scientiste, academiste, care va da numeroase pânze cu scene batailliste ilustrând istoria militară a Franței, executate conform unor programe oficiale⁸⁶. Influența lor se va vedea la Aman mai târziu, în deceniul șapte. Din dubla influență a Parisului va rezulta o pictură istorică în care avântul romantic și dinamismul acțiunii se combină cu convenționalismul tratării academiste și al regizării compozițiilor. Așa cum s-a observat, starea de spirit romantică devansează formula stilistică academistă⁸⁷.

Aman începe seria Mihai Viteazul⁸⁸ la Paris, în anul 1852, cu lucrarea inspirată de Bolintineanu, „*Cea de pe urmă noapte a lui Mihai Viteazul*”. Tot aici va picta, în

anul 1854 „*Bătălia de la Oltenița*”. Ambele lucrări, oarecum fanteziste, amintind de stilul troubadour, au fost, bineînțeles, litografiate⁸⁹.

Întors în țară, aproximativ în anul 1858, Aman își menține interesul pentru pictura istorică. În articolul „*Despre pictură*”, publicat în „*Revista Carpaților*” din anul 1860⁹⁰, el tratează pe larg despre pictura istorică, pe care o consideră *reprezentare a tot ce natura are mai frumos [...] genul cel mai dificil, care cere un studiu serios și universal, [...] multu foku și multă mișkare [...] o lucrare mai liberă și mai accentuată de câtu o lucrare netedă și delikată*”. La subiectele mari se cere „*multă noblețe și maiestate figurilor [] forță și espresiune mișcărilor, acțiune și variațiune*. La subiectele mici se cere să fie apreciate pentru maniera cu care sunt făcute, noutate, eleganță și interes.

S-a observat că Aman, deși credea cu tărie în misiunea educativă a picturii istorice, având ambiția să facă o frescă a epopeii naționale, se va opri mai mult asupra unor evenimente legate de biografiile personajelor. Lucrările sale, compoziții regizate după documente în legătură cu literatura de ficțiune la zi, sunt mai mult ilustrații la text sugerate de lucrările lui Bălcescu, Bolintineanu, Negruzzi sau Grigore Alexandrescu. Atât prin factură cât și prin tematică, ele se apropie de așa numitul realism burghez, care înfloarește în Europa după 1860⁹¹.

Într-un număr apreciabil de pânze de dimensiuni mari, multiplicare prin litografii, el are intenția de a face o istorie în imagini a domniei lui Mihai, propunând imaginea unui *erou în acțiune, făcând gesturi emfactice, revelatoare pentru subiect, care apare în toată grandoarea sa, învingător, un fel de supraom totdeauna victorios*⁹². Aman ilustrează astfel viziunea lui Bălcescu asupra eroului național, care să întruchipeze, în chipul cel mai reușit, virtuțile caracteristice ale neamului său. El luptă și acționează pentru drepturile lui legitime, contribuind, prin lupta aceasta, la triumful marilor idealuri ale umanității. Artistul mizează pe efectul psihologic al imaginii și al mesajului său asupra privitorului, inoculându-i ideea victoriei, de care era atâta nevoie, mai ales în perioada premergătoare războiului de independență.

Tot influențat de Bălcescu, Aman este foarte scrupulos în sensul veridicității scenografice a lucrărilor sale, documentându-se la Biblioteca Națională din Paris în privința iconografiei lui Mihai Viteazul și a epocii sale (costume, arme, fizionomii orientale, diferite obiecte de epocă), dublându-și activitatea de documentare cu aceea de colecționar de obiecte orientale⁹³.

Se poate afirma că Aman răspunde unei comenzi oficiale, în sensul în care aduce la momentul potrivit imaginea potrivită. Lucrările sale sunt cumpărate de stat, intră în pinacotecă, bucurându-se de acceptul unanim, aducându-i faimă și bani. Poate că nu este lipsit de interes să observăm că Aman face pictură istorică în tinerețe, la vârsta elanului romantic, și, apoi, în jurul momentelor *oficiale* de eferescență politică. Oare nu spune el despre reprezentanții picturii istorice din Franța că *sunt gloria națiunii*⁹⁴? Oare nu urmărește și el să fie o glorie a națiunii? După ce momentele istorice au trecut, Aman a uitat de Mihai Viteazul și s-a orientat spre noile cerințe ale publicului, abordând o cu totul altă tematică.

Câțiva dintre elevii lui Aman vor relua, ocazional, tema Mihai Viteazul, preluând

temele profesorului lor. În anul 1870, **SAVA HENȚIA** (1848 – 1904) pictează „*Mihai Viteazul izgonind turcii la Giurgiu*”, lucrare cunoscută și sub numele „*Izgonirea turcilor la Giurgiu în 1594 de oștenii lui Mihai Viteazul*” **GEORGE DEMETRESCU MIREA** (1852 – 1934) expune, în 1882, la Salonul parizian, lucrarea „*Mihai Viteazul privind la capul lui Andrei Báthory*”, cu titlul întreg „*Țărani secui aduc lui Mihai Viteazul capul lui Andrei Báthory*”. În catalogul salonului se reproduce pasajul din Nicolae Bălcescu de la care se inspirase artistul⁹⁵.

În perioada de după războiul de independență, până după cel de al doilea război mondial, interesul pentru pictura istorică și figura lui Mihai Viteazul scade, nemaexistând motivația din perioada anterioară. În prima jumătate a secolului XX, figura domnitorului este abordată sporadic, într-o pictură mai mult de conveniență, care reia teme din perioada anterioară, devenite stereotipe. Gheorghe Petrașcu va face o copie a lucrării „*Mihai Bravu!*” a lui Lapaty, într-o viziune personală. Stoica C. Dumitrescu, colaborator al lui Iorga, va picta „*Lupta românilor cu turcii*”, „*Mihai Viteazul și solul tătar*”, „*Ultima noapte a lui Mihai Viteazul*” și „*Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia*”. Olga Greceanu va realiza, în frescă, „*Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia*”, iar Costin Petrescu îi va retrace rolul de personaj central, incluzându-l în șirul domnitorilor care ilustrează istoria națională în friza de sub cupola Ateneului.

Revigorarea picturii istorice se produce după 1944, sub imperiul cerințelor ideologice ale regimului comunist. Acesta impune câteva categorii mari de teme, care trebuie să aibă ca surse de inspirație folclorul, realizările prezentului și istoria națională. Picturii istorice îi revine rolul de a face educația patriotică a maselor, iar marele comanditar va fi statul, care achiziționează aceste lucrări și le răspândește peste tot. Noua atitudine față de istorie, concretizată în tematica social-istorică, polarizează, din motive lesne de înțeles, eforturile majorității artiștilor în vederea realizării unor lucrări de glorie a biruințelor prezentului și de cultivare a tradițiilor militante ale trecutului. Dacă în anii 50 și 60 proliferază lucrările care ilustrează luptele țăranilor și ale muncitorilor, în deceniul șapte începe festivismul amplelor expoziții jubiliare (semicentenarul Partidului, X decenii de la Eliberare, Centenarul Independenței, 2050 de ani de la întemeierea statului dac etc.) în care se face apel la toate epocile din istoria națională, inclusiv la prezent. De mare interes din partea artiștilor se bucură acum Mihai Viteazul, care se potrivește bine cam la toate evenimentele. În portrete sau compoziții istorice, personajul apare placid, chiar atunci când este reprezentat în acțiune. Nu este greu de sesizat faptul că această lipsă de trăire interioară a personajului o reflectă pe cea a artiștilor, care nu mai pot avea exaltarea confrăților lor din trecut și nu au o trăire specială în relație cu evenimentele acestuia. Din contră, această tematică impusă de ideologie, care le condiționează posibilitățile de manifestare și de afirmare, naște reacții interioare inverse mesajului care trebuie transmis. Rezultatul se concretizează într-un număr apreciabil de lucrări cu un mesaj declarat în formă, dar care lipsește din conținut. Mihai Viteazul, alături de alte figuri istorice, devine un *clișeu* în recuzita unui fals spectacol patriotic. În anii 80, pictura istorică a *Epocii Ceaușescu* se centrează din ce în ce mai mult pe

persoana președintelui, immortalizat în diferite ipostaze. Ea devine din ce în ce mai mult o pictură a istoriei contemporane, pusă în slujba glorificării acestuia. El este integrat în șirul de domnitori și eroi ai neamului, care conferă legitimitate acestui *om nou*, fără trecut dinastic. Acestuia i se confecționează, astfel, un arbore genealogic din eroii neamului, domnitori și revoluționari, care îi conferă legitimitate și îl prezintă ca pe cel care le încununează opera. Nicolae Ceaușescu este prezentat în portrete compoziționale din ce în ce mai mari, *în calitate de președinte al țării, ca personalitate istorică ce continuă cu strălucire tradițiile celor mai vestiți voievozi și mari luptători pentru libertate și demnitate națională, înscriindu-și numele în galeria bărbaților iluștri din istoria neamului*⁹⁶. În aceste lucrări, Nicolae Ceaușescu apare în prim plan, bărbații iluștri, printre care și Mihai Viteazul, rămânând niște imagini palide, întotdeauna amplasate în scenografia din spatele său, simplă recuzită. În acest sens, este revelatoare lucrarea lui Constantin Piliuță intitulată „*Întâiul președinte*”, care are semnificația unei fresce istorice, *în care președintele țării [înfățișat la tribuna Marii Adunări Naționale, cu însemnele prezidențiale] apare ca o personalitate ce simbolizează continuitatea în lupta milenară pentru libertate și demnitate națională a marilor înaintași Decebal, Mircea cel Bătrân, Mihai Viteazul, Ștefan cel Mare, Nicolae Bălcescu și Alexandru Ioan Cuza, ale căror chipuri sunt evocate într-o suită de portrete pe fundalul tribune*⁹⁷.

Adeziunea formală a artiștilor este declarată nu numai prin opere, ci și teoretic. Într-un articol de fond apărut în revista „*Arta*”, intitulat „*Înalt omagiu întâiului președinte*”, se afirmă: *Cu o matură responsabilitate istorică, dobândită în milenii de lupte și jertfe, într-o unitate de monolit în jurul partidului său revoluționar, poporul nostru a ales în înalta funcție de președinte al republicii pe marele bărbat al țării, Erou între eroii neamului, personalitate de întâia mărime și unanimă cinstire în lumea contemporană. La 130 de ani de la mărețul act istoric al Unirii Principatelor – Țara Românească și Moldova – și la aniversarea a șase decenii de la Marea Unire de la Alba Iulia, acest martie festiv ne îndreptățește încă o dată adevărul – pe deplin confirmat de istoria noastră veche și contemporană – că destinul poporului nostru își poate afla rodnicia, absoluta sa împlinire numai sub semnul socialismului victorios, înaintând ferm pe trepte de aur spre societatea de mâine, cea a comunismului*⁹⁸.

Mihai Viteazul s-a pierdut astfel în negura istoriei. Din personaj central al operei de artă, erou, simbol al idealurilor unei epoci, el a trecut, pe nesimțite, în lada cu recuzită, imagine clișeu printre alte imagini clișeu ale altei epoci. Numele său, care altădată înflăcăra spiritele, a devenit numele piețelor de zarzavaturi din multe orașe ale României.

Michel le Brave dans la peinture roumaine. Du modele au cliché (Résumé)

La presence de Michel le Brave dans la peinture roumaine, discontinue dans la période medievale, est liée directement des conditions social-politiques et culturelles des Principautés du XIX-ème siècle, qui ont déterminé, en concordance avec le mouvement européen, l'aparition de la peinture historique comme genre. Si on analyse le lieu de Michel le Brave dans le contexte de la peinture historique roumaine, on va constater que, dans le XIX-ème siècle, il est le personnage le plus connu parce que, par ses faits, il s'approchait le plus de les deux plus grands desideratum de l'époque: l'union et l'indépendance des Principautés. Comme dans la littérature et la dramaturgie, son image apparaît constamment, tout le long du siècle, avec une plus grande fréquence aux environs des moments historiques clés: 1848, 1859, 1877.

Sous la forte influence de la civilisation et de la culture française, dans les Principautés du XIX-ème siècle se répandent, auprès des idées révolutionnaires, les germes du romantisme. Elles vont stimuler et servir ensemble la conscience nationale et les desideratum politiques du même siècle: l'union et l'indépendance des Principautés. Avec des sources dans l'historiographie et dans la littérature de type romantique, la peinture historique va servir aussi ces desideratum.

Le personnage en propulsé est Michel le Brave, le monarque médiéval qui avait eu, dans le XVI-ème siècle, les desideratum politiques similaires avec les uns du XIX-ème siècle. Ce siècle crée, surtout par suite de l'écrit historique de Nicolae Bălcescu, „Românii supt Mihai-Voievod Viteazul”, l'image d'un héros national de type romantique, avec des qualités physiques et psychologiques spéciales, dans les grâces Dieux, sa charisme et ses faits le fait aimé par le peuple et craint pour les ennemis. Cette image va nourrir la sensibilité romantique d'un entier siècle, en se constituant un modèle et un idéal que les peintres vont implanter dans la conscience du public dans un grand nombre des oeuvres.

L'intérêt pour Michel le Brave se diminue dans la peinture roumaine après 1877 (l'Union des Principautés). Jusqu'auprès la deuxième guerre mondiale, sa figure apparaît discontinu, en images conventionnelles. L'intérêt pour la peinture historique sera revigoré pendant la période communiste, dont l'idéologie imposait l'histoire nationale. Michel le Brave réapparaît placidement, dans un nombre appréciable des écrits où la forme et le message ne sont pas en concordance. A côté des autres figures historiques, il devient un cliché dans les accessoires d'un faux spectacle patriotique. Pendant „L'Époque Ceaușescu”, la peinture historique est mise au service du président. Michel le Brave est intégré dans la ligne des princes régnants et des révolutionnaires des époques passées, qui sont toujours placés dans le dernier plan pour conférer la légitimité à ce „nouvel homme”, sans passé dynastique, aime comme „héros entre des héros” et qui les perfectionne l'oeuvre.

Michel le Brave s'est perdu dans la nuit de l'histoire. D'un personnage central de

l'oeuvre d'art, héros, symbol des idéals d'une époque, il est passé avec défaillance dans la caisse des accessoires, l'image cliché parmi des autres images cliché d'une autre époque.

Son nom, qu'autrefois embrasait les esprits, est devenu le nom des marchés de légumes de plusieurs villes de Roumanie.

Traduction: Adriana Murariu

Note

- ¹ Pentru influența franceză în Principate vezi Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les Origines. Etude sur l'état de la société roumaine à l'époque des regnes phanariotes*, Paris, 1898; Dan Berindei, *Difuzarea și difuzori ai „ideilor franceze” în secolul al XVIII-lea în Principatele române*, în „Românii și Europa. Istorie, societate, cultură”, vol. I, secolele XVIII – XIX, Ed. Museion, București, 1991; Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800 – 1848)*, Ed. Humanitas, București, 1995.
- ² Vezi Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă în Principatele române (1774 – 1830)*, Ed. Minerva, București, 1982.
- ³ Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 135.
- ⁴ Vezi Dan Berindei, *op. cit.*
- ⁵ Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 25.
- ⁶ Neagu Djuvara, *op. cit.*, p. 300.
- ⁷ *Ibidem*, p. 308.
- ⁸ *Ibidem*.
- ⁹ *Ibidem*.
- ¹⁰ Constantin C. Giurescu, Dinu Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Ed. Albatros, București, 1971, p. 516.
- ¹¹ Gheorghe Cosma, *Pictura istorică românească*, Ed. Meridiane, București, 1986, p. 36.
- ¹² Teodor Vârgolici, *Dimitrie Bolintineanu și epoca sa*, Ed. Minerva, București, 1971, p. 26 – 39.
- ¹³ *Ibidem*, p. 297.
- ¹⁴ George Sorescu, *Gheorghe Asachi. Viața și opera*, Ed. Albatros, 1970, p. 209.
- ¹⁵ Cf. Gheorghe Sorescu, *op. cit.*, p. 209.
- ¹⁶ Cf. Teodor Vârgolici, *op. cit.*, p. 47.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 44.
- ¹⁸ *** *Scurtă istorie a artelor plastice în R. P. România*, Ed. Academiei R. P. R., București, 1958, vol. II, p. 29.

- ¹⁹ Gheorghe Cosma, *op. cit.*, p. 37.
- ²⁰ Act datat 15 martie 1834. Cf. *Scurtă istorie...*, vol. II, p. 29.
- ²¹ Gheorghe Asachi, *Descrierea cadrului întâi din istoria Moldovii*. Publicat în paralel cu versiunea franceză în broșura cu același titlu apărută la Iași, 1833. Împreună cu *Descrierea cadrului al doilea din istoria Moldovii*, ea a fost difuzată în broșura *Descrierea a două cadre din istoria Moldovii*, Iași, 1833. Prima parte a textului a fost reprodusă în „Curierul Românesc”, 1833, p. 126 – 127.
- ²² Remus Niculescu, *Gheorghe Asachi și începuturile litografiei în Moldova*, în „Studii și cercetări de bibliologie” (extras), Ed. Academiei, București, 1955, p. 91.
- ²³ Gheorghe Sorescu, *op. cit.*, p. 71; cf. C. Fierascu, *Un autograf al lui Gheorghe Asachi*, în „Revista arhivelor”, vol. I, nr. 1 – 3, București, 1924 – 1926, p. 415 – 416.
- ²⁴ Ion. N. Vlad, Gheorghe Stancoveanu, *Carol Valștain*, Muzeul de Artă Craiova, 1967, p. 63.
- ²⁵ Gheorghe Sorescu, *op. cit.*, p. 214.
- ²⁶ George Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, Ed. Meridiane, București, 1984, p. 90 – 91.
- ²⁷ Hugh Honour, *Romantismul*, Ed. Meridiane, București, 1983, vol. I, p. 169.
- ²⁸ *Ibidem*, p. 161.
- ²⁹ *Ibidem*.
- ³⁰ George Oprescu, *op. cit.*, p. 36.
- ³¹ Ion N. Vlad, Gh. Stancoveanu, *op. cit.*, p. 87.
- ³² Gheorghe Cosma, *op. cit.*, p. 37.
- ³³ *Muzeul Național* din 7 oct. 1856, p. 128, *apud* George Oprescu, *op. cit.*, p. 38.
- ³⁴ Jaques Wertheimer – Ghica, *Gheorghe Tattarescu*, Ed. De Stat pentru Literatură și Artă, București, 1959, p. 266.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 109, 274.
- ³⁶ Arhivele Statului, *op. Min. Instr.*, dos. 325/1851, *apud* Gheorghe Wertheimer – Ghica, *op. cit.*, p. 266.
- ³⁷ Pius Wallenstein, *Biografia și activitatea lui Carol Wallenstein de Vella*, Ploiești, 1908, p. 29, *apud* Vlad Stancoveanu, *op. cit.*, p. 70.
- ³⁸ Există numai fotografia de pe litografia făcută de Wallenstein, la Secția de stampe a Bibliotecii Academiei cf. Ion N. Vlad, Gh. Stancoveanu, *op. cit.*, p. 67.
- ³⁹ Pasaj citat de A. Costin în *Câteva tablouri mai vechi*, în „Artă și literatură”, 1905; cf. și George Oprescu, *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, București, 1942.
- ⁴⁰ Pius Wallenstein, *op. cit.*, p. 29, *apud* I. N. Vlad, Gh. Stancoveanu, *op. cit.*, p. 68.
- ⁴¹ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, tom III, p. 325; Pius Wallenstein, *op. cit.*, p. 30; Ion N. Vlad, Gh. Stancoveanu, *op. cit.*, p. 91, George Oprescu, *Pictura românească...*, p. 38.
- ⁴² *Ibidem*, tom II, București, 1894, p. 17.

- ⁴³ Ion N. Vlad, Gh. Stancoveanu, *op. cit.*, p.68.
- ⁴⁴ Paul Rezeanu, *Constantin Lecca*, Ed. Meridiane, București, 1988, p. 6.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 18.
- ⁴⁶ Adrian – Silvan Ionescu, *Artă și document*, Ed. Meridiane, București, 1990, p. 238.
- ⁴⁷ Paul Rezeanu, *op. cit.*, p. 18.
- ⁴⁸ *Biblioteca Românească*, 1829, partea a IV-a, pp 30 – 31 și *Curierul Românesc*, I, 1829 – 1830, *apud* Barbu Theodorescu, *Constantin Lecca*, Ed. Meridiane, București, 1969 și Paul Rezeanu, *op. cit.*, p. 7.
- ⁴⁹ Paul Rezeanu. *op. cit.*, p. 18.
- ⁵⁰ *Ibidem*.
- ⁵¹ *Scurtă istorie...*, vol. II, p. 28.
- ⁵² Ion Frunzetti, *Pictori revoluționari de la 1848*, Ed. Meridiane, București, 1988, p. 75.
- ⁵³ *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, vol. I (1790 – 1850), Ed. Academiei R. S. România, 1967, notele 18492 și 18493 – *apud* *Curierul Românesc*, București, I (1829 – 1830) și *Biblioteca Românească*, 1829, partea a IV-a, pp 30 – 31; Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 16, *apud* Paul Rezeanu, *op. cit.*, p. 6.
- ⁵⁴ Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 239 – 240.
- ⁵⁵ Hugh Honour, *op. cit.*, vol. I, p. 364.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 42 – 43.
- ⁵⁷ Paul Cornea, *Studiu introductiv* la Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, Ed. Albatros, București, 1973, p. V.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. VI.
- ⁵⁹ Joshua C. Taylor, *Two Visual Excursions*, în vol. „The Language of Images”, Edited by W, J, T, Mitchell, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1980, p. 32.
- ⁶⁰ Cf. Teodor Vârgolici, *op. cit.*, p. 45.
- ⁶¹ Marin Nicolau, *Pictorul Barbu Iscovescu*, Ed. Cultura Poporului, București, 1940, p. 71.
- ⁶² *Ibidem*.
- ⁶³ Toate datele despre această gravură se găsesc în acest buletin. (cf. Marin Nicolau, *op. cit.*, p. 71).
- ⁶⁴ Gheorghe Cosma, *op. cit.*, p. 40.
- ⁶⁵ Paul Comea, *op. cit.*, p. VIII.
- ⁶⁶ *Ibidem*, p. XIII.
- ⁶⁷ Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, ediția a II-a, Ed. Albatros, București, 1973, p. 19.
- ⁶⁸ Paul Comea, *op. cit.*, p.XVI.
- ⁶⁹ Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, p. 21.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 23.

⁷¹ Cf. Paul Cornea, *op. cit.* P. XVI.

⁷² *Ibidem*, p. IX.

⁷³ Pentru distincția dintre pictura nostalgică și pictura istorică, vezi Hugh Honour, *op. cit.*, p. 309 – 310.

⁷⁴ Ioan C. Băcilă, *Portretele lui Mihai Viteazul*, Sibiu, 1926, *apud* Paul Rezeanu, *op. cit.*, p. 29.

⁷⁵ N. Tincu, *Constantin Lecca*, în „Revista nouă”, București, an VII, nr. 2, nov. 1894, p. 42, *apud* Paul Rezeanu, *op. cit.*, p. 29.

⁷⁶ Jaques Wertheimer-Ghica, *op. cit.*, p. 266, cf. Arh. St., op. Min. Instr., dos. 325/1851.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 274, cf. Arh. St., op. Min. Instr., dos. 527/1864.

⁷⁸ Paul Rezeanu, *op. cit.*, p. 29.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 31.

⁸⁰ Gheorghe Cosma, *op. cit.*, p. 41 – 42.

⁸¹ Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 240.

⁸² George Oprescu, *op. cit.*, p. 120 preia informația că portretul nu este cunoscut după Dr. N. I. Angelescu, C. A. Rosetti, *prim staroste al Negustorilor din București*, 1816 – 1885, București, 1932.

⁸³ Paul Rezeanu, *op. cit.*, p. 25.

⁸⁴ Gheorghe Cosma, *op. cit.*, p. 48.

⁸⁵ Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 241.

⁸⁶ Cf. Gheorghe Cosma, *op. cit.*, p. 11.

⁸⁷ Alexandra Beldescu, *Theodor Aman și Orientul*, în vol. *Centenar Theodor Aman*, Ed. Venus, București, 1991, p. 107.

⁸⁸ Vezi *Catalogul operei lui Aman*, în vol. Radu Bogdan, *Theodor Aman*, E.S.P.L.A., București, 1955, p. 125 – 237.

⁸⁹ Vezi Mariana Vida, *Theodor Aman gravor*, în vol. *Centenar Theodor Aman*, Ed. Venus, București, 1991, p. 84.

⁹⁰ *Revista Carpaților*, an I, mai, 1860.

⁹¹ Pentru istorismul realismului burghez, vezi Aleksa Celebenovic, *Realismul burghez la sfârșitul secolului al XIX-lea*, Ed. Meridiane, București, 1982.

⁹² Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 241.

⁹³ Vezi Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 107.

⁹⁴ *Revista Carpaților*, 1860, vol. II, p. 232.

⁹⁵ Gheorghe Cosma, *op. cit.*, p. 113.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

Lista ilustrațiilor

1. Mina Zugravul, *Mihai Viteazul*, portret votiv din biserica mănăstirii Căluu, jud. Olt.
2. Carol Wallenstein, *Bătălia de la Călugăreni*, litografie.
3. Carol Wallenstein, *Jurământul lui Mihai Viteazul*, ulei pe pânză.
4. Constantin Lecca, *Uciderea lui Mihai Viteazul*, 1845, ulei pe pânză.
5. *Portretul lui Mihai Viteazul*, gravură.
6. *Portretul lui Mihai Viteazul*, gravură după Aegidius Sadeler.
7. Constantin Lecca, *Mihai Viteazul*, litografie.
8. Constantin Lecca, *Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia*, 1855 – 1856, cromolitografie.
9. Constantin Lecca, *Întâlnirea dintre Bogdan cel orb și Radu cel Mare*, 1857, ulei pe pânză.
10. Constantin Lecca, *Dragoș Vodă la vânătoreea zimbrului*, 1867, ulei pe pânză.
11. Mihail Lapaty, *Mihai Viteazul*, ulei pe pânză.
12. Theodor Aman, *Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazul*, 1852, ulei pe pânză.
13. Theodor Aman, *Bătălia românilor cu turcii pe insula Sf. Gheorghe*, 1859, ulei pe pânză.
14. Theodor Aman, *Mihai Viteazul primind solii turci cu daruri din partea sultanului*, 1864, ulei pe pânză.
15. Theodor Aman, *Izgonirea turcilor la Călugăreni*, 1872, ulei pe pânză.
16. Theodor Aman, *Bătălia de la Călugăreni*, 1869 – 1870, ulei cu ceară pe tencuială
17. Theodor Aman, *Intrarea lui Mihai Viteazul în București după bătălia de la Călugăreni*, 1869 – 1870, , ulei cu ceară pe tencuială.
18. Theodor Aman, *Scene de luptă între români și turci*, detaliu dintr-un dulap sculptat de Aman.
19. George Demetrescu Mirea, *Țărani secui aducând lui Mihai Viteazul capul lui Andrei Báthory*, 1881 – 1882, ulei pe pânză.
20. Costin Petrescu, *Lupta de la Șelimbăr*, ulei pe pânză.
21. Costin Petrescu, *Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia*.

22. D. Stoica, *Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia*, ulei pe pânză.
23. Gimitrie Grigoraș, *Crearea Partidului*, ulei pe pânză.
24. Liana și Gheorghe Șaru, *Pagini de istorie*, tapiserie.
25. Virgil Almășanu, *Epos legendar*, ulei pe pânză.
26. Constantin Piliuță, *Mihai Viteazul*, ulei pe pânză.
27. Constantin Piliuță, *Întâiul președinte*, ulei pe pânză.

Figura 1

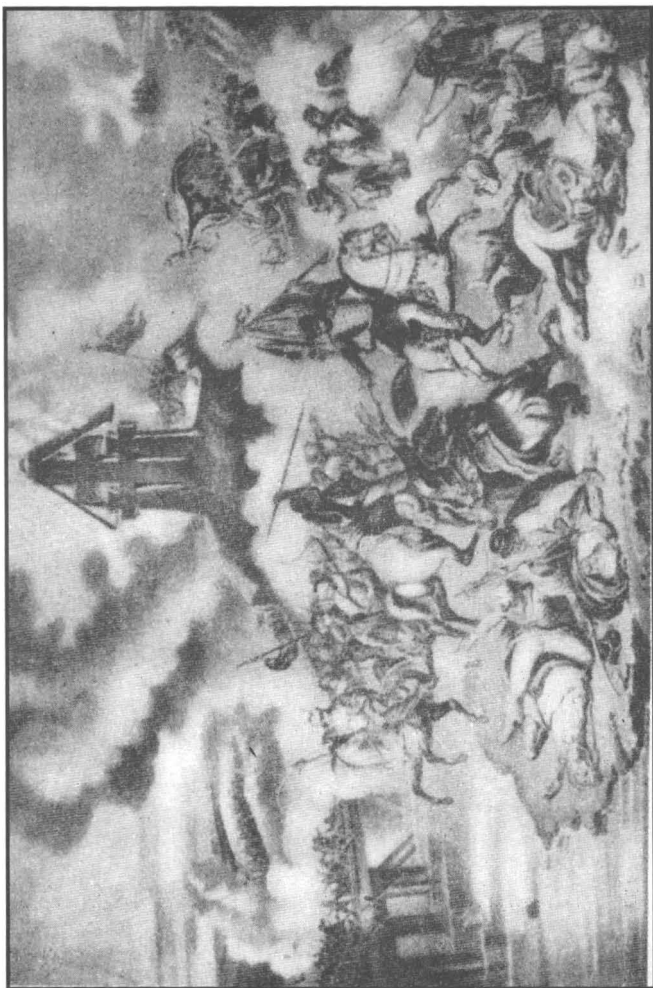

Figura 2

Figura 3

Figura 4

Figura 5

Figura 6

Figura 7

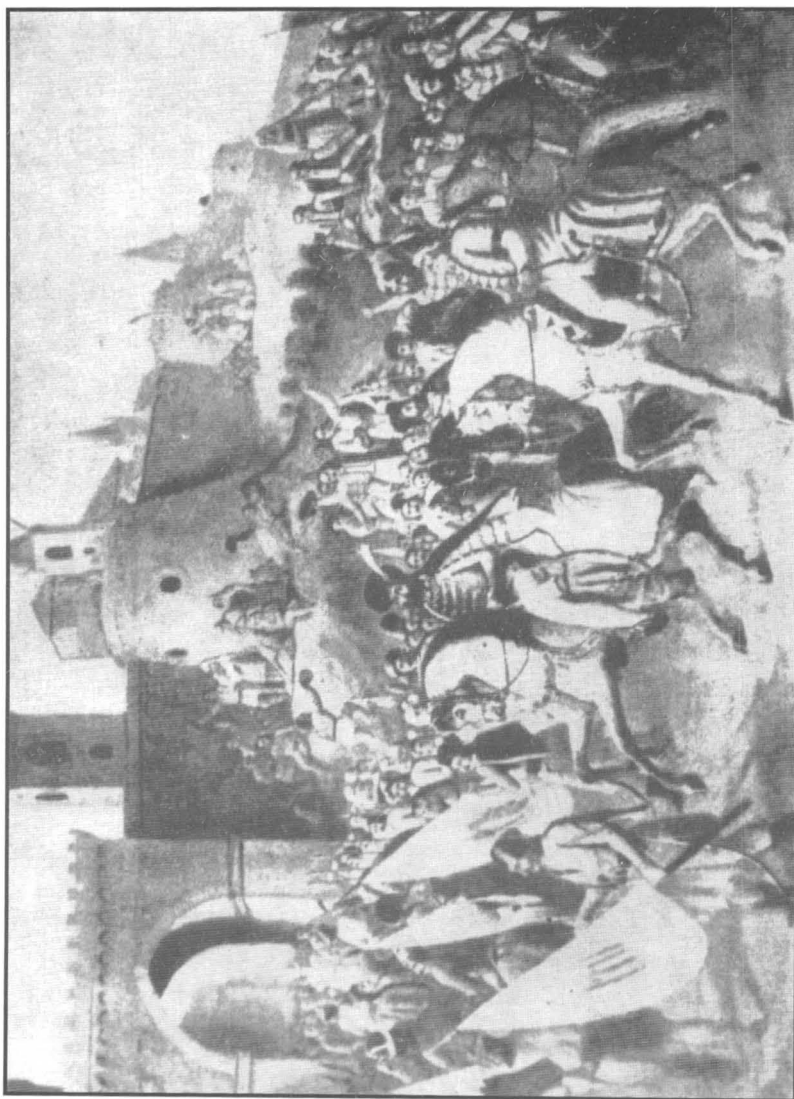

Figura 8

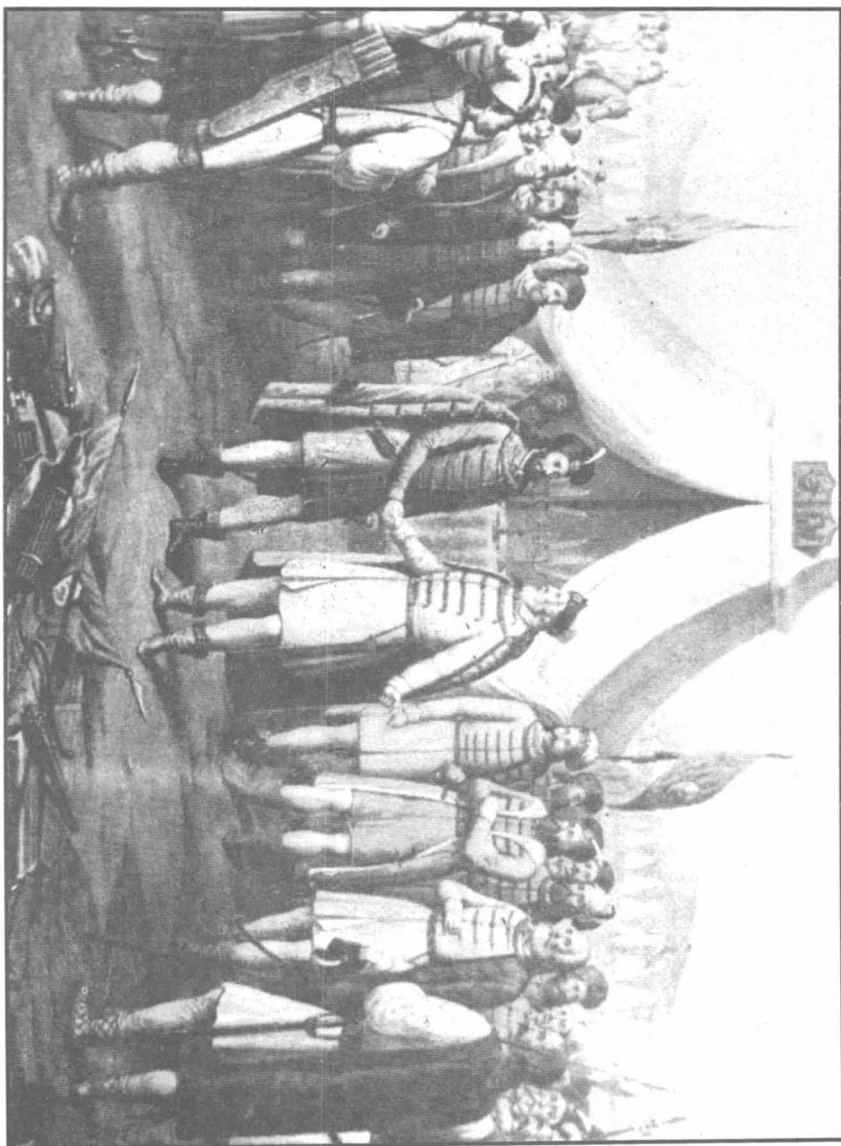

Figura 9

Figura 10

Figura 11

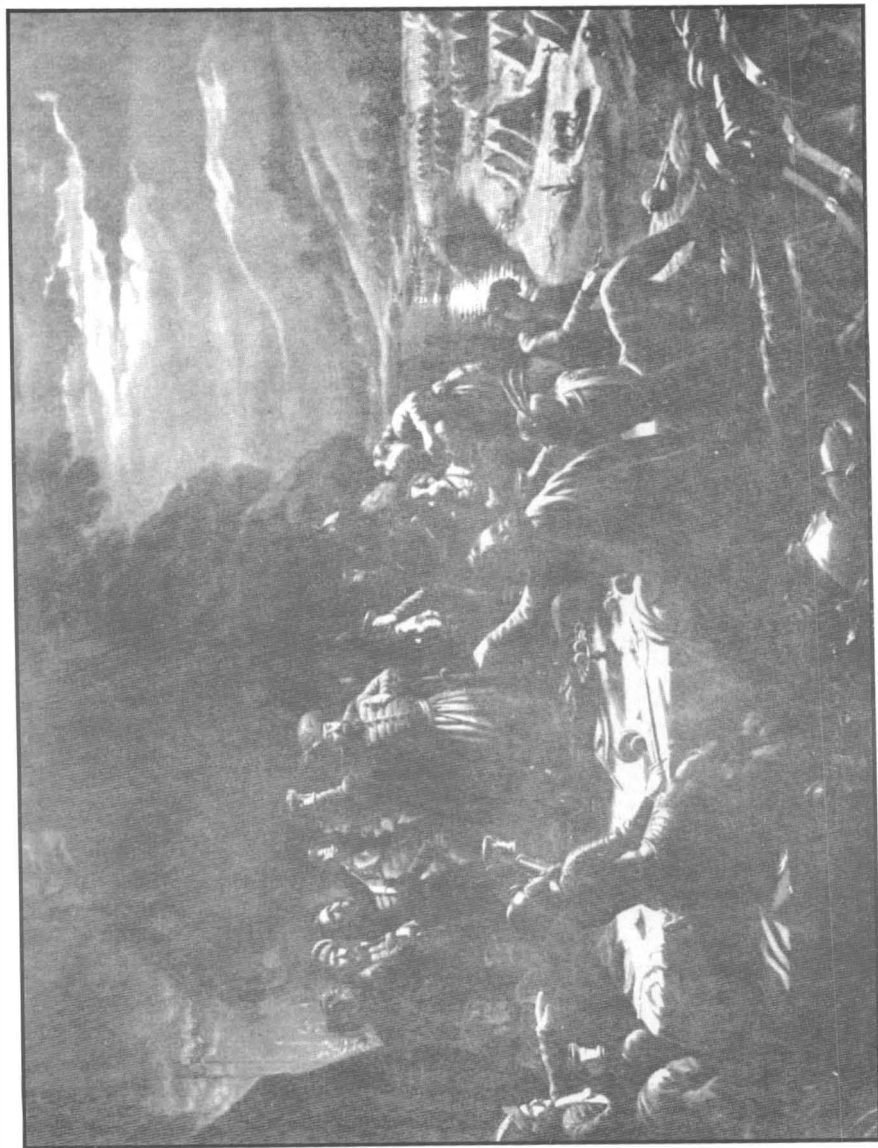

Figura 12

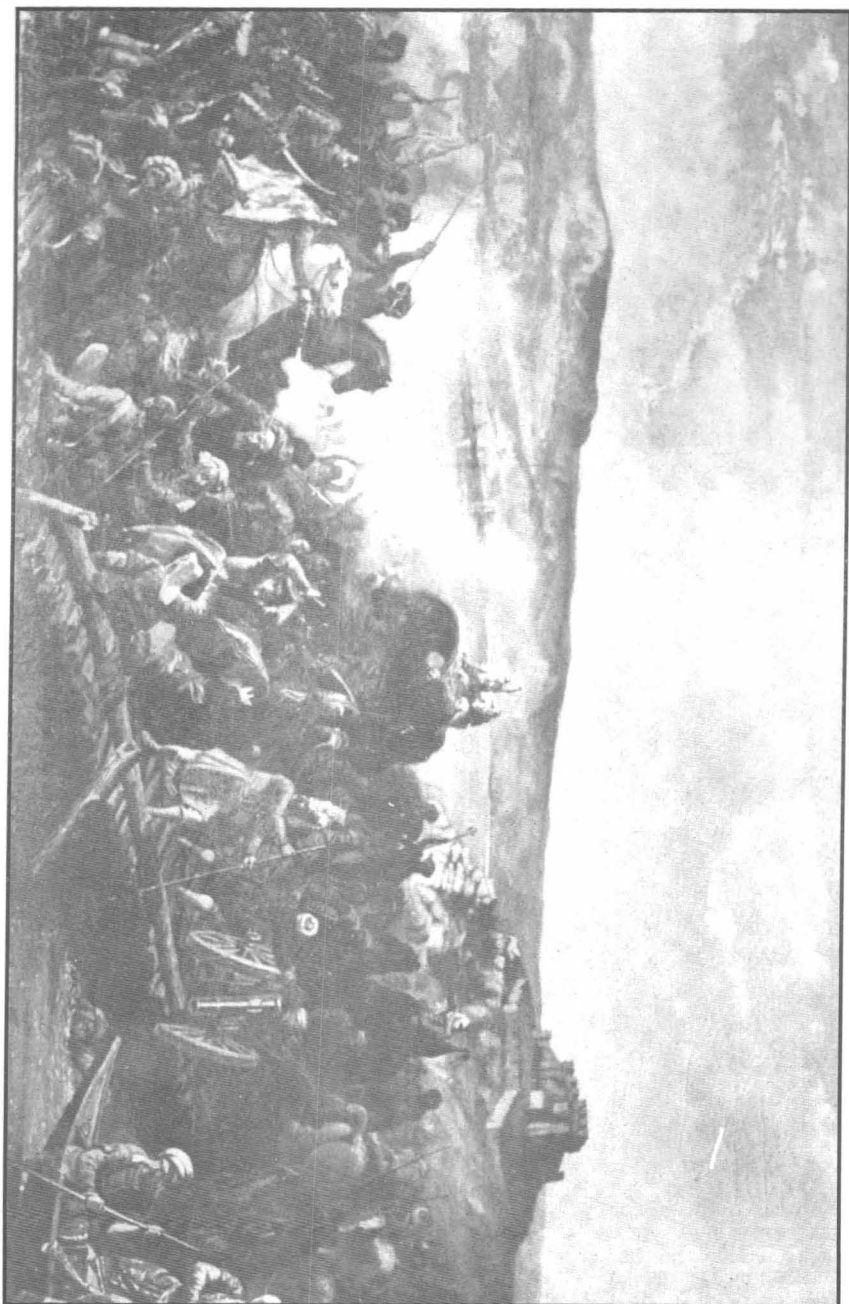

Figura 13

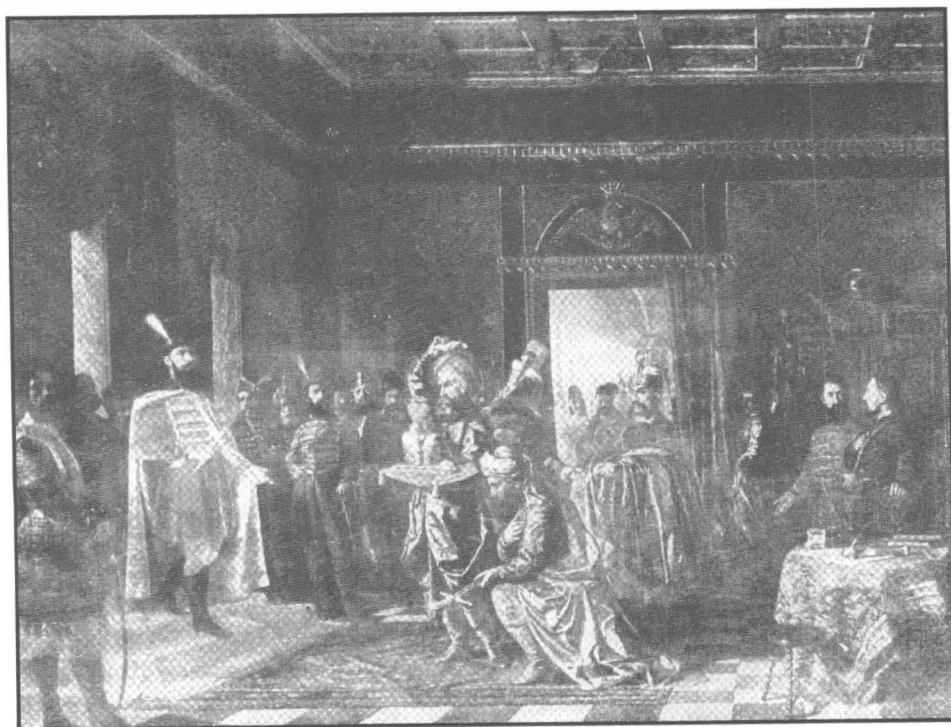

Figura 14

Figura 15

Figura 16

Figura 17

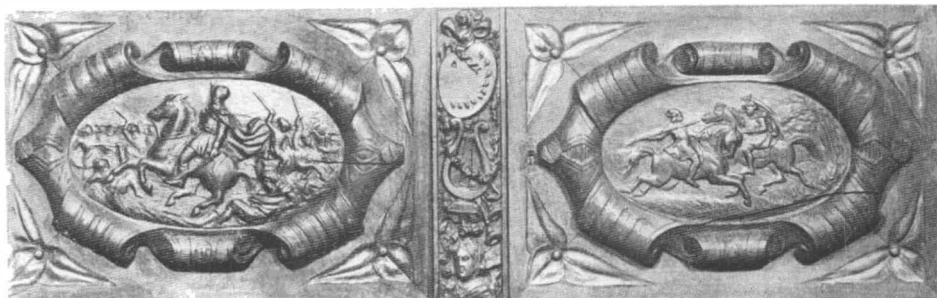

Figura 18

Figura 19

Figura 20

Figura 21

Figura 22

Figura 23

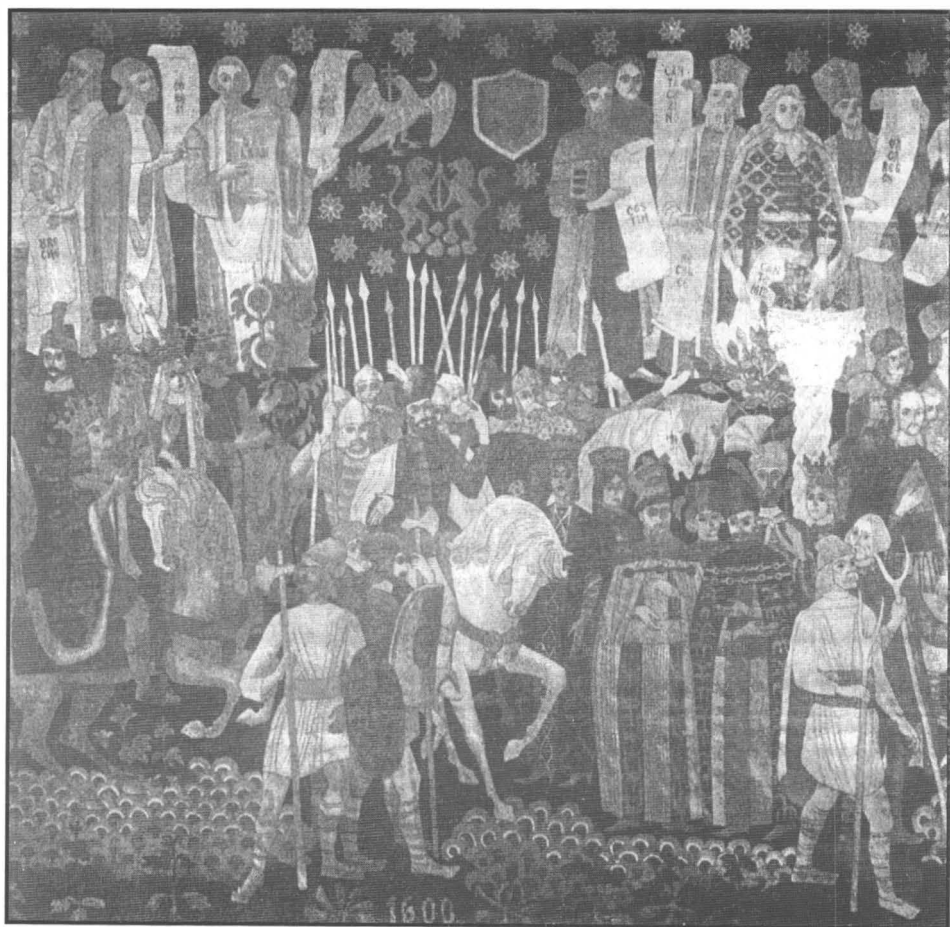

Figura 24

Figura 25

Figura 26

Figura 27

PATUL CU BALDACHIN

GIOVANNI ANDREA DORIA - SIMBOLURI DECORATIVE

Patul cu baldachin a fost creat în scopul practic de a ocroti proprietarii de contactul cu praful, insectele sau curenții de aer și desigur, de a separa locul de dormit de restul încăperii. Cu trecerea timpului, patul se transformă într-o veritabilă operă de artă, devenind obiect de colecție.

O piesă de o valoare excepțională din secolul al XVI-lea aparținând colecției Regelui Carol I este patul cu baldachin, numit „patul Doria”.

Giovanni Andrea Doria, fiul celebrului amiral Andrea Doria, făcea parte din familia dogilor din Genova. A condus în bătălia de la Lepanto (1571) flota creștină a Sfintei Ligi (Spania, Veneția, Sfântul Scaun și Genova) care, sub comanda lui Don Juan de Austria, a obținut o strălucită victorie împotriva flotei turcești condusă de Ali-arab Pașa. Această victorie care provoacă o explozie de bucurie în întreaga creștinătate, pune capăt legendei invincibilității otomane.

Patul cu baldachin, executat de artizani din nordul Italiei în sec. al XVI-lea, a aparținut amiralului Doria, lucrarea fiind achiziționată, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de către consulul german la Paris, Felix Bamberg, și menționată în cataloagele manuscrise semnate și datate, 1889.

Catalogul cuprinde în partea a II-a capitolul „Mobilier și obiecte de artă”. În această listă figurează patul Doria. Piesa a fost expusă inițial în Castelul Peleş. În timpul primului război mondial, este transportată, împreună cu celelalte valori de excepție din patrimoniul regal, în Moldova.

Readus și remontat, patul se găsește în anul 1933 în Sala de concerte a Peleşului. Inventarul întocmit în anul 1948 îl înregistrează în Galeria de marmură unde a fost expus până în anul 1977, când a început operațiunea de transport și depozitare a pieselor din patrimoniul castelului, la Posada.

În prezent această piesă se află în laboratorul de restaurare textile al muzeului, pentru intervenții la broderiile baldachinului.

Piesa se compune din mai multe părți după cum urmează:

- draperia fundal având brodată o scenă de luptă navală;
- draperia acoperiș central, brodată cu decor pajură cu șase pui;
- draperia laterală cu însemne heraldice;
- trei lambrechine brodate cu motive floral-vegetale și zoomorfe;
- cuvertura și două perne;

– patru stâlpi din lemn de esență tare, bogat sculptat.

Broderiile par a proveni din ateliere diferite și din perioade diferite.

Asamblarea piesei s-a executat probabil în cursul unor operații de restaurare (1877 ?) anterioare achiziționării ei de către Regele Carol I. Din piesa originală se mai păstrează doar broderia de fundal și cei patru stâlpi din lemn ai baldachinului.

Broderia fundal montată pe o draperie din damasc de mătase naturală gri-bleu imortalizează evenimentul sfârșitului de secol XVI – lupta navală de la Lepanto.

De formă dreptunghiulară, cu un chenar brodat cu fir metalic auriu pe suport de țesătură fină de in, păstrează la colțuri decoruri cu motive avimorfe (pasăre așezată pe o ramură de măr) în tonuri cromatice de maron, verde, galben, bej.

Chenarul din partea stângă este format din: trei medalioane ovale brodate cu fir de mătase reprezentând un pavilion pagodă (roșu, galben, maron, bej), o compoziție heraldică surmontată de motive florale (grena, albastru, galben, verde stins), o cetate brodată cu fir de mătase bej. În cartuș se observă o figură masculină pictată pe țesătură textilă în griuri albăstrie, bustul unui cavaler în armură, cu guler gen Renaștere spaniolă, colan, profil cu mustață privind spre partea stângă (asemanare cu Miguel Cervantes, erou și participant la lupta de la Lepanto, unde își pierde un braț). Deasupra portretului se găsește un scut cu însemne heraldice. Silueta unui arbore stilizat înflorit, în nuanțe de galben, verde, maron oferă o notă de optimism decorului.

Chenarul din partea de sus cuprinde: șase medalioane ovale, o bordură chenar cu broderie fină din fire de argint, în interiorul medalioanelor aștrii stilizați, o alegorie a soarelui în cromatică de galben-oranj, semilună, motiv rozetă solară, lună plină în tonuri de bej, albastru șters, galben. Central, un castru roman înconjurat de vegetație abundentă, predominând culoarea verde.

Chenarul din partea dreaptă prezintă trei medalioane: un decor arhitectural (far cu acoperiș), o compoziție heraldică inclusă într-un lambrechin roșu de mătase, surmontată de motive florale în tonuri de galben, verde, bej. Important este cartușul cu specificația în limba franceză „Restaurat în 1877 la M..... (numele localității șters, ilizibil, probabil Messina), Baron Felix și Baroneasa Elisabeth de Bamberg”.

Deasupra acestui cartuș, se observă un cavaler în costum militar cu sabie și inscripția „D.I.D.Austria” (desigur Don Juan de Austria, fiul natural al lui Carol Quintul prinț spaniol, amiralul care s-a aflat în fruntea flotei creștine).

Chenarul din partea de jos prezintă în porțiunea de mijloc corturi pe câmpul de luptă.

Central. Subiectul este tratat în două registre. Registrul inferior imortalizează confruntarea navală a flotei creștine cu cea musulmană. S-ar părea că artistul s-a inspirat după o gravură a lui Tizian, datată 1572. Sunt prezentate vase angajate în luptă, delfini într-o zonă de țărm, pe un fundal cromatic bej, albastru deschis, nuanțe de roșu, broderie fir la vasele de luptă. Țărmul pe fond de broderie mătase în multiple nuanțe de verde este animat de clădiri, corturi, pâlcuri de arbori, un lac în cromatică de bejuri, roșu, verde, bleu. Registrul superior reprezintă o alegorie

a puterilor divine care participă la această bătălie (îngeri plutind pe nori, central în medalion cu raze, Madona privind lupta, înconjurată de cete îngerești în medalioane mici). Din loc în loc, artistul adaugă flori, brodate cu fir de mătase în nuanțe pastel. Atmosfera este dinamică, scena reală a luptei se împletește în mod fericit cu planul superior al divinităților protectoare.

Broderia, executată în stil occidental este aproape distrusă având porțiuni șterse. Restaurarea este evidențiată în primul rând de firul metalic, cel vechi fiind puternic oxidat și fragilizat, cel nou având o culoare mai vie și cu mult mai rezistent. Culorile broderiei vechi sunt culori vegetale, de un rafinament cromatic de excepție.

Draperia acoperiș sau „cerul”, formată din broderie din mătase combinată cu fir metalic pe suport de damasc din mătase naturală albastru-gri (damascul original) prezintă central, în medalion, o pajură (simbolizând mesagerul celei mai înalte divinități, soarele, de asemenea emblema imperială a lui Cezar, precum și a altor căpetenii războinice cărora le împrumută atributele de putere) cu aripile desfăcute protejând șapte pui în cuib. Motive vegetal-florale și vrejuri înconjoară scena în culori de bej, maron și albastru-verde. Bordura este alcătuită din dragoni stilizați și vrejuri vegetale în volută, asociate cu motive florale.

Această broderie este singura care păstrează suportul material original, fiind lată de 63 cm, lățime des întâlnită la mătășurile italiene din sec. al XVI-lea. Din observații și măsurători rezultă că materialul original a fost înlocuit în două rânduri cu țesătură de război mecanic, modificându-se astfel lățimile.

Lambrechinele exterioare păstrează o broderie puternic reliefată, cu stema Brandenburg – amintind de ramura franconiană a Zollernilor – motiv heraldic, pajura cu aripile larg deschise și cruce surmontată (firul textil este vopsit în culori chimice), semn că a fost adăugată mai târziu.

Lambrechinul din față este interesant prin registrul superior care prezintă opt buchete de flori în glastre (simbolizând credința în Dumnezeu sau față de împărat), în cromatică de roșu, galben, albastru. La mijloc un păun (în tradiția creștină păunul simbolizează discul solar, un semn al nemuririi, coada lui evocând cerul înstelat), sigur aici este simbolul heraldic al familiei de Wied (Regina Elisabeta). Aceste decorații au fost adăugate la cererea consulului Bamberg, pentru regele Carol I și regina Elisabeta, în sec. al XIX-lea.

Lambrechinul lateral de formă dreptunghiulară prezintă central două păsări cu aripi deschise, așezate pe ramuri de măslin, deasupra o corolă de floare deschisă, o fântână cu scripete și găleată, flori în glastre.

Pernele, de formă dreptunghiulară sunt îmbrăcate în mătase brodată cu motive buchete de flori în medalion, peisaje (parțial distruse), galon fir și franjuri.

Stâlpii din lemn care susțin baldachinul sunt bogat sculptați în formă de coloană. Întâlnim mai multe registre sculptate cu: motive vegetale, frunză de acant; brâu de perle; vrejuri în volută și motive florale; mascheroni, vulturi bicefali, grifoni, capete de putți; îngeri.

Secolul al XVI-lea înseamnă triumful sculpturii în mobilier atunci când erau utilizate motivele decorative inspirate din antichitatea greco-romană (cartușe, medalioane, vrejuri vegetale, himere, dragoni etc.), alături de alte elemente împrumutate din sculptura monumentală (coloane, ghirlande, volute etc.).

Decorul plastic se dezvoltă în mod excesiv ascunzând structura și funcțiunea mobilei, ale cărei suprafețe sunt tot mai abundent încărcate cu ornamente sculptate reprezentând scene alegorice, motive și simboluri mitologice.

Patul cu baldachin G. A. Doria este, pe lângă o excepțională piesă de artă și o pagină din istoria creștinătății transpusă în simboluri decorative de artizanii italieni ai secolului XVI.

Bed with canopy. *Giovanni Andreea Doria* - decorative symbols. (Abstract)

The canopy bed G.A.Doria is a special piece of furniture from King Carol the 1st's collection.

It is dating from the XVIth century, it is made by craftsmen in North Italy, and bought in the second half of the XIXth century by Germany's councillor to Paris, Felix Bamberg – being mentioned in his manuscripts from 1889.

The background embroidery show us an event from 1571 – the ship combat from Lepanto.

Trough its decorative symbols, this piece keeps alive an important page from the history of Christianity.

TEHNICI DE CONSTRUCȚIE TRADIȚIONALE ÎN SATUL LISA DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI

Construcții din lemn

Materialul de construcție tradițional – atât pentru casă cât și pentru anexele din gospodărie – a fost, din cele mai vechi timpuri păstrate în memoria colectivă și până în perioada interbelică, lemnul de brad. Acesta se găsea din abundență în pădurile din partea de sud a hotarului satului, păduri aflate până la naționalizarea din 1948 în proprietatea composesoratorilor.

Lemnul era tăiat din pădure de către fiecare gospodar care voia să-și construiască o casă, un șop, un grajd sau o șură cu felderă. Perioada optimă de tăiere a copacilor era toamna între lunile septembrie – noiembrie, pentru ca lemnul să nu facă mai târziu carii. Copacii doborâți cu securea erau *corhăniți* (curățați de crengi), *cojiți* (se îndepărta coaja de pe trunchi) și *scurtați* (tăiați la lungimea necesară la construcție), pentru a fi transportați mai ușor. Din *copac*, lemnul curățat de crengi, de coajă și tăiat în lungime între 5 și 10 m. devenea *buștean*. Deoarece, în cele mai multe cazuri, copacii se tăiau în locuri inaccesibile pentru căruță și chiar pentru animale, buștenii erau trasi și rostogoliți la vale cu unelte specifice (secure, țăpină, pari), până într-un loc unde aveau acces animalele de tracțiune (vacă, bivolițe, cai), care îi trăgeau apoi cu un proțap și un lanț până la locul unde era lăsată căruța.

În continuare, lemnul era prelucrat în curtea săteanului care își făcea o construcție. Dacă omul era priceput să lucreze lemnul, o făcea singur sau ajutat de familie, de rudeni sau de prieteni. Unii oameni își făceau casă și singuri, fără dulgheri de meserie, dar cei mai mulți angajau un meșter dulgher să le facă casa, meșter care efectua personal operațiile importante (măsurători, scobiri, îmbinări, montări) el fiind ajutat doar la manipularea pieselor de mari dimensiuni. Cei mai mulți săteni își ciopleau manual, cu barda, bârnele, grinzile și stâlpii pentru construcție, doar scândurile le tăiau la joagă, iar ușile și ferestrele erau comandate la meșteri tâmplari din sat. Construcțiile din lemn se făceau pe tot parcursul anului, în toate anotimpurile. Se folosea și lemn verde, numai pentru binale acesta trebuia să fie uscat.

Casa tradițională avea *pivniță*, *tindă* și casă.

Construcția casei începea cu săpatul gropii pentru pivniță și a șanțului pentru fundație apoi se zideau pereții pivniței și fundația casei din piatră de râu legată cu lut. Pivnița, amplasată sub casă și sub celar, avea o adâncime de 1,8-2 m, „să

poată sta omul în picioare". Accesul în pivniță se făcea din curte, pe trepte din lespezi de piatră de râu. Fundația casei avea cam 60 de cm în pământ și 60 – 80 cm deasupra solului. Pe pereții pivniței se așezau grinzile transversale iar pe ele se băteau cu cuie scândurile ce constituiau tavanul pivniței și totodată dușumeaua casei (camerei).

Pe fundație se așeza *talpa* din bârne fasonate în 4 fețe cu secțiune pătrată sau dreptunghiulară având latura de cel puțin 16 cm (între 16x16 cm și 16x20 cm); dacă talpa avea secțiune dreptunghiulară, se așeza *în dungă* (pe înalt). Tălpile se îmbinau la colțuri prin *cheutoare*. Tălpile puteau fi confecționate dintr-o singură bârnă, dar se puteau și înnați *în plat*, zona de înnađire fiind întărită cu *piroane*, odinioară din lemn de esență tare (frasin, stejar, salcâm) apoi făcute de fierar. Piroanele se băteau în găuri făcute cu sfredelul.

După așezarea talpei, urmează *urzeala*, adică montarea stâlpilor pentru deschiderile ușilor și ferestrelor. Stâlpii se ciopleau *în cep* la capete, iar în talpă se făcea *scobitura* corespunzătoare în care trebuia să se potrivească cepul. După urzeală, se montează bârnele pereților, care se îmbină în cheutoare la colțurile casei și la intersecția pereților interiori cu cei exteriori. Stâlpii erau scobiți pe laturile laterale (cu excepția tocurele de ușă și de fereastră) iar capetele dinspre stâlp (de ușă sau fereastră) al bânelor se cioplea în cep. Bârnelor se introduc în scobiturile stâlpilor de sus în jos, una peste alta. Bârnelor dintre doi stâlpi, ambii scobiți pe laturile laterale, erau cioplite în cep la ambele capete. Deasupra ultimului rând de bârne ce formează pereții se așeza *cununa*, bârnele superioare prevăzute cu scobituri în care intrau cepii din capătul superior al stâlpilor. Bârnelor ce alcătuiau cununa era bine să fie dintr-o singură bucată pe toată lungimea unui perete, dar se și puteau înnađi *în plat*, iar la colțuri se practica același tip de îmbinare, în cheutori.

Pe cunună se așează la o distanță de 90 cm între ele *grinzile* transversale în tehnica *în plat* adică practicându-se o scobitură adâncă de 2 cm atât în cunună cât și în grindă. Grinzile depășesc la exterior nivelul pereților formați din bârne cu 20 – 30 cm pe cele două laturi din spatele casei și cu 50 – 60 cm pe cele două laturi principale ale casei (latura scurtă de la stradă și latura lungă dinspre curte), formând o streășină care protejează pereții de intemperii.

Peste grinzii se așezau *căpriorii* care trebuiau fasonați cel puțin pe o latură, cea pe care se bat lații. Ei se îmbinau în perechi la un unghi de 40° în tehnica *în plat*, îmbinare întărită prin cuie din lemn, ori prin cuie sau scoabe făcute de fierar. Capetele inferioare ale căpriorilor se sprijină pe grinzile transversale și se îmbină cu acestea prin una din tehnicile: *în plat*, *în scobitură* sau *în creastă*. Oricare din aceste tehnici era aplicată, îmbinarea era întărită cu cuie din fier. Tehnica *în plat* consta în practicarea unei scobituri de plan rectangular în capătul grinzii, scobitură în care intra capătul căpriorului. Tehnica *în scobitură* consta în practicarea unei scobituri în grindă și a unui cep în capătul căpriorului. Tehnica *în creastă* consta în practicarea unei tăieturi de tip „crestătură” pe latura inferioară a căpriorului, la circa 20 cm de capăt. Căpriorii se așează cu crestătura pe capătul grinzii, iar în acest fel se formează o streășină mai lată, depășind lungimea grinzilor.

Pe căpriori se bat *lații* pe care se așează învelitoarea. Dimensiunile laților și distanța dintre ei diferă după tipul învelitorii. Pentru țiglă se bat lați cu secțiunea de 2,5 x 5 cm la o distanță de 33 cm, iar pentru învelitoare din jipi de paie de secară lații se băteau la 40 cm distanță. În Lisa nu au fost învelitori din șindrilă, s-a trecut de la paiele de secară la țigla solzi, apoi la țigla profilată.

Acoperișul tipic pentru casele și celelalte construcții era în două ape, cu două *funduri* (frontoane) la pod. Frontonul putea fi trapezoidal sau triunghiular. Caracteristic a fost frontonul trapezoidal la fațada dinspre stradă, iar pe latura scurtă din spate s-au practicat ambele tipuri, cu o preferință pentru cel triunghiular. *Fundul* de ambele tipuri era placat cu scânduri așezate vertical și era prevăzut cu două deschideri mici pentru iluminat și aerisit podul.

În pod, peste grinzile transversale se puneau *podeaua* din scânduri, care puteau fi lungi cât încăperea sau puteau fi și mai scurte, înădându-se de la grindă la grindă. Scândurile tavanului aveau o grosime de 2,5 cm și o lățime cuprinsă între 15 și 30 cm, fiind *geluite* cu rindeaua. Rosturile dintre scânduri erau uneori acoperite cu șipci mai înguste, să nu cadă murdărie din pod în casă. În pod, unii aplicau un strat de lipitură de lut peste scânduri, alții nu lipeau podul. Mai demult în pod se ținea *coșul cu bucate* iar pe jos se păstrau, într-un strat de 20 – 30 cm grosime, știuleții de porumb. Puține din *casele bătrânești* din sat au avut *privar*, adică prispă pe latura lungă spre curte. După ce casa era acoperită, bârnele ce formau pereții erau lipiți, atât la interior cât și la exterior, cu un strat de lut nu prea gros, astfel încât în spatele lutului se putea deduce structura din bârne fasonate a pereților. Peste stratul de lut, pereții erau spoți cu var, în care se dilua, în concentrație variabilă, vopsea albastră, culorile tradiționale a caselor vechi fiind o varietate de nuanțe de bleu.

În interiorul casei, tinda avea pe jos pământ bătut acoperit cu lipitură de lut. Abia prin 1930 a început să se *podească* tinda, la casele vechi doar *camera* (camera) era podită.

Caracteristic satului Lisa este ordonarea tuturor construcțiilor componente ale gospodăriei tradiționale pe o singură latură a lotului (curții). La stradă se află *casa* de plan dreptunghiular cu latura scurtă la stradă. Uneori între casă și construcțiile anexe se află un spațiu liber, neconstruit. Se pare că acest spațiu-tampon între locuință și construcțiile anexe a fost caracteristic cu mai bine de un secol în urmă. Cu timpul, el a fost ocupat fie prin extinderea spațiului de locuit prin construirea unei bucătării de vară sau a unei camere, fie prin extinderea construcțiilor anexe (șop, cociină de porci sau păsări, etc). Cele mai multe gospodării tradiționale au următoarea structură: casă – șop – grajd – șură – felderă.

Toate construcțiile anexe ce compun gospodăria tradițională au fost realizate din bârne de lemn de brad fasonate în patru fețe, nu s-au utilizat bârnele rotunde. *Șopul* era o construcție de plan dreptunghiular, deschisă, fără pereți, doar cu un acoperiș susținut de 4 stâlpi amplasați la colțuri și eventual de stâlpi intermediari la șopurile de dimensiuni mai mari. *Grajdul* era construit în aceleași tehnici ca și casa, din pereți de bârne și stâlpi, podul fiind *podit* cu scânduri pentru a crea un spațiu suplimentar necesar păstrării fânului. De cele mai multe ori, grajdul și șopul aveau

un acoperiș unic. *Șura cu feldera* se construiau deodată, având pereți comuni și același acoperiș. Bârnela se îmbinau în cheutori la colțuri și în scobitură la stâlpii intermediari. Șura și feldera nu erau podite, din interior se vedea acoperișul. În podul grajdului se păstrau de obicei paiele de grâu și de secară, în podul șurii se păstra fânul, iar în felderă se păstrau, după treierat, paiele de ovăz.

Construcții din cărămidă

Deși până în deceniul al 4-lea al secolului XX s-au mai construit case și anexe folosind materialul (lemn) și tehnicile de construcție tradiționale (prelucrare prin cioplire, tehnici de îmbinare, etc.), la începutul aceluiași secol au apărut primele construcții cu pereți din cărămidă.

Deși cea mai apropiată fabrică de cărămizi era la Făgăraș, locuitorii din Lisa nu cumpărau cărămidă de fabrică ci o confecționau ei înșiși lucrând cu întreaga familie, iar cei mai „cu stare” angajau țigani să le confecționeze cărămizi. În hotarul satului, *în capu satului din sus*, la *Grauri* și la *Piscu Bocî* spre satul Breaza, se găsea o argilă având calitățile necesare pentru confecționarea cărămidilor. Chiar lângă locul din care era scoasă argila, se amenaja *aria*, o suprafață de teren netedă, curățată și bătătorită, pe care se frământa argila amestecată cu puțin nisip mărunț adunat din râu. Argila se frământa foarte bine cu picioarele și cu sapa, până când forma o masă omogenă cu nisipul. Pasta obținută se introducea și se apăsa în niște matrite din scânduri având dimensiunile interioare de 8 x 12 x 28 cm. Cărămizile astfel obținute erau înșirate *pe lat* pe pământ să se zvânte o zi – două, apoi se întorceau *pe cant*. După ce se zvântau bine la aer și la soare, cărămidile erau clădite într-un *banchet*, o grămadă ordonată de cărămizi (așezate alternativ să circule aerul printre ele) lungă de 10 m, lată cât 4 cărămizi și înaltă de un metru. Banchetul se acoperă cu paie să le protejeze de ploaie iar deasupra se pune o prăjină să fixeze paiele contra vântului. Cărămidile stăteau cam două luni de zile în banchet, până se uscau bine. Apoi, ele se clădeau în formă de *cuptor* într-o movilă paralelipipedică acoperită cu lut (să apere cărămidile de o eventuală ploaie și să păstreze temperatura ridicată), străbătută în interior de patru – cinci spații mari ca niște cuptoare în care se făcea foc cu lemne uscate și crăpate, lungi de 4 – 5 metri. Timp de patru zile și patru nopți, se făcea foc neîntrerupt în cuptor de oamenii care stăteau acolo permanent. Când focul ieșea deasupra grămezii de cărămizi prin stratul de lut, cărămidile erau arse. Se oprea alimentarea focului și se aștepta răcirea naturală a cărămidilor, care erau lăsate în acea formă de cuptor până când era nevoie de ele la vreo construcție. Uneori ele stăteau și un an – doi la marginea satului. Erau aduse în sat cu căruța. Cum o cărămidă cântărea cam 4 kg iar o căruță putea încărca maximum 200 – 250 bucăți, pentru transportul miilor de cărămizi de la cuptor în sat se făcea clacă cu mai multe căruțe.

În perioada interbelică s-au impus casele și construcțiile anexe cu pereți din cărămidă. Primele construcții din cărămidă au fost casele, apoi s-au făcut și grajduri și șuri din cărămidă. Fundația casei și pereții pivniței se făceau ca și înainte din

zidărie din piatră, doar că nu se mai folosea ca liant lutul, ci mortarul din var și nisip iar în a doua jumătate a sec. XX s-a generalizat ca liant cimentul. Odată cu apariția zidăriei de cărămidă, chiar de la începutul sec. XX, a apărut o nouă tehnică de construcție: bolțișoare în segment de arc pe grinzi profilate din fier. Prezentă la început la pivnițe, în perioada interbelică această tehnică s-a extins la grajd, constatându-se că este mai durabilă (mai puțin vulnerabilă la aburul produs de vite decât tavanul din lemn) și mai eficientă (protejează fânul din pod de umiditatea din grajd).

Pătrunderea și generalizarea noului material de construcție (cărămida arsă) și implicit a noii tehnici de construcție (zidăria din cărămizi dispuse alternativ, cu liant de mortar între ele) are o influență majoră în planimetria casei de locuit, sub două aspecte: încăperile tradiționale (tindă, cameră) devin ele însele mai spațioase și sporește numărul încăperilor prin apariția celei de a doua camere de cealaltă parte a tindei, care devine tindă mediană. Din camera de la stradă dispăre celarul. În cazul (destul de frecvent la Lisa) în care familia este numeroasă, conviețuind în aceeași casă două generații, ambele camere erau locuite permanent și serveau ca spațiu de odihnă și somn. Tinda adăpostea cuptorul (extins spre camera din spate sau spre curtea vecină) și avea rolul de bucătărie comună. O altă caracteristică a caselor din cărămidă este tavanul tencuit, care înlocuiește definitiv tavanul tradițional din scânduri și grinzi de lemn aparente.

Construcțiile tradiționale din lemn erau ridicate de meșteri dulgheri din sat (cei mai cunoscuți fiind Petru Paler „Burdea”, Stănilă Grigore „Corbeanu”, Vintilă Iosif „Bucurana”, Nicolae Broscoțan și Hașu Gheorghe), iar casele de tip nou, de după 1950 și până astăzi, din cărămidă și cu două camere la stradă, s-au făcut de către meșteri zidari veniți mai ales din satele Iași și Recea, dar și de zidari localnici.

Des techniques de construction traditionnelles dans le village Lisa du Pays de Făgăraș – constructions en bois.

(Résumé)

Les maisons et les constructions annexes qui composaient le foyer traditionnel du village de Lisa (Pays de Făgăraș) étaient bâties, jusqu'entre les deux guerres, en bois de sapin, matériel qui abondait dans les forêts, propriétés des villageois, des pieds des montagnes de Făgăraș. Les travaux du bâtiment, qui supposaient le maniement des outils spécifiques et la maîtrise des techniques d'usinage du bois, étaient faits par des artisans spécialisés, charpentiers et menuisiers, aidés par les membres des familles qui les embauchaient et, si besoin, par les parents et les voisins de ceux-ci.

Certaines maisons anciennes avaient une cave maçonnée en pierre de rivière et les murs étaient construits en poutres de sapin, taillées en section rectangulaire, et jointes selon divers techniques. Sur la charpente en bois on plaçait la toiture,

autrefois en gerbes de pailles de seigle, ensuite par des tuiles. Les murs en bois des maisons étaient gaisés aussi bien à l'intérieur qu'à l'extérieur et peints en bleu.

Le plan des maisons, rectangulaire, contenait un espace appelé «*tinda*» (où on préparait et on prenait le repas), une pièce appelée «*casa*» et parfois, une remise pour aliments et vêtements, appelée «*celar*».

Vers le début du XX-ième siècle ont apparu les premières maisons en briques. Les briques étaient fabriquées par les tzigans en argile, de la proximité du village, mélangée et piétinée avec sable et eau, séchée au soleil et ensuite, calcinée dans des fourneaux à feu de bois.

Lista ilustrațiilor

1. Casa nr. 107. Construită în anul 1934 de Neagu Gheorghe, agricultor și meșteșugar (fierar, rotar și tâmplar), cu ajutorul altor meșteri din sat. Pe fundația din piatră de râu se ridică pereții din bârne de brad cioplite cu barda. Are în plan o *tindă*, un *celar* și o *casă* (cameră), cu tavane din scânduri pe grinzi de lemn. Acoperiș în două ape cu țiglă profilată, cu fronton trapezoidal spre stradă, din scânduri lipite cu lut, delimitat de pereții parterului printr-o învelitoare de țiglă, și streșină lată pe latura lungă spre curte.

2. Casa nr. 35. Pe un rând de pietre se ridică pereții din bârne de brad cioplite și lipite cu lut. Acoperișul în două ape, cu țiglă profilată, are pe laturile scurte pinioane triunghiulare placate cu scânduri dispuse vertical, iar pe latura lungă spre curte este prelungit printr-o streșină lată ce protejează pereții de intemperii. Cele două încăperi, *tinda* și „*casa*”, au tavane din scânduri pe grinzi de lemn.

3. Casa nr. 58. Alcătuită inițial două încăperi (*tindă* și „*casă*”) cu pereți din bârne de brad lipite cu lut, *casa* a fost extinsă în spatele tindei cu încă o încăpere numită „*căsuță*”, cu pereți din blăni groase de lemn. În timp ce camera este luminată prin trei ferestre (două la fațadă și una spre curte), *tinda* este lipsită de fereastră iar *căsuța* are o fereastră de mici dimensiuni, beneficiind și de intrare separată. Tavanele sunt din scânduri pe grinzi de lemn iar pardoseala este din pământ bătătorit în toate încăperile. Acoperișul este în două ape, cu pinion triunghiular placat cu scânduri, și învelitoare din țiglă solzi.

4. Casa nr. 232. Are o pivniță cu pereți din zidărie de piatră și tavan din scânduri pe grinzi de lemn, accesul făcându-se din curte. La parterul din bârne cioplite îmbinate la colțuri în cheutori și lipite cu lut, se află trei încăperi: *tinda*, camera și *celarul*. Pardoseala este din pământ în *tindă* și din scânduri la cameră și *celar*, iar tavanele sunt din scânduri pe grinzi de lemn. Acoperișul în trei ape, învelit cu țiglă solzi, cu fronton trapezoidal placat cu scânduri la fațadă, este prelungit pe latura lungă

spre curte, protejând un pridvor cu stâlpi de lemn, placat spre stradă cu scânduri decorate prin traforare.

5 și 6. Casa nr. 197. Pe un soclu scund din piatră de râu se ridică pereții din bârne cioplite, peste care sunt bătute cu cuie șipci oblice, care susțin o lipitură de lut peste care s-a aplicat tencuială de var cu nisip. Casa a avut inițial planul tradițional al caselor din Lisa, cu tindă, cameră și celar, dar a fost extinsă cu încă o cameră în spatele tindei, cu pereți din cărămidă, iar în dreptul tindei a primit un pridvor cu stâlpi din lemn cioplit și parapet din scânduri. Toate încăperile au tavane din scânduri pe grinzi de lemn. Acoperișul este în două ape, cu pante evazate și o teșitură la fațadă, iar pridvorul are tot două ape, cu pinion triunghiular placat cu scânduri, învelitoarea fiind din țiglă solzi. Fațada, inspirată din arhitectura rurală săsească, are trei ferestre (două la cameră și una la celar) cu ancadrame în tencuială, pilaștri rustici și cornișă profilată protejată de o învelitoare la baza frontonului, acesta fiind decorat cu cruce într-o cunună de vegetale flancată de două deschideri la pod, cu ancadrame evazate la colțurile superioare.

Notă:

Prezentul studiu a fost realizat în campaniile de cercetare a satelor din Țara Făgărașului de către Muzeul de Etnografie Brașov în anii 2002 și 2003, sub coordonarea dr. Ligia Fulga. Mulțumim pe această cale d-lor Hașu Gheorghe (n. 1922) de la nr. 170 și Păler Gheorghe (n. 1928) de la nr. 143 pentru sprijinul acordat în realizarea acestui material.

Figura 1

Figura 2

Figura 3

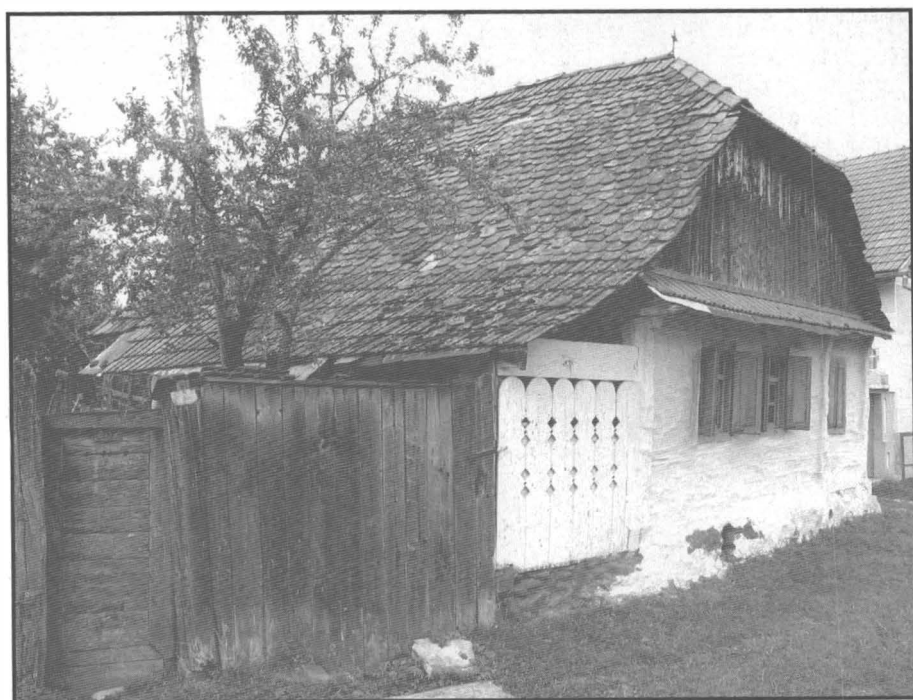

Figura 4

Figura 5

Figura 6

METODE ȘI TEHNICI DE CULTIVARE A PLANTELOR LA SĂCELE ÎN PRIMA JUMĂTĂTE A SECOLULUI XX

Caracteristici generale

Ocupațiile principale tradiționale ale locuitorilor din actualul municipiu Săcele (format din contopirea vechilor sate Satulung, Cernatu, Turcheș și Baciul) au fost agricultura, creșterea animalelor și cărăușitul. Pe parcursul veacurilor, la nivelul ocupațional s-au produs diferențieri între cele două etnii săcelene: românii și ceangăii. Românii s-au specializat în creșterea oilor, practicând – mai cu seamă în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea – forma cea mai dezvoltată de păstorit, cel „transhumant”, în timp ce majoritatea ceangăilor au continuat să practice agricultura ca ocupație de bază, iar o parte din ei s-au dedicat practicării diverselor meșteșuguri și meserii, fiind zidari, dulgheri, tâmplari, rotari, fierari, tinichigii, croitori, cismari.

În timp ce mulți ceangăi se ocupau cu agricultura fără să practice vreo meserie, foarte puțini au fost meseriașii care să nu dețină o suprafață de pământ agricol, cât de mică. Unii meseriașii își cultivau singuri terenul arabil, alții o făceau în colaborare cu agricultori „specializați” sau își dădeau pământul acestora din urmă să-l lucreze „în parte”.

Cam jumătate din ceangăi practica o meserie și aveau pământ puțin (1 – 2 ha), dar nu dispuneau de animale de tracțiune, nici de utilaje agricole, unii nu aveau nici plug. Ei angajau pentru lucrările agricole importante (arat, grăpat, prășitul cu prășitoarea, cositul grâului sau recoltarea cartofilor) un alt sătean care se ocupa numai cu agricultura și care avea animale de tracțiune și unelte agricole, pentru bani sau în clacă (meseriașul îl ajuta la rândul său pe agricultor, de pildă la fân). Meseriașii fără animale cumpărau gunoi de la alți săteni. Și meseriașii țineau de obicei doi porci, din primăvară până iarna, de la care se aduna cam o căruță de gunoi, restul mai cumpărau. Unii meseriași țineau câte un cal; aceștia se ajutau reciproc, își împrumutau calul unul altuia, formând un atelaj pentru căruță sau la plug. Pentru unele lucrări agricole, ca de pildă arătura superficială sau prășitul, era suficient un cal.

La unele lucrări sezoniere, precum cositul grâului și a fânului, veneau mulți secui, în număr de câteva zeci, mai ales din sate din jurul Odorheiului Secuiesc și Miercurea Ciuc, adunându-se în centrele din Cernatu, Satulung și Turcheș, unde erau contactați de localnici și angajați pentru cosit. Unii secui erau cosași harnici și pricepuți, alții mai puțin. Cosașii buni erau cunoscuți și căutați, lucrând ani la rând pentru aceiași gospodari. De obicei dormeau la oamenii pentru care lucrau, în

podul șurii, în fân ori în paie. Pe lângă o sumă în bani asupra căreia se învoiau în prealabil, în mod obligatoriu ei primeau de la gospodari mâncare de trei ori pe zi și rachi, iar unii pretindeau și un pachet de țigări zilnic. Uneori găzdoia le ducea la câmp, la prânz, mâncare caldă, de obicei tocană de cartofi scăzuți cu slănină prăjită deasupra, dar de cele mai multe ori le puneă de-acasă pâine, slănină, brânză, ceapă, uneori și ouă fierte. Seara, când cosașii se întorceau de la câmp, găzdoia le dădea o mâncare caldă, ciorbă de fasole sau ciorbă de varză. Când coseau fân la „lazuri” departe de sat, în deal, cosașii dormeau acolo pe toată perioada cositului, apoi, proprietarul cu familia sa întorcea, aduna și ducea fânul acasă. În zilele noastre (2001), un cosaș cere 300.000 de lei, rachi și trei mese pe zi.

Pandi Samuel din Satulung (n. 1918) s-a ocupat cu agricultura, practicând ocazional și căărășitul cu lemne din pădure. Avea doar 2 ha de teren arabil și uneori lua în lucru și pământ de la consăteni meseriași, cum a fost Sărai István. Dacă – de pildă – meseriașul dispunea de două holde diferite, una din ele i-o dădea lui Pandi să i-o lucreze, punându-i la dispoziție semințele și gunoiul necesar. Pandi efectua toate lucrările necesare, ducând toamna recolta acasă la meseriaș. Dacă meseriașul nu era plecat la lucru departe de sat (cum se întâmpla deseori în cazul zidarilor și dulgherilor), acesta urmărea desfășurarea principalelor lucrări agricole și evoluția culturii respective. În schimb, Pandi primea spre folosință proprie pentru acel sezon agricol cealaltă holdă a meseriașului, asigurând semințele, gunoiul și efectuând toate lucrările agricole. De cele mai multe ori, între meseriaș și agricultor avea loc o înțelegere verbală, având încredere unul în altul, dar în unele situații înțelegerea verbală era întărită de o învoială scrisă, semnată de martori.

În general, terenul arabil de care dispunea o familie era destul de redus: un țăran considerat „înstărit” avea între 5 și 7 hectare, unul mijlocăș avea între 2 și 3 ha iar un țăran sărac avea mai puțin, cam 1,5 ha.

Cultivarea plantelor agricole era în strânsă interdependență cu creșterea animalelor, folosite atât la tracțiunea mijloacelor de transport și a utilajelor agricole cât și ca sursă de alimente, de venituri bănești și furnizoare de îngrășăminte naturale. Pentru întreținerea animalelor, pe lângă plantele furajere cultivate pe terenurile arabile era necesară o cantitate considerabilă de fân, care se obținea de pe „lazuri” – terenuri de fânețe aflate în zona înaltă din partea de sud a Săcelor.

Mulți localnici dețineau o suprafață mai mare de fânețe decât de teren arabil, aceasta permițându-le să crească un număr mai mare de animale, ceea ce se răsfrângea în mod favorabil asupra productivității agricole. Calitatea solului terenurilor arabile fiind precară, trebuia neapărat fertilizat. Cum până în urmă cu patru decenii singura sursă de îngrășământ cunoscută și utilizată era gunoiul natural produs de animalele domestice (vite cornute, cabaline, ovine și porcine), un număr mai mare de animale crescute în gospodărie permitea fertilizarea unei suprafețe mai mari de teren arabil sau fertilizarea mai intensă a unei suprafețe mai mici.

Nici un proprietar nu avea însă, nici terenul arabil, nici fânețele la un loc, acestea fiind fărâmițate (în urma moștenirilor pe linie paternă sau prin dotă matrimonială,

dar și prin cumpărare) într-o mulțime de mici suprefețe răspândite în hotar. Pandi Samuel avea 2 ha de teren arabil și 2 ha de fânețe „în coastă”, iar cele 2 ha de teren arabil erau risipite în cinci loturi aflate la oarecare distanță unul de altul. Avea terenul împărțit în trei holde și jumătate. Unitatea tradițională de măsurare a suprafețelor, îndeosebi a terenurilor arabile a fost „holda”, înlocuită după colectivizare cu „hectarul”. O holdă = 0,6 ha. Subunitățile holdei au fost „3 fărtaie” = 45 ari, „o jumătate” = 30 ari și „un pătrar” = 15 ari (1 ar = 100 m², 1 ha = 10.000 m²). Pe trei holde diferite cultiva în același an grâu, cartofi și orz. A făcut și cărașie, numai cu boii, așa cum făcea și tatăl său, având totdeauna în grajd cel puțin doi boi. Uneori a avut și patru boi pe care-i folosea la două atelaje diferite, dar a folosit și patru boi deodată la căruță, când aducea lemne de construcție din pădure. Boii erau din rasa Siementhal și Schwitz, cântărind între 600 și 800 kg fiecare.

Plantele agricole cultivate la Săcele (în ordinea descrescătoare a importanței, și deci a suprafețelor cultivate) au fost: grâul de toamnă, cartoful, orzul, ovăzul, porumbul, secara, sfecla furajeră și sfecla de zahăr, trifoiul, lucerna, borceagul, cânepa și inul. Calitatea scăzută a solului, pe de o parte, iar pe de altă parte necesitatea fiecărei familii de a-și asigura în fiecare an o gamă variată de produse necesare consumului propriu, întreținerii animalelor și pentru vânzare, au impus necesitatea alternării culturilor pe aceeași holdă (pe același lot de teren) de la an la an. Aceasta a fost o regulă pentru toți agricultorii. De-a lungul timpului, s-a constatat că terenul pe care se cultiva cartof, porumb și sfeclă trebuie foarte bine îngrașat și prelucrat (săpat) iar pe de altă parte, păioasele (grâul, orzul, ovăzul) „odihnesc” pământul, care devine prielnic pentru cultivarea cartofului, a porumbului sau a sfeclei. În mod excepțional, se putea cultiva pe aceeași suprafață doi ani la rând orz sau cartofi, dar a doua recoltă era mai slabă atât cantitativ cât și calitativ. Această experiență, a alternării culturilor, s-a dobândit pe parcursul timpului, s-a transmis din generație în generație și se aplică și astăzi.

Deoarece pământul arabil din Săcele nu este prea roditor, pentru anumite culturi – în special pentru plantele prășitoare – fertilizarea solului era o condiție esențială pentru obținerea unei bune recolte. Până la colectivizare, îngrașarea pământului s-a făcut exclusiv cu îngrașământ natural. Gunoii se aduna pe parcursul anului în „groapa de gunoi”, un loc special amenajat, amplasat lângă grajdul de animale, de obicei în dosul acestuia, spre grădină, și consta într-o groapă săpată în pământ, cu dimensiuni variind între 20 și 40 m² (în funcție de numărul de animale), având pereții din pământ, căptușiți cu bolovani sau, la gospodăriile mai evoluat, din ciment. Groapa nu era acoperită, pentru ca gunoiul să fie plouat și bătut de soare, iar paieile din compoziție să se descompună și să fermenteze. Peste bălegarul din groapa de gunoi, printr-o deschidere din peretele grajdului prevăzută cu un oblon, se aruncau zilnic cu furca paieile care se așterneau sub animale. Unele grajduri, alături de groapa de gunoi, mai aveau „groapa de pișalău” pentru acumularea urinei provenite de la animale, cu pereți din ciment și acoperită cu un capac din scânduri, tablă sau ciment. Pentru acumularea urinei, unele grajduri aveau o pardoseală (din ciment și scânduri groase de brad) ușor înclinată, prevăzută de-a lungul pereților cu

canale, astfel încât urina se scurgea în groapa de urină. Gunoii se ducea la câmp cu căruța căptușită cu scânduri, iar urina se transporta cu căruța în care se punea o ladă cu o capacitate cuprinsă între câteva sute și 1000 de litri, confecționată din scânduri de brad groase de 3 – 4 cm, consolidată cu trei platbande din fier și prevăzută la partea superioară cu un capac de circa 40x40 cm. Urina se încălzea în ladă cu o un vas din tablă confecționat de tinichigii, numit „canceu” (asemănător unei găleți), având o capacitate de 10 litri și prevăzută cu o țeavă laterală dispusă oblic, în care intra o coadă de lemn lungă de peste un metru și jumătate. Urina animală era un îngrășământ foarte eficient, utilizat mai ales în fertilizarea culturilor de cartof, sfeclă și porumb.

Un alt mijloc de fertilizare a terenurilor a fost „târlirea” cu gunoii provenit de la oi, practicat mai mult pe terenurile de fânațe decât pe cele agricole, deoarece turmele de oi erau prea mari pentru a fi pășunate pe loturile cultivate, care în general aveau suprafețe mici. Fânațele însă, ocupau suprafețe mai mari și se pretau acestui sistem de îngunoiere. Toamna, oile erau coborâte de la pășunile din munți unde au vărat, pășunau în timpul zilei prin păduri și pe islazuri iar pe timpul nopților poposeau pe terenurile de fânațe unde li se făcea o împrejmuire numită „strungă”. În perimetrul delimitat de strungă, oile depuneau o cantitate suficientă de excremente pentru a îngrășa locul. Strunga era mutată din loc în loc – la interval de câteva zile – pentru a se „târlî” o suprafață cât mai mare de fânațe.

Culturile agricole

Cultura grâului de toamnă

Înainte de colectivizare se cultiva un soi de grâu de toamnă cu paiul lung, înalt de peste un metru. Grâul de toamnă se semăna numai pe un teren de pe care s-a recoltat cartof, sfeclă sau porumb.

Toamna, după recoltarea culturii precedente, indiferent dacă era de cartof, porumb, sfeclă sau orice altceva, se ara terenul la o adâncime de 18 – 20 cm (în general solul din Săcele, fiind pietros, nu permite o arătură mai adâncă, așa cum se face în satele săsești din șes). De obicei, pentru cultura grâului se practica varianta de arătură numită „la mijloc” sau „de la mijloc”, adică se trăgea o primă brazdă pe mediana longitudinală a holdei, iar celelalte brazde se trăgeau înconjurând holda în sensul acelor de ceasornic, de la mijloc spre laturile lungi ale lotului; în acest fel, toate brazdele erau răsturnate spre axul longitudinal al lotului.

Pentru semănat se foloseau numai boabe de grâu recoltate în anul precedent; nu se semăna grâu vechi de mai mulți ani și în nici un caz grâu recoltat în vara respectivă. Unii gospodari selecționau boabele pentru semănat, chiar cele de calitate I-a scoase de batoză, trecându-le prin separatorul de cereale numit „trior”, care separa boabele sănătoase, mai grele, de cele goale sau insuficient dezvoltate, fiecare sămânță selecționată de trior având șanse mari să răsară. Triorul era confecționat odinioară din scânduri, apoi au apărut separatoare din tablă, produse

în străinătate. Au fost patru mașini de separat semințe, două acționate manual (a lui Köpe István și Gödry István) și alte două acționate cu motor electric adaptat (a lui Jani Mihály și a lui Jonas András). Pentru selectarea semințelor, proprietarul triorului percepea de la clienți uium sau bani.

Tradițional, boabele nu se tratau împotriva dăunătorilor înainte de semănat, doar după al doilea război mondial unii agricultori au început să le trateze cu „praf roșu”, pe care-l cumpărau de la magazinul de fierărie și chimicale „Curtea de Fier” din Brașov. Tot în Brașov se putea cumpăra sămânță pentru semănat gata tratată, de la un magazin specializat ținut de un sas.

Până prin 1935, semănatul grâului se făcea numai cu mâna, pe pământul arat în aceeași zi. Grâul se ducea la câmp în saci, care se umpleau pe jumătate cu semințe și erau lăsați la capătul holdei și pe la mijlocul ei (dacă holda era lungă), să-i fie la îndemână semănătorului. Semănătorul purta fie un „lepedeu” (cearceaf din cânepă țesut în două ițe) având două colțuri înnodate în jurul gâtului iar celelalte două erau ținute în mâna stângă, fie un sac legat în jurul gâtului cu o sfoară groasă. În lepedeu (sau în sacul de semănat) un membru al familiei îi turna dintr-un sac până la o „felderă” (15 – 16 kg) de grâu, cât aprecia că poate duce, din care semănătorul lua câte o mână de semințe pe care le împrăștia de la dreapta spre stânga, câte o mână la fiecare pas pe care-l făcea. El trebuia să aprecieze din ochi cum împrăștia sămânța, astfel încât aceasta să nu cadă pe holda vecinului, dar nici să nu lase porțiuni nesemănate din holda proprie, iar sămânța să fie distribuită cât mai uniform. Semănătorul parcurgea holda de la un capăt la altul și înapoi începând de la o margine, descriind un traseu asemănător mișcării unei suveici. În general, o holdă având o lățime în jur de 14 m, era semănată în trei parcursuri. După semănatul unei holde, ea se grăpa în aceeași zi cu grapa cu dinți de care se lega un tăvălug. Dacă era nevoie, se grăpa chiar de două ori, astfel ca să nu se vadă semințele, acestea trebuind să fie acoperite cu pământ.

După primul război mondial (după unele informații în jurul anului 1935) au apărut în Săcele primele „mașini de semănat” de fabricație germană (la început cu roți din lemn, ulterior confecționate în întregime din fier) care puteau semăna o gamă variată de semințe (grâu, orz, ovăz, secară, porumb, trifoi, lucernă, borceag) pe 12, 14 sau 16 rânduri, fiind trase de doi cai. În cazul semănatului grâului cu semănătoarea, terenul era în prealabil arat și grăpat, iar după semănat nu se mai grăpa, deoarece semințele erau introduse în sol la adâncimea potrivită, aceasta putându-se regla la semănătoare.

Primăvara, când grâul avea 10 – 15 cm, după zvântarea terenului umed în urma topirii zăpezii, solul prezenta o crustă superficială și crăpături. De aceea, pentru a împiedica evaporarea apei din sol, cât mai devreme posibil (în funcție de starea terenului determinată de evoluția vremii), unii gospodari grăpau holda de grâu cu grapa (odinioară confecționată în întregime din lemn, apoi cu cadru din lemn și dinți de fier), uneori în spatele grapei fiind atașat și un tăvălug. Chiar dacă grapa mai scotea din pământ unele fire, această lucrare agricolă era foarte apreciată de cei care o practicau, zicând că „dintr-o rădăcină se fac trei – patru fire”.

Când grâul era crescut la circa 15 – 20 cm, printre firele de grâu răsărea și o buruiănă numită „steghie” sau „stirigoaie”, care, dacă ajungea la maturitate, avea o tulpină lemnoasă și plină cu spini. De aceea, prin a doua jumătate a lunii aprilie, aceste buruieni se pliveau cu plivitorul numit de ceangăi „szurkáló” iar de români „otic”. Confectionat de fierari, plivitorul consta într-o lamă din oțel asemănătoare cu un șpaclu, cu lama foarte bine ascuțită, prevăzută cu un manșon în care era introdusă o coadă din lemn. Gospodarul mergea prin cultura de grâu și cu plivitorul tăia tulpina buruienilor de la rădăcină. Dacă buruiana era plivită în această fază incipientă de dezvoltare, cu toate că aceasta răsărea din nou, până la seceriș nu creștea mai mult de o palmă, nu ajungea să se maturizeze și să devină lemnoasă și spinoasă.

Grâul se cocea pe la sfârșitul lunii iulie. Pentru a stabili perioada optimă a secerișului, se examinau cu atenție spicele și mai ales boabele de grâu, care trebuiau să fie „ca ceara”, adică coapte, dar nu pe deplin, să nu se scuture la recoltare.

Seceratul grâului cu secera se mai păstrează doar în memoria localnicilor. Magdó András (n. 1910), când era copil, a auzit povestind pe tatăl său, Magdó András (n. 1886), cum se secera odinioară grâul cu secera. De regulă secerau femeile și fetele, rareori le ajutau bărbații, doar dacă ele nu făceau față. Erau seceri cu lama curbată din fier, prevăzută cu zimți și cu mâner de lemn, de două tipuri: unele cu lama mai lungă, altele cu lama mai scurtă și mai încovoiată. Secerătoarele făceau și legăturile pentru snopi, luând cam 10 fire de grâu în mâna stângă, tot pe-atâtea în mâna dreaptă, le petreceau unele peste altele cu spicele spre interior și le răsuceau astfel ca legătura să fie rezistentă. Secerătoarea apuca din lan cu mâna stângă un mănunchi de spice, pe care le reteza cu secera ținută în mâna dreaptă. Când mâna stângă i se umplea de spice, secerătoarea le puneă pe o legătură. Pe o legătură se puneau mai multe mănunchiuri de spice, unul lângă altul, până se adunau spice pentru un snop. Nu toți snopii erau la fel de mari, depindea de cât de voinică era femeia care îi lega. Legăturile pe care s-au depus mănunchiurile de spice nu se legau imediat, ci se lăsau cam o jumătate de zi să se mai usuce la soare. De pildă, snopii adunați până la prânz erau legați abia spre seară, iar cei adunați până seara erau legați a doua zi. Stând la soare cam o jumătate de zi, mănunchiurile de spice se uscau mai bine la suprafață dar rămâneau mai verzi pe partea de jos, din spre pământ. De aceea, când femeile legau snopii, aveau grijă să-i lege în așa fel încât spicele mai uscate de la suprafață să se adune în interiorul snopului iar cele mai puțin uscate, de jos, să se adune spre exterior. În general, trei femei secerau și făceau snopii pe o jumătate de holdă (cam 30 de ari) în două – trei zile, iar o holdă o recoltau cam în șase zile. Toți snopii legați într-o zi, erau clădiți în aceeași zi în clăi. În Săcele se făceau clăi de 22 de snopi. Un snop numit „fundu” se puneă la baza clăii, fiind îndoit (rupt) și cu spicele deasupra. Peste fund se puneau patru „picioare” de snopi „în cruce”, cu spicele spre interiorul clăii. Fiecare picior avea câte 5 snopi, clădiți unul peste altul (4x5=20 snopi) iar deasupra se puneă încă un snop numit „căciula”, fixat în vârful clăii cu spicele în sus și cu paiele prinse în „picioare”, având

rolul de-a întări claia să nu o răstoarne vântul. Clăile erau lăsate în câmp cam o săptămână – o săptămână și jumătate, să se mai coacă grâul la soare și să se usuce paie. Apoi, snopii se încărcau cu spicele spre interior în căruța prevăzută cu două rude prinse pe partea exterioară a loitrelor, ca să poată încăpea mai mulți snopi. Snopii se duceau în gospodărie și erau depozitați în șură, mai precis într-una sau în ambele încăperi care flancau aria șurii, în care se băga căruța.

Cei mai bătrâni agricultori au apucat secerișul grâului cu coasa, prevăzută cu „kava” sau „cârligul” (un băț cu unul sau trei ramuri retezate și ascuțite) fixat pe „coporâie” (coada lungă a coasei) printr-o curelușă, acesta având rolul de a aduna laolaltă toate spicele tăiate de lama coasei, pentru a putea fi adunate mai ușor de secerătoare.

Cu coasa secerau bărbații, fiecare cosaș fiind urmat de doi „strângători”, de regulă femei: una făcea legăturile iar cealaltă aduna spicele de grâu și le puneă pe legături. Abia a doua sau a treia zi – după cum se uscau spicele – se legau snopii, apoi se adunau și se clădeau în clăi.

Despre treieratul grâului cu îmblăciul, bătrânii știu doar din auzite, de la părinții lor. Gospodarii care aveau o cantitate mare de grâu de treierat, apelau la secui din zona Miercurea Ciuc-ului, care veneau toamna în sat, umblând pe la gospodării, și erau tocmiți să treiere pentru bani și mâncare. Pe pământul bine bătătorit din aria șurii, se așterneau pe jos snopi cărora li se desfăceau legăturile, și erau bătuți bine cu îmblăciele. După ce se scuturau toate boabele, paie erau luate cu furca și pe arie se așezau în rânduri alți snopi, care erau îmblățiți. Când se adunau pe jos boabe într-un strat gros cam de o palmă, acestea se strângeau într-o grămadă în fața porții șurii, în curte, apoi boabele se „vânturau”, adică erau aruncate cu o „lopătică” spre peretele din fundul șurii; boabele zburau până în perete, la vreo patru metri, iar pleava fiind mai ușoară cădea mai aproape, la vreo doi metri de cel ce arunca. Grâul era pus apoi în saci de cânepă și urcat în podul casei, lipit cu lut, unde era deșertat pe jos.

Pe la începutul secolului XX, a fost adusă la Săcele pentru prima oară o batoză acționată de o mașină cu aburi, de un sas din Hărman, care treiera pentru „uium” (o cotă parte din cantitatea de grâu treierată, ce îi revenea proprietarului batozei). La început oamenii s-au speriat de zgomotul făcut de batoză, dar au constatat repede eficacitatea ei (într-o jumătate de zi treiera grâul la o gospodărie), astfel că în anul următor sașii au mai adus încă o batoză. Câțiva ani înainte de primul război mondial, prin 1910 – 1915, Kőpe János din Cernatu a cumpărat prima batoză din Săcele. Era o batoză marca „MAV” (Magyar Állami Vasúti Gépgyár), acționată tot cu o mașină cu aburi alimentată cu lemne. Kőpe a câștigat bine de pe urma batozei, astfel că după numai un an a mai cumpărat o batoză similară. În 1923 Magdó András a cumpărat și el o batoză cu mașină cu aburi, tot marca MAV, de la niște secui din satul Lemnia, județul Trei Scaune. A adus până în Cernatu batoza cu patru cai mari, rămași din război de la armata germană: doi cai au tras batoza, doi au tras mașina cu aburi. Mai târziu, Magdó a adus o îmbunătățire mașinii cu abur, adaptându-i o „țirculă” (un circular) cu care tăia lemnele pentru mașină. Mașina consuma multe lemne, care

altfel trebuiau tăiate cu fierăstrăul. Prin această inovație, mașina furniza energie batozei (printr-o curea mare de transmisie din piele) și acționa totodată și circularul. Köpe János și-a perfecționat și el batoza. Deoarece prin 1923 în Săcele s-a introdus iluminatul electric, Köpe și-a cumpărat un motor electric pe care l-a montat pe o căruță. De la motor porneau cabluri lungi de circa 200 m pe care le conecta la firele electrice de pe stâlpii de la marginea străzilor. Avea și un bec puternic la batoză, pentru a putea treiera și noaptea, precum și un contor electric propriu, astfel că plătea curentul consumat. De la motorul electric la batoză, mișcarea se transmitea tot prin curea de transmisie. După Köpe și Magdó, alți doi săceleni și-au cumpărat batoze: Molnár Árpád (două batoze) și Dode András.

Primele batoze și mașinile cu abur nu aveau rulmenți, ci „lagăre de compoziție” care trebuiau unse periodic, pentru a evita uzura rapidă sau chiar griparea angrenajelor. Utilajele aveau mici recipiente din sticlă, din care uleiul picura constant în lagăre, așa că trebuiau supravegheate și umplute cu ulei la interval de câteva ore. Lemnele de combustibil și apa necesare funcționării mașinii cu abur, erau asigurate de fiecare gospodar care își treiera.

În anul 1929, Magdó András a cumpărat primul tractor din Săcele, marca FORD, de la Depner Helmuth din Hălchiu. Depner avea o moară sistematică acționată de un motor diesel instalat în moară. El și-a cumpărat tractorul FORD cu intenția de a-l folosi atât la acționarea morii, în locul motorului fix, cât și la arat. A constatat însă că FORD-ul nu a fost destul de puternic pentru moară și s-a hotărât să-l vândă. În schimbul tractorului, Magdó i-a dat lui Depner 140.000 de lei și s-a obligat să-i are doi ani la rând cele 20 de ha de pământ pe care le avea, la adâncimea de 30 cm. Magdó a folosit tractorul până ce i-a fost luat de C.A.P., atât la batoză cât și la arat și tracțiune, scoțându-și cu prisosință investiția. FORD-ul avea roți din fier și un motor diesel cu două rezervoare: unul mai mic cu benzină pentru pornire și altul mare cu motorină pentru funcționarea motorului.

Prin anii '30, în Săcele s-au cumpărat câteva tractoare germane, marca HANNOMAG. Acestea aveau tot roți din fier și un motor diesel de 40 CP cu pornire pe benzină și funcționare pe motorină. După apariția tractoarelor s-au cumpărat în Săcele și alte batoze, toate marca MAV, diferind între ele doar prin materialul din care era „rama” (la unele din lemn iar la altele din fier) și prin mărimea „tobei” (între 800 și 1.200 mm), de care depindea capacitatea de treierare.

În Satulung, Köpe István, Fábich Martin, Czimbór István și Fischer Gyula aveau batoze MAV, acționate (cu excepția celei a lui Fábich Martin, acționată de motor electric) de tractoare; Lörincz János din Satulung a avut numai tractor, nu și batoză.

Fabich Martin a cumpărat prin 1927 – 1928 de la un anume Köpe din Satulung (rudenie cu Köpe István) o batoză, marca MAV cu tobă de 1.200 mm, care se defectase, împreună cu mașina de abur, tot marca MAV. După ce a reparat batoza, a treierat prin Satulung trăgând batoza și mașina cu câte doi boi de la o curte la alta, primind ca uium tot al 18-lea sac de boabe treierate. Prin 1935 – 36, Fabich a vândut mașina de abur și a cumpărat un motor alimentat cu petrol, montat pe un

șasiu cu patru roți din fier, care era tras tot de doi boi. După ce a vândut separat batoza și motorul, prin 1938 a cumpărat de la Köpe János din Cernatu una din cele trei batoze pe care acesta le avea, anume un MAV cu toba de 1.070 mm, cu cadru și roți din fier. Împreună cu batoza, a cumpărat de la Köpe și un motor electric german marca AEG, căruia i-a confecționat un căruț special pe patru roți. Motorul era alimentat cu curent de 220 V, care era captat de la firele electrice întinse pe stâlpi de lemn la marginea ulițelor. Cu această batoză acționată de motorul electric, Fabich a treierat până în 1959, când i-a fost luată de regimul comunist și dată la S.M.T.-ul din Prejmer.

După al doilea război mondial, României i-a fost interzisă construirea de avioane iar uzina IAR din Brașov a fost transformată în fabrică de tractoare. Tractorul HANNOMAG al lui Czimbór István a fost dus la uzină, demontat piesă cu piesă și a servit ca „model” pentru fabricarea primului tractor românesc „IAR – 22”, care a fost produs timp de doi ani, după care a intrat în producție un nou tip de tractor, pe șenile, după modelul tractorului sovietic „KD”, copiat la rândul său după tractorul american „Caterpillar”, primit de sovietici ca sprijin de război din partea aliaților.

În Turcheș, au avut batoză MAV și tractoare HANNOMAG Farkas Sándor și Bacsó Mihaly, Farkas Gyula a avut doar tractor HANNOMAG, iar în Baciul a avut batoză și tractor Tóth Jenő.

În anul 1958, toate utilajele agricole au fost luate la S.M.T (Stațiunea de mașini și Tractoare) Hărman, unde au fost folosite o vreme, fiind treptat înlocuite cu utilaje românești (tractoare și combine), astfel că toate tractoarele HANNOMAG s-au pierdut, iar din batoze se păstrează doar MAV-ul de 1200 mm. al lui Köpe István, pe care fiul său Köpe Sándor a reușit să-l recupereze în 1990, după desființarea C.A.P.-ului, unde a fost folosit la treieratul macului. Batoza este în stare bună, doar roțile originale din fier au fost înlocuite prin roți cu anvelope din cauciuc.

Tractoarele erau foarte eficiente, fiind folosite la arat, la acționarea batozelor și la transport. Unii proprietari și-au adaptat la tractor o remorcă cu două roți de cauciuc care se sprijinea pe șasiul tractorului, cu care efectuau transporturi mai ales de materiale de construcții și de lemne. Din pădurile de la Babarunca se transportau mari cantități de lemne de foc la gara Dârste unde erau încărcate în vagoane, sau la depozitul de lemne din Brașov de pe actuala stradă 13 Decembrie, precum și bușteni la fabrica de cherestea a lui Kócsis András (care se afla pe locul actualului Spital Județean).

Toamna, după terminarea recoltatului, prin lunile septembrie – octombrie, proprietarii de batoze luau străzile satului la rând, intrând în curțile oamenilor care aveau de treierat. Batoza și mașina cu abur erau tractate inițial de câte doi boi sau doi cai, iar după apariția tractoarelor batozele erau tractate și acționate de tractor. Batoza era introdusă în aria șurii iar mașina cu abur sau tractorul stătea în curte. La batoză erau necesari mai mulți lucrători, vreo 14 cu toții. Trei inși aruncau snopii cu furci cu trei coarne de fier sus pe batoză; din aceștia doi lucrau în permanență și câte unul, prin rotație, se odihnea. O persoană, de obicei o femeie, stătea sus

pe batoză unde primea snopii de la „aruncători”, le desfăcea legăturile și îi punea lângă „băgător”, la îndemâna acestuia. „Băgătorul”, întotdeauna bărbat, lua snopii dezlegați și îi introducea constant în batoză, răsfirați și cu spicele înainte. Mașina cu aburi avea dezavantajul că regulatorul nu era foarte eficient, batoza necesitând o alimentare uniformă, adică trebuia introdusă o cantitate constantă de spice, potrivită cu capacitatea de treierare a batozei și cu puterea mașinii. „Băgătorul” trebuia să cunoască foarte bine posibilitățile angrenajului mașină-batoză, să nu introducă deodată o cantitate prea mare de spice, că rămâneau parțial netreierate. Experiența și auzul foarte fin erau calitățile pe care trebuia să la aibă „băgătorul”, care avea cel mai important rol în treieratul cu batoza, după cel al proprietarului batozei, care supraveghea buna funcționare a mașinilor și remedia orice disfuncționalitate a acestora. Doi inși stăteau la „curu mașinii”, adunau cu furcile paiele căzute din batoză și le dădeau altor trei lucrători care stăteau în șură și depozitau paiele în locul eliberat de snopi, pe măsură ce aceștia erau treierați. O femeie stătea tot la „curu mașinii” și trăgea cu o greblă în șură pleava scoasă de batoză. Un alt om arunca pleava într-un loc din șură delimitat cu scânduri iar un altul o călca în permanență cu picioarele, să nu ocupe mult loc. Încă unul sau chiar doi oameni stăteau „la bucate”, unde boabele treierate curgeau din batoză într-o ladă din scânduri prevăzută cu un „șuber” care era deschis din când în când iar boabele curgeau într-un sac. Sacii erau cântăriți pe un cântar și duși în podul casei. În perioada interbelică în gospodării au început să se construiască cămări cu pardoseală de ciment, unde se depozitau cerealele în „hambare”, lăzi din scânduri de mari dimensiuni, cu o capacitate de până la 1000 de kilograme, prevăzute cu mai multe „ochiuri” (compartimente) dar și în lăzi din scânduri de dimensiuni mai mici. Unele batoze mai performante scoteau boabele gata sortate în saci, pe patru categorii: din categoria I-a și a II-a făceau parte boabe bune de dus la moară la măcinat pentru făină de pâine, în categoria a III-a intrau boabe bune pentru măcinat mai grosier, folosite ca „uruială” la animale iar în categoria a IV-a intra grâu degradat, neghină și impurități, care se dădeau la păsări.

În primul an după ce și-a luat batoză, Magdó András a angajat doar un „băgător”, care trebuia să fie foarte priceput, celelalte persoane angrenate în procesul de treierare proveneau din familia gospodarului căruia i se treiera, dintre rudeniile sau vecinii acestuia. Acest procedeu s-a dovedit însă ineficient, au fost situații în care gospodarii n-au putut asigura oamenii necesari funcționării batozei, astfel că din anul următor Magdó a angajat pentru întregul sezon de treierat lucrători din secuime, trei femei și zece bărbați, pe care-i plătea cu 10 lei pe oră. Secuii dormeau la gospodarul căruia îi treierau, în podul șurii. Tot gospodarul asigura mâncarea pentru toți lucrătorii de la batoză, de trei și chiar de patru ori pe zi. La fiecare masă li se dădea și rachi, iar mai rar, unii gospodari le dădea chiar și câte o bere. Munca la batoză era foarte solicitantă, de aceea li se asigura mâncare bună, caldă și consistentă, cu carne.

După încheierea campaniei de treierat la Săcele, Magdó András se ducea să treiere orz și ovăz la Întorsura Buzăului și apoi la Vama Buzăului. La început, când

la batoză avea mașina cu aburi, le trăgea cu boii, câte patru la batoză și câte patru la mașina cu aburi. Pornea din Cernatu dis de dimineață, pe la Teliu, unde poposea o noapte la hanul ținut de evreul Indig Otto. A doua zi dimineață atelajele plecau din nou și seara ajungeau la Întorsura Buzăului. Cam două luni de zile treiera cu batoza în Buzaie. Acțiunea era pregătită încă din vară, când Magdó pleca la Întorsură, unde oamenii, înștiințați în prealabil de „dobaș” se adunau la Primărie și în fața notarului și a doi martori, semnau câte un contract cu Magdó. La Vama Buzăului nu se treiera în șurile oamenilor ci pe „aria” de la marginea satului, unde localnicii își aduceau cu căruțele snopii de orz și ovăz. În fiecare săptămână, Magdó András, fiul său (tatăl și fiul purtau același prenume), pleca din Săcele cu căruța trasă de doi cai și aducea din Buzaie „uiumul”, care consta într-o cantitate cuprinsă între 1500 – 1700 kg de boabe de orz și de „ovăz negru”, varietate care se cultiva în acea zonă.

Prin 1962, când s-a făcut colectivizarea, autoritățile comuniste le-au interzis „chiaburilor” din Săcele să-și treiere grâul în șurile proprii și i-au obligat să le treiere în afara satului, la „Fâneată”, unde s-a amenajat o arie, pentru a putea fi supravegheați și a li se lua un procent însemnat din recoltă. Magdó András și Czimbór István au fost obligați să-și ducă batozele la aria de la Fâneată, iar în anii următori toți țăranii au fost obligați să treiere pe aria de la Fâneată.

Cultura cartofului

Pământul arabil și clima au fost favorabile culturii cartofului, din care s-au cultivat mai multe soiuri: „königenthal” și „külbaba” (ambele varietăți de cartof roșu, foarte bun pentru consum), „fehér pityóka” (cartoful alb, făinos la fierbere, bun atât pentru pâine cât și la animale), „kék pityóka” (cartoful vânat) și „kifli pityóka” (numit astfel pentru că era încovoiat ca un corn).

Cartoful se cultiva pe un teren de pe care s-a recoltat grâu sau o altă plantă cerealieră (orz, ovăz sau secară). După secerișul plantei cerealiere, toamna se ara terenul superficial, cam la 15 cm adâncime, să se întoarcă pământul iar paiele să fie îngropate în sol. După această arătură nu se grăpa.

Despre cel mai vechi procedeu de plantare a cartofului, în gropi făcute cu sapa, bătrânii știu doar din relatările părinților lor. Primăvara se ara pământul, apoi se făceau gropi cu sapa adânci cam de 10 cm. De obicei bărbatul mergea înainte cu sapa și făcea gropile, în șir, căutând să păstreze între rânduri și între cuiburi o distanță egală. Femeia mergea în urma bărbatului, purtând cartofii într-un coș din nuiiele împletite sau în șorț, din care lua câte un cartof pe care-l pune în fundul gropii. Bărbatul se întorcea apoi de-a lungul șirului și acoperea cartofii, trăgând cu sapa pământ peste ei. Astăzi se mai plantează cartofi în cuiburi făcute cu sapa doar pe suprafețe mici, la vreun capăt de holdă unde nu s-a putut ara cu plugul, sau în grădini.

După primul război mondial s-a generalizat plantatul cartofului „în brazdă” făcută de plug. Toamna, după secerișul păioaselor, terenul se ara. Pentru cultura cartofului, terenul trebuia îngrășat cu bălegar de grajd, operațiune ce avea loc într-un interval de timp larg, de toamna până primăvara.

De obicei gunoiul se ducea iarna pe câmp, unde era depozitat la capătul holdei. De la capătul holdei, primăvara când timpul era prielnic, gunoiul era încărcat în căruță, din care era împrăștiat pe holdă cu furca cu patru coarne. După împrăștierea gunoiului, era bine să se planteze cartofii cât mai repede. Pentru aceasta „se trăgea brazdă”, adică se arau cu plugul brazde adânci de 20 – 25 cm (cât permitea solul din Săcele). De obicei, pentru cartofi se făcea arătură „de la margine” adică se ara pornind de la marginea din dreapta a holdei, înconjurând-o dinspre margini spre mijloc, în sens invers acelor de ceasornic. Cartofii se plantau din două în două brazde (într-o brazdă se planta, iar brazda următoare acoperea cartofii cu pământ), introducând câte un cartof – la o distanță cam de 30 de centimetri unul de altul – cam la jumătate din adâncimea brazdei, apăsându-l puțin cu mâna în pământ, ca să nu cadă în fundul brazdei. Cartoful bun pentru plantat avea mărimea cam cât un ou de găină, era sănătos și trebuia să aibă cel puțin trei „colți” (muguri). Cartofii de dimensiuni mai mari se tăiau în două cu un cuțit. După plantarea unei holde cu cartofi în brazdă, terenul nu se grăpa.

Avantajul plantării cartofilor în brazdă, pe lângă creșterea eficienței plantatului, este acela că se putea prăși cu „prășitoarea” numită și „rariță”, trasă de un cal. Aceste utilaje au apărut după primul război mondial, primele fiind importate din Germania, apoi s-au fabricat și în țară, iar unele au fost confecționate chiar și de meșterii fierari din sate. Primele aveau coarnele din lemn și restul pieselor din fier, apoi s-au fabricat prășitoare în întregime din fier. Prășitoarea avea avantajul că i se puteau monta și demonta ușor, prin șuruburi, până la cinci cuțite deodată și se putea regla ușor atât adâncimea săpăturii cât și lățimea, în funcție de tipul de prașilă și de cultură la care se lucra. După 1930 numărul prășitoarelor din Săcele a crescut considerabil.

Când cartoful iese din pământ cam 10 cm, aproximativ la trei săptămâni de la plantat, în funcție de vreme, se face primul prășit cu prășitoarea echipată cu trei cuțite, trasă de un cal, care este condus printre șirurile de cartofi (între care este o distanță de circa 60 cm). Cuțitele prășitoarei taie de la rădăcină buruienile crescute între rândurile de cartofi. Buruienile dintre cuiburile de cartofi de pe același șir se taie ulterior, cu sapa manuală. După alte vreo trei săptămâni – iarăși, în funcție de evoluția vremii – când cartoful a crescut la circa 20 cm dar înainte de a înflori, se face al doilea prășit, tot cu prășitoarea. La al doilea prășit se zice că „se trage brazdă”, deoarece prășitoarei i se demontează cele două cuțite laterale și i se montează un cuțit central mai mare, mai lat, care ridică pământul dintre șiruri, îl afânează și-l răstoarnă spre rădăcinile cartofilor. După prășitul printre rânduri se merge din nou cu sapa și se taie buruienile dintre cuiburi, iar buruienile crescute în cuib se smulg cu mâna.

Perioada de recoltare a cartofului este în general după 15 septembrie, și trebuie foarte bine apreciată, deoarece cartofii recoltați prematur, înaintea timpului optim de recoltare, se strică mai repede. Se scot din pământ cu furca de fier cu patru coarne și se pun în saci, pe două categorii: cei mari pentru consum și pentru vânzare iar cei mărunți pentru animale. Unii gospodari alegeau chiar la recoltare

cartofii pentru plantat în anul următor. De obicei, pentru a-i recunoaște ușor, sacii cu cartofi mărunți erau marcați printr-un mănunchi de verdeață care se lega în gura sacului. Cartofii se depozitau în beci, direct pe pământ sau pe ciment, dacă beciul era uscat, sau pe o platformă de scânduri, dacă beciul era umed și igrasios. Dacă erau soiuri de cartofi diferite, acestea se separau prin scânduri. Beciul trebuia să aibă aerisire, dar cartofii trebuiau feriți de îngheț, astfel că pe ger mare, gura de aerisire de la beci se astupa.

După recoltarea cartofilor, vrejurile rămase pe câmp erau adunate cu grapa, iar când se adunau mai multe vrejuri în dinții grapei, aceasta se ridica și vrejurile cădeau jos, se adunau în grămezi mai mici, apoi în grămezi mai mari și li se dădea foc.

Cultura porumbului comestibil

Porumbul se semăna întotdeauna pe un teren de pe care s-a recoltat o plantă cerealieră, în speță după grâu sau orz.

Până în preajma primului război mondial, s-a practicat semănatul porumbului în cuiburi făcute cu sapa. La puțină vreme după seceratul grâului, se ara superficial, cam la 10 cm adâncime, fără să se grăpeze, iar toamna se făcea o nouă arătură, de data aceasta adâncă, de 20 – 30 cm. Primăvara, cam în a doua jumătate a lunii aprilie, se dădea cu grapa, apoi se făceau cu sapa cuiburi adânci de circa 8 – 10 cm în șiruri apreciate din ochi, distanța dintre cuiburi și dintre rânduri fiind de circa 50 cm. Operațiile nu erau diferențiate pe sexe sau vârste, lucrau toți membrii familiei disponibili. În fiecare cuib se puneau 5 – 6 boabe de porumb și o mână bună de gunoi. Boabele de porumb se duceau la câmp cu căruța, în saci, iar la capătul holdei, fiecare plantator își lua din sac o cantitate de grăunțe în șorț sau într-o traistă. Gunoiul era dus la câmp cu o zi înainte și era descărcat din căruță în grămezi amplasate la capătul holdei și din loc în loc pe holdă, să fie la îndemâna celor ce semănau. Din grămezi, se lua gunoi într-o găleată din lemn sau din tablă, care era purtată de-a lungul șirului. Unii obișnuiau să semene un șir întreg sau mai multe și apoi reveneau cu sapa și acopereau cu pământ semințele și gunoiul, sau trăgeau cu piciorul pământ peste cuib.

După primul război mondial s-a generalizat practica semănatului porumbului „în brazde”, după plug. În prealabil, cu o zi înainte de semănat, se împrăștia gunoiul cu furca pe toată holda, apoi se trăgeau brazde cu plugul, de obicei în sistemul „arăturii de la margine”, înconjurând holda de la dreapta la stânga, în sens invers acelor de ceasornic. Oricare ar fi fost sistemul de arătură, nu se semăna în prima brazdă arată ci abia în a doua, de către semănătorul care mergea în urma plugului și presăra din mână câte unul sau două boabe pe jumătatea superioară a brazdei (de la mijlocul brazdei în sus). Următoarea brazdă nu se semăna, ea acoperea boabele presărate în brazda precedentă. Așadar, alternativ, într-o brazdă se semăna, în alta nu, iar după semănatul întregii holde, nu se dădea cu grapa, deoarece boabele erau acoperite cu pământul răsturnat de plug.

Prin anii 1935 – 1940 au apărut semănătoarele cu tracțiune animală, numite

și „mașini de semănat”. Înainte de semănat se împrăștia gunoiul pe întreaga holdă, apoi se ara adânc și se grăpa cu grapa cu dinți. Semințele de porumb se introduceau la capătul holdei în semănătoare, care era reglată pentru semănatul porumbului, adică erau activate jumătate din numărul de șiruri prevăzute pentru semănatul grâului. Porumbul se semăna la o distanță de circa 40 – 45 cm între rânduri, mașina de semănat având reglaje adecvate atât pentru densitatea semănăturii (distanța dintre două boabe semănite), cât și pentru adâncimea la care erau introduse boabele în sol. După semănatul porumbului cu semănătoarea, terenul nu se mai grăpa.

După oricare din cele trei metode de semănat a porumbului, următoarea lucrare de întreținere era prășitul.

În cazul semănatului porumbului cu mâna în cuiburi făcute cu sapa și al semănatului în brazdă după plug, prășitul se efectua numai manual, cu sapa. Prima prașilă se efectua când porumbul era crescut cam 5 – 10 cm, săpându-se tot terenul din jurul plantelor, a doua prașilă se făcea când porumbul avea cam 15 – 20 cm înălțime, săpându-se tot terenul și „răind” (tăind cu sapa, de la rădăcină, plantele crescute prea des), iar la a treia prașilă, efectuată când porumbul avea circa 40 – 50 cm, se făcea „mușuroi”, adică se aduna cu sapa pământ în jurul tulpinilor de porumb.

În cazul porumbului semănat în rânduri cu semănătoarea, prima prașilă se făcea cu prășitoarea (rarița) trasă de un animal (de obicei un cal), când porumbul avea cam 5 – 10 cm înălțime. Se trecea cu prășitoarea printre rândurile holdei, iar cuțitele prășitoarei tăiau buruienile dintre șirurile de porumb. A doua prașilă se făcea când planta avea circa 15 – 20 cm, tot cu prășitoarea care tăia buruienile dintre rânduri, apoi cu sapa manuală se tăiau buruienile dintre cuiburi și se răreau plantele răsărite prea des. A treia prașilă se făcea cu prășitoarea căreia pe lângă cuțitele de tăiat buruieni i se monta un cuțit special, asemănător unui plugușor cu două brăzdare, care „făcea mușuroi”, adică ridica pământul dintre rânduri spre rădăcinile cartofilor. Și după a treia prașilă se mergea cu sapa, tăindu-se buruienile dintre cuiburi.

Unii gospodari mai destoinici, care aveau o suprafață mai mare cultivată cu porumb, prășeau uneori cu două prășitoare deodată. Fiecare prășitoare era trasă de câte un cal sau de câte un bou înjugat la un jug special, pentru un animal, și era ținută de coarne de câte un om. Un al treilea om mergea în fața animalelor, ținând caii de căpăstru sau boii de jug. Se mergea pe trei rânduri: pe rândul din mijloc mergea conducătorul animalelor iar pe cele alăturate mergeau prășitoarele. La capătul șirului atelajele se întorceau și prășeau rândul din mijloc, rămas neprășit, și încă unul. Se parcurgea lotul până ce erau prășite toate rândurile.

Porumbul se cocea și era apt pentru recoltare în a doua jumătate a lunii septembrie. Câțiva culegători având legate pe după gât șorțuri din pânză de cânepă mergeau printre rânduri, smulgeau știuleții cu pănuși cu tot și îi puneau în șorț. Când șorțul se umplea, îl golea în căruța care era condusă pe holdă în urma culegătorilor. Porumbul era dus acasă și depozitat în șopron, în fânărie, dar nu era bine să stea

în „pănuși” (foi) mai mult de 10 zile. Serile se făcea clacă de „despănușat”, de desfăcut foile de pe știuleți, și tot atunci erau și sortați. Cei mai buni știuleți, cu boabe mari și sănătoase, se păstrau de sămânță pentru anul următor, de obicei în podul casei, fiind legați cu pănușile de șarpantă. Știuleții mijlocii erau păstrați pentru a fi măcinați pentru făină, iar cei cu boabe insuficient dezvoltate urmau să fie dați ca hrană la vite și la păsări.

Știuleții de porumb se păstrau fie în podul casei fie în „porumbare”, pătule amplasate în curtea gospodăriei, construite dintr-o structură de stâlpi și grinzi de lemn și pereți din șipci verticale bătute în cuie la câțiva centimetri una de alta, să poată circula aerul printre ele. Porumbarele erau ridicate de la pământ cu aproape o jumătate de metru, pentru a feri porumbul de umezeală și de rozătoare. Acoperișul era odinioară din șindrilă, dar în ultimele decenii se face din țiglă sau carton asfaltat pe așterea de scânduri.

Mai demult, boabele de porumb erau desfăcute de pe știuleți numai cu mâna, prin frecare, iar după 1930 au apărut mașini din fier, importate, cu două valțuri cu dinți, acționate de o roată din fontă cu mâner, care era învârtită manual.

Cultura porumbului furajer – „csalamade”

Primăvara, pe terenul arat și grăpat dar neîngunoiat, se semăna porumbul cu mâna, dintr-un „lepedeu” (cearceaf din pânză de cânepă).

Unii gospodari semănau „csalamade” ca a doua recoltă, după ce au cosit „borceagul” – plantă furajeră asemănătoare fasolei sălbatice, care crește ca o mică tufă deasă cu multe boabe mărunte. Borceagul se semăna primăvara mai devreme, pe teren arat și grăpat. Se semăna cu mâna și nu necesita lucrări de întreținere. Se recolta prin cosire cu coasa prin luna iunie. Brazdele de borceag rămase în urma coasei se împrăștiau cu furca pe holdă să se usuce la soare și se întorceau din când în când cu furca. Când erau pe jumătate uscate se clădeau pe „capre” să se zvânte și să se usuce mai bine la soare și vânt. „Capra” seamănă cu scheletul unei piramide triunghiulare, fiind confecționată din trei pari având fiecare un diametru de 8 – 12 cm și o lungime de 2,5 – 3 m. legați între ei prin trei lemne dispuse orizontal. Parii aveau bătute din loc în loc cuie spre exterior, de care se agăța borceagul. În funcție de lățimea holdei, caprele se montau pe unul, două sau chiar trei rânduri, la o distanță de 20 – 30 m. una de alta. După ce se usca pe capre (o capră suporta 200 – 300 kg de borceag uscat), borceagul se lua cu furca și se încărca în căruță, unde un om îl așeza cu furca și îl călca cu picioarele. Transportat în gospodărie, borceagul era depozitat în „fânărie”. Șura avea o încăpere mare mediană numită „mijlocul șurii” sau „csür fődje” cum îi zic ceangăii, cu două uși mari spre curte (unele aveau uși și în spate, spre grădină), flancată de două încăperi: două „fânării” sau o „fânărie” și un grajd, toate având pod. Borceagul se descărca din căruță în podul fânăriei unde se păstra pentru iarnă, când se dădea ca hrană la vite și la cai.

Terenul de pe care s-a cosit și adunat borceagul se grăpa cu grapa cu dinți de fier, după care se semăna cu mâna porumbul furajer, „csalamade”. În funcție de cât de des a fost semănat, așa ieșea și porumbul: dacă a fost semănat mai des,

porumbul avea tulpini mai subțiri și mai fragede la recoltat, iar dacă a fost semănat mai rar, ieșeau plante mai rare și cu tulpini mai groase. Începând cu deceniul al patrulea al secolului XX, după apariția mașinilor de semănat, și porumbul furajer se semăna uneori pe rânduri, cu semănătoarea trasă de un cal. Porumbul furajer se recolta toamna pe la sfârșitul lunii septembrie – începutul lunii octombrie, fiind cosit cu coasa. O mică parte din recoltă era încărcată în căruță și dusă în gospodărie, unde se dădea ca hrană la vite câteva zile (nu se ținea mai mult de 4 – 5 zile, că se strica). Restul de porumb se lăsa pe holdă să se usuce, apoi era transportat cu căruța în gospodărie unde era păstrat în podul fânăriei. Porumbul furajer constituia un nutreț foarte bun pentru vite, mai ales pentru vaci, ca să dea o cantitate mai mare de lapte.

Cultura sfeclei

Tradițional, fiecare gospodar cultiva o mică suprafață cu sfeclă furajeră pentru hrana animalelor. De pe 10 – 15 ari cultivați, se recolta una – două căruțe cu sfeclă (Moldoveanu Ioan).

Sfecla se cultiva pe un teren de pe care s-a recoltat o plantă cerealieră (grâu, orz, seacă). Deoarece se cultiva pe suprafețe mici, sfecla se semăna alături de o cultură de cartofi, adică pe lotul cultivat cu cartofi, se rezervau câteva rânduri pentru sfeclă.

Sfecla se semăna primăvara, cam la două săptămâni după plantatul cartofilor, în teren foarte bine îngrășat cu gunoi de grajd și cu pișalău, apoi arat și grăpat. Se semăna în șențulețe făcute cu prășitoarea (rarița) prevăzută cu cuțitul cu care se face „mușuroi” la cartofi și porumb, adânci de vreo 8 – 10 cm și cu o distanță între rânduri de 35 – 40 cm. În șențulețe se presărau cu mâna semințele purtate într-o traistă sau un coș, apoi se acopereau cu pământ tras cu sapa.

Abia ieșită din pământ, sfecla se prășea întâia dată cu așa numita „planșetă”, un utilaj special asemănător cu rarița, cumpărat din comerț. Consta într-un cadru din lemn cu două coarne pentru condus și o roțiță din fier în față, fiind prevăzută cu trei cuțite mici din oțel bine ascuțite: un cuțit frontal și alte două, laterale, în spate. Planșeta, având o greutate sub 10 kg, era ușor de împins printre rândurile de sfeclă, tăindu-se buruienile dintre rânduri.

A doua prășilă se făcea când sfecla avea circa 5 – 6 cm, tot cu planșeta, apoi se mergea cu sapa pe fiecare rând, se răreau plantele prea dese (lăsându-se cam 15 – 20 cm între ele) și se tăiau buruienile dintre plante.

A treia prășilă se făcea când sfecla avea cam 15 – 20 cm, cu rarița trasă de cal prevăzută cu cuțitul din față care tăia buruienile și cu cuțitul de făcut mușuroi (ca și la cartofi și porumb, doar că mușuroiul era mai mic). După rariță se mergea cu sapa pe fiecare șir, se tăiau buruienile dintre sfecle și dacă rarița acoperise cumva frunzele la unele plante, acestea erau scoase de sub pământ.

Sfecla se recolta toamna după mijlocul lunii octombrie, mult după recoltatul cartofului. Pe suprafețe mici, sfeclele se scoteau cu furca cu patru coarne, iar pe suprafețe mai mari se scoteau uneori și cu plugul dotat cu un brăzdar special numit

„furca de scos cartofi”, fiind identic cu cel folosit la recoltatul cartofilor. Sfeclele scoase din pământ erau adunate în grămezi apoi erau duse cu căruța în gospodărie, unde se tăiau frunzele, care constituiau o hrană bună pentru vitele cornute (nu se dădeau și la cai). Sfecla se păstra în beci să nu înghețe, iar în timpul iernii se dădea la vite, mai ales la vacile de lapte, în felii. La cai li se dădea câte o sfecă întreagă să o roadă, dar numai dacă aceștia erau în perioade de repaos și nu de efort, pentru că – spun țăranii – „dacă dai sfecă la cai și-i pui la car, asudă”.

Sfecla de zahăr se cultiva în același mod ca și sfecla furajeră.

Deși fabrica de zahăr de la Bod se află nu departe, sfecla de zahăr a început să fie cultivată târziu la Săcele, deoarece era o cultură foarte pretențioasă, pretinde mult îngrășământ natural și întreținere atentă, iar solul pietros nu-i prieste, recoltele fiind mai slabe decât în satele sasești. Se spune că sfecla de zahăr „sărăcește” pământul. În timpul celui de-al doilea război mondial, autoritățile au încurajat cultivarea sfeclei de zahăr, scutind de la concentrare pe țăranii care cultivau o suprafață minimă de sfecă de 30 de ari, iar după război puterea comunistă a inclus în „planul de cultură” pentru fiecare comună și sfecla de zahăr. Suprafața cultivată cu sfecă de zahăr s-a extins considerabil în perioada C.A.P.-urilor.

Fabrica de zahăr din Bod a sprijinit cu specialiști, cu semințe selecționate și cu recompense în zahăr și bani pe cultivatorii de sfecă. Magdó András (n. 1910) a fost angajat de fabrică între anii 1947 – 1956 ca agent agricol pentru comuna Cernatu, unde erau 140 de producători de sfecă de zahăr. De la 20 ha cultivate cu sfecă în 1947, s-a ajuns la 50 ha cultivate în 1956. Fabrica asigură cultivatorilor sămânța, cam 16 – 18 kg pentru un hectar. De la fabrică venea periodic un specialist care supraveghea toate etapele cultivării sfeclei, dând sfaturi cultivatorilor.

Cultura cânepii și a inului

Cânepa și inul s-au cultivat în multe gospodării săcelene până în perioada interbelică, pentru obținerea firelor din care se țesea la război o pânză mai grosieră din care se făceau saci și „lepedee” (cearceafuri de pat), precum și o pânză mai fină pentru piese de port tradiționale, mai ales cămăși pentru femei și bărbați și „izmene” (pantaloni de vară) pentru bărbați.

Cânepa se putea semăna după orice cultură; nu se semănau suprafețe mari, cam 5 – 10 ari cultiva o familie, în fiecare an sau o dată la doi ani. Se semăna primăvara cam după 1 aprilie pe teren arat, grăpat și dat cu tăvălugul. Se semăna cu mâna, luându-se din traista purtată la gât cu trei degete sămânța care era împrăștiată de două ori la fiecare pas făcut de semănător: o dată din spre dreapta spre axul de înaintare și a doua oară de la axul de înaintare spre stânga. Dacă suprafața semănată nu era mare, după semănat se trăgea cu o greblă de lemn cu dinți de lemn pe teren, să se acopere sămânța cu pământ. Nu necesita nici o lucrare de întreținere.

Pe la sfârșitul lunii august tulpinile de cânepă erau pe deplin dezvoltate și se puteau recolta pentru obținerea fibrelor. De obicei, cea mai mare parte a culturii se recolta în această perioadă, lăsându-se o suprafață mai mică din cultură până

toamna, pentru semințe. Pentru fibre, cânepa se recolta cu mâinile prin smulgerea din pământ a întregii plante, cu rădăcină cu tot. Se adunau la un loc mici snopi de cânepă care se legau cu câteva fire și se duceau cu căruța în gospodărie, unde snopii se rezemau de garduri și construcții să se usuce. Prin septembrie, cânepa se pune la „înmuia” în apă, în pâraie. Cei din Satulung înmuiau cânepa în Gârcin, unii chiar în albia pârâului, alții făceau niște gropi lărgind albia. Peste snopii de cânepă se puneau niște pietre și bolovani, să nu-i ia apa. După vreo două săptămâni, când era înmuiață, cânepa se scotea din apă și se ducea în gospodărie și se pune din nou la uscat, rezemată de garduri, de casă, de șură, unde era loc. Se lăsa până se usca bine de tot, până pe la sfârșitul lui octombrie. Apoi tulpinile de cânepă se zdrobeau pe „frângătoare” mai întâi, apoi pe „melița” propriu-zisă. Firele melițate numite „fuior” se pieptăneau apoi pe două feluri de piepteni: întâi pe pieptenele mare (o scândură mare cu o mulțime de cuie de fier) apoi pe pieptenii mici, prevăzuți cu o coadă din lemn. După pieptănat, din fuioare se făceau „caiere” care se puneau pe furcă și se torceau.

Pe la sfârșitul lui septembrie se coceau semințele pe porțiunea de cultură lăsată nerecoltată. Plantele se smulgeau cu totul din pământ, se făceau legături și se duceau în gospodărie unde se uscau rezemate de garduri și construcții. Când era pe deplin uscată, cânepa de sămânță se pune jos în aria șurii (direct pe pardoseala de pământ bătut sau pe lepedee) unde era împlătită cu împlăciul. Tulpinile se adunau iar jos rămăneau semințele de cânepă și pleava. Semințele erau apoi „vânturate”, adică aruncate cu o lopățică spre peretele din fundul șurii; semințele, mai grele, zburau mai departe iar pleava mai ușoară cădea mai aproape. Semințele erau duse în pod să se mai usuce apoi se păstrau în sac până la următorul semănat.

Cultura inului era identică cu cea a cânepii.

Plante cultivate în asociere cu alte culturi

Fasolea. Varietatea de fasole comestibilă care se semăna în câmp în culturile de cartof sau de porumb era numită de localnici „oloagă”, pentru că se dezvoltă ca o mică tufă, spre deosebire de fasolea „de araci” care se cultiva în grădină și care se dezvoltă pe înălțime, pe niște pari (araci) înfiți în pământ. După cel puțin trei săptămâni de la plantarea cartofilor sau semănatul porumbului, printre cuiburile de cartofi sau firele de porumb se făceau cu vârful sapei cuiburi adânci de 5 – 6 cm, cam la un metru unul de altul. În fiecare cuib se puneau câte 5 – 6 boabe de fasole, care se acopereau apoi cu pământ tras cu sapa sau chiar cu piciorul. Fasolea era prășită cu rarița și cu sapa odată cu cartoful sau porumbul. Se recolta toamna prin luna septembrie, cu puțin timp înainte de scosul cartofilor și de culesul porumbului. Fasolea se recolta manual, scoțând tufele din pământ cu rădăcină cu tot, se încărcau în căruță și se duceau în gospodărie. Dacă se recolta o cantitate mai mare de fasole, aceasta se pune la uscat pe „capre” amplasate în curte sau în grădină unde erau lăsate să se usuce la soare până la o lună de zile, în funcție de cât era toamna de caldă. Când fasolea era uscată, tufele se luau de pe capre

și se puneau în șură pe niște lepedee unde erau bătute bine cu îmblăciul. Tufele, tulpinile numite „ruji” se adunau și se păstrau pentru hrana vitelor cornute și a oilor (nu și a cailor). Boabele de fasole rămase pe lepedee se adunau iar când era vânt destul de puternic se „vânturau” pentru eliminarea corpurilor străine. În curte se puneau jos o „troacă” (copaie, covată confecționată de țigani din Gârcini din trunchi de salcie scobit) deasupra căreia, de la o înălțime de circa un metru se lăsau să cadă boabele de fasole dintr-o „lopătică” (o scafă din lemn de salcie scobit, sau din tablă). Impuritățile erau suflate de vânt iar boabele cădeau în troacă. După ce era vânturată, fasolea era păstrată în „hambar”, o ladă din scânduri pusă într-un loc aerisit (în cămară, în magazie sau în șură) pe niște suporturi puse la colțuri, ca lada să aibă cam 15 cm loc de aerisire și pe dedesubt.

Trifoiul și lucerna. Trifoiul și lucerna se semănau de regulă în culturile de grâu de toamnă sau orz de primăvară.

În cultura de grâu de toamnă, trifoiul se semăna primăvara când grâul era crescut cam la 10 – 15 cm. Semințele de trifoi sau de lucernă erau purtate prin lanul de grâu de semănător într-o traistă atârnată de gât, de unde erau scoase cu trei degete și împrăștiate de câte două ori la fiecare pas pe care-l făcea: o dată din spre dreapta spre axa de înaintare și a doua oară de la axa de înaintare a semănătorului spre stânga.

Gospodarii care obișnuiau să grăpeze primăvara cultura de grâu de toamnă și semănau peste ea trifoi sau lucernă, efectuau grăpatul după semănatul trifoiului sau al lucernei.

Dacă grâul fusese semănat cu mașina, pe rânduri, atunci trifoiul sau lucerna se semăna imediat după aceea.

Plivitul grâului cu plivitorul pentru tăierea „steghiei” se făcea după semănatul lucernei sau a trifoiului, când acestea erau crescute la vreo 5 cm. Grâul se secera vara, cu coasa, cât mai aproape de pământ, și odată cu paiele de grâu se secera și lucerna sau trifoiul. Când femeile adunau spicele cosite de pe jos pentru a le lega în snopi, le scuturau pentru ca lucerna sau trifoiul să cadă jos. După ce snopii de grâu se clădeau în clăi, trifoiul sau lucerna, deja zvântate pe miriște, se aduna cu grebla cu dinți de lemn și se clădea în „purcoaie” sau „bugle”, grămezi înalte de 100 – 120 cm. Lucerna sau trifoiul continua să se usuce în purcoaie, la soare și vânt, după care se ducea acasă cu carul prevăzut cu rude la exteriorul leucilor și se depozita în „fânărie” (podul șurii). Toamna se mai cosea un rând de lucernă sau de trifoi și urma aceleași proceduri de uscare, transport și depozitare ca și prima recoltă.

Orzul de primăvară – după cum i se spune – se semăna primăvara pe teren arat și grăpat. Unii gospodari semănau trifoiul sau lucerna imediat după semănatul orzului, cu mâna sau cu semănătoarea, alții așteptau ca orzul să iasă din pământ cam 5 – 6 cm. Cultura de orz nu se plivea cu plivitorul.

Orzul se recolta vara pe la începutul lui august, cu coasa fără cârlig, tăindu-se cât mai aproape de pământ se putea. Trifoiul sau lucerna crescuse printre firele de orz cam la 20 – 30 cm înălțime și – evident – se cosea odată cu orzul. Brazdele rămase în urma coasei se „spărgeau” cu furca, adică erau răsfirate, împrăștiate

uniform pe miriște, să se usuce deopotrivă orzul și trifoiul sau lucerna. Odată ce se uscau, se adunau în „purcoaie”, se încăreau în căruță și se duceau acasă în șură până la treierat. Treieratul orzului se făcea cu batoza. Din batoză rezultau: boabele de orz, sortate în saci, pe trei categorii (categoria I-a din care se păstra sămânța pentru anul următor, restul se vindea la fabricile de bere și categoriile a II-a și a III-a care se măcina grosier și se dădea la vite, la porci și la păsări ca „uruială”), paie de orz amestecate cu lucernă sau trifoi, care se păstrau în fânărie ca nutreț pentru vite și cai, și pleava (paiele mărunte, tocate de batoză) care se păstra tot în fânărie.

Pe terenul de pe care s-a cosit orzul cu lucernă sau trifoi, până toamna pe la mijlocul lui septembrie mai creștea un rând de lucernă sau trifoi, care se cosea, se împrăștia pe teren, se întorcea să se usuce la soare apoi se aduna pe „capre” unde se mai usca până la o săptămână, apoi se ducea cu carul acasă și se depozita în fânărie ca nutreț pentru animale în timpul iernii.

Pe terenul pe care s-a semănat grâu de toamnă sau orz de primăvară cu lucernă sau trifoi, în următorii doi – trei ani nu se mai cultiva nimic altceva și nu se efectua nici o lucrare agricolă, doar se coseau lucerna sau trifoiul de trei sau chiar de patru ori într-o vară (ultima recoltă cosită într-un sezon se numea „otavă”). Prima „coasă” se făcea pe la începutul lunii iunie, când planta furajeră avea cam 40 de cm înălțime și avea niște flori „roșcovane”. În luna august se făcea a doua coasă, lucerna era crescută tot cam de 40 de cm și avea flori. A treia coasă se făcea cam în prima jumătate a lunii octombrie și lucerna sau trifoiul nu mai atingeau 40 de cm și nici nu mai înfloreau.

Pentru a obține sămânță de trifoi sau de lucernă, gospodarul lăsa planta să crească iar sămânța să se coacă până la maturitate. Prin luna august sămânța era coaptă și atunci trifoiul sau lucerna se cosea, se zvânta pe holdă, se aduna în „purcoaie” apoi se ducea la batoză la treierat. Din batoză rezultau paie pe o parte și sămânța pe alta. Sămânța se sorta de impurități cu o mașină de sortat semințe. Pe holda de pe care s-a cosit trifoiul sau lucerna pentru sămânță, până toamna se mai făcea o recoltă, otava.

Lucerna și trifoiul constituiau un aliment foarte hrănitor pentru animale mai ales pe timpul iernii, lucerna fiind hrana preferată a cailor iar trifoiul se dădea mai mult vitelor, în special vacilor de lapte.

Terenul pe care s-a cultivat grâu de toamnă sau orz de primăvară cu trifoi sau lucernă (cam 2 – 3 ani la rând se cultiva trifoiul și 3 – 4 ani la rând lucerna, fără a se ține la socoteală primul an de cultură în care s-a recoltat grâul sau orzul), este foarte „odihnit”, resturile de tulpini și de frunze care rămâneau pe pământ după fiecare cosit îngrășau pământul. S-a constatat că după trifoi sau lucernă, cea mai bună recoltă o dădea cartoful sau grâul, care se puteau cultiva fără ca terenul să fie îngrășat cu gunoi.

Valorificarea produselor agricole

Grâul de toamnă se cultiva până la al doilea război mondial numai pentru consumul necesar fiecărei familii, pentru făină de pâine. În perioada interbelică în Săcele erau doar mori pe valțuri, care măcinau grâu, orz și secară, dar nu obțineau cea mai bună făină. Aveau mori pe valțuri Püncösti Mihaly (la „gara”), un alt Püncösti Mihaly (din sus de sat, spre Gârcini, lângă gater), Jani Mihaly (Subobreji, lângă valea Tărlungului), Köpe István din Cernatu (devenită moara „11 Iunie”) și mai era moara lui Ilon (lângă uzina Precizia), preluată apoi de Islik Jenő care a modernizat-o. Pentru a obține o făină de mai bună calitate, cerealele se măcinau la morile din Hărman, din Bod și din Prejmer. Se asociau doi – trei și chiar patru săceleni la o căruță în care încărcau sacii cu grăunțe și mergeau la una din morile din satele săsești învecinate. Pentru pâine, femeile obișnuiau să amestece făină obținută în Săcele cu făina mai bună măcinată la morile sașilor.

Orzul se cultiva pentru hrănirea animalelor: cai, vaci, boi. Unii gospodari și-au amenajat un „crep” (mic bazin) din ciment în grajd, prevăzut la partea inferioară cu o scurgere cu dop. În el se puneau „lături” cu uruială din orz, amestec de făină de orz, cartofi mărunți fierți, care se dădea mai ales la cai. Până la al doilea război mondial se făcea și pâine din amestec de făină de grâu cu făină de orz și cartofi. Unii cultivau orzul pe suprafețe mai mari și vindeau boabele la fabrica de bere Czell din Dârste sau la fabricile de spirt din Tărlungeni și Ozun.

Secara se cultiva pe suprafețe mici, odinioară din ea se făcea o pâine neagră.

Ovăzul se cultiva numai pentru animale, se dădeau grăunțe de ovăz în special la cai, dar și la viței de până la un an.

Cartoful se cultiva pentru vânzare, pentru alimentația familiei dar și pentru animale. Cea mai mare parte a producției de cartofi se vindea la angroșiști, la comercianți veniți mai ales din regat. Ei cumpărau cartofii ori pe bani, ori dădeau în schimb porumb pe care-l aduceau de la sud de Carpați, unde pământul și clima erau favorabile acestei culturi. Cantitățile mai mari de cartofi se transportau pe calea ferată, fiind încărcate în halta Dârste. În casă, săcelenii mâncau cartofii fierți cu ceapă, cartofi copti în cuptor cu zeamă de varză iar mai nou și sub formă de piure sau prăjiți în ulei; cartofi fierți intrau și în aluatul pentru pâinea de casă. Majoritatea gospodăriilor aveau cuptor pentru pâine în bucătăria de vară.

Porumbul se folosea în alimentație și la animale. Din făina de porumb se făcea mămăligă, care se mânca cu lapte dulce de vacă, cu „zară” (lapte de vacă prins și apoi bătut în putinei cu băătorul). Din mămăligă se făcea așa numitul „bulz ciobănesc” (bulgări de mămăligă umpluți cu brânză de oi) ori „bulz în cratiță”, punându-se peste-olaltă un rând de mămăligă și unul de brânză, eventual și unt. Unii bătrâni își amintesc că au auzit în copilărie de la părinți și bunici că mai demult se făcea și pită de mălai, dar aceasta a dispărut din alimentația săcelenilor după primul război mondial. La animale porumbul se dădea sub formă de grăunțe și de făină. La porci se dădeau boabe amestecate cu făină, cu uruială și cu cartofi fierți, sub formă de „lături”. Mălai se dădea și la oi, mai ales pe la sfârșitul iernii și

primăvara în perioada când fătau oile, când trebuiau să fie bine hrănite pentru a-și putea alăpta mieii. La păsările de curte porumbul se dădea fie sub formă de grăunțe fie ca făină de mălai amestecată cu uruială și cartofi.

Sfecla furajeră era odinioară singura care se cultiva pentru animale, mai ales pentru vaci și oi. Sfecla de zahăr s-a cultivat numai pentru vânzare la fabrica de zahăr din Bod, pentru zahăr și bani.

Des méthodes et des techniques de la culture des plantes a Săcele durant la 1-ere partie du XXe siècle. (Résumé)

Les habitants roumains de l'actuel municipe Săcele (formé des « quatre villages » Baci, Turcheș, Cernatu et Satulung) s'occupaient plutôt de l'élevage, pendant que la majorité des Hongrois ont été agriculteurs et ils ont pratiqué aussi divers métiers. Dans la première moitié du XX-ième siècle, l'agriculture a subi une évolution importante, par le passage des méthodes, techniques et des moyens traditionnels dans la culture les plantes, aux méthodes et techniques modernes, par l'apparition des outillages plus perfectionnés, à traction animale, ou, actionnés par des machines à vapeur et ensuite, par des tracteurs.

Par conséquent, dans la culture des céréales, on a renoncé aux semailles manuelles (par l'éparpillement des graines), dans la faveur des semoirs à traction animale sur 12, 14 ou 16 rangs. De la moisson à la faucille ou à la faux, de l'égrenage au fléau, on est arrivé à la moisson à la batteuse, actionnée au début du siècle par des machines à vapeur et, entre les deux guerres, par des tracteurs ou par des moteurs électriques. Le premier tracteur de Săcele a été un FORD, ensuite on a acquis plusieurs tracteurs HANNOMAG, de fabrication allemande. Les batteuses ont été MAV, de fabrication hongroise.

Une autre catégorie de cultures a été celle des pommes de terre et du maïs, qui, autrefois, étaient semés en poquets faits aux sarclier, ensuite dans des sillons faits à la charrue. Le maïs était semé au semoir à rangs. Les travaux propres à la période de végétation de ces cultures, exclusivement manuels, à la binette, ont été pratiqués ensuite avec des outillages plus perfectionnés, appelés « machine à sarcler », à traction animale.

On a cultivé aussi des plantes textiles (le chanvre et le lin) sur des surfaces moins grandes, pour obtenir des tissus à utilisation domestique ou pour la confection des vêtements traditionnels.

Pour l'élevage on cultivait le maïs fourragère, la trèfle et la luzerne, et, suite à la fondation de la fabrique de sucre de Bod, à la fin du XIX-ième siècle, on a introduit la culture de la betterave à sucre.

Lista ilustrațiilor:

1. Batoza MAV acționată de mașină cu abur alimentată cu lemne; în centru, cu pălărie, Köpe István, proprietarul batozei (1887 – 1939)
2. Treieratul cerealelor la Săcele cu batoză MAV acționată de tractor Hannomag
3. Batoza MAV a lui Fábich Martin (1898 – 1975), acționată de un motor electric transportat pe platforma unei căruțe, treierând în curtea lui Gödry Mihaly din Satulung, mecanic fiind Fábich Iosif, copilul din centrul imaginii, la vârsta de 13 – 14 ani
4. Tractorul FORD al lui Magdó András; pe tractor se află Magdó Iózsef, fiul proprietarului, iar la manivelă Páll István, băgător la batoză
5. Treieratul în șura lui Magdó János, brutar din Cernatu, cu batoza MAV acționată de tractorul FORD al lui Magdó András; la masă, de la stânga la dreapta, sunt Magdó Iózsef (mecanic, fiul lui Magdó András), Páll István (băgătorul la batoză) și Magdó János (proprietarul gospodăriei)
6. Magdó András (n. 1910) la 19 ani, când era ucenic zidar la Fálnagy András din Turcheș

Notă:

Prezentul material este rezultatul cercetărilor întreprinse în anul 2001 de Muzeul de Etnografie Brașov, în vederea reorganizării Muzeului Etnografic din Săcele;

Fotografiile fac parte din fondul documentar al Muzeului Etnografic Brașov;

Aducem mulțumirile noastre săcelenilor care ne-au dat informațiile necesare realizării acestui studiu:

Magdó András, n. 1910, Săcele, Cernatu, str. Valea Cernatului nr. 10

Pandi Samu, n. 1917, Săcele, Satulung, str. Petőfi Sándor nr. 37

Magdó István, n. 1918, Săcele, Cernatu, B-dul Brașovului nr. 9

Sárai István, n. 1919, Săcele, Satulung, str. Bisericii Române nr. 8

Fabich Iosif, n. 1923, Săcele, Satulung, B-dul George Moroianu nr. 140

Moldoveanu Ioan, n. 1929, Săcele, Satulung, str. Mocanilor nr. 13

Jani Sándor, n. 1931, Săcele, Satulung, str. Oituz nr. 10

Figura 1

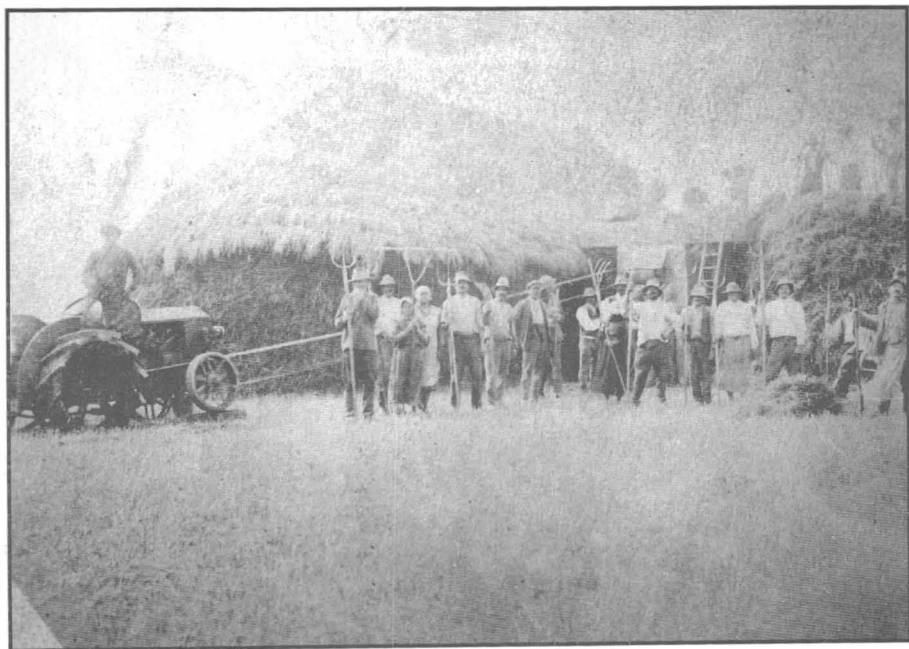

Figura 2

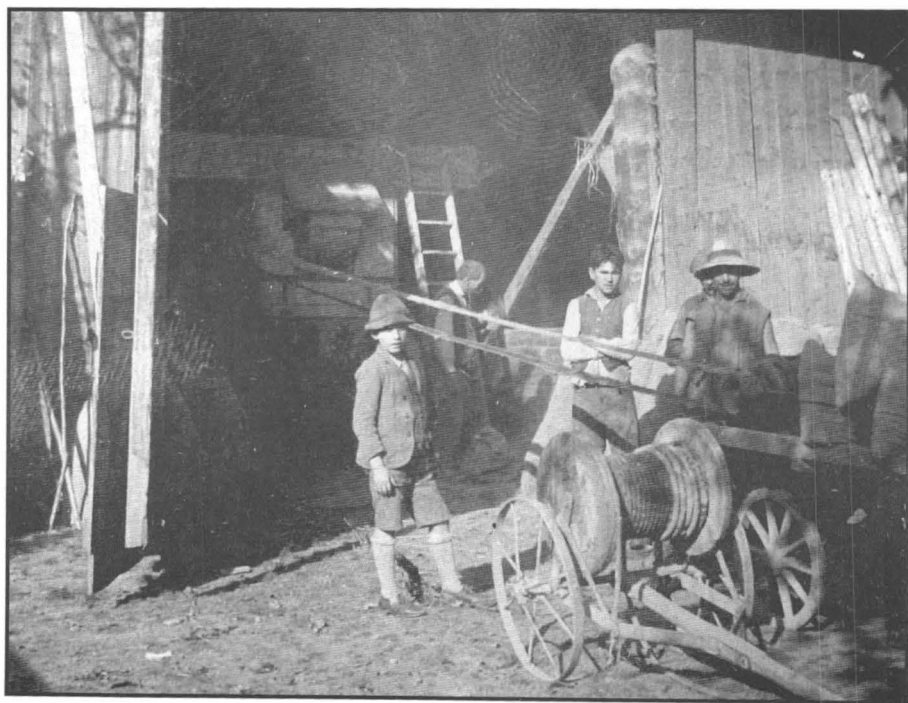

Figura 3

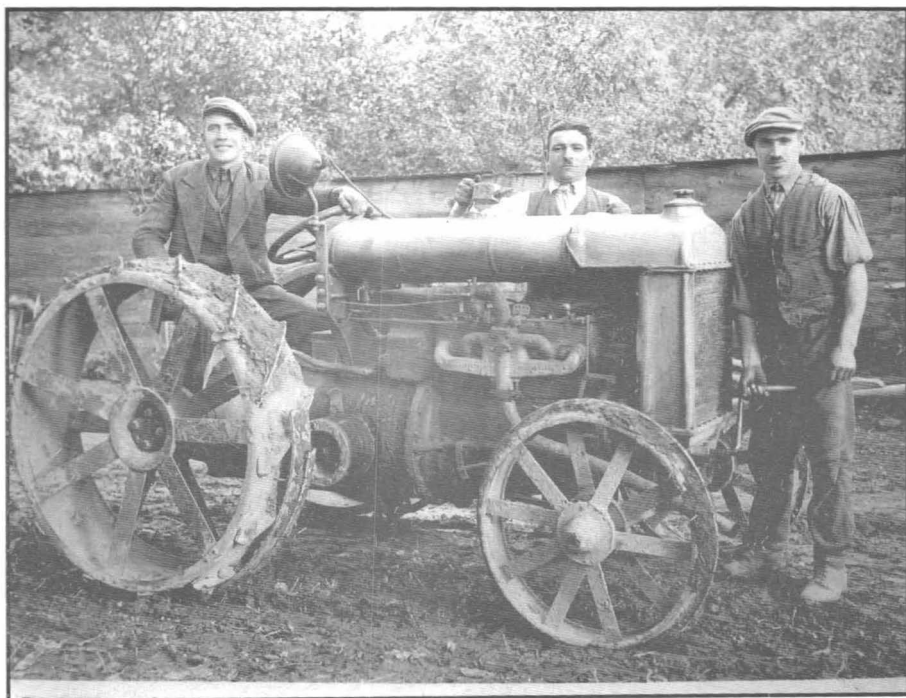

Figura 4

Figura 5

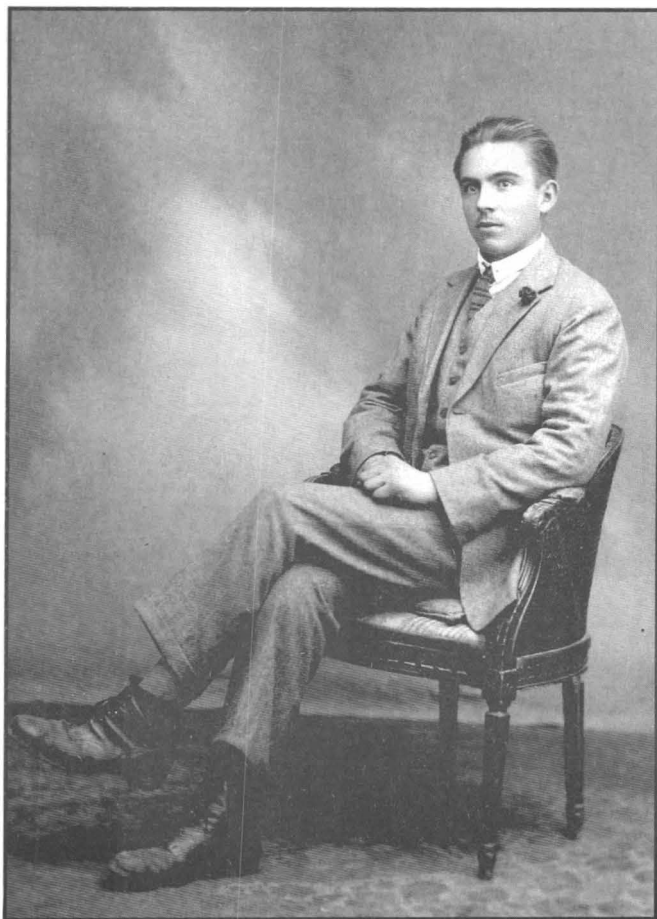

Figura 6

PROBLEMATICA ORGANIZĂRII ȘI FUNCȚIONĂRII SECȚIEI DE CONSERVARE-RESTAURARE A MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE BRAȘOV ÎN RAPORT CU STAREA DE CONSERVARE A COLECȚIILOR

Muzeul Județean de Istorie Brașov este deținătorul unui număr însemnat de obiecte de o mare valoare istorică, tehnică și artistică.

Păstrarea acestui patrimoniu deosebit de prețios constituie una din rațiunile importante de existență a muzeului. Valorile culturale muzeale, diferite ca structură, compoziție și tehnologie folosită la crearea lor, au fost și sunt supuse unor procese de îmbătrânire, uneori în forme accelerate, determinate de acțiunea factorilor ambientali conjugată cu uzura lor funcțională. Se impune deci existența în muzeu a unui sector care să asigure protejarea și conservarea pieselor, iar acolo unde apar alterări cu modificări în starea lor generală – restaurarea.

Analizând colecțiile deținute de Muzeul Județean de Istorie Brașov prin prisma problemelor de conservare și restaurare pe care le prezintă, constatăm că ele sunt alcătuite din elemente individuale cu particularități proprii, care trebuie cunoscute detaliat, independent sau în interferența cu factorii care și-au pus amprenta asupra lor.

Pentru a avea o imagine succintă a problemelor de conservare-restaurare pe care le întâlnim la patrimoniul Muzeului Județean de Istorie Brașov este necesară o analiză a colecțiilor componente ale acestuia, având drept criteriu prioritar structura materială a obiectelor. Nu trebuie pierdută din vedere nici încadrarea concomitentă a pieselor în colecțiile constituite după criterii istorice, cunoscându-se faptul că starea de conservare a pieselor depinde și de originea, vechimea și funcționalitatea piesei în timp. Aceste particularități diferă de la o perioadă istorică la alta.

Tinând seama de criteriul istoric în constituirea colecțiilor și de natura materialelor din care sunt alcătuite piesele, structura patrimoniului Muzeului Județean de Istorie Brașov se prezintă astfel:

Nr. crt.	Material	Număr de piese (din care necesar de restaurare)				Total	Obs.
		Istorie veche	Istorie medie	Istorie modernă	Biblioteca		
1	Silex	2304/0				2304/0	
2	Marmură		2/0	4/0		6/0	
3	Ardezie		51/5			51/5	
4	Calcare		5/0			5/0	
5	Ceramică (piese întregite)	692/0	91/10	21/5		804/15	
6	Ceramică (fragmente)	75650/x				76650/x	
7	Porțelan		27/2	17/3		44/5	
8	Faianță		17/0	16/2		33/2	
9	Sticlă		37/0	43/0		80/0	
10	Ipsos		4/0			4/0	
11	Metal și aliaje metalice	1079/800	1866/1400	293/150		3238/2350	
12	Lemn		432/125	128/60		560/185	
13	Os	2712/125	4/0	4/0		2720/125	
14	Corn		20/0			20/0	
15	Piele		36/30	16/16		52/46	
16	Chihlimbar		5/0			5/0	
17	Sidef		1/0	1/0		2/0	
18	Ebonită			1/0		1/0	
19	Material plastic			191/0		191/0	
20	Numismatică					18240/575	
21	Lepidoptere					8160/0	Științele naturii
22	Flori de mină					232/0	Științele naturii
23	Hârtie - stampă - hartă - carte veche - periodice - carte curentă			5/0	30/20 124/85 630/150 4270/1000 15376/100	35/20 124/85 630/150 4270/1000 15376/100	
24	Textile		71/71	185/50		256/121	
	TOTAL	82257/ 925	2669/ 1643	925/ 286	20430/ 1335	133093/4784	

Aproximativ 60% din colecțiile de istorie veche, medie și modernă sunt etalate în expozițiile permanente de la Casa Sfatului, Bastionul Țesătorilor și Turnul Negru restul fiind depozitate în spațiile special amenajate la sediul administrativ al muzeului (la demisol arheologia și la etajul 1 istoria medie, modernă, numismatică, științele naturii și biblioteca).

Starea de conservare a pieselor muzeale este o rezultată a interacțiunii factorilor interni (structurali, specifici fiecărei piese) și a celor externi, care au acționat asupra acestora de la crearea lor până în prezent (funcționalitățile îndeplinite, agresanții fizico-metalici, fizico-chimici și de microclimat). Analizând din această perspectivă colecțiile Muzeului Județean de Istorie Brașov constatăm că piesele lor componente au îndeplinit în general funcții utilitare care au determinat un grad mai mult sau mai puțin avansat de uzură funcțională. Scoase din uz, ele au fost păstrate în timp în condiții extrem de diferite, de cele mai multe ori improprii. Pe diferite căi, legate de tipologia funcțională și de vechimea pieselor, ele au ajuns în colecțiile de muzeu. Chiar în condiții de muzeu, cele mai multe dintre piese nu au beneficiat de un tratament adecvat din diverse motive: necunoaștere, lipsa de spațiu adecvat, evenimente istorice agresante chiar și asupra bunurilor muzeale (războaie, schimbări de regim social și politic) sau, de cele mai multe ori, lipsa de fonduri, dotări și personal calificat. Pieseile Muzeului Județean de Istorie Brașov poartă în ele, în măsură mai mica sau mai mare, amprenta timpului istoric cu tot ce înseamnă el.

Deteriorările cel mai frecvent întâlnite la piesele din colecțiile Muzeului Județean de Istorie Brașov sunt:

1. degradări evolutive – afectează structura intrinsecă a materialelor și a elementelor componente ale obiectelor.

- a. coroziune activă întâlnită la circa 75% din piesele de metal, dominant la piesele din fier sau aliaje ale acestuia;
- b. pierderea unității pieselor întâlnită la circa 15% din piesele de hârtie, lemn, metal, ceramică.

2. modificări morfologice de natură fizico-mecanică – afectează estetic sau funcțional piesa, putându-se transforma în degradări evolutive.

- a. uzura funcțională la circa 85% din piese;
- b. îmbătrânirea, pierderea rezistenței materialului și deformarea obiectelor – prezente la circa 50% din piesele de lemn, textile, hârtie, piele, pergament;
- c. deformări, fisuri, știrbituri, desprinderi de material, depuneri de săruri, completări neadecvate la circa 40% din piesele de ceramică, lemn, metal, hârtie;
- d. depozite de praf și murdărie ancrasată existente la circa 50% din piesele din ceramică arheologică, metal, textile, carte.

Istoria și evoluția muzeelor din Brașov se reflectă și în istoria și evoluția preocupărilor de conservare-restaurare a patrimoniului acestora, precum și în

materializarea mai mult sau mai puțin fericită a acestor preocupări. De la depozite improprii ca volum și condiții de păstrare existente pe parcursul a 60 de ani, în prezent muzeele din Brașov beneficiază de spații de depozitare salubre, cu condiții de microclimat în limite admisibile, fără a atinge optimul, respectiv instalații de climatizare.

Muzeul Judetean de Istorie Brașov asigură starea de sănătate a pieselor din colecții prin **secția de conservare și restaurare a patrimoniului**.

Sectorul de conservare gestionează piesele din colecții, urmărește condițiile de microclimat din spațiile muzeului, starea de conservare a pieselor, etalarea și depozitarea corectă, întreținerea spațiilor muzeale și a pieselor și orice alte activități strâns legate de păstrarea, folosirea și manipularea corectă a pieselor. Spațiile în care își desfășoară activitatea sectorul de conservare sunt expozițiile permanente depozitele și laboratorul de conservare.

Expozițiile permanente asigură un microclimat salubru, fără variații mari de temperatură și umiditate. Umiditatea relativă a aerului se înscrie în general până la limita maximum permisă, rămânând de rezolvat situațiile în care ea atinge cote prea mici pentru obiectele din materiale organice. Excepție face Turnul Negru, unde microclimatul din interior reflectă la cote mai mici condițiile de climă din exterior.

Depozitele, situate în sediul administrativ al muzeului sunt salubre, asigurând, cu intervenții adecvate, condiții de microclimat stabile, înscrise în parametrii permisi de normele de păstrare și conservare a bunurilor, cu aceeași excepție – limita minimă a UR.

Termoizolarea ferestrelor cu polistiren expandat a asigurat îmbunătățirea condițiilor de microclimat.

Suprafața și volumul spațiilor destinate depozitării asigură adăpostirea tuturor colecțiilor. Dezavantajoasă este împărțirea în încăperi mici, care nu permite folosirea la maximum a spațiului. Cu toate acestea, gândirea riguroasă a modului de repartizare a patrimoniului de care dispune muzeul poate asigura o depozitare a pieselor cât mai aproape de optim. Depozitele sunt dotate cu moduli executați din resurse proprii. Obiectele tridimensionale din colecțiile de istorie medie și modernă sunt protejate de huse din material textil sau în cutii. Piese arheologice sunt depozitate în cutii sau dulapuri cu sertare.

Muzeul dispune de un **laborator de conservare** cu o dotare care permite conservarea activă a pieselor, respectiv înlăturarea unor factori de suprafață ce pot distruge piesele, combaterea biodeteriorărilor sau tratarea preventivă cu substanțe conservante a unor categorii de piese care permit aceasta (piele, lemn, metal).

Personalul sectorului de conservare este reprezentat de cinci conservatori de colecție, care au în atribuții ansamblul de activități care să asigure conservarea patrimoniului cultural. Repartizarea gestiunilor și a atribuțiilor legate de acestea s-a făcut ținând seama de problemele specifice fiecărui tip de colecție și de problemele specifice funcționării fiecărui sector – expoziție sau depozit. Pregătirea conservatorilor a permis și permite în paralel rezolvarea problemelor de conservare pasivă – microclimat, depozitare, etalare, evidență gestionară, fișare etc. și a

celor de conservare activă a pieselor, conservare cu caracter preventiv care permite înlăturarea unor factori ce produc deteriorări (praf și murdărie ancrasată, depozite de diferite substanțe pe obiecte, biodegradări) sau tratarea cu substanțe conservante a pieselor.

Conservatorii selectează și propun pentru restaurare piesele a căror stare necesită o intervenție curativă, stabilind prioritățile în funcție de natura degradărilor.

Sectorul de restaurare. Starea de sănătate a pieselor din expozițiile permanente și temporare ale Muzeului Județean de Istorie Brașov este asigurată și de laboratoarele de restaurare. Ținând seama de specificul patrimoniului Muzeului Județean de Istorie Brașov și de categoriile de obiecte care solicită mai mult restaurarea, în muzeu funcționează un **laborator de restaurare carte și un laborator de restaurare metal – ceramică. În fiecare dintre acestea lucrează câte doi restauratori atestați.**

Activitatea din laboratoarele de restaurare rezolvă problemele pieselor care vor fi expuse, asigurând întregirea și restaurarea pieselor cermice selectate de muzeografi și a celor din metal care prezintă coroziune activă în evoluție.

Laboratorul de restaurare a obiectelor pe suport papetar rezolvă în limitele capacității piesele cu degradări evolutive, având prioritate cele solicitate pentru expoziții.

În ambele laboratoare sunt restaurate și piese care, deși nu sunt solicitate pentru un circuit expozițional apropiat, au o stare de conservare precară ce le pune în pericol existența.

Spațiul, dotările și condițiile de lucru din laboratorul de restaurare metal – ceramică au fost mult îmbunătățite începând cu anul 2000, când laboratorul a fost mutat de la Bastionul Țesătorilor la demisolul sediului administrativ.

La restaurare carte spațiul de lucru este insuficient, impunându-se o extindere a acestuia pentru a permite instalarea unor prese și pentru fluidizarea activității. Acest laborator are nevoie și de moduli de depozitare pentru materialul și piesele de restaurat.

Capacitatea reală de lucru a laboratoarelor de restaurare nu acoperă decât într-o mică măsură necesarul de restaurare. Ținând seama de starea patrimoniului, ar necesita restaurare un număr de cca. 1.500 de piese din metal sau cu componente din metal și un volum uriaș de material arheologic întregibil. Este suficient de văzut că numărul mediu de piese restaurate în aceste ateliere anual este de circa 100 (metal și ceramică de complexitate diferită). În aceste condiții este necesară o reanalizare a posibilităților de restaurare pe plan local, pentru completarea activității laboratorului propriu cu colaborarea laboratoarelor zonale în rezolvarea pieselor de patrimoniu cu degradări evolutive.

La laboratorul de restaurare obiecte pe suport papetar, media anuală de lucru rezultată din rapoarte este de două cărți vechi și circa 25 – 30 piese diferite (hărți, stampe, documente, ziare). Deci necesarul de restaurare nu poate fi acoperit, laboratoarele executând prioritățile expoziționale sau piesele cu degradări

evolutive grave. Și pentru acest domeniu se impune o orientare spre colaborarea cu laboratoarele zonale.

O problemă care rămâne doar parțial rezolvată în domeniul conservare – restaurare este cea a investigațiilor în laboratoarele de specialitate, mai ales pentru laboratorul de restaurare metal – ceramică.

Laboratorul de restaurare carte a colaborat pentru investigații cu laboratoarele de profil din București și Alba-Iulia. Se impune și o orientare a laboratorului de restaurare metal – ceramică pentru rezolvarea problemei investigațiilor la laboratoarele zonale de profil și colaborarea cu laboratoare locale de cercetări metalografice.

Propuneri pentru îmbunătățirea activității de conservare-restaurare în Muzeul Județean de Istorie Brașov

- Întocmirea sistematică a fișelor de conservare a pieselor din patrimoniul muzeului și urmărirea ritmică a evoluției stării de conservare a acestora/ trecerea la evidența computerizată a stării de conservare a pieselor.
- Dotarea cu aparatură de măsură și control și de reglare a microclimatului sălilor de expoziție, prioritar a celor în care sunt etalate obiecte din materiale organice.
- Verificarea periodică a stării de conservare a tuturor pieselor expuse și stabilirea necesarului de restaurare în ansamblu și a priorităților la restaurare.
- Îmbunătățirea sistemului de evidență a mișcării pieselor între diferitele sectoare ale muzeului / trecerea la evidența computerizată a mișcării pieselor, a intervențiilor suferite de acestea etc.
- Analiza detaliată a modului de asigurare a securității pieselor și întocmirea unui studiu sintetic care să motiveze oportunitatea instalării unor sisteme de protecție antifurt suplimentare celor existente, acolo unde patrimoniul o impune.
- Instalarea unui registru de evidență privind predarea-preluarea gestiunii din expozițiile permanente, care să permită un control mai eficient al modului de conservare și securitate a pieselor.
- Organizarea în cadrul bibliotecii a unei fototeci și clisoteci, arhive video, CD etc.
- Îmbunătățirea modului de etalare a pieselor din expoziții prin înlocuirea suportilor improvizati cu suportii adecvați din materiale neutre chimic.
- Instituirea de instruiți periodice cu personalul de pază și supraveghere privind normele de păstrare și conservare a patrimoniului, problemele PSI și de securitate a obiectelor.

- Termoizolarea cu polistiren expandat a ferestrelor de la sălile de expoziție în care se află obiecte din materiale organice.
- Continuarea amenajării depozitelor în conformitate cu proiectele întocmite de conservatorii de colecție.
- Organizarea unei încăperi de carantină pentru piesele nou intrate în colecții.
- Completarea dotărilor existente în laboratoare cu altele necesare în ordinea priorităților, conform listelor întocmite de specialiști.
- Extinderea laboratorului de restaurare carte.
- Asigurarea unui sistem de ventilare securizat în laboratorul de restaurare metal – ceramică pentru evacuarea noxelor și a prafului.
- Instituirea unei colaborări sistematice cu laboratoarele de investigații din centrele zonale de restaurare pentru asigurarea fundamentului științific al restaurării.
- Studiarea posibilităților de extindere a laboratorului în scopul acoperirii necesităților curente ale muzeului și pentru alte tehnici de restaurare – lemn, textile, legătură carte și chiar a înființării unui laborator zonal de restaurare.

The organization and the functioning of conservation-restoration department within the History Museum of Brasov in relation with the collections conservation status.

(Abstract)

The History Museum of Brasov owns an important number of works with a high historical, technical and artistical value. Maintaining this highly valuable patrimony is one of the main "raison d'être" of the museum.

The present paper analysis the collections conservation status looking mainly at the material structure of the objects, but also looking at the dating of the works within the various collections according to historical criteria.

The paper also presents the microenvironment and the exhibition system of the works in the permanent collection (Casa Sfatului, Bastionul Țesătorilor, Turnul Negru) and in the museum warehouses.

In order to perform the highly specialized operations of conservation and restoration the museum has three labs: conservation, paper restoration and metal&ceramics restoration. The museum specialists manage and perform the conservation and restoration on the works of the collection.

By looking at the conservation-restoration requirements against the real capacity of the museum labs, the present paper makes proposals to improve and increase the efficiency of the activity in this field.

RESTAURAREA A TREI VASE SCHNECKENBERG DIN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE BRAȘOV*

Articolul de față prezintă restaurarea a trei vase Schneckenberg care provin din vechea colecție a Muzeului Săsesc al Țării Bârsei, în prezent aparținând Muzeului de Istorie Brașov.

Faptul că cele trei piese au fost descoperite de către Julius Teutsch și publicate de Alfred Prox¹ în prima jumătate a secolului XX ne-a determinat să păstrăm „tradiția” de a le prezenta împreună, după cum urmează:

1. *Ceașcă* (inv. 30) – descoperită întâmplător în anul 1902 în Brașov (Dealul Carierei) – este lucrată cu mâna din pastă fină, culoarea variind de la cafeniu spre negru. Forma ceștii este cilindrică²: H=8,5 cm, Dg=7,7 cm, Df=4 cm, cu buza ușor răsfrântă spre exterior, umărul puțin accentuat care se îngustează spre fund și o toartă ovală care pornește de la buză și se continuă peste umărul vasului.³ Decorul incizat se compune din linii paralele dispuse vertical pe corp până la umăr (fig. 1). Restaurată anterior (fig. 2,3) piesa se constituia din cincisprezece fragmente asamblate cu clei de acetonă; toarta originală lipsea încă din momentul descoperirii, cea existentă fiind din ipsos neintegrat cromatic; material ceramic lipsea și în zona superioară a vasului, iar pereții vasului prezentau câteva fisuri transversale.

2. *Vas* (inv. 2017) – descoperit întâmplător în perioada interbelică în Brașov (Dealul Melcilor) – este lucrat cu mâna din pastă fină, în interior de culoare neagră, iar pe exterior cenușie. Forma vasului este cilindrică: H=10 cm, Dg=9,5 cm, Df=4,9 cm, cu buza evazată spre exterior și corpul neted, drept⁴, care se îngustează spre fund (fig. 4). Decorul este realizat prin lustruire. Restaurată anterior (fig. 5), piesa s-a păstrat în proporție de 70% sub forma a patru fragmente asamblate cu clei de acetonă; completarea formei s-a realizat cu ipsos neintegrat cromatic și nefinisat; pe un fragment existau depuneri de carbonați.

3. *Văscior cu toartă* (inv. 7299) – descoperit întâmplător în perioada interbelică în Codlea, județul Brașov – este lucrat cu mâna din pastă fină de culoare brună. Forma vasului este cilindrică: H=7 cm, Dg=5 cm, Df=4,2 cm, cu umărul puțin accentuat și o toartă care pornește de la buză și se continuă până deasupra umărului vasului (fig. 6). Piesa a fost restaurată anterior (fig. 7, 8), cele cinci fragmente fiind asamblate cu clei de acetonă. Toarta lipsea încă din momentul descoperirii, cea existentă fiind din ipsos integrat cromatic, iar în zona superioară, materialul ceramic lipsea în proporție de 50%.

Cele trei piese au fost restaurate anterior, însă aceste intervenții nu ne-au fost semnalate prin dosare de restaurare. De asemenea, trebuie spus că datorită

depozitării necorespunzătoare⁵ – în vechiul depozit din subsolul Casei Sfatului – piesele prezentau depuneri de sol, praf și var; adezivul prezenta urme de îmbătrânire; ipsosul folosit la completări fie era desprins, fie lipsea.

Restaurarea a început cu operația de desprăfuire folosind pensule cu fir moale și aspiratorul. Injectarea cu acetonă a zonelor de îmbinare ale fragmentelor și imersarea în apă caldă (20°C) au avut ca rezultat dezasamblarea pieselor, respectiv desprinderea ipsosului, iar curățarea urmelor de adeziv și ipsos s-a realizat sub lupă cu instrumentar de detartraj adecvat. Întrucât piesele prezentau urme de sol și carbonați, fragmentele au fost imersate (timp de 20 minute) într-o soluție 10% de acid citric, nu înainte de saturarea fragmentelor cu apă distilată. Neutralizarea prin băi repetate de apă distilată și testul clorurilor (care nu a evidențiat prezența acestora) au încheiat tratamentul umed al pieselor. După uscarea liberă pe hârtie de filtru s-a trecut la conservarea fragmentelor prin imersarea acestora în soluție 10% nitrolac în acetonă și uscarea lor liberă, surplusul de nitrolac înlăturându-se prin pensulări ușoare. Fisurile din pereții vaselor (unde a fost cazul!) au fost consolidate prin injectare cu aracet diluat, material care s-a folosit și la asamblarea fragmentelor, dar în concentrație normală. A urmat uscarea și pregătirea pieselor pentru completarea formei, care a constat în aplicarea unor armături din sârmă confecționată din material neferos și amprentarea cu ceară de modelaj. Trebuie amintit faptul că pentru refacerea torților s-a ținut cont atât de imaginile pieselor din lucrarea lui Alfred Prox, cât și de sugestiile arheologului. Completarea s-a efectuat folosind ipsos mojarat cu pigmenți minerali în nuanțe apropiate de original, „cerute” de altfel de fiecare piesă în parte, după care au fost lăsate să se usuce la temperatura mediului ambiant, nu înainte de modelare. Finisarea materialului de completare cu hârtie abrazivă de diferite granulații, conservarea zonelor completate și uscarea au încheiat procesul de restaurare (fig. 9, 10, 11, 12, 13, 14).

După cum se observă, procesul de restaurare al pieselor a fost unul obișnuit, însă faptul că aceste piese au un veac numai de la descoperire, că au comportat intervenții anterioare mai mult sau mai puțin științifice și au fost depozitate până nu demult în condiții improprii, se recomandă prezervarea lor conform normelor de conservare și considerăm că restaurarea și conservarea lor se impunea pentru a le prelungi viața și a reintra în circuitul expozițional al Muzeului Județean de Istorie Brașov.

La restauration des trois vases Schneckenberg (Résumé)

L'article présente la restauration des trois pieces ceramiques découvertes en Țara Bârsei par Julius Teutsch au début du XX-ème siècle.

Les images des vases sont publiée par A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Kronstadt, 1941, taf. XXI, 6; XXII, 2; XXVII, 2 (photo 1, 4, 6).

Les vases improprie restaurée et conservée ont entrée dans le procès de restauration (photo 2, 3, 5, 7, 8). Après le desassemblage, nettoyage et conservation initiale ont été réalisée le collage des fragments et le complètement des vases. La conservation finale a fini le procès de restauration (photo 9, 10, 11, 12, 13, 14) et maintenant les pieces sont exposée dans l'exposition permanente du Musée d'Histoire Braşov.

Lista ilustrațiilor:

1. Imaginea piesei (Ceașcă – inv. 30) reprodusă în lucrarea lui A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Kronstadt, 1941, pl. XXI, 6.
- 2, 3. Ceașcă (inv. 30) înainte de restaurare.
4. Imaginea piesei (Vas – inv. 2017), în *op. cit.*, pl. XXII, 2.
5. Vas (inv. 2017) înainte de restaurare.
6. Imaginea piesei (Văscior cu toartă – inv. 7299), în *op. cit.*, pl. XXVII, 2.
- 7, 8. Văscior cu toartă (inv. 7299) înainte de restaurare.
- 9, 10. Ceașcă (inv. 30) după de restaurare.
- 11, 12. Vas (inv. 2017) după de restaurare.
- 13, 14. Văscior cu toartă (inv. 7299) după de restaurare.

Fotografiile 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 au fost executate de către Paul Pavel.

Note

- * Lucrare prezentată la Sesiunea Națională de Conservare-Restaurare, Bușteni, 2002.
- ¹ Alfred Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Verlag Burzenländer Museum, Kronstadt, 1941, Tafel XXI,6; XXII,2; XXVII,2.
- ² *Ibidem*, p. 34.
- ³ *Ibidem*, p. 35.
- ⁴ *Ibidem*, p. 39.
- ⁵ Conform fișelor de conservare nr. 94, 100, 125/2001.

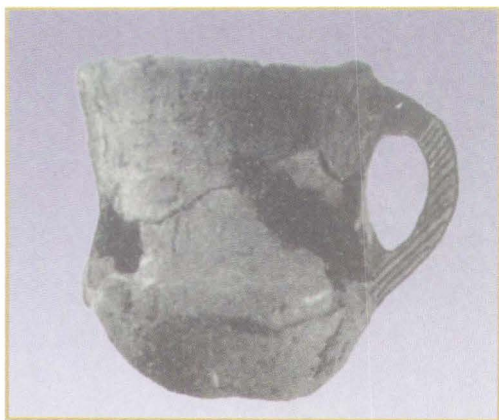

Figura 1

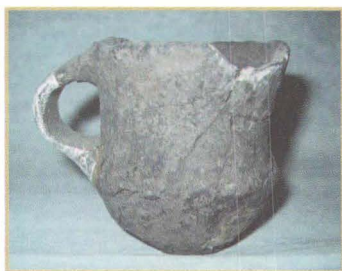

Figura 2

Figura 3

Figura 4

Figura 5

Figura 6

Figura 7

Figura 8

Figura 9

Figura 10

Figura 11

Figura 12

Figura 13

Figura 14

PROBLEME APĂRUTE LA RESTAURAREA UNUI VAS DE PROVIZII DACIC

Motto:

"(...)Numai un lucru care a fost cu adevărat gândit are norocul să fie iar și iar mai bine înțeles decât s-a înțeles chiar el pe sine. Dar, atunci, aceasta mai bună înțelegere nu este meritul interpretului, ci darul oferit de însuși obiectul interpretării."

Martin Heidegger

Ceramica geto-dacică, uimește prin faptul că simplitatea a fost ridicată la rangul de stil. Există unele forme, unde se poate vorbi de o geometrie proprie acestei ceramici, în special cu referire la ceramica de lux. Armonia proporțiilor, imprima eleganță iar sobrietatea ornamenticii fără a fi complicată, conferă acestei ceramici o notă aparte cu valențe de simbol.

Ceramica fină cenușie este comparabilă în ceea ce privește calitatea cu ceramica elenistică ori romană, provenind din import și demonstrând înaltul grad de perfecționare artistică și tehnologică la care au ajuns meșterii olari geto-daci în ultimul secol înainte de Cristos și primul secol după Cristos.

În legătură cu ceramica fină cenușie s-au putut stabili mai mulți producători dar cu tehnologii diferite.

Piesa de care ne ocupăm a fost descoperită în stare fragmentară în urma cercetărilor arheologice sistematice, efectuate în localitatea Răcoșu de Jos, în locul numit Piatra Detunată, în județul Brașov.

Vasul este din lut, lucrat la roată, ars reductor la aproximativ 950°C, pasta fină cenușie, gura evazată. Decor în două registre, fiecare compus dintr-o bandă de câte patru incizii în val, încadrată de două benzi circulare, tot a câte patru incizii.

Decorul a fost realizat cu măiestrie, ductul este continuu și egal construit, demonstrând siguranță și o tehnică fără cusur, iar simetria aproape perfectă, vine să completeze întreaga orchestrație a celor două registre.

Piesa a suferit o întregire inabilă, defectuoasă, constând în lipirea părților componente.

Acetatul de polivinil a fost aplicat neglijent și într-un exces nejustificat.

În anumite zone, fragmentele evidențiau deplasări, iar excesul de adeziv era amestecat la suprafață cu granule de nisip.

În interiorul piesei, am găsit patru baghete de lemn de secțiune pătrată, cu dimensiuni diferite, fixate de pereții interiori ai vasului cu poliacetat de vinil, și acesta

într-un exces inutil.

A fost încărcată plombarea cu ghips a părților lipsă, folosindu-se ca mediu de amprentare un carton semirigid, lipit în puncte de pereții interiori ai vasului. Priza pe care ghipsul trebuia să o facă cu materialul ceramic nu s-a realizat, evidențiindu-se crăpături, fisuri și desprinderi ale acestuia la cea mai mică atingere.

Zone semnificative din ansamblu au fost îngropate în ghipsul utilizat.

Nu vom insista aici asupra fluxului tehnologic de restaurare, cunoscut de către specialiștii în domeniu, ci doar vom evidenția câteva probleme legate de dezasamblarea piesei, asamblare, reconstituirea formei și a decorului.

Dezasamblarea

Am introdus vasul așa cum era cu maximă precauție, într-un recipient în care am turnat progresiv apă caldă, apoi cu ajutorul unor compresii, am efectuat dezmembrarea vasului.

Adezivul (poliacetatul de vinil) l-am îndepărtat folosind un instrumentar adecvat.

În urma operațiunilor de curățare, a rezultat un număr de 98 de fragmente care prezentau următoarele caracteristici:

Degradări datorate eroziunii

Rulaj excesiv

Acțiuni mecanice de curățire (anterioare restaurării) cu tehnică și instrumentar improprii.

Asamblarea

Operațiunea a necesitat meticulozitate, rigoare și un ritm propriu de execuție.

Pentru acesta, fragmentele au fost etalate după dimensiuni, formă, culoare (evidențiindu-se nuanțe de gri cenușiu) și grosime în vederea marcării.

Asamblarea propriu-zisă am realizat-o de la fundul vasului, așezând fragmentele pe un dispozitiv rotativ asemeni roții olarului, astfel încât întregirea să poată fi realizată circular, având în permanență controlul formei.

De asemenea, am folosit elemente ajutătoare reglabile și fixe, menite să corecteze posibile deviații ale fragmentelor în timpul lipirii. Datorită gradului de afectare a fragmentelor a fost necesar implantul de anse.

Adezivul pe care l-am folosit a fost poliacetatul de vinil cu o vâscozitate adecvată unei lipituri rezistente.

Adaptarea formei am realizat-o folosind ca mediu de amprentare ceara de modelaj cu grosimea de 1 mm, pentru a conferi o mai mare fidelitate amprenteii. Plombarea părților lipsă am efectuat-o cu ghips, iar modelarea, folosind bisturie cu lame diferite, și în permanență ascuțite. Pentru décor am folosit scule de modelaj adaptate.

Integrarea cromatică am realizat-o de această dată în culori tempera, comportând o gamă a cărei nuanțe au fost ușor deschise față de tonul local.

Conservarea finală am realizat-o folosind o soluție de nitro-lac și acetone (în concentrație de 15 %) pentru a nu conferi luciu piesei.

În final, piesa rezultă în urma procesului de restaurare are înălțimea de 73,6 cm; diametrul bazei de 16 cm; diametrul maxim de 50 cm și diametrul buzei de 31 cm.

Considerații finale

Arta ceramicii geto-dacice se constituie într-o „formă eveniment” unde austeritatea ornamenticii relevă o estetică a simplității iar influențele pe care această artă le-a primit, nu fac decât să-i confirme originalitatea.

Iată de ce considerăm că restaurarea se întemeiază pe un demers care știm mult, dar nu suficient...

Bibliografie

Ion Horațiu Crișan – *Ceramica geto-dacică*, Ed. Științifică, București, 1969

Ion Horațiu Crișan – *Civilizația geto-dacilor*, Ed. Meridiane, București, 1993

Ion Horațiu Crișan – *Spiritualitatea geto-dacilor*, Ed. Albatros, București, 1986

Adrian Bucurescu – *Dacia secretă*, Ed. Arhetip R.S. București, 1997

Problems came into sight in restoration of the Dacian provisions pot. (In brief)

– The grey fine pottery was comparable from point of view of quality, with the elenistic or roman imported stoneware.

– The rarity proved the hight level of improvent who the Geto-Dacian potters has come between the last century B.C., and the first century A.C.

– The rarity was restored unable, awkwardly.

– The tehnological process of restore consisted of: dissembling, wet cleaning, natural drying, assembling, adjustment, chromatics integration and preservation.

Lista ilustrațiilor

1. Piesa înainte de restaurare (ansamblu).
2. Piesa înainte de restaurare (detaliu).
3. Piesa înainte de restaurare (detaliu).

4. Imaginea de ansamblu a vasului (desen).
5. Piesa după restaurare.

Notă

Desenul piesei ne-a fost pus cu amabilitate la dispoziție de către d-l. cercetător științific doctor Florea Costea.

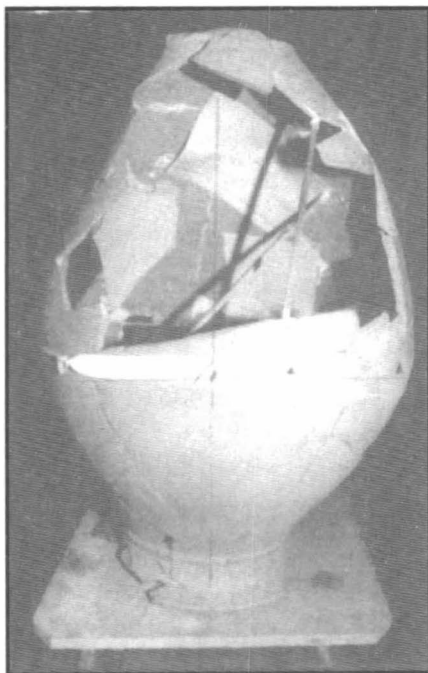

Figura 1

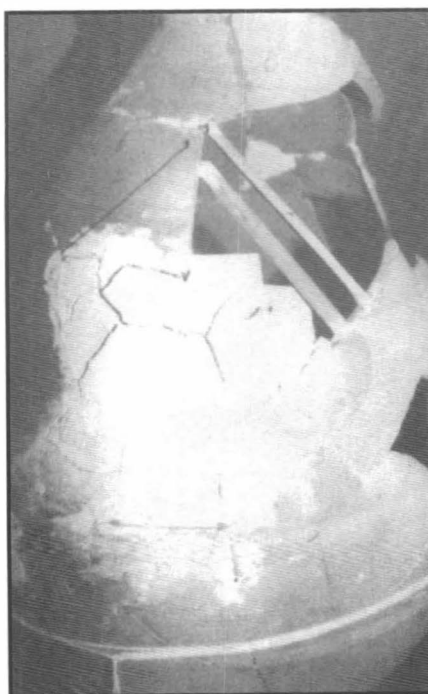

Figura 2

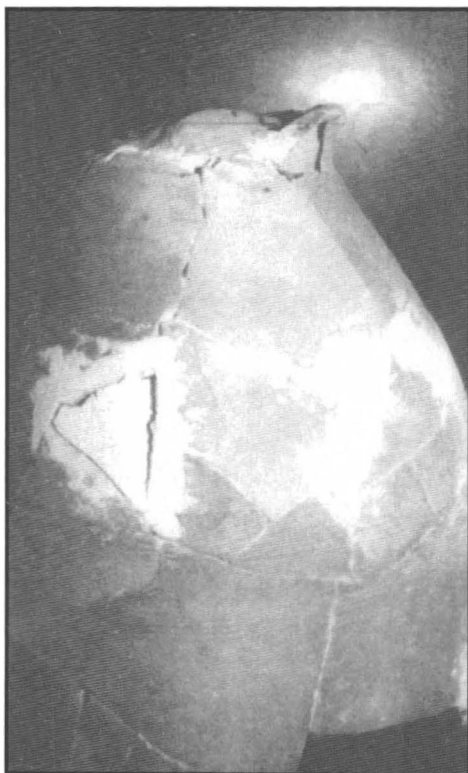

Figura 3

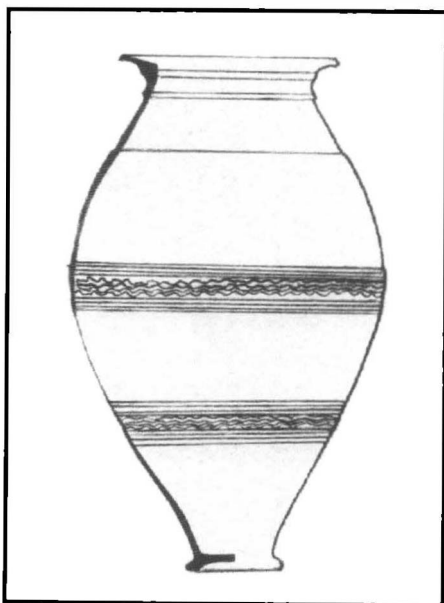

Figura 4

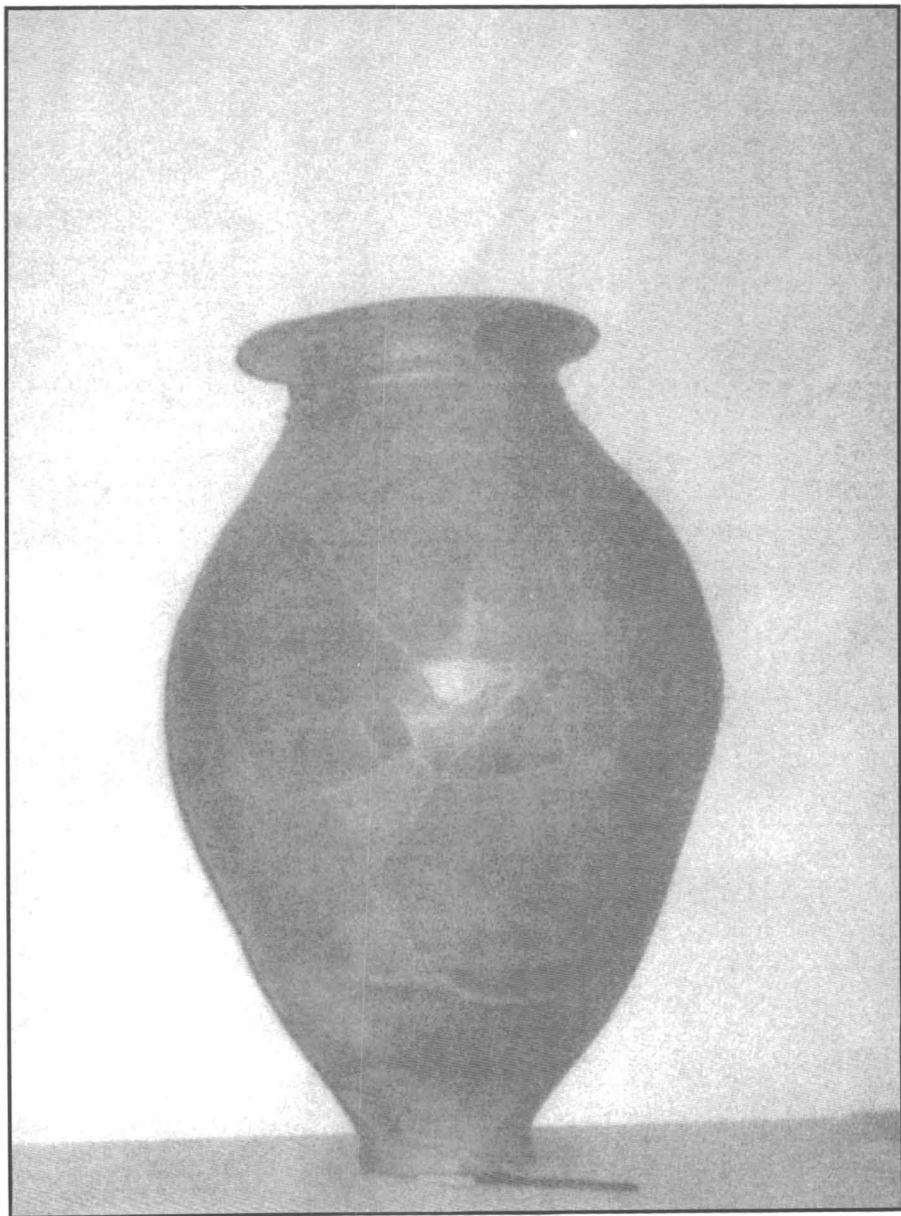

Figura 5

DIN NOU LA LUMINĂ – 36 DE DOCUMENTE MANUSCRIS DESCOPERITE LA BRAȘOV

„*In Duos Aristotelis Libros Posteriores Analyticos Comentarii*”, de Iacobus Patavini Zabarella, apărută la Colonia în 1594, face parte din fondul de carte veche al Muzeului de Istorie Brașov, colecție valoroasă nu atât prin numărul volumelor, cât prin însemnătatea documentară, istorică și bibliofilă a acestora.

În orice colecție, pe măsură ce fondurile sunt prelucrate, se întâmplă uneori să ai plăcuta ocazie de a descoperi însemnări manuscris, scrisori sau alte documente bine ascunse, sau, mai bine spus, bine puse la păstrare. Ele conțin deseori informații legate de circulația cărții, a hârtiei, despre grafia timpului sau evoluția filigranului. Altele conțin informații interesante pentru istoria culturală a unor zone, a unei epoci sau a unor civilizații.

Nu este pentru prima dată când, în laboratorul de restaurare carte veche al muzeului nostru, se scot la lumină astfel de documente, grație experienței și profesionalismului restauratorului. El este cel care, datorită unui simț aparte, dobândit în timp, scoate la iveală documente ascunse în cele mai nebanuite locuri. Partea de cercetare nu trebuie să lipsească din activitatea unui restaurator. Acesta nu trebuie să se limiteze doar la a trata și reconstitui publicațiile ce ajung în laborator, ci să vadă, de asemenea, dincolo și prin hârtia sau pergamentul pe care-l lucrează, să sesizeze ineditul, să poată da spre valorificare muzeografilor de specialitate, în permanență, noi informații.

Analizarea mai atentă a volumului mai sus menționat a dezvăluit date noi, surprinzătoare. Este vorba despre descoperirea, în legătura cărții, a unui număr impresionant de documente manuscris, foarte bine ascunse, datate, în majoritate, 1570 – 1580 (v. foto 1).

Inițial, volumul a ajuns în laboratorul de restaurare carte veche, pentru o „ușoară cosmetizare”, în vederea expunerii în cadrul expoziției de baza a muzeului. (v. foto 2).

Blocul cărții, foarte bine conservat, nu pune problema unei intervenții din punctul de vedere al restaurării, însă, legătura, datorită trecerii timpului și a îmbătrânirii materialelor componente, precum și datorită manipulării și păstrării necorespunzătoare, prezenta desprinderi (la colțuri), rupturi, precum și lipsa materialului în unele zone (pergament vițel combinat cu hârtie de legătură) (v. foto 3). De asemenea, forțașurile erau desprinse de copertă. (v. foto 4, 5).

La o cercetare mai atentă, mare a fost surpriza restauratorului să constate că, de fapt, legătura „îmbrăca” un număr de peste 30 de documente manuscris,

puternic încheiate, ce constituiau un bloc compact de „hârtie stratificată” pusă ca întăritură pentru coperta cărții. (v. foto 6 – 8)

„Blocul” de documente era independent de legătură, iar desprinderea acestuia de corpul cărții s-a efectuat fără a afecta cusătura originală a volumului. Astfel, au fost recuperate din copertele cărții două blocuri compacte de documente manuscrise ce au fost trimise spre investigare Laboratorului de Patologie și restaurare a Cărții din București.

Buletinul de analiză fizico-chimică a consemnat folosirea cernelurilor ferogalice și de carbon pe un suport de hârtie fabricată manual (din fibre textile) ce prezintă linii de apă și filigrane. Cleiul folosit la constituirea „blocului” de documente este clei de oase amestecat cu pap din amidon și rumeguș.

Buletinul de analiză biologică a scos la iveală un atac inactiv provocat de insecte din familia Anobidae (prezente galerii și găuri de zbor). Filele de început și sfârșit ale „blocurilor” prezintă urmele unui vechi atac fungic soldat cu apariția depozitelor de spori de culoare albă precum și cu fragilizarea hârtiei. (v. foto 9 – 10)

Tratamentul propus de o echipă formată din: biolog, chimist (Laboratorul de Patologie și Restaurare a Cărții București) și restaurator (Laboratorul de Restaurare Carte Veche Brașov) era unul obișnuit și, conform normelor de restaurare pentru fiecare filă în parte. Problema delicată o constituia, însă, desprinderea filă cu filă din „blocul” format, astfel încât să nu fie afectat documentul și textul în sine. Datele pe care le aveam nu erau îmbucurătoare:

- hârtie foarte fragilă;
- text solubil în apă;
- clei solubil doar la abur sau apă foarte fierbinte (peste 100° C).

Încercările mecanice de desprindere au eșuat. S-au făcut, apoi, două încercări, aplicându-se două metode diferite de desprindere la umed, dar fără rezultat:

1. folosind pulverizatorul cu apă caldă și apoi presare rapidă, succesivă, până la uscare, cu hîrtii de filtru;
2. folosirea mesei de restaurare dotată cu pulverizator și pompă de evacuare și uscare rapidă. Se umezea întreg „blocul” de documente și apoi, acesta, între hîrtii de filtru, se plasa pe masa de restaurare, acționându-se pompa cu vid pentru a fi extrasă umezeala dintre documente, fără ca textul să fie afectat.

În acest moment de impas intervine experiența restauratorului, care „simte” și „comunică” cu materialul pe care-l salvează și-l readuce la viață. Trebuia găsită soluția prin care documentele să fie desprinse din „bloc” fără a fi afectate în vreun fel.

Tehnica găsită, după îndelungi căutări, a fost cea de injectare (folosind o seringă cu ac lung și foarte subțire) a unei soluții hidroalcoolice (trei părți alcool izopropilic și o parte apă distilată) între puținele spații aflate între file (de-a lungul tranșelor), cât și cea de umezire cu aceeași soluție a două hîrtii de filtru care se

aplicau pe cele două feţe ale „blocului” de documente. Astfel protejat, „blocul” a fost pus la presare rapidă şi succesivă. La scoaterea din presă (după cca. două minute), s-a constatat desprinderea relativ uşoară a celor două file de început şi sfârşit. S-a continuat în acest mod, din aproape în aproape, cu multă migală şi răbdare, până la desfacerea totală (din două părţi spre mijloc) a întregului bloc de documente. (v. foto 11 – 13)

Cleul înmuiat de pe suprafaţa fiecărui document a fost înlăturat rapid, din aproape în aproape, cu ajutorul unei lame de bisturiu, lungă şi foarte subţire.

După curăţare a urmat spălarea documentelor prin imersare rapidă (până la un minut) în tase ce conţineau aceeaşi soluţie, iar apoi, „clătirea” acestora în apă caldă, individual, a fiecărui document şi uscarea rapidă pe masa de restaurare acţionându-se pompa de vid pentru extragerea umidităţii rapid, astfel încât să nu fie afectat textul.

Restul etapelor (de presare, completare etc.) au fost cele obişnuite nouă. În planşele anexate se pot vedea imagini din timpul etapelor de restaurare. (v. foto 14 – 20)

Aceste documente oferă cercetătorilor de specialitate din Muzeul Judeţean Braşov următoarele dovezi istorice:

- blazoane; (v. foto 21)
- sigilii; (v. foto 22)
- scrisori; (v. foto 23)
- documente de breaslă;
- un bogat număr de filigrane; (v. foto 24 – 27)
- alte documente.

Toate acestea aşteaptă să fie descifrate, catalogate, clasificate şi apoi publicate pentru întreaga paletă de cercetători-specialişti ai muzeelor.

Bibliografie:

1. Bianu, Ion, Hodoş, Nerva, *Bibliografia românească veche*, Bucureşti, 1903, Vol. I.
2. Demeny, Lajos, Demeny, A. Lidia, *Carte, tipar şi societate la Români în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1986.
3. *Filigranele braşovene şi tipăriturile chirilice din sec. al XVI-lea în RB, XX*, 1967, nr. 7.
4. *Probleme de patologie a cărţii*, nr. 4 – 16.

Came into the light 36 documentes and manuscripts discovered in Braşov. (Summary)

A set of over 36 manuscripts discovered in the cover of a book belonging to the Ancient Books Collection of The History Museum in Braşov, will join the circuit of values, due to the restorer's passion and professionalism. They bring us information about the history and culture of ancient times.

Figura 1

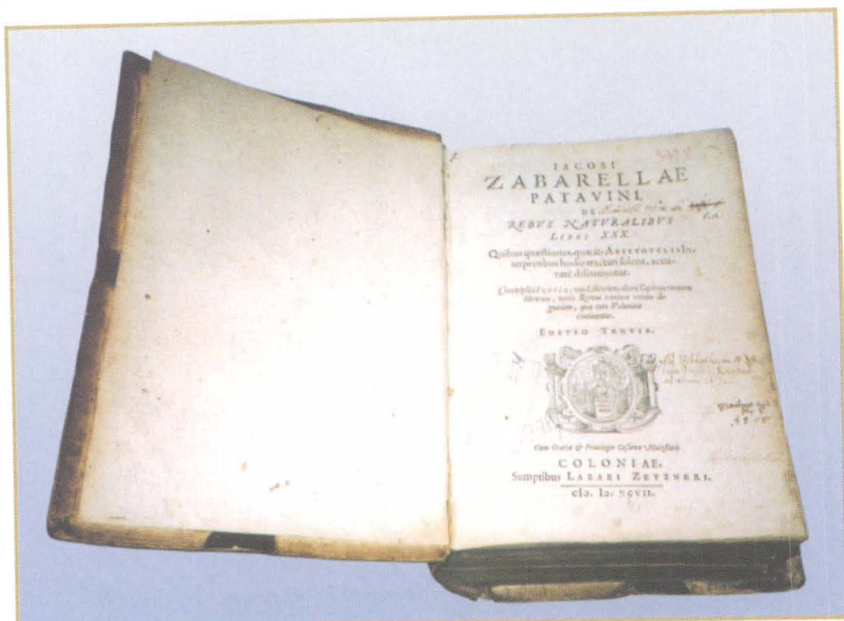

Figura 2

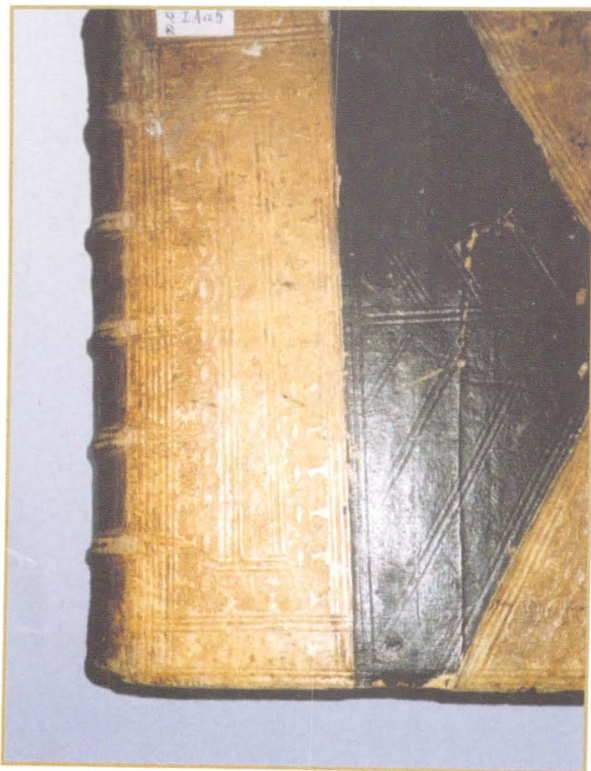

Figura 3

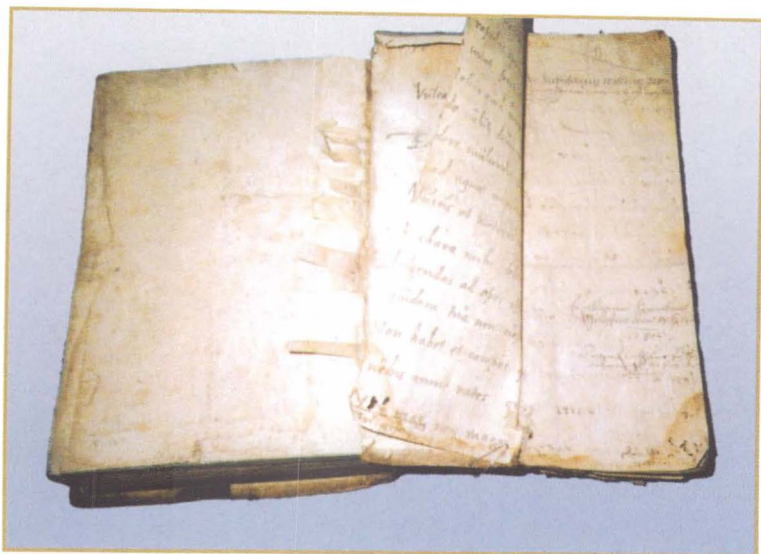

Figura 4

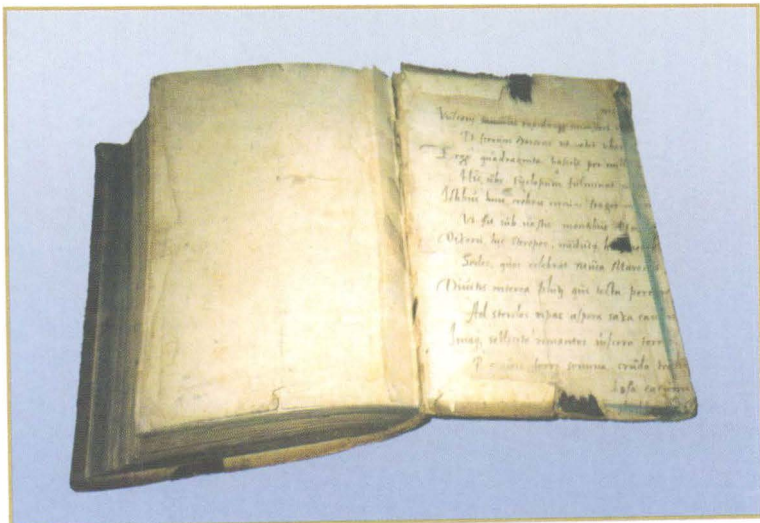

Figura 5

Figura 6

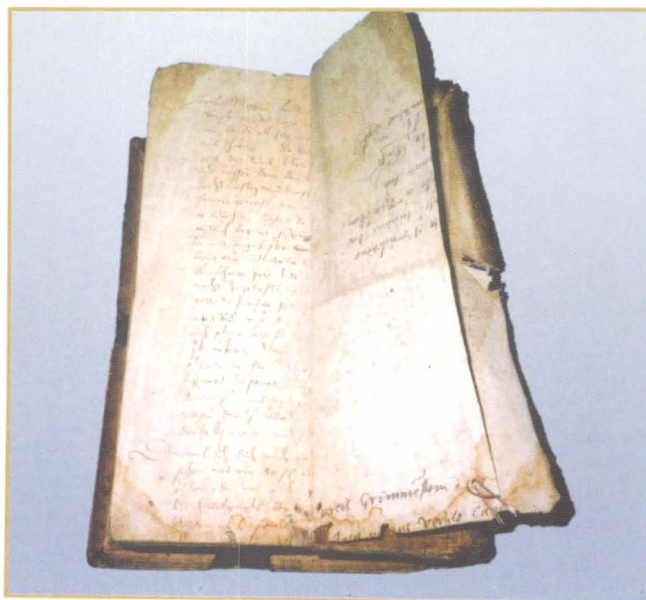

Figura 7

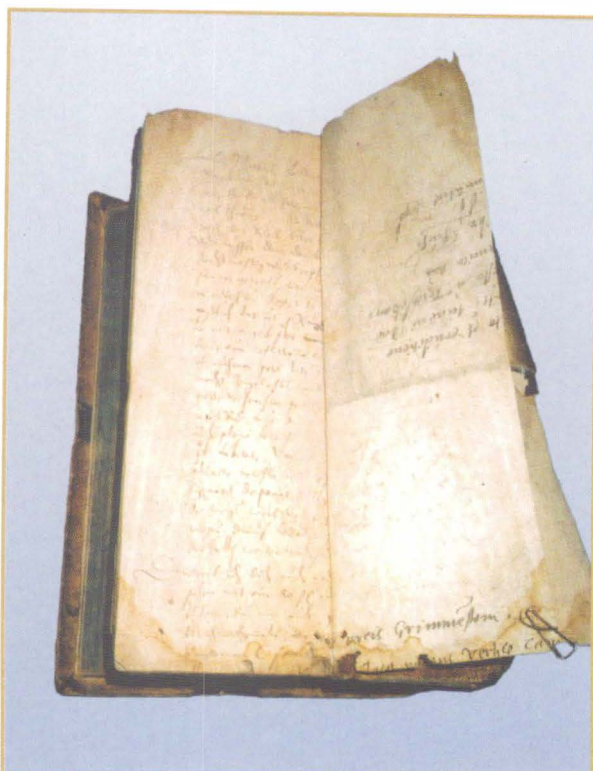

Figura 8

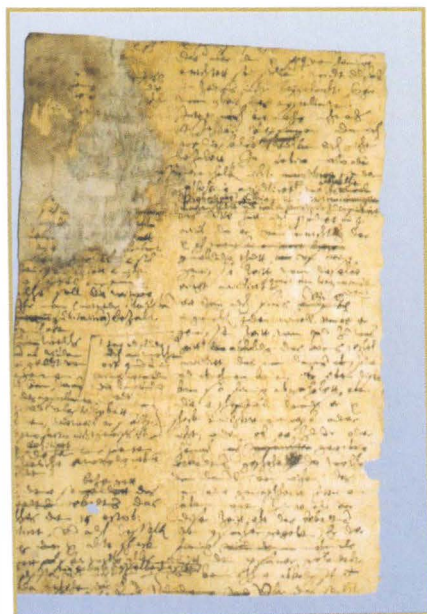

Figura 9

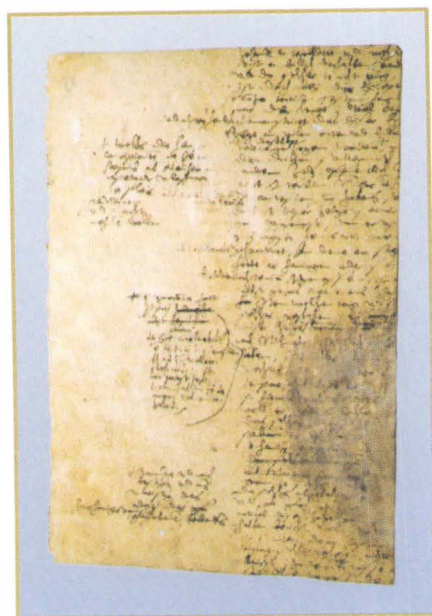

Figura 11

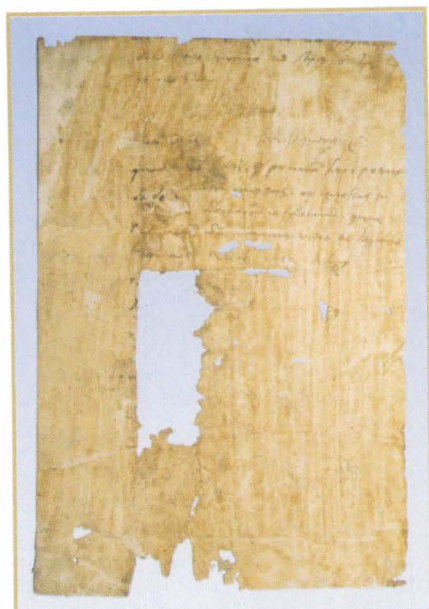

Figura 10

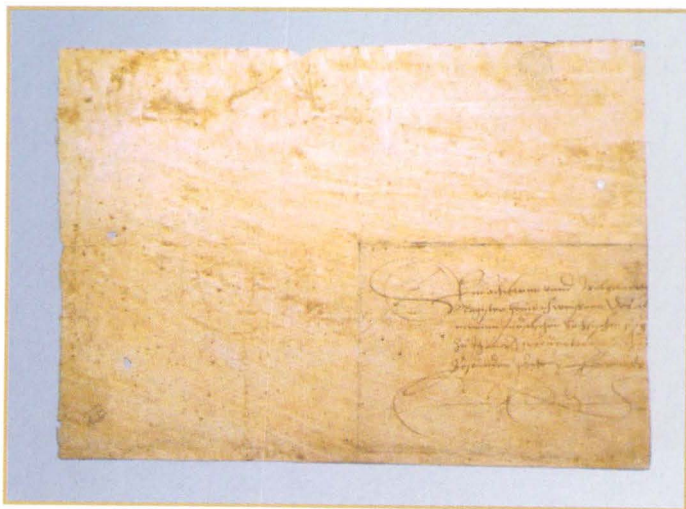

Figura 12

Figura 13

Figura 14

Figura 15

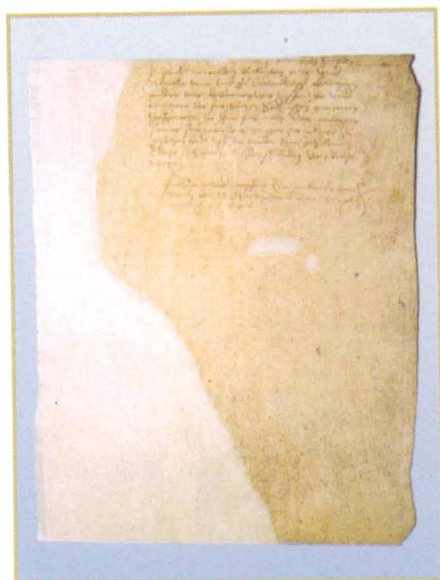

Figura 16

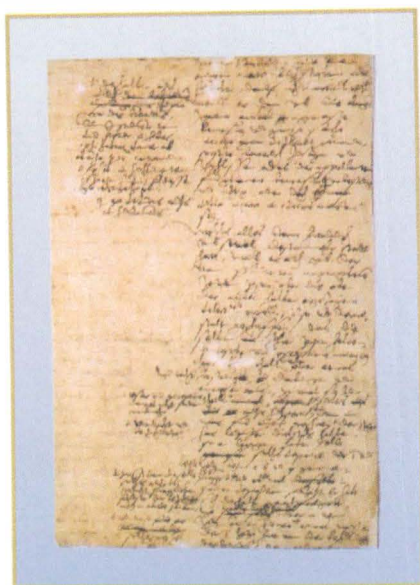

Figura 17

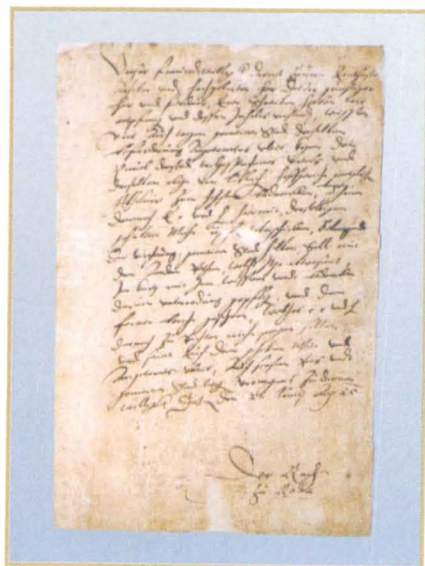

Figura 18

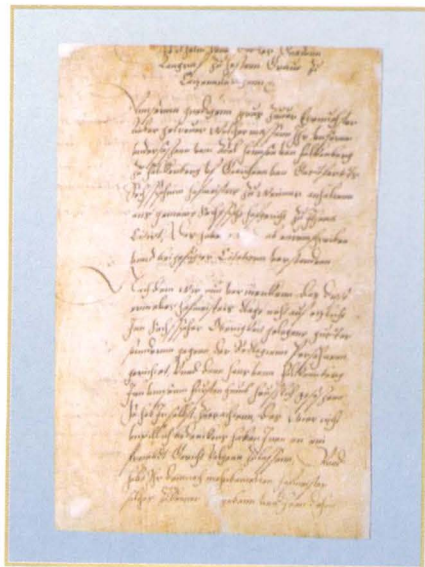

Figura 19

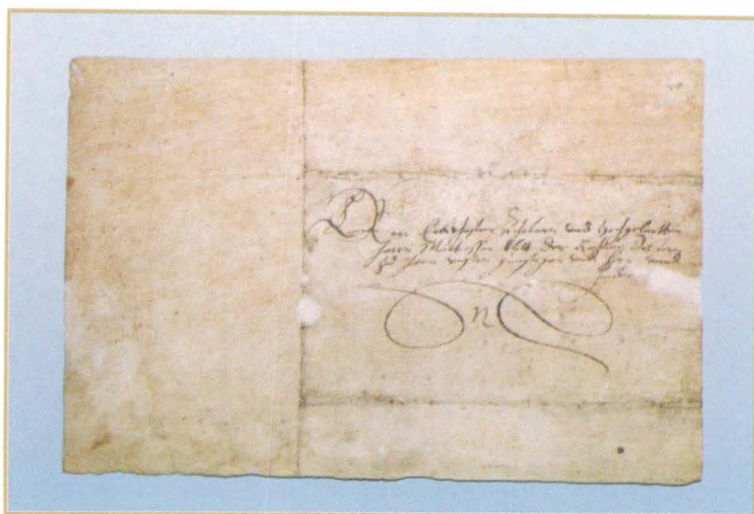

Figura 20

Figura 21

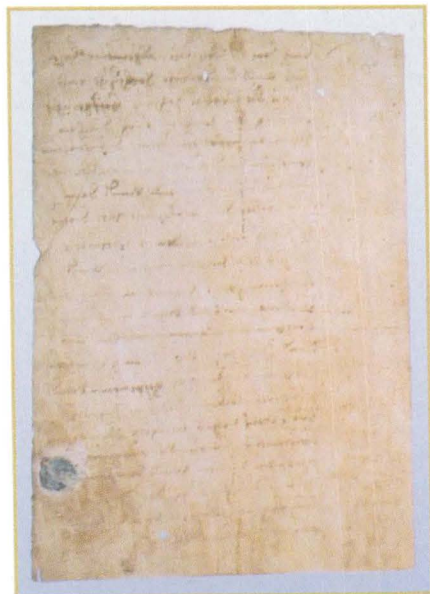

Figura 22

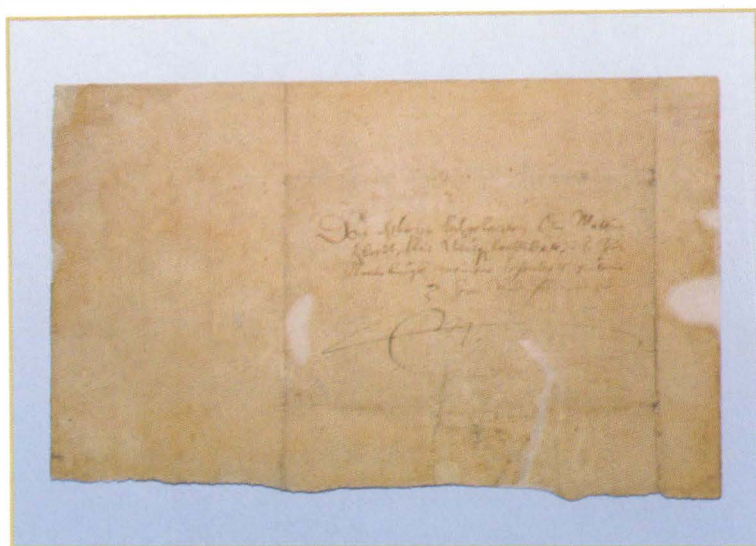

Figura 23

Figura 24

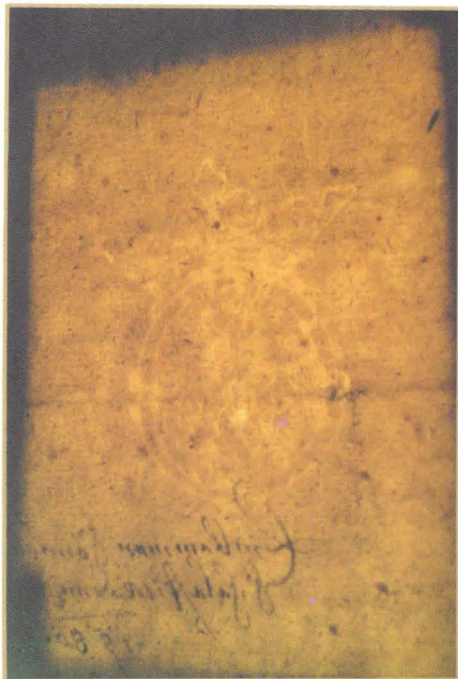

Figura 25

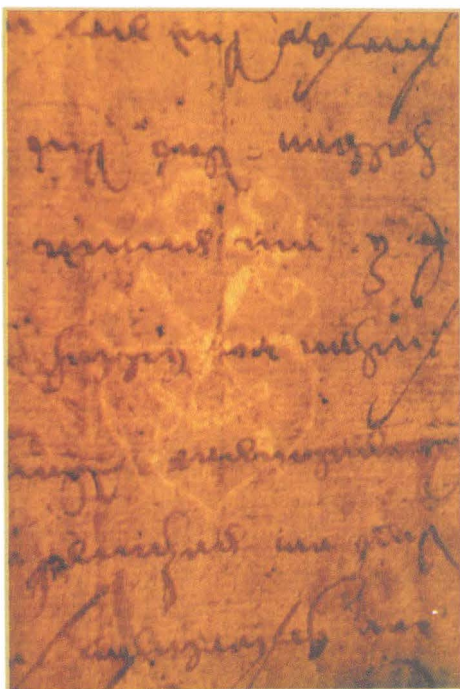

Figura 26

Figura 27

CAZANIA LUI VARLAAM – SCURT ISTORIC ȘI SUGESTII DE RESTAURARE

Cartea românească de învățătură a lui Varlaam, a fost cartea de învățătură de cel mai larg răsunset în viața spirituală a poporului român, în veacurile trecute.

Alcătuată de către mitropolitul Moldovei, Varlaam, pe baza unor tâlcuri românești anterioare, cartea a fost imprimată la Iași, între anii 1641 și 1643. Tipăritura reprezintă prima scriere redactată în limba română în Moldova. Era o carte de edificare și luminare a poporului. Conținutul dar și aspectul grafic, ornamentele care însoțesc textul, fac din această carte o adevărată operă de artă, cum nu se mai tipărise și nu s-a mai tipărit mult timp la noi.

Volumul este un dar pe care domnitorul Moldovei, Vasile Lupu, îl oferă: „dar și milă și pace și spășenie a toată seminția românească, pretutindeni ce se află pravoslavnici într-această limbă”. Lucrarea a fost scoasă pentru învățătura poporului, „pre limba noastră românească”, „pentru lipsa dascălilor și a învățăturii”¹.

Răspândirea cărții a fost pe măsura eforturilor depuse pentru tipărire. Preoți, dieci sau dascăli au fost aceia care de la mijlocul veacului al XVII-lea, în consens cu dorința de carte a poporului, au favorizat difuzarea largă a ei spre cititori sau doar spre ascultători. Cazania lui Varlaam a fost cartea românească cu cea mai largă răspândire, în toate provinciile locuite de români, transmisă din generație în generație².

Acest lucru se poate observa din impresionanta circulație a cărții, în toate teritoriile locuite de români. Cartea a fost citită și apreciată nu doar în Moldova, dar și în Muntenia și Dobrogea. Sunt cunoscute până astăzi exemplare ale cărții în Dobrogea, care au aparținut populației macedoromâne de la sud de Dunăre³.

O largă circulație a avut Cazania lui Varlaam în Transilvania, în Banat, până în zonele cele mai izolate. Interesant este faptul că în zilele noastre, numărul cel mai mare de exemplare atestate, se păstrează nu în Moldova – locul în care această scriere românească a văzut lumina tiparului, ci în Transilvania unde exemplarele aduse de peste munți în condiții sociale și politice dificile, au fost păstrate cu sfințenie, ceea ce a dus chiar la o teaurizare a exemplarelor păstrate.

Se poate aprecia că în Transilvania se păstrează astăzi mai bine de 350 de exemplare imprimate și 50 de copii manuscrise. Numărul mare de copii realizate, dovedește încă o dată marea prețuire de care s-a bucurat cartea în Transilvania și oferă o imagine a circulației sale în cadrul societății românești de aici⁴.

Un alt aspect deosebit de interesant în legătură cu circulația Cazaniei este acela legat de circulația exemplarelor între toate provinciile românești. Există cazanii puse în circulație în Moldova, care după un timp au ajuns în Muntenia sau

în Dobrogea de unde, în ultimă instanță, au fost trecute în Transilvania.

Aceasta este o dovadă de afirmare conștientă a unității spirituale a neamului, prin cartea tipărită. Circulația cărții lui Varlaam reprezintă un fenomen cultural și istoric, care este o dovadă a comuniunii dintre românii din toate provinciile românești.

Buletinul lucrării și descrierea morfologică

Obiect: Carte românească de învățătură – tipăritură;

Autor: Varlaam;

An de apariție: 1643;

Loc de apariție: Iași;

Limba: română;

Caractere: chirilice;

Locul restaurării: Muzeul Județean de Istorie Brașov;

Restaurator: Sârghie Valerica;

Dimensiuni:

- scoarțele – lemn
- învelitorile – piele de culoare maro
- corpul cărții, lungime – 31cm
- lățime – 18cm
- înălțime – 9cm

Capitalband: lipsă;

Cusătura: pe nervuri simple;

Nervurile: sunt profilate simple, confecționate din ață groasă de cânepă;

Cotorul: forma cotorului este ușor rotunjită;

Corpul cărții:

- Număr file – 1008 pag.;
- Caiete – 85 caiete formate din 4 și 6 file;
- Oglinda textului
 - lungime – 23,5 cm;
 - lățime – 13 cm.
- Număr coloane – 1;
- Număr de rânduri – 19.

Elemente decorative:

- Frontispicii realizate cu motive florale și vegetale, cu cerneală tipografică de culoare neagră și roșie, exemplu filele : 20, 47, 60, 96, 108, 134, 156, 223, 266, 671 etc.;
- Ilustrații xilografate cu subiecte religioase și motive florale (una fiind semnată de gravorul ILIIA pag.766) realizate cu cerneală tipografică de

culoare neagră, exemplu filele: 6, 175, 421, 440, 450, 461, 472, 509, 521, 537, 547, 557, 567, 511 etc.;

- Capitolele sunt numerotate cu cifre chirilice tipărite în roșu și începutul de capitol cu majuscule, litere inițiale decorate cu motive florale;
- Însemnări manuscris cu cerneală ferogalică, exemplu pag. 439, 66, 726, 746, 836.

Buletin de materiale și tehnologii

Hârtia suport

În urma testelor de laborator și a analizării structurii hârtiei s-a identificat atât natura fibrelor, metoda de producere, cât și omogenitatea, metoda și materialele folosite la încheiere, nebulozitatea, difuzia apei în hârtie, prezența liniilor de apă și a filigranului și grosimea hârtiei.

În urma acestor rezultate s-a stabilit maniera de restaurare a piesei, etapele și tratamentele de laborator, compatibile cu acest caz.

Rezultatele analizelor sunt:

- hârtia este produsă manual, din fibre de in și cânepă;
- hârtia este marcată cu linii de apă și filigran vertical;
- nu prezintă finisaje speciale de suprafață;
- hârtia este omogenă, nu prezintă particule nedefibrate în masă;
- pe traiectul liniilor de apă, se observă o nebulozitate ușoară;
- încheierea este făcută cu gelatină, în tehnică mixtă;
- difuzia apei în hârtie este izotropă, ceea ce înseamnă că hârtia are proprietăți egale în toate direcțiile;
- grosimea hârtiei – a fost determinată cu micrometrul digital și este cuprinsă între 0,15 și 0,17 mm.

Straturi pe suprafață

- Cerneală de tipar, neagră și roșie insolubilă în apă;
- Însemnări manuscrise și completări de text executate cu cerneală ferogalică, pag. 10, 11, 29, 44, 946;
- Impurități: – pete și depozite de murdărie aderentă;
 - pete și depozite de ceară;
 - adeziv în zona cotorului;
 - mucegai.

Concluzii

În urma testelor de solubilitate a cernelurilor folosite atât la redactare, cât și

a celor utilizate la efectuarea unor însemnări manuscrise, s-a constatat faptul că acestea nu prezintă tendință de solubilizare la nici unul din testele folosite: picurare, tamponare și frecare. De aici rezultă că aceste cerneluri sunt foarte stabile.

Determinarea pH-ului – 6,5 s-a făcut cu ajutorul pH-metrului digital, cu electrod de contact.

Tipuri de deteriorări biologice, fizico mecanice si chimice prezente la volum

1. Deteriorări biologice produse ca urmare a atacului insectelor xilofage (Anobidae)

- Găuri de zbor – circulare, alungite și ramificate prezente în întreg corpul cărții, ca urmare a trecerii insectelor xilofage de la o scoarță la cealaltă, filele 44, 264, 686, 726 ș.a. Primele file (1 – 48) prezintă găuri de zbor și în regiunea tranșei anterioare. Atacul nu este activ;
- Urme de rumeguș, amestecat cu depozite de murdărie, ca urmare a activității insectelor xilofage;
- În regiunea cotorului volumul a suferit un atac microbiologic soldat cu pătare și fragilizarea hârtiei. Atacul nu este activ.

2.Deteriorări fizico-chimice ale volumului

Ca urmare a păstrării improprie, volumul care a făcut obiectul intervenției noastre de restaurare a suferit mai multe forme de degradare chimică, după cum urmează:

- pete datorate migrării apei împreună cu impuritățile prezente, filele 1, 3, 5, 11, 13, 53, 22;
- depozite și pete de ceară, filele 44, 53, 61, 87 s.a.;
- slăbirea rezistenței și îmbrunirea hârtiei suport ca urmare a acțiunii luminii și a acidității ușor crescute;
- fragilizarea hârtiei suport ca urmare a pierderii unei anumite cantități din agentul de încheiere, în condițiile îmbătrânirii naturale, cumulată cu activitatea biologică.

3.Deteriorari fizico-mecanice ale volumului

- Pierderea unității volumului ca urmare a detașării scoarțelor din lemn de corpul cărții;
- Desfacerea cusăturii ca urmare a destrămării lăntișorului și a degradării nervurilor;
- Deteriorarea masivă a corpului cărții, detașarea unor caiete, desprinderea completă a unor file din cusătură, datorate pierderii sau distrugerii elementelor de legătură;

- Pierderi masive de material suport, purtător de informație scrisă;
- Restaurari empirice cu completare de text;
- Plieri, fisuri și ondulări ale filelor;
- Îndoiri, răsuciri ale filelor ca urmare a manipulării necorespunzătoare, în întreg corpul cărții, cu accent pe prima parte a volumului;
- Franjurări ale filelor, cu accent în prima parte a volumului;
- Rupturi ale hârtiei suport de text;
- Deteriorarea colțului de răsfoire în întreg corpul cărții, răsuciri, plieri ale hârtiei, pierderi de material;
- Deteriorarea colțului superior, ca urmare a degradării legăturii și a manipulării necorespunzătoare;
- Pierderea unității caietelor care formează corpul cărții;
- Detașarea unor caiete din corpul cărții.

Tratamentul aplicat

Sunt propuse două alternative pentru restaurare:

1. Restaurarea pe volum nedesfăcut, prin curățarea filelor desprinse din cusătură. Curățarea se va face numai mecanic, acestea apoi vor fi consolidate și reatașate la legătură;
2. Desfacerea volumului. S-a optat pentru desfacerea volumului date fiind degradările multiple pe care le-a suferit cartea (degradări ce au fost menționate mai sus) și după cum reiese din analizele biologice și chimice.

Sunt propuse următoarele intervenții:

Dezinfecția preventivă a volumului, s-a făcut la introducerea volumului în laborator, cu timol 5% în alcool etilic absolut, în etuvă, timp de 72 de ore, la o temperatură de 30°C.

Numerotarea filelor s-a executat în colțul superior drept, cu un creion cu mină moale, pentru a preveni o degradare a suportului, asigurând, în același timp, o bună lizibilitate a numerătorii, în vederea reconstituirii caietelor după restaurare.

Întocmirea dosarului de restaurare a legăturii de carte, prin notarea tuturor elementelor caracteristice, necesare în vederea relegării volumului. Executarea operațiunilor de fotografiere și analizare a tuturor tipurilor de materiale suport și a straturilor de suprafață.

Descoaserea cărții și notarea componenței caietelor (operație necesară în vederea refacerii acestora la încheierea operațiilor de restaurare).

Îndreptarea prin mijloace mecanice a filelor, acolo unde acest lucru a fost posibil. S-a folosit o pensulă moale și fălțuitorul din os.

Efectuarea analizei pH înainte de spălare și după spălare, în zona sănătoasă, zona biodegradată, zona scrisă și cea cu însemnări manuscrise – valorile sunt descrise în buletinul de materiale și tehnologii.

Determinarea agentului de încheiere, conform buletinului de materiale și tehnologii.

Stabilirea gradului de încheiere a hârtiei, înainte de spălare. Valorile sunt menționate în buletinul de materiale și tehnologii. Pentru refacerea proprietăților hârtiei, a solidității și a rezistenței, cleiul care a fost pierdut trebuie să fie înlocuit în timpul operației de reîncheiere.

Îndepărtarea depozitelor de ceară cu ajutorul bisturiului, prin creșterea depozitului în X și desprinderea lui de pe suportul de hârtie, fără afectarea suportului, prin pătrunderea bisturiului la interfața dintre depozit și suportul de text.

Spălarea filelor s-a efectuat în apă distilată, la 25°C, între netexuri. Având în vedere că primele 20 de file prezintă un grad avansat de deteriorare, care s-a soldat cu desprinderi masive de material purtător de informație scrisă, fisurarea și fragilizarea suportului ca urmare a atacului biologic, s-a optat pentru spălarea acestor file în pachete de netex, pentru a evita pierderea unor porțiuni purtătoare de informație scrisă și degradarea hârtiei în stare umedă.

Această metodă a permis o spălare bună, deoarece că netexul permite circulația apei și se împiedică în același timp deformarea hârtiei în stare umedă, cu evitarea desprinderii unor porțiuni purtătoare de text.

Ca și în alte cazuri, spălarea are rolul de curățire, de îndepărtare a murdăriei depusă în spațiile dintre fibrele de celuloză, precum și rolul de regenerare și reîmpăslire, prin refacerea legăturilor chimice la nivelul macromoleculelor de celuloză.

De asemenea, în timpul spălării se poate realiza o îmbunătățire a valorilor pH-ului, datorită faptului că odată cu murdăria, prin spălare se îndepărtează și o parte a acizilor solubili: H_2SO_4 .

Uscarea liberă s-a făcut pe hârtii de filtru, în timp de 24 de ore, la valori ale U.R. și temperatură adecvate, ceea ce a permis o bună evaporare a apei din hârtie, fără modificări de structură și formă.

Determinarea pH-ului după spălare, conform buletinului de materiale și tehnologii. Acest lucru s-a făcut în toate zonele analizate înainte de spălare pentru a se putea stabili dacă a fost obținută o corectare a valorilor pH.

Presarea intermediară. Prima presare intermediară s-a executat în presă ușoară, între foi de filtru și platane. Ea a avut rolul de rearanjare a foilor deranjate în timpul spălării. În cazul de față, odată cu presarea, s-a putut efectua și o reasezare a fragmentelor purtătoare de informație scrisă, desprinse de la filele cărții.

Stabilirea concentrației soluției de carboximetil celuloză (C.M.C.) cu care s-a făcut reîncheierea filelor.

În cazul nostru, reîncheierea s-a efectuat cu C.M.C., în concentrație de 2%.

Nu a fost nevoie de prepararea soluției de C.M.C. în bicarbonat de magneziu, pH-ul după spălare s-a corectat.

Operația s-a executat cu o pensulă moale, prima dată pe o parte. După uscarea liberă pe foi de filtru, timp de 24 de ore și o ușoară presare a filelor, în vederea redobândirii planeității, operația de reîncliere s-a repetat pe cealaltă față a foii de hârtie.

Uscarea liberă pe foi de filtru, în timp de 24 de ore

Presarea intermediară a filelor a avut ca scop rearanjarea fibrelor de la suprafața hârtiei, care au fost ușor deranjate în procesul de reîncliere. De asemenea, această presare are și rolul de a stabili filele care și-au modificat forma după reîncliere și uscare.

Operația s-a executat între hârtii de filtru și platane, la uscat, în presă ușoară, sub greutate.

Măsurarea grosimii hârtiei s-a făcut cu micrometrul digital, în scopul stabilirii tipului de hârtie japoneză cu care se va face completarea lacunelor. Hârtia japoneză la dublu, împreună cu agentul de lipire, trebuie să aibă aceeași grosime ca și hârtia suport de text.

Pregătirea foilor pentru restaurare, după cum urmează:

- curățirea părților biodeteriorate, unde nu este prezent text, în vederea completării lacunelor cu hârtie japoneză
- subțierea și defibrarea marginilor porțiunilor cu text, fără a afecta scrierea, în vederea completării lacunelor cu hârtie japoneză.

Consolidări ale suportului papetar cu vâl japonez. Operația s-a executat doar acolo unde a fost necesar. Consolidarea cu vâl japonez a fost necesară datorită fragilizării suportului, ca urmare a degradării fibrelor de celuloză și a pierderii agentului de încliere, precum și numeroaselor fisuri și desprinderi de material suport, purtător de informație scrisă.

Operația s-a executat pe un suport solid, pe netex. Fila de carte în stare uscată a fost așezată pe netex, au fost reasezate fragmentele purtătoare de informație scrisă, desprinse, fisurile au fost reunite. Deasupra s-a așezat direct vâlul japonez, peste care s-a aplicat adezivul, C.M.C. 1,5%.

Presarea filelor consolidate cu vâl japonez, la umed, între netexuri. Operația este foarte importantă pentru că fibrele celor două materiale să adere puternic unele la celelalte, contribuind la refacerea rezistenței mecanice.

Degajarea surplusului de vâl japonez, acolo unde a fost necesar acest lucru. Operația s-a executat cu bisturiul, pe masa luminoasă.

Completarea lacunelor cu hârtie japoneză, prin metoda „la dublu”, folosind ca adeziv C.M.C., în concentrație de 2,5%, după defibrarea prealabilă a marginilor lacunelor. Defibrarea este necesară în vederea obținerii unei mai bune aderențe între materialul suport și hârtia japoneză. S-a optat pentru hârtie japoneză corespunzătoare, atât cromatic, cât și ca grosime a fibrelor.

În acest scop, am calculat ca hârtia japoneză la dublu, împreună cu agentul

de lipire să aibă aceeași grosime cu grosimea suportului de text. În caz contrar, se produc tensiuni între cele două materiale, ceea ce determină apariția unor pliuri pe suprafața materialelor.

Presarea intermediară, după consolidare și completare s-a făcut între netexuri, înainte de uscarea adezivului folosit la completarea lacunelor, în presă ușoară. Operația a avut drept scop realizarea unei bune aderențe și obținerea planeității materialelor. Acest lucru a permis ca operația următoare, să se poată executa corect, fără a crea dificultăți restauratorului.

Degajarea surplusului de hârtie japoneză s-a făcut cu bisturiul, pe o parte și pe cealaltă, astfel încât grosimea locului de "sudură" dintre cele două suporturi, să nu depășească grosimea suportului de text. S-a realizat o defibrare a hârtiei de completare, astfel încât fibrele hârtiei suport de text să se împâslească cu fibrele hârtiei de completare. Pe porțiunea de lipire s-a aplicat un strat subțire de C.M.C., și s-a uniformizat suprafața cu ajutorul fălțuitorului din os. În acest fel s-a putut realiza o bună lipire, fără să apară tensiuni între cele două materiale. (Aceste tensiuni ar fi favorizat apariția unor pliuri pe suprafața suportului).

Presarea intermediară, în presă ușoară. Operația s-a realizat între netexuri și platane, sub presă ușoară.

Refacerea dimensională a filelor, prin tăierea surplusului de hârtie japoneză.

Presarea finală, s-a realizat la umed. S-au umezit foi de netex, croite la dimensiunea filelor, care au fost așezate în presa de legătorie, în vederea uniformizării acestora. Pentru a se realiza o umidificare uniformă, presarea netexurilor trebuie să se facă timp de 24 de ore. După acest interval, filele au fost așezate între netexurile ușor umede și au fost introduse în presă. După un interval de 10 minute s-a procedat la verificarea filelor. Acolo unde s-a constatat că acestea sunt prea umede, au fost înlocuite netexurile inițiale umede, cu altele uscate și au fost reintroduse în presă.

Durata timpului de presare va fi cât mai îndelungată, peste 60 de zile. În acest fel se realizează o presare corectă, fără riscul apariției pliurilor, iar foile se vor stabili dimensional și fibrele se vor rearanja.

Recompunerea caietelor

Concluzii

Toate etapele de identificare, descriere a materialelor și a degradărilor prezente, precum și întreg procesul de restaurare propriu-zisă, discutate anterior, au fost parcurse și executate în conformitate cu normele și principiile de restaurare.

Restauratorii trebuie să evalueze foarte atent toate concluziile și propunerile în fiecare caz în parte, ei fiind singurii care decid și apreciază eficacitatea și aplicarea corectă a diferitelor metode de restaurare.

Varlaam's homily - briefly and suggestions in restoration.

"Cazania lui Varlaam" dated 1643, is among the oldest religious books printed in Romanian language. Following very complex historical facts, the official languages in Romanian churches until the 17-th century were Slavonic and Latin. Afterwards, the 17-th century marked the triumph of the writing and printing in Romanian language in all Romanian territories. This is the reason why Varlaam's book had such a huge importance in Romanian printing history.

The introductory part of the thesis presents a brief survey of printing history and its influence in the Romanian history, culture and art.

Additionally, this part treats the wide spread of Varlaam's book within Romanian territories, its importance and its influence in Romanian society and history. At the beginning of the thesis is presented some physical features of the volume and its decorative elements.

The physical features are associated with the item's first appearance, its printing history and techniques, the nature of paper and ink used in the design of the volume, typographic errors, the binding history and structure, various pencil and ink marks, notes and inscriptions. The aesthetic feature of the item includes a variety of decorations and illustrations and features unique elements like a multitude of very beautiful and distinct water-marks.

Also, in this thesis is presented the diagnostic examination of the volume, which had extensive physical, chemical and biological damages due to improper handling, storage and an inappropriate environment as well.

The diagnostic examination consists of the determination of the composition and condition of the book, the identification of types of paper and unstable media, the execution of various analyses in order to test the reaction of the inks and design materials to water or other solvents, the extent and nature of alteration, the evaluation of the causes of deterioration and the determination of the type and extent of treatment needed. Also, it includes photographs documenting the condition of the book before the interventions.

Next part, deal with physical and chemical deterioration as a result of other external and internal factors that affected the condition of the book.

On one hand, improper environmental conditions and human errors resulted in distortion, bulging, rippling, tears of the paper support, and a huge media loss. As a consequence of chemical deterioration, the volume had a weak structure and a loss of strength.

On the other hand, one of the most harmful internal factors that caused considerable damage to the volume was the acidity due to the methods of the artifact fabrication. As a result of the chemical interaction between metal impurities left in paper during manufacture, the paper support presented foxing spots.

In the end of the thesis are outlined the procedures for conservation and restoration treatments of the volume. The procedures range from minimal

interventions such as basic stabilization, to extensive treatments such as washing and deacidifying, resizing and reinforcing weak areas, mending tears and filling lacunas.

These interventions consisted of direct actions carried out on the item by respecting as far as possible its aesthetic, historic and physical integrity.

After a careful elaboration of the scientific analysis and a detailed examination of the condition of the book, the proposal treatment was designed to allow, insofar as possible the physical integrity of the volume. Due to the extensive damage, some applied treatments were different from their original proposal.

Some of the main direct interventions included:

Disinfecting by fumigation. Due to an extensive active biological attack, the volume was disinfected in a vacuum fumigation chamber with thymol/ethyl alcohol solution. Because it is compatible to the design materials and other components of the book and because it does not have significant long-term effects on paper, thymol was the best option in the fumigation of the volume.

Surface cleaning. Dry cleaning by a gentle brushing to remove the dirt and dust

Wet cleaning. Aqueous treatments by immersing sheets of paper in distilled water in order to remove some discoloration, water soluble stains, and to reduce the acidity. Several of fragile deteriorated pages were carefully protected in a flexible support during immersion.

Air drying was followed by a gentle pressing of the curled pages.

After these interventions, the evaluation and the examination of the treated pages included the measurement of the paper pH and the determination of concentration of the sizing agent

Sizing and reinforcing treatments using methyl cellulose. Several extremely fragile sheets were reinforced and backed with Japanese tissue.

Mending tears with Japanese tissue and filling lacunas with Japanese paper which had to be close to the original paper in texture, weight, and color.

Gentle pressing under blotters and weights was followed by scraping the surplus of Japanese tissue and paper away

The final intervention consisted in the reformatting of the sheets and its final pressing

Lista ilustrațiilor

1. Poză înainte de restaurare. Volumul și-a pierdut unitatea: filele sunt desprinse din cusătură, nervurile și ața de coasere au suferit multiple procese de deradare. Cotorul și capitalband-ul lipsesc.

2. Poză înainte de restaurare. Halouri de apă, pete de unsoare și murdărie aderente pe suprafața materialului suport.
3. Poză înainte de restaurare. Numeroase restaurări empirice la fragmentele lipsă a materialului suport însoțite de completări de text cu cerneală ferogalică.
4. Poză înainte de restaurare. Atac microbiologic soldat cu pătare și fragilizarea hârtiei. Atacul nu este activ.
- 5, 6. Poze la faza intermediară de restaurare. Completarea lacuelor și mijloacelor cu hârtie japoneză, atașarea completărilor scrise cu cerneală ferogalică și consolidarea lor.
- 7, 8, 9. Poze la faza intermediară de restaurare. Completarea mijloacelor și lacunelor cu hârtie japoneză „tehenica la dublu”, atașarea completărilor de text și consolidarea lor.
- 10, 11. Poze la faza finală de restaurare. Refacerea dimensională a filelor prin tăierea surplusului de hârtie japoneză. Aducerea lor la forma originală.
- 12, 13. Poze la faza finală de restaurare. Recompunerea caietelor tipografice în vederea recoaserii volumului.

Note

¹ *Ibidem*, p. 143.

² Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 10 – 33.

³ Idem, *Cărți vechi românești călătore...*, p. 143.

⁴ *Ibidem*, p. 144 – 155.

Figura 1

Figura 2

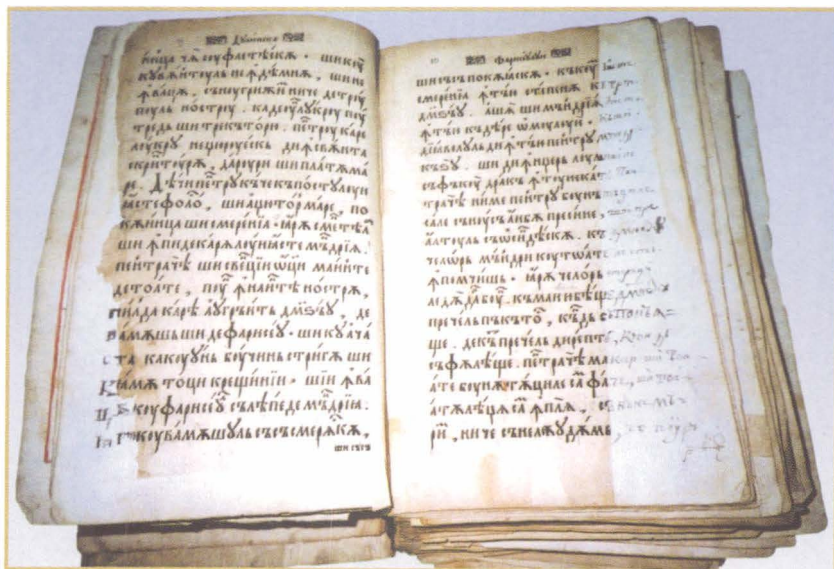

Figura 3

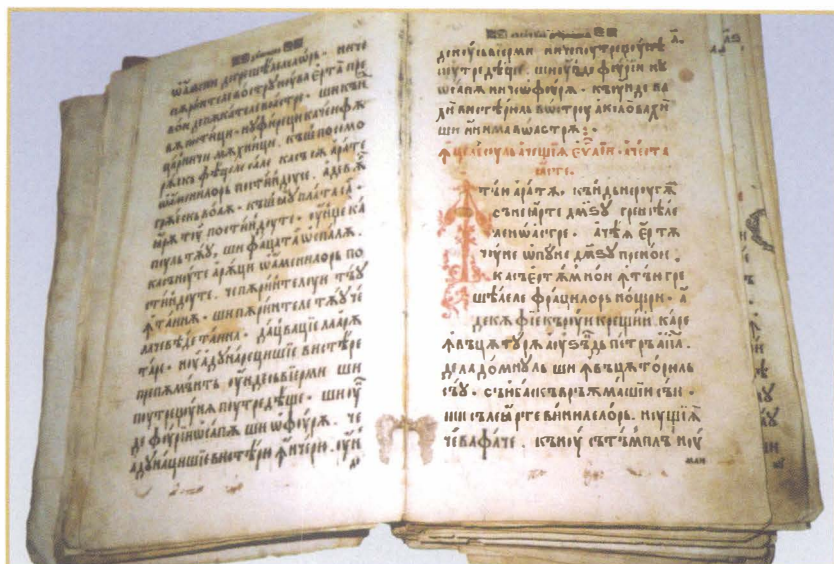

Figura 4

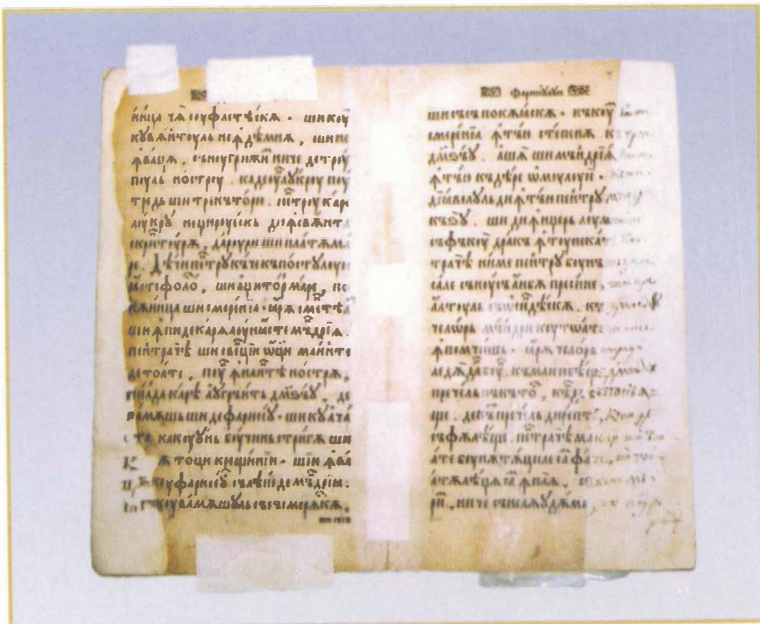

Figure 5

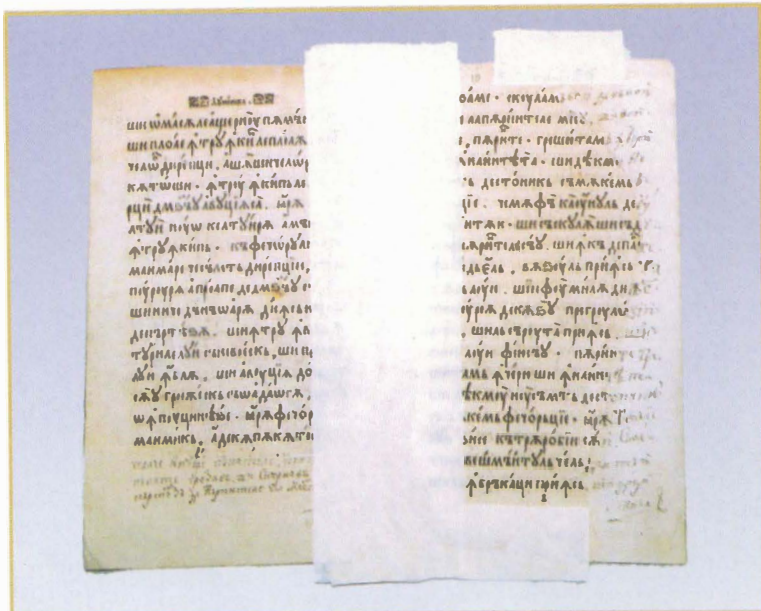

Figure 6

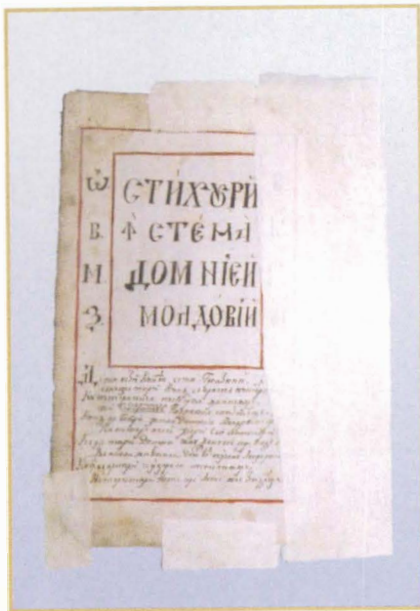

Figura 7

Figura 8

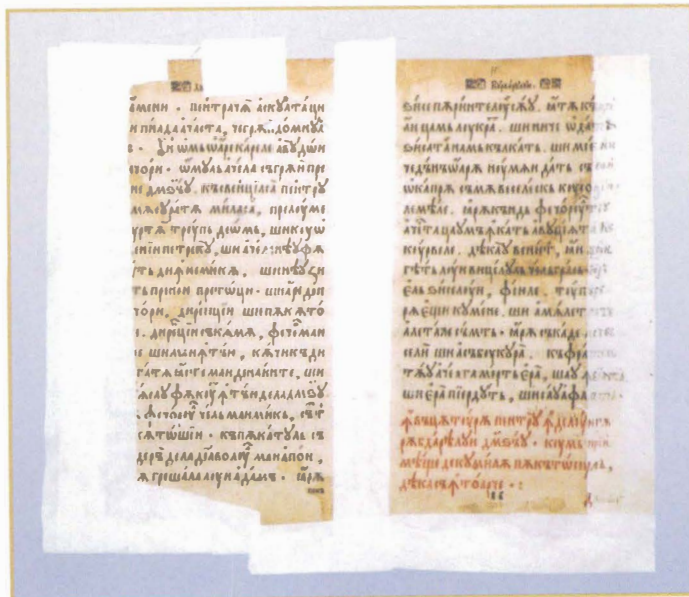

Figura 9

Figura 10

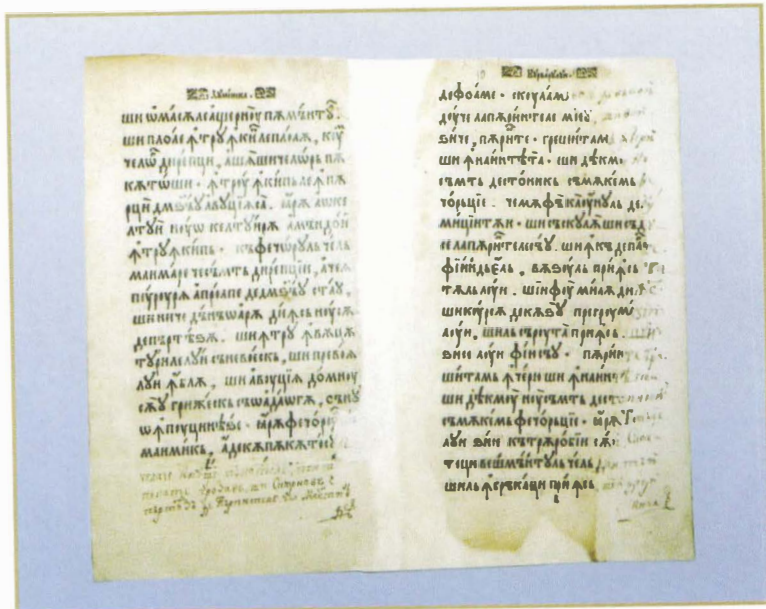

Figura 11

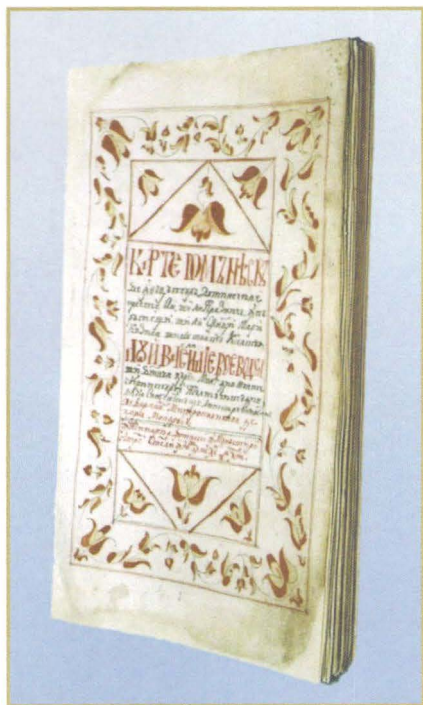

Figura 12

Figura 13

ISBN 973 - 8424 - 16 - 6

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>